

SOSIAALITYÖ
YHTEISKUNNAN
MARGINAALEISSA

**SOSIAALITYÖ
YHTEISKUNNAN
MARGINAALEISSA**

*KONSTRUKTIONISTISIA
JÄSENNYKSIÄ*

Arja Jokinen, Suvi Raitakari
& Johanna Ranta
(toim.)

Vastapaino
Tampere 2022

DOI: 10.58181/VP9789523970014

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla.

Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisun (Open Access) on rahoittanut Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta yhteistyössä Kustannusosakeyhtiö Vastapainon kanssa.

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-001-4 (painettu kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970014 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Sisällys

Konstruktivistisia tulkintoja marginalisaatiosta ja aikuisten parissa tehtävästä sosiaalityöstä__7

Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta

OSA I: KONSTRUKTIONISTISEN MARGINALISAATIOTUTKIMUKSEN KÄSITTEELLISIÄ JA METODOLOGISIA PAIKANNUKSIA

Konstruktivistinen tutkimus sosiaalityötä ja marginaalia jäljittämässä__21

Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Eero Suoninen

Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia__55

Marjo Kuronen

Selkeän sosiaalisen ongelman pulmista sosiaalityössä__85

Tarja Pösö

Yksin asuvien aikuisten perhe- ja asumispolut – Valintoja, sattumia, marginaaliin ajautumisia?__107

Aino Ritala-Koskinen

Arki marginaalissa – Teoreettis-käsitteellinen katsaus elettyyn marginaalisuuteen__139

Suvi Holmberg

OSA II: SOSIAALITYÖN TUTKIMUKSEN EMPIIRISIÄ NÄKÖKULMIA MARGINALISAATIOON

Liittoutumisen ja samanmielisyyden tuottaminen monitoimijaisessa jalkautuvassa aikuissosiaalityössä__165

Kirsi Günther

Aikuissosiaalityön vastuut asumisen turvaajana
perustoimeentulotuen Kela-siirron jälkeen __ 199

Jenni-Mari Räsänen & Sirpa Saario

Asumissosiaalinen työ marginalisaation vastaisena
psykososiaalisena ja suhdeperustaisena työnä __ 233

Riitta Granfelt

Osallistumisen esteet päihteitä käyttäville naisille
suunnatun tukipisteen asiakkaan tarinassa
– Kategoria-analyysi moniulotteisen
marginalisoitumisen rakentumisesta __ 269

Elina Virokannas

Julkinen keskustelu suomalaisen
päihdepalvelujärjestelmän puutteista – Analyysi
mielipidekirjoitusten retoriikasta vuosina 2019–2021 __ 301

Johanna Ranta & Katja Kuusisto

Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa
koronapandemian kriisiviestinnässä __ 343

Suvi Raitakari, Marja Hekkala & Mikko Ilmoniemi

Kirjoittajat __ 385

Konstruktivistisia tulkintoja marginalisaatiosta ja aikuisten parissa tehtävästä sosiaalityöstä

Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta

Marginalisaatioon liittyvät kysymykset ovat sosiaalityön ja yhteiskuntatieteiden ydinteemoja, sillä ”sosiaalityö on aina tavalla tai toisella osa marginaalia” (Juhila 2002, 7). Marginalisaation keskeiset teemat, kuten ihmisten elämäntilanteiden erilaisuus ja eriarvoisuus, ovat aina läsnä yhteiskuntapoliittisissa keskusteluissa ja saavat erilaisia sisältöjä kontekstista ja ajasta riippuen. Kulloinkin ajankohtaisiksi määritellyt marginalisaatiokysymykset ja tavat lähestyä niitä ovat sidoksissa aikaan ja paikkaan – ne muotoutuvat aina vuorovaikutuksessa sekä suhteessa yksilöllisiin elämäntilanteisiin että yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Esimerkiksi tätä kirjoittaessamme koronapandemia on kestänyt yli kaksi vuotta. Sen aikana mediassa on nostettu yhteiskunnalliseen keskusteluun muun muassa pandemian sosiaaliset seuraukset, kuten kotiin eristäytyneiden ihmisten elämäntilanteet, yksinäisyyden kokemukset ja kasvavat ruokajonot. Esillä ovat olleet myös muut, jo pitkään Suomessa ajankohtaisiksi määritellyt marginalisaatioon kietoutuvat teemat, esimerkiksi sukupolvelta toiselle kasautunut huono-osaisuus, pitkäaikaisasunnottomuus ja päihderiippuvuudet. Marginaalisuus on aina olemassa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa todellisuudessamme, sillä vain suhteessa siihen on olemassa se, minkä kulloinkin ymmärrämme tavallisuudeksi, tavanomaiseksi, normaalliseksi, hyväksyttäväksi, ihmisarvoiseksi ja valtavirraksi. Neuvottelut marginaalin ja tavallisen rajasta rakentavat yhteiskunnan,

yhteisöjen ja yksilöiden moraalista järjestystä eli ymmärrystä siitä, miten asiat ovat tai niiden tulisi olla. (Jokinen ym. 2004.)

Edellinen sosiaalityön tieteellinen kokoomateos marginalisaation kysymyksistä julkaistiin 20 vuotta sitten, jolloin ilmestyi teos *Marginaalit ja sosiaalityö* (Juhila ym. 2002). Sosiaalityön ja marginalisaation tutkimus on kahdessakymmenessä vuodessa lisääntynyt ja kehittynyt merkittävästi. Samalla yhteiskunnalliset olosuhteet, palvelujärjestelmä ja sosiaalityön käytännöt ovat monin tavoin muuttuneet. Marginalisaatiokysymykset ovat kuitenkin sosiaalityön arjessa edelleen hyvin ajankohtaisia. Niiden voidaan sanoa jopa monimutkaistuneen, mikä tekee tärkeäksi koota samaan teokseen marginalisaatiota ja sosiaalityötä koskevaa tutkimustietoa ja päivittää sitä tähän päivään.

Kirsi Juhila on yksi kaksikymmentä vuotta sitten ilmestyneen kokoomateoksen toimittajista. Jo sitä ennen ja varsinkin sen jälkeen Juhila on Tampereen yliopiston sosiaalityön professorina toimiessaan edistänyt merkittävästi sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvaa marginalisaatiotutkimusta sekä Suomessa että kansainvälisesti. Me, Kirsi Juhilan kollegat, koimme tärkeäksi juhlistaa hänen 60-vuotismerkkipäiväänsä tällä kokoomateoksella ja tehdä näkyväksi Juhilan merkitystä marginalisaation ja sosiaalityön konstruktionistiselle tutkimukselle.

Juhila on tutkinut erityisesti aikuisten parissa tehtävää sosiaalityötä, johon myös tämän teoksen sisällöt painottuvat. Aikuisuuden ja marginalisaation väliset jännitteet ovat läsnä aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön arjessa monin tavoin. Aikuissosiaalityössä kohdataan usein muun muassa tilanteita, joissa aikuisuuden odotuksiin vastaaminen on vaikeaa tai mahdotonta esimerkiksi työttömyyden, sairauksien, elämäntilanteiden tai päihteiden käytön vuoksi (Juhila 2008). Siten myös tutkimuksen kohteeksi määrittyvät aikuiselämän haavoittavat ja

huolenpitoa edellyttävät elämäntilanteet. Aikuissosiaalityössä toimitaan usein suhteessa siihen, mitä pidetään oletettavana ja hyväksyttävänä aikuisuutena. Tämän vuoksi myös aikuisuuden kulttuuristen odotusten reflektointi on sosiaalityössä keskeistä. (Raitakari & Juhila 2011.)

Suomessa on tehty viime vuosina eri tavoin teoreettis-metodologisesti virittyneitä tutkimuksia aikuisten parissa tehtävästä sosiaalityöstä (esim. Lindh ym. 2018; Pohjola ym. 2019; Matties ym. 2021). Toimittajina halusimme rakentaa sisällöllisesti rikkaan teoksen, joka avaa moniulotteisesti aikuissosiaalityön ja marginalisaation kysymyksiä konstruktivistiseen tutkimukseen sijoittuvien käsitteiden ja metodien avulla. Rajaus sulkee ulkopuolelleen monia tärkeitä ja kiinnostavia sosiaalityötä ja marginalisaatiokysymyksiä käsitteleviä tutkimuksia, jotka eivät perustu sosiaaliseen konstruktionismiin.

Toivomme teoksen rikastuttavan entisestään monipuolista aikuissosiaalityön tutkimusta ja tuottavan tietoa siitä, kuinka marginaalisuus ja aikuissosiaalityö tulevat kulttuurisesti ja institutionaalisesti tulkituiksi, neuvotelluiksi ja tehdyiksi vaihtuvissa vuorovaikutuksellisissa konteksteissa. Teos tekee näkyväksi marginalisaatioon liitettyjä yhteiskunnallisia stereotyyppioita sekä ajattelutapoja ja antaa välineitä kategorisoivien ongelmanmäärittelyjen kriittiselle tarkastelulle. Teoksen tavoitteena on herättää keskustelua ja ajattelua ja kutsua kriittiseen itsereflektioon erityisesti käytetyistä käsitteistä ja kategorioista sekä niihin kytkeytyvästä vallankäytöstä.

Juhlakirjaluonteestaan huolimatta teos on yhtenäinen ja tutkimuksellinen kokonaisuus, jossa tuotetaan ajankohtaista tietoa marginalisaatiosta. Teos painottuu aikuisten parissa tehtävään sosiaalityöhön sekä sen käytäntöihin ja kohderyhmiin. Teoksessa liikutaan usein vähälle huomiolle jäävän yhteiskunnan normeista poikkeavan “marginaalisen aikuisuuden” ja margi-

naaliasemassa eläville aikuisille suunnattujen palveluiden, kuten asunnottomuus-, päihde-, mielenterveys- ja aikuissosiaalityön, kentässä. Lisäksi siinä tarkastellaan ajankohtaisia marginalisaatioon liittyviä yhteiskunnallisia ilmiöitä ja niiden seurauksia. Teos sisältää paitsi käsitteellisiin tarkasteluihin painottuvia tutkimuspuheenvuoroja (osa I) myös empiriaan kiinnittyviä pienoistutkimuksia (osa II). Luvuissa liikutaan sekä menneessä että nykyisessä ajassa ja reflektoidaan ja pohditaan marginalisaatioon liittyvää käsitteistöä ja kulttuurisia olettamuksia.

Tämän teoksen potentiaalinen kirjoittajajoukko olisi ollut todella laaja, sillä Kirsi Juhila on tehnyt vuosien varrella yhteistyötä hyvin suuren tutkijajoukon kanssa. Yhteen teokseen mahtuu kuitenkin vain rajallinen joukko kirjoittajia, joten mukana on ainoastaan pieni osa yhteistyökumppaneista tutkijanuran eri vaiheilta. Teoksen kirjoittajien tutkimusteemat ovat heidän uriansa aikana kytkeytyneet tavalla tai toisella marginalisaatioon ja (aikuis)sosiaalityöhön konstruktionistisesta näkökulmasta. Osa kirjoittajista on tehnyt Juhilan kanssa vuosia tai vuosikymmeniä tiivistä yhteistyötä erinäisissä tutkimushankkeissa. Osalle hän on tai on ollut väitöskirjatyön ohjaaja tai kollega. Osa kirjoittajista on puolestaan opiskellut yhdessä hänen kanssaan “kielellisen kääntein” mukanaan tuomia uusia metodologisia aatteita ja metodisia sovelluksia 1980- ja 1990-luvun taitteessa toimineessa “metodipiirissä”. Kirjoittajajoukossa painottuvat nykyiset, tiiviit tutkimusyhteistyösuhteet ja erityisesti MARGI-tutkimusryhmässä hänen kanssaan työskentelevät sosiaalityön tutkijat.

Lukuisten kansainvälisten julkaisujen lisäksi Juhila on kirjoittanut ja toimittanut useita suomenkielisiä sosiaalityön oppikirjoja, joilla on ollut suuri merkitys uusien sosiaalityöntekijöiden kouluttamisessa Suomessa. Esimerkiksi teos *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja*

paikat (2006) toimi vuosia valtakunnallisena sosiaalityön pääsykoekirjana. Samoin teos *Aika, paikka ja sosiaalityö* (2018) kuuluu sosiaalityön opiskelijoiden ja tutkijoiden peruslukemistoon. Halusimme toimittajina jatkaa suomenkielisten sosiaalityön oppikirjojen merkitystä korostavaa perinnettä ja päädyimme siksi kokoamaan suomenkielisen teoksen. Teos on kirjoitettu sosiaalialan, sosiaalityön ja muiden yhteiskuntatieteiden opiskelijoille, tutkijoille ja ammattilaisille. Se sopii kaikille sosiaalityöstä, marginaalisuudesta ja konstruktionistisesta metodologiasta kiinnostuneille.

Marginaalisuus sosiaalisena konstruktiona

Marginaalit ja marginalisaatio ovat voimakkaita, kompleksisia ja arvolatautuneita käsitteitä. Siksi on keskeistä reflektoida sitä, miten kulloinkin määrittelemme marginaalit, millä perusteella puhumme marginaaleista tai ketkä sinne asetamme ja miksi. Marginalisaatio ja sen kautta syntyvä marginaalisuus voidaan ymmärtää monin tavoin. Marginaalisuus voidaan mieltää laajaksi käsitteeksi, joka saa erilaisia merkityksiä lähestymistavasta riippuen (esim. Helne 2002; Juhila ym. 2002; Pohjola 2016). Konstruktionistisesta näkökulmasta se liitetään yleisesti ymmärrykseen *rajoista*: raja syntyy suhteessa kulloinkin vallitsevaan ja normaalina pidettyyn, johon nähden joku tai jokin on erilainen, sivussa tai reunalla.

Marginaalisuutta voidaan lähestyä yhteiskunnan valtakuksen ja siitä kaukana olevan yhteiskunnallisen reunan välisenä jännitteenä (Helne 2002). Marginaalisuuden käsite antaa kuitenkin tilaa myös sellaiselle lähestymistavalle, jossa asioita lähestytään marginaaliin määritetyn ihmisen omilla ehdoilla, hänen merkitysantojensa kautta (Juhila 2004; 2006, 104). Kuinkin meistä voi olla marginaalissa jonkin asian, esimerkiksi va-

rallisuuden, suhteen ja samaan aikaan kiinnittyä valtavirtaan toisen ilmiön, kuten koulutustason, näkökulmasta, jolloin raja marginaalin ja ei-marginaalin välillä muuttuu joustavaksi ja hämäräksi. Marginaalisuuteen voi sisältyä myös positiivista erotautumista ja omannäköisen elämänprojektin ja identiteetin rakentamista. Marginaalin rajan tuottaminen voi olla joillekin tietoinen valinta, mutta rajan yli voidaan myös ajautua. Lisäksi marginaaliin voi tulla työnnetyksi tai sieltä voi tulla vedetyksi pois.

Marginaalisuus voidaan ymmärtää tietynä *paikkana* ja *tilanteena*, jossa ihminen on. Kyseessä voi olla fyysinen paikka, kuten majoittuminen tilapäisasumisyksikköön, ruumiillinen paikka, kuten sairastava keho, tai symbolinen paikka, kuten työttömän yhteiskunnallinen asema. (Juhila 2006, 105; 2018, 15.) Se voi myös olla paikattomuutta, oman paikkansa etsimistä tai elämistä omassa arjessaan. Juhila on teksteissään (esim. 2002; 2006) jäsentänyt sosiaalityön ja marginaalin välistä suhdetta ja sen eri ulottuvuuksia. Hän toteaa (2002, 13):

Kuten sanottua sosiaalityön ydintematiikkaan kuuluu suhde marginaaleihin, joten tämän suhteen ulottuvuuksia on syytä reflektoida eri näkökulmista. Näitä mahdollisia ulottuvuuksia ovat integroiva, toiseutta tuottava sekä osallistuva ja osallistava sosiaalityö.

Juhilan vuosikymmenten takaiset tekstit marginalisaation ulottuvuuksista ovat edelleen ajankohtaisia. Integroiva suhde lähtee ajatuksesta, että marginaalissa, yhteiskunnan reunalla ja laidalla, olevia ihmisiä tulee ”vetää” keskukseen eli valtavirtaan esimerkiksi työn ja opiskelun kautta. Toiseutta tuottava suhde muistuttaa siitä, että marginaaleihin, ”toisiin”, kohdistuva puhe ja toiminta – kutsuttiin ”toisia” sitten syrjäytyneiksi, huono-osaisiksi,

köyhiksi, riskiryhmäksi tai vaikkapa alaluokaksi tai -kulttuuriksi – on väistämättä itse osallinen kuvaamassaan ilmiössä ja tuottamassa sitä. Tämä havainto asettaa sosiaalityön tutkimukselle ja käytännölle vaativan eettisen kysymyksen: kuinka puhua ja kirjoittaa marginaalista tai toimia marginaalissa niin, ettei tule vahvistaneeksi epäluuloja, stigmaa, pelkoja ja kontrollitoimia heitä kohtaan, jotka poikkeavat ”meistä”, tavallisiksi kategorisoiduista. Osallistuvassa ja osallistavassa sosiaalityössä tavoitteena on ylittää edellä kuvattu kahtiajako ja asettua marginaaliin, yhteiskunnan reunamille määrittävien ihmisten kumppaniksi ja kanssakulkijaksi. Osallistuvan ja osallistavan sosiaalityön ulottuvuus heijastelee sosiaalityön perinteistä missiota parantaa marginaaliin asemoitujen, sinne työnnettyjen ja sinne itsensä määrittävien ihmisten yhteiskunnallista asemaa ja hyvinvointia sekä heidän ”äänensä” kuulumista päätöksenteossa ja rakenteellisissa (palvelu)ratkaisuisa. (Juhila 2002.)

Marginalisaatiotutkimus on paitsi yksilöllisten elämäntilanteiden ja palvelujärjestelmän myös laajemmin yhteiskunnan tutkimusta. Tutkimalla marginaalia teemme näkyväksi myös vallitsevaa yhteiskuntaa sekä sen kansalaisilleen asettamia odotuksia, oikeuksia ja velvollisuuksia. Marginalisaatiotutkimus tarjoaa monenlaisia näkökulmia esimerkiksi sen tarkastelemiseen, millaisen elin- ja toimintaympäristön sekä merkitysten ja arvojen maailman kulloinenkin yhteiskunta tarjoaa ihmisille, jotka tunnistavat tavalla tai toisella olevansa erilaisia suhteessa normitettuun tavallisuuteen tai joiden muut tulkitsevat olevan etäällä kulttuurisesti määritellyistä ihannekansalaisen odotuksista ja hyvinvointia tuottavista resursseista. Vaikka marginalisaatiotutkimuksen voidaan ajatella tulkitsevan marginaalia ja marginaalisuutta, se kertoo samaan aikaan tarinaa siitä, keitä ”me” yhteiskunnan keskuksessa olemme ja millaisen yhteiskunnan ”me” olemme rakentaneet aikojen kuluessa.

Kirjan rakenne

Käsillä oleva teos jakautuu sisällöllisesti kahteen osaan. Ensimmäinen osa, “Konstruktionistisen marginalisaatiotutkimuksen käsitteellisiä ja metodologisia paikannuksia”, esittelee sosiaalisen konstruktionismin ja siihen perustuvan marginalisaatiotutkimuksen perusfilosofiaa ja ajassa muuntuvaa käsitteistöä. Toinen osa, “Sosiaalityön tutkimuksen empiirisiä näkökulmia marginalisaatioon”, puolestaan tarjoaa empiirisiä esimerkkejä sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvan marginalisaatiotutkimuksen soveltamisesta ajankohtaisten ilmiöiden ymmärrettäväksi tekemisessä.

Kirjan ensimmäinen osa lähtee liikkeelle Arja Jokisen, Suvi Raitakarin ja Eero Suonisen metodologisella ja käsitteellisellä johdantotekstillä, jossa paikannetaan konstruktionistisen tutkimussuuntauksen alkutaivalta Suomessa ja sen merkitystä marginalisaation ja sosiaalityön käytäntöjen tutkimuksessa. Lisäksi luvussa kuvataan niitä keskeisiä käsitteitä ja metodisia työkaluja, joita konstruktionistinen lähestymistapa on tuonut marginalisaation ja sosiaalityön tutkimiseen. Samalla luku hahmottaa Kirsi Juhilan merkittävää roolia aihealueen tutkimisessa ja kehittämisessä. Marjo Kurosen kirjoittamassa toisessa luvussa tehdään käsitteanalyysiä marginalisaation ja haavoittuvuuden käsitteistä. Luvussa tarkastellaan erityisesti sitä, miten haavoittuvuus suhteutuu marginalisaation käsitteeseen sosiaalityössä ja miten nämä käsitteet linkittyvät sukupuoleen, naiseuteen ja nais erityisten palveluiden tarpeeseen. Käsitteellisiä ja metodologisia pohdintoja jatkaa Tarja Pösön teksti, jossa palataan vuosien takaiseen pyrkimykseen purkaa olettamusta sosiaalisten ongelmien itsestään selvästä ja tulkitsijoista riippumattomasta luonteesta. Luvussa käytetään esimerkkinä hallinnollista kategoriaa “kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset”, jonka voidaan nähdä paitsi sulkevan sisäänsä myös häivyttävän ja ohittavan

olennaista tietoa sosiaalityön käytännöissä kohdattavista ongelmista.

Aino Ritala-Koskinen pohtii neljännessä luvussa kriittisesti sitä, millainen kuva yksin asuvien aikuisten kategoriasta on tutkimusten pohjalta rakentunut. Teksti jäsentää yksin asuvien aikuisten yhteiskunnallista paikkaa ja tarkastelee, mitä marginaalisuus heidän elämäntilanteissaan perhe- ja asumispolkujen näkökulmista tarkasteltuina tarkoittaa. Samalla teksti pyrkii määrittelemään uudelleen melko kapeasti ymmärrettyä yksin asuvien aikuisten kategoriaa. Suvi Holmberg lähestyy luvussaan marginaaliin asemoitumista päivittäisen arjen näkökulmasta. Holmberg paneutuu kysymykseen siitä, miten elettyä marginaalisuutta voitaisiin käsitteellisesti jäsentää, ja pohtii tutkimuksen mahdollisuuksia tavoittaa, mitä marginaalisuus tarkoittaa arjen kontekstissa.

Kirjan toinen osio koostuu empiirisistä konstruktionistisista marginalisaatiotutkimuksista. Osiossa paneudutaan monenlaisiin aineistoihin, kuten sosiaalipalveluiden asiakkaiden ja työntekijöiden haastatteluihin, aikuissosiaalityön kotikäyntien asiakas-työntekijäkohtaamisten äänitallenteihin, media-aineistoon sekä julkisen vallan tiedotteisiin ja ohjeisiin. Osion aloittaa Kirsi Güntherin luku, jossa tarkastellaan eri osapuolten yhteistyötä mikrotasolla asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutuksessa. Günther tuo esille, kuinka aikuissosiaalityön monialaisessa yhteistyössä kohdataan usein tilanteita, joissa yhteiskunnan marginaalissa elävät asiakkaat tarvitsevat tukea oman osallisuutensa mahdollistamiseksi monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa.

Aikuissosiaalityössä tapahtui merkittävä rakenteellinen muutos vuonna 2017, jolloin perustoimeentulotuen käsittely ja myöntäminen siirtyivät Kelan vastuulle. Tähän taitekohtaan sijoittuu Jenni-Mari Räsänen ja Sirpa Saarion tutkimus aikuissosiaalityön vastuista asumisen turvaajana perustoimeentulotuen

Kela-siirron jälkeen. Räsänen ja Saarion luvussa keskitytään tarkastelemaan erityisesti asiakkaan asumiseen ja sen turvaamiseen liittyviä vastuuneuvotteluita. Luvussa havainnollistetaan aikuissosiaalityön uutta tehtävää ja vastuuta toimia ”tulkkina” perustoimeentulotuen hakuprosesseissa Kelan ja asiakkaan välillä. Näkyväksi tulee myös taloussosiaalityön tavoite vastuullistaa asiakasta taloudestaan sekä taloudellisesta toimintakyvystään. Asumisen teeman tarkastelua jatkaa Riitta Granfelt, joka paneutuu luvussaan erityisesti yksinäisyyden aiheuttamiin riskeihin ihmisen hyvinvoinnille ja asumiselle. Lisäksi luvussa tarkastellaan asumissosiaalisen työn keinoja yksinäisyyden vähentämiseksi. Asumissosiaalisen työn sisältöä avataan ja määritellään suhdeperustaisena työnä, jossa painottuu psykososiaalinen työote.

Elina Virokannas tarkastelee tekstissään erään haavoittuvassa elämäntilanteessa olevan naisen tarinaa. Virokannaksen analyysi tuo esille marginaalisuuden moniulotteisuuden ja kompleksisuuden ja havainnollistaa seikkaperäisesti niitä kielellisiä resursseja, joilla yhteiskunnan marginaalissa elävä, päihdepalveluissa asioiva nainen kuvaa itseään ja toimijuuttaan. Myös Johanna Rannan ja Katja Kuusiston tekstissä paneudutaan päihdeiden käyttöön ja palvelujärjestelmään. Luvussa tarkastellaan sanomalehtien mielipidekirjoituksissa esitettyjä väitteitä päihdepalveluiden puutteista sekä valotetaan päihdepalvelujärjestelmää koskevan julkisen keskustelun tärkeää asemaa ja mahdollisuuksia yhteiskunnallisesti ajankohtaisten marginalisaatiokysymysten kriittisessä tarkastelussa. Teoksen päättää Suvi Raitakarin, Marja Hekkanen ja Mikko Ilmoniemen koronapandemian aikaista kriisiviestintää analysoiva luku. Sen lopputulema on, että marginaalin määrittelytavat ja kulloinkin tuotetut kategoriat ovat merkityksellisiä, sillä niillä ohjataan ihmisten keskinäistä toimintaa ja vastuun jakautumista sosiaa-

lississa (kriisi)tilanteissa niin globaalisti, kansallisesti kuin paikallisestikin.

Kirjallisuus

- Helne, Tuula (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- Jokinen, Arja & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: Sophi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2008) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 82–108.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Irene Roivainen & Hannele Forsberg (toim.) (2002) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi.
- Juhila, Kirsi & Irene Roivainen & Hannele Forsberg (2002) Esipuhe. Teoksessa Kirsi Juhila, Irene Roivainen & Hannele Forsberg (toim.) (2002) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 7–8.
- Lindh, Jari & Sanna Hautala & Marjo Romakkaniemi (2018) Sosiaalityön asiantuntijuus heikommassa asemassa olevien kanssa tehtävässä työssä. Teoksessa Tarja Juvonen, Jari Lindh, Anneli Pohjola & Marjo Romakkaniemi (toim.) *Sosiaalityön muuttuva asiantuntijuus*. Helsinki: UNIpress, 39–65.
- Matthies, Aila-Leena & Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) (2021) *Aikuisuusosiaalityö: Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pohjola, Anneli (2016) Sosiaalityön vastuu heikompaan asemaan joutuneista. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara & Minna Veistilä (toim.) *Vastavuoroinen sosiaalityö*. Helsinki: Gaudeamus, 87–96.
- Pohjola, Anneli & Tarja Kempainen & Asta Niskala & Nina Peronius (2019) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila (2011) Moraalinen järjestys ja aikuisuuden odotukset ammatillisessa vuorovaikutuksessa: Esimerkkinä mielenterveyskuntoutus. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus, 189–214.

Osa I

KONSTRUKTIONISTISEN MARGINALISAATIOTUTKIMUKSEN KÄSITTEELLISIÄ JA METODOLOGISIA PAIKANNUKSIA

Konstruktivistinen tutkimus sosiaalityötä ja marginaalia jäljittämässä

Arja Jokinen & Suvi Raitakari & Eero Suoninen

Yhteiskuntatieteissä elettiin 1970–1980-luvuilla mielenkiintoista aikaa. Tutkimusmenetelmien kehittäminen herätti suurta innostusta ja kiivaitakin keskusteluja. Kvantitatiivisen tutkimuksen valtavirtaa kohtaan alettiin esittää voimistuvaa kritiikkiä. Sosiaalisia ilmiöitä etukäteen määritellyiksi muuttujiksi pelkistävän tutkimustavan katsottiin tavoittavan huonosti arkielämää, jonka vaihtelevissa tilanteissa ihmiset kokevat ja antavat merkityksiä heille tärkeille ja yhteiskunnallisesti merkittävillä asioilla. Vaihtoehdoksi nousi kvalitatiivinen tutkimustapa, jonka ensimmäisessä aallossa¹ haluttiin antaa ääni ihmisille itselleen ja näin tavoittaa tutkimuksen keinoin, kuinka he jäsentävät, määrittävät ja ymmärtävät sosiaalista todellisuuttaan. Välineenä tähän nähtiin erityisesti laadullinen haastattelu, mutta jalansijaa saivat myös havainnointi ja kertomusmuotoisen aineiston käyttö. (Silverman 1989; ks. Jokinen & Juhila 2005.)

Kvalitatiivisen tutkimuksen toisessa aallossa, joka alkoi vahvistua 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, analyttistä näkökulmaa pyrittiin terävöittämään. Sellaiset tutkimustavat, jotka perustuvat tutkittavilta kysymällä saatuihin tietoihin ja niiden tulkitsemiseen joko ulkoisen todellisuuden faktuaalisina kuvina tai yksilön sisäisen kokemuksen autenttisina kuvauksina, alettiin nähdä liian pelkistävinä. Kvantitatiivisen valtavirran mekanis-

1 Laadullisen tutkimustavan juuret ulottuvat (mm. antropologiassa) kyllä jo toista maailmansotaa edeltäneeseen aikaan, mutta lähestymistapa oli viettänyt hiljaiseloa aina 1970-luvun lopulle asti (Denzin & Lincoln 1998).

tisen ihmiskuvan katsottiin kyllä korvautuneen pyrkimyksellä ymmärtää ihmistä aktiivisena arkielämän toimijana, mutta tämän lähestymistavan arvioitiin jääneen ainakin osin ”romanttisen” yksinkertaistavaksi. Tutkimuksellista kiinnostusta alettiin suunnata sen tarkasteluun, millaisia ovat ne kulttuurin ja yhteiskunnan tarjoamat kielelliset tulkintaresurssit, joilla ihmiset tuottavat yhteisöissä jaettuja merkityksiä kohtaamilleen ilmiöille, kuten huono-osaisuudelle, köyhyydelle tai asunnotomuudelle. Lisäksi tavoiteltiin yksityiskohtaista tietoa siitä, miten kielelliset selonteot rakennetaan eri asemissa olevien ihmisten keskinäisessä toiminnassa ja millä tavalla nämä merkitysannot puolestaan rakentavat sosiaalista todellisuutta. Kielenkäyttöä alettiin tarkastella myös sosiaalisena yhteistoimintana, jossa osapuolet jäsentävät todellisuutta luovasti ja tavoitteellisesti puhetekojen kautta ja samalla rakentavat – pitävät yllä tai muuttavat – sitä. Tämä kvalitatiivisen tutkimuksen toinen, konstruktionistinen aalto tai ”kielellinen käänne”, kuten sitä myös kutsuttiin, elää edelleen vahvana ja entistä moniaineksisempänä paitsi sosiaalityössä myös monilla muilla tieteenaloilla. (Jokinen & Juhila 2005; Suoninen 2016b; Silverman 2017.)

Tämä luku kuvaa mainitun kvalitatiivisen tutkimuksen konstruktionistisen aallon kehitystä 1990-luvun alusta tähän päivään ja toimii samalla koko kirjan metodologisena ja käsitteellisenä johdantona. Rajaamme tarkastelumme siihen, millaisia sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvia käsitteellistämisen ja käytäntöjen analysoinnin tapoja suomalaisen sosiaalityön ja siihen kytkeytyvän marginalisaatiotutkimuksen piirissä on kehitetty reilun kolmen vuosikymmenen aikana. Tässä kehitteilyssä tärkeä asema on ollut niillä julkaisuilla, joissa sosiaalityön professori Kirsi Juhila ja hänen tutkimuskumppaninsa ovat käsitelleet metodologisia lähestymistapoja, käsitteellistyskiä ja tutkimusmetodisia työkaluja sekä niiden soveltamista sosiaalityön

käytäntöjen tutkimiseen. Perustamme konstruktivistista tutkimussuuntausta esittelevän narratiivimme kyseisten julkaisujen muodostamaan kudelmaan ja osin myös niihin liittyviin henkilökohtaisiin muistoihimme. Tärkeä rooli konstruktivistisen tutkimusotteen edistämässä on ollut eri areenoilla tapahtuvalla yhteistyöllä ja verkostoitumisella, jota pyrimme tekemään näkyväksi tuottamassamme narratiivissa. Tekstin lähtökohta ja tavoite on samankaltainen kuin Arja Jokisen ja Kirsi Juhilan (2005, 289–290) reilut 15 vuotta sitten julkaistussa artikkelissa, jossa he tulkitsevat kyseistä aikaa ja aikalaistekstejä seuraavasti:

Omakohtaisuudesta ja tamperelaisesta kontekstista huolimatta uskomme, että kertomuksen juonella on myös sosiaalityön tutkimuksen muutosta yleisemmin kuvaava sisältönsä, johon samaa aikaa eläneet sosiaalityön yliopistotoimijat voivat verrata omia muistojaan. Aikaa elämättömille, nuoremmille sosiaalityön toimijoille teksti saattaa antaa välineitä ymmärtää sitä, miten joihinkin tämän päivän sosiaalityön tutkimuksen kysymyksenasetteluihin on tultu.

Rakentamamme narratiivi on väistämättä rajallinen, valikoiva ja tietyistä kirjoittajapositioista laadittu ajankuvaus. Parhaimmillaan kertomamme narratiivi kuitenkin auttaa paikantamaan nykyisiä ja tulevia sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvia sosiaalityön tutkimuksia ja antaa välineitä niiden jatkokehittelyihin.

Luvun aluksi tarkastelemme sitä toimintaympäristöä, jossa suomalainen sosiaaliseen konstruktionismiin perustuva sosiaalityön tutkimuksen kehitystyö sai alkunsa. Lisäksi kuvaamme sosiaaliseen konstruktionismiin perustuvan tutkimuksen epistemologiaa ja käsitteistöä sekä niihin liittyvää kehitystyötä. Luvun loppuosassa tarkastelemme erityisesti Tampereen yliopistossa 2000-luvulta tähän päivään asti tehtyä aikuissosiaalityön

käytäntöihin kiinnittyvää konstruktionistiseen tutkimussuuntaukseen perustuvaa marginalisaatiotutkimusta. Johtopäätöksissä vedämme lyhyesti yhteen konstruktionismiin perustuvan sosiaalityön tutkimuksen kehityskaarta ja luonnostelemme tulevaisuuden näkymiä.

Innostus kielenkäytön ymmärtämiseen

Suomessa vahva kiinnostus konstruktionistiseen metodologiaan, joka kohdentaa tarkastelunsa sosiaalisen todellisuuden kielelliseen rakentumiseen, virisi erityisesti Tampereen yliopistossa. Innostus kumpusi yhdistelmästä kansainvälisiä vaikutteita ja tiiviitä paikallisia yhteistyösuhteita. Kansainvälisiä innoittajia olivat erityisesti brittiläinen Loughborough'n yliopistossa muotoutunut diskurssianalyttinen koulukunta sekä Ernesto Laclau ja Chantal Mouffen (1985; 1987) tekstit, joissa sosiaalinen todellisuus ymmärretään diskursiiviseksi. Diskurssin Laclau ja Mouffe (1987, 82) määrittelevät sosiaalisiksi käytännöksi, joka muotoutuu sekä kielellisistä että ei-kielellisistä teoista, joita ei voi dikotomisesti erottaa toisistaan. Keskeisiä ovat sosiaaliset käytännöt, jotka toteutuvat ihmisten keskinäisessä toiminnassa. Loughborough'n koulukunnan merkittävimpiä vaikuttajia olivat ja ovat vielä nykyäänkin Jonathan Potter, Margaret Wetherell, Derek Edwards, Michael Billig ja Charles Antaki. Heidän käsitteelliset ja menetelmälliset tutkimuksensa diskursiivisen sosiaalipsykologian parissa keskittyivät erityisesti sen tarkasteluun, miten identiteetit rakentuvat tilanteisissa diskursiivisissa käytännöissä (Potter & Wetherell 1987; Antaki 1994; Billig 1997; Edwards 1997).

Tampereen yliopistossa työskenteli 1990-luvun alussa useita tutkijoita, jotka jakoivat kiinnostuksen konstruktionistiseen viitekehykseen perustuvan laadullisen tutkimuksen metodo-

logiseen ja metodiseen edistämiseen. Erityisesti spontaanisti syntyneen ja vuosia aktiivisesti kokoontuneen ”metodipiirin” merkitys keskustelufoorumina oli merkittävä. Metodipiiriläisistä suurin osa oli sosiaalityön tutkijoita, joskin mukana oli myös muutamia muiden tieteenalojen edustajia. Metodipiiri kutsui keskusteluihinsa asiantuntijavieraita, kuten brittiläisen professorin David Silvermanin, joka oli tuolloin laadullisen ja konstruktionistisen tutkimusmetodologian yksi kansainvälisesti merkittävimmistä keulahahmoista. Hän piti Tampereella metodipiirin tarpeisiin räätälöidyn tutkijakurssin vuonna 1991. Kurssin antia kokoava julkaisu *Sosiaalisia käytäntöjä tutkimassa* (Forsberg ym. 1991) syntyi metodipiiriläisten – Hannele Forsbergin, Arja Jokisen, Kirsi Juhilan, Helmi Järviluoman, Marjo Kurosen, Tarja Pösön, Aino Ritala-Koskisen, Irene Roivaisen, Ilmari Rostilan ja Eero Suonisen – ja David Silvermanin yhteistyön tuloksena. Julkaisu esittelee havainnollisesti metodipiirin luovaa ja keskustelevaa työskentelytapaa.

Vielä 1980-luvulla oli vallalla ideaali yksin puurtavasta väitöskirjatutkijasta, joka osoittaa oppineisuutensa mahdollisimman itsenäisesti tehtyjen opinnäytteiden kautta. Näkemys sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta ihmisten keskinäisessä toiminnassa loi kuitenkin Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteissä uudenlaisia yhdessä oppimisen, tutkimisen, tekemisen ja kirjoittamisen muotoja, kuten Jokinen ja Juhila (2005, 298) toteavat:

Näkemys sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta ihmisten keskinäisessä toiminnassa hajotti (ainakin sosiaalitieteissä) perinteisen tavan hahmottaa tutkimusprosessi lahjakkaiden henkilöiden yksilösuorituksina. Ajattelun ja sitä kautta myös tutkimuksen ei nähty syntyvän yksilöiden ”päiden sisällä” vaan aiempien tekstien, aineistojen ja tutkijakollegojen kanssa käytävissä virallisissa ja epävirallisissakin neuvotteluissa.

Metodipiiriin lisäksi esimerkkinä uudenlaisen yhteiseen tekemiseen ja kirjoittamiseen perustuvan työskentelyn omaksumisesta voidaan pitää myös Juhilan ja Jokisen tiivistä yhteistyötä oppinnäytetöiden työstämisessä. Sen tuloksena syntyi heidän yhteinen lisensiaatintutkimuksensa (Jokinen & Juhila 1991). Myöhemmin myös heidän väitöskirjansa julkaistiin yksissä kansissa (Jokinen & Juhila 1996a). Näissä pohjimmaisia asuntomarkkinoita ja asunnottomuutta tarkastelevissa tutkimuksissa sovelletaan ja kehitetään silloin Suomeen rantautumassa ollutta diskurssianalyyttistä metodologiaa. Lisäksi niissä hyödynnetään retoriikan analyysin lähestymistapoja. Myös muut metodipiiriläiset hyödynsivät ja veivät eteenpäin väitöskirjoissaan konstruktionistista ja etnometodologiasta vaikutteita saanutta tutkimusmetodologiaa, jossa keskeistä on sosiaalisten käytäntöjen ja kielenkäytön tapojen analysointi kontekstissaan (Pösö 1993; Järviluoma 1997; Rostila 1997; Suoninen 1997; Forsberg 1998; Kuronen 1999; Roivainen 1999; Ritala-Koskinen 2001).

Metodologisten käsitteiden ja analyysitapojen kehittelyä

Edellä kuvatun yhteistyön innoittamina Kirsi Juhila, Arja Jokinen ja Eero Suoninen ovat kirjoittaneet myöhemmin kolme konstruktionistista metodologiaa esittelevää ja kehittäväää oppikirjaa. Näistä ensimmäinen on *Diskurssianalyysin aakokset* (Jokinen ym. 1993) ja toinen sen täydentävä jatko-osa *Diskurssianalyysi liikkeessä* (Jokinen ym. 1999a). Ensimmäinen teos keskittyy lähestymistavan keskeisten sisältöjen ja käsitteiden esittelyyn ja havainnollistamiseen, kun taas jatko-osassa painottuu vuorovaikutuksen analysointi ja siihen tarvittavat konkreettiset analysointivälineet. Nämä oppikirjat on päivitetty ja julkaistu uudelleen vuonna 2016 yhtenä teoksena nimeltään

Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö (Jokinen ym. 2016a).

Edellä mainituissa oppikirjoissa *diskursseilla* tarkoitetaan sellaisia säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemejä, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta (Jokinen ym. 2016b, 34). Diskurssit edustavat kulttuurisesti tunnistettuja ja jaettuja merkitysresursseja, joiden avulla käytävissä keskusteluissa lopulta ratkeaa, millainen merkityksenanto- ja ymmärrystapa saa kulloinkin vuorovaikutuksessa vahvan aseman, mikä jää marginaaliseen asemaan ja miten vaihtoehtoisia merkityksiä suhteutetaan toisiinsa. Esimerkkejä kielellisesti ylläpidetyistä diskursseista eli puhetavoista, joilla on laajaa yhteiskunnallista ja kulttuurista merkitystä, ovat vaikkapa individualismi, yhteisöllisyys ja uusliberalismi.

Diskursseja voidaan lähestyä tutkimusintresseistä riippuen joko yhteiskunnan käytännöissä enemmän tai vähemmän vaikiintuneina merkityksenannon tapoina (ns. iso D) tai jokapäiväisessä kanssakäymisessä hyödynnettävinä tilannesidonnaisina puhetapoina (ns. pieni d), joskin nämä diskurssin tarkastelunäkökulmat ovat käytännön elämässä vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa (Gee 2014; Pietikäinen & Mäntynen 2019). Diskurssit eivät ole tutkijalle etukäteen tarkasti tiedettyjä kielenkäytön tapoja, vaan aina tiettyyn aikaan, paikkaan, käyttöfunktioon sekä puhuja- ja kulttuuriyhteisöön sidottuja. Ymmärrys kulloinkin relevanteista, hegemonisista tai marginaalisista diskursseista jäsentyy ja täsmentyy vasta analyysiprosessissa. (Suoninen 2016a.)

Konstruktionistisen tutkimuksen keskiössä on se, miten tutkittavaa ilmiötä, esimerkiksi asunnottomuutta, koskevat diskurssit rakennetaan ja puhutaan olemassa oleviksi tietyssä vuorovaikutuksellisessa kontekstissa, kuten sosiaalityönteki-

jän ja asiakkaan kohtaamisessa. Olennaista on myös, miten diskurssit liitetään muihin diskursseihin, vaikkapa puhettavat asunnottomuudesta ymmärrykseen asunto- ja työmarkkinoista. (Jokinen & Juhila 1996b, 17–49.) Diskurssien käyttöä niistä käytävät neuvottelut eivät ole pelkkää puhetta ja retoriikkaa, vaan myös yhteiskunnallisesti ja yhteiskuntatieteellisesti merkittäviä tekoja. Diskurssit nimittäin ratkaisevat, millaiset todellisuustulkinnat muodostuvat toimijoille ymmärrettäviksi, toivottaviksi ja todeksi. Näiden lähtökohtien mukaisesti diskurssianalyysi tarjoaa analyttisiä käsitteitä ja työkaluja sen analysoimiseksi, miten ihmiset yhteistoiminnallisesti tuottavat ymmärrystä sosiaalisesta todellisuudesta kielenkäyttönsä tai muun merkityksiä kantavan toimintansa kautta (Jokinen ym. 1993; 2016b, 17).

Hieman yli kymmenen vuotta edellä mainittujen oppikirjojen julkaisemisesta ilmestyi Juhilan, Jokisen ja Suonisen kolmas oppikirja, *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit: Johdatus kategorianalyysiin* (Jokinen ym. 2012), joka yhdistää konstruktionistista metodologiaa kategorianalyysiksi nimitettyyn etnometodologian suuntaukseen. Etnometodologia on diskurssianalyysin lähisukulainen, jossa ollaan kiinnostuneita erityisesti arkisen toiminnan ja vuorovaikutuksen vaikeasti havaittavista säännöistä ja säännönmukaisuuksista. Kohdatessaan toisiaan ja toimiessaan yhdessä ihmiset käyttävät kategorioita eli luokittelevat itseään, toisiaan, paikkoja sekä muita materiaalisia ja ei-materiaalisia objekteja. Käyttämällänsä kategorioilla he tekevät ymmärrettäviksi toimintaympäristöään, kohtaamiaan ilmiöitä, asioita ja niiden välisiä syy-seuraussuhteita. Samalla kategorisoinnit tuottavat erilaisia moraalisia seurauksia. Kategoriat liittävätkin kanssakäymisen, kulttuurin ja moraalin toisiinsa. Kategorianalyysissä ollaan kiinnostuneita siitä, miten tämä tapahtuu, eli keskiössä on kategorioiden tilanteinen

käyttö seurauksineen. Tarkastelu fokusoituu myös siihen, miten kategorioita (kuten äiti) tulkitaan säännönmukaisesti pareiksi (äiti ja lapsi) ja ryhmiksi (perhe) ja miten kategoriat nähdään usein ikään kuin luonnostaan tällaisten kokoelmien osina. Kategorioihin liitetään säännönmukaisesti tiettyjä toimintoja tai muita määreitä (esimerkiksi äiti hoivaa lastaan), joita tunnistamalla analyysissä voidaan jäljittää sellaisiakin kategorioita, joita kielenkäyttäjät itse ei eksplisiittisesti nimeä. (Juhila ym. 2012, 17–41.)

Diskurssi- ja kategoria-analyttistä tutkimustapaa yhdistää konstruktionistinen perusidea, että kielenkäyttöä ei lähestytä suoraviivaisena kuvauksena sosiaalisesta todellisuudesta, vaan monia valintoja sisältävänä todellisuuden aktiivisena rakentamisena. Jotta kielenkäyttöä, esimerkiksi haastatteluissa tuotettua puhetta, voi lähestyä sosiaalisen todellisuuden rakentamisena, sitä tarkastellaan *selontekoina* todellisuudesta.

Selonteon käsite viittaa siihen, että vaikka kielenkäytöllä myös kuvataan asioita, usein on analyttisesti hedelmällisempää fokusoida tarkastelu siihen, kuinka kielenkäyttö on näkökulmalista, tavoitteellista ja seurauksia tuottavaa toimintaa (Suoninen 2016b). Toisin sanoen puhe on aina tuotettu tietystä positiosta eli asemasta ja näkökulmasta. Puheeseen ja vuorovaikutukseen sisältyy aktiivinen tekemisen aspekti ja käyttöfunktio, kuten itsen esittäminen moraalisesti hyväksyttävässä valossa. Tämä tulee selkeästi esille vaikkapa poliittisten puolueiden välisissä neuvotteluissa ja väittelyissä. Esimerkiksi kuvaamalla jotain kiistanalaista asiaa, kuten työttömyyttä ja sen torjumista, tietystä näkökulmasta kielenkäyttäjät usein samalla oikeuttaa näkemyksiään tai tekojaan, esittää syytöksiä, ottaa tilanteesta vastuuta tai kieltäytyy vastuusta. Samalla hän tulee ajaneeksi tiettyä poliittista tai ideologista agendaa ja rakentaneeksi itselleen tai keskustelukumppanilleen tietynlaisia identiteettejä. Tämä on

olennaista sosiaalisen todellisuuden rakentumisen kannalta riippumatta siitä, ovatko kielelliset valinnat tietoisien strategisia vai eivät. Konstruktionistisesti orientoitunutta tutkijaa kiinnostaa muun muassa se, miten tutkittava ilmiö käsitteellistetään ja arvotetaan tietyssä tilanteessa, asiayhteydessä ja vuorovaikutuksen kohdassa ja millaisia seurauksia rakentuvilla kategorioilla on. (Jokinen ym. 2016b.)

Suuri osa puhekäytännöistä tapahtuu ja toistuu huomaamatta, ikään kuin luonnostaan, emmekä useinkaan pysähdy reflektoimaan niihin sisältyviä taustaolettamuksia tai seuraamuksia. Näin ollen kielenkäytön lähiluku ja analysoiminen selontekoina voivat auttaa ymmärtämään sosiaalisen elämän vaikeasti havaittavia ilmiöitä, kuten sitä, millainen puhe toimii tehokkaana mielipiteiden muokkaajana tai miten ihmisten ymmärrys sosiaalisesta todellisuudesta kulloinkin muodostuu ja millaisiin taustaolettamuksiin puhujat tukeutuvat vaihtuvissa vuorovaikutustilanteissa. Keskeistä on myös tunnistaa erilaisia puhuja- ja valtopositioita sekä niiden välisiä vuorovaikutus- ja neuvottelusuhteita. Kielenkäyttöön sisältyy kiinnostavalla tavalla samanaikaisesti mahdollisuus sekä uusintaa ja vahvistaa totuttuja merkityksenantotapoja että kyseenalaistaa ja muuttaa niitä. (Jokinen & Juhila 2016, 75–104.)

Jokin yksittäinen diskurssi voi vahvistua siinä määrin, että se vaihtaa vaihtoehtoisten selontekojen mahdollisuutta, jolloin sitä voidaan nimittää *hegemoniseksi diskurssiksi* (Jokinen & Juhila 2016, 75–104). Tällöin kyseinen diskurssi, esimerkiksi taloudellisen kasvun välttämättömyyden olettamukseen nojaava ”jatkuvan kasvun diskurssi”, mielletään tietyssä puheyhteisössä, kuten länsimaisessa kulttuurissa, itsestään selväksi totuudeksi. Toimijoiden kannalta kyse ei tällöin ole enää eräästä kulttuurin antamasta vaihtoehdoisesta tulkintatavasta, vaan tiedosta, jolle on muodostunut kiistattoman totuuden asema.

Tämänkaltaiset hegemoniset diskurssit tuottavat vakiintuneen yhteiskunnallisen puheavaruuden, joka ”pitää sisällään käytäntöjä, totena pidettyjä oletuksia sekä ihmisten keskinäisten suhteiden ja paikkojen määrityksiä”, kuten Juhila (2008a, 48) osuvasti toteaa.

Michel Foucault (1981; 1986) on tarkastellut hegemonisten totuusdiskurssien ja niihin kytkeytyvien valtasuhteiden muotoutumista samansuuntaisesti, mutta hieman eri käsitteistöllä. Foucault on painottanut erityisesti (asiantuntija) tiedon ja vallan yhteen kietoutuvaa suhdetta. Hän on soveltanut ajatusta myös yhteiskunnallisten valtasuhteiden uudenaikaiseen ymmärtämiseen, joka perustuu normaaliuden ja poikkeavuuden välisen erojen tuottamiseen ja niiden hallintaan. (Ks. Juhila 2009.) Sellainen produktiivinen, subjekteja tuottava valta, joka perustuu ”normaalin” ja ”hyvän” määrittelyyn ja houkutusvoimaan, voi olla paljon merkittävämpää kuin tulemme oman aikakautemme jäsenenä huomanneeksi. Mikäli kielenkäyttäjät puhuu tai toimii poikkeavasti suhteessa aikakautensa hegemonisten diskurssien tietoon, hänelle lankeaa sosiaalisessa kanssakäymisessä vahva *selontekovelvollisuus* (Suoninen 2016b). Tällöin toimijan odotetaan tekevän toimintaansa toisille ymmärrettäväksi selitysanoin, jotka nojaavat kyseisen aikakauden hyväksyttävään ja ”oikeaan” tietoon. Pyrimme yleisesti välttämään tilanteita, jotka tuottavat selontekovelvollisen aseman sekä uhkaavat kasvojamme ja hyväksyttävyyttämme toisten ihmisten silmissä. Tämä on omiaan lisäämään hegemonisen diskurssin mukaisten puhetapojen ja käytäntöjen vakiintumista ja valtaa. Totena pidettyä tietoa on kuitenkin mahdollista haastaa vaihtoehtoisten vastadiskurssien näkökulmasta. Siten on keskeistä puhua sosiaalisen todellisuuden neuvoteltavuudesta ja moninäkökulmallisuudesta (Juhila 2008a, 48).

Sosiaalityön käytäntöjen tutkimusta kehittämässä tutkijaverkostoissa

Konstruktivistisesti suuntautuneet tutkijat jatkoivat edellä mainittujen kokoomateosten työstämisen ohella metodologisten käsitteiden kehittämisestä sosiaalityön käytäntöjen tutkimiseen. Tässä kehitys- ja tutkimustyössä kansainväliset kontaktit olivat tärkeitä. Monet metodipiiriläiset, Kirsi Juhila mukaan lukien, olivat perustamassa kansainvälistä Language, interaction and social care in Nordic welfare systems -tutkijaverkosta ja organisoimassa Tampereen yliopistossa vuonna 1997 pidettyä kansainvälistä Constructing social work practices -konferenssia. Konferenssin innoittamana syntyi samaa nimeä kantava Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Tarja Pösön toimittama teos (Jokinen ym. 1999b), jossa huomio kiinnitettiin sosiaalityön arkisten työkäytäntöjen tutkimisen merkitykseen ja mahdollisuuksiin. Teoksessa sosiaalityötä jäsennettiin muun muassa *sosiaalisten ongelmien tulkintatyön* käsitteen kautta ja huomio kiinnitettiin erityisesti institutionaalisten kohtaamisten tutkimiseen.

Samaa näkökulmaa Jokinen, Juhila ja Pösö olivat kehilleet jo aiemmin toimittamassaan teoksessa *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat: Konstruktivistinen näkökulma* (Jokinen ym. 1995), jossa myös metodipiiriläisten tutkimukset olivat vahvasti edustettuina. Teoksissa sosiaalityön katsotaan rakentuvan olemassa olevaksi ja tietynlaiseksi ammattikäytännöksi nimenomaan sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisissa ja niissä tilanteittain aktivoituvissa selonteoissa, kategorioissa ja diskursseissa. Tutkijan tehtävä on tällöin tuoda näkyväksi esimerkiksi sitä, miten vuorovaikutustilanteissa tehdään tulkintoja asiakkuuden ehdoista, asiakkaan ongelmista syineen, asiakkaan vastuista sekä ratkaisuvaihtoehdoista ja rakennetaan erilaisia identiteettejä asiakkaalle ja työntekijälle (ks. myös Miller & Holstein 1991; Holstein & Miller 1993).

Empiirisen tutkimuksen edistämisessä iso merkitys oli Suomen Akatemian rahoittamalla tutkimusprojektilla ”Ammatillinen auttamistyö arkisina käytäntöinä” (1997–2000)², jossa kerättiin suuri määrä niin sanottua luonnollista aineistoa eli nauhoitettua keskusteluaineistoa aidoista asiakastilanteista monista sosiaali- ja terapiatyön organisaatioista. Konstruktionistisen ja etnometodologisen lähestymistavan myötä mielenkiinto tällaisia luonnollisista tilanteista kerättyjä aineistoja kohtaan oli kasvanut. Niiden kautta päästiin tarkastelemaan kielenkäyttöä aktiivisena tekemisenä vuorovaikutustilanteissa. Tutkimusprojektin tuloksia on koottu laajasti kirjaan *Auttamistyö keskusteluna: Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta* (Jokinen & Suoninen 2000). Yhdessä tekemisen hengessä tutkimusprojekti järjesti aineistonkeruuseen osallistuneiden kentän työntekijöiden kanssa päivän seminaarin, jonka ideana oli koota työntekijöiden kommentteja ja reflektiota tutkijoiden alustaviin tulkintoihin (ks. Suoninen 2000). Tämä, nykyisin sosiaalityössä varsin yleinen käytäntö käydä vuoropuhelua tutkimuksen ja käytännön kentän toimijoiden kanssa, oli silloin vielä harvinaista.

Kansainvälisen yhteistyön vakiintuessa ja laajentuessa syntyi idea teoksen *Constructing clienthood in social work and human services: Interaction, identities and practices* (Hall ym. 2003) työstämisestä. Tässä Christopher Hallin, Kirsi Juhilan, Nigel Partonin ja Tarja Pösön toimittamassa teoksessa keskityttiin nimenomaisesti hyvinvointipalveluiden *asiakkuuden* käsitteen tarkasteluun. Asiakkuutta tarkasteltiin sosiaalisesti rakentuvana sekä suhteessa niihin kulttuurisiin, yhteiskunnallisiin ja

2 Tutkimusprojektin johtajina toimivat sosiaalityön professori Tarja Pösö ja psykologian professori Jarl Wahlström Jyväskylän yliopistosta ja tutkijoina muiden muassa Kirsi Juhila, Arja Jokinen ja Eero Suoninen. Sosiaalityön lisäksi kiinnostus asiakas-työntekijävuorovaikutuksen tutkimiseen oli Suomessa herännyt tai heräämässä monilla muillakin tieteenaloilla, kuten sosiaalipsykologiassa, psykologiassa, sosiologiassa ja kielitieteissä.

institutionaalisiin prosesseihin, kategorioihin ja vuorovaikutustilanteisiin, joissa asiakkuutta tosiasiallisesti rakennetaan muun muassa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisissa, työntekijöiden keskinäisissä palavereissa ja asiakasdokumentteja laadittaessa.

Kansainvälinen yhteistyö jatkui ja jatkuu edelleen tiiviinä DANASWAC-tutkijaverkostossa (Discourse and narrative approaches to social work and counselling)³. Verkosto kokoaa yhteen tutkijoita, jotka ovat kiinnostuneita tutkimaan sosiaalityön ja laajemmin auttamistyön kohtaamia hyödyntämällä diskursiivisia ja narratiivisia lähestymistapoja. Verkoston jäsenet ovat yhdessä vaihtuvilla kokoonpanoilla hakeneet tutkimusrahoitusta ja vieneet läpi tutkimushankkeita. Verkosto ylläpitää myös yhteistä julkaisutoimintaa, joka on tuottanut esimerkiksi teemanumeroita eri aikakauslehtiin, kuten *Qualitative Social Work* (Juhila & Abrams 2011) ja *Social Inclusion* (Juhila ym. 2021b), sekä useita kokoomateoksia.

Tutkimusmetodologisesti erityisen tärkeä teos on Christopher Hallin, Kirsi Juhilan, Maureen Mataresen ja Carolus van Nijnattenin toimittama teos *Analysing social work communication: Discourse in practice* (Hall ym. 2014). Teos kokoaa yksiin kansiin monia sosiaalityön institutionaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksissa hyödynnettyjä ja edelleen kehitettyjä teoreettis-metodologisia käsitteitä. Näitä ovat esimerkiksi kategorisaatio, selontekovelvollisuus, rajatyö, narratiivisuus, neuvonanto,

3 Verkoston kokoonpano on ajan saatossa muuttanut muotoaan, mutta Kirsi Juhila on Christopher Hallin ohella ollut verkoston kantava voima koko sen olemassaolon ajan. Vuosien saatossa verkostoon on liittynyt paljon uusia jäseniä, muun muassa Kirsi Juhilan tutkimusprojekteissa tai ohjauksessa väitöskirjaansa tekeviä ja tehneitä tutkijoita. Tällä hetkellä verkoston verkkosivuilla on listattuna yli 30 aktiivijäsentä yli kymmenestä maasta. Verkosto on järjestänyt vuosittain tutkijatapaamisen, joista Kirsi Juhila on osallistunut jokaiseen 19 tapaamiseen. Verkostolla on iso merkitys kansainvälisten kontaktien mahdollistajana etenkin silloin, kun verkoston jäsenen omassa yliopistossa konstruktionistinen tutkimussuuntaus on marginaalissa.

vastustus/vastapuhe, delikaattisuus ja raportoitu/lainattu puhe. Käsitteet mahdollistavat sen tavoittamisen, mitä kaikkea sosiaalityön kohtaamisissa ”tapahtuu”. Lisäksi ne luovat perustaa ammatilliselle ja tutkimukselliselle vuorovaikutusosaamiselle.

Teoksessa *Responsibilisation at the margins of welfare services* (Juhila ym. 2017) puolestaan tarkastellaan mielenterveystyön käytäntöjä ja erityisesti asiakkaan ja työntekijän (*itse*) vastuullistamista yhteiskunta- ja hyvinvointipoliittisten diskurssien ja niitä kohtaan esitettyjen vastadiskurssien välisessä jännitteessä. Teoksessa käydään keskustelua vapaan subjektin hallinnasta, vallinnanvapaudesta, aktiivisesta kansalaisuudesta, tuloksellisuusodotuksista ja yhteiskunnallisesta kontrollista. Kirjan julkaisujankohdan hyvinvointipoliittisiksi diskursseiksi tunnistettiin osallisuus ja voimaannuttaminen, kuluttajuus ja henkilökohtaistaminen sekä toipuminen ja resilienssi. Teoksen empiirisissä luvuissa tarkastellaan erilaisissa vuorovaikutusaineistoissa, kuten asiakashaastatteluissa ja työntekijäpalavereissa, aktivoituvia neuvotteluja ja selontekoja aktiivisesta kansalaisesta sekä vastuullisesta asiakkaasta ja työntekijästä. Keskeisellä sijalla ovat tarkastelut ammatillisen vastuun rajoista ja niistä neuvottelemisesta arjen käytännöissä.

Verkoston tuoreimmassa kokoomateoksessa *Interprofessional collaboration and service user participation: Analysing meetings in social welfare* (Juhila ym. 2021c) keskitytään hyvinvointipoliittisina trendeinä moniammatilliseen yhteistyöhön ja asiakasosallisuuteen. Teoksen empiirisissä luvuissa analysoidaan monialaisia verkostopalavereita diskurssiivisiin lähtökohtiin nojaten muun muassa rajojen asettamisen, liittoutumisen, asiakasosallisuuden, sympatian osoittamisen ja tiedon omistajuuden näkökulmista.

Kuvaamamme kansainväliset kontaktit ja teokset vahvistivat ja vahvistavat edelleen konstruktioistisesta viitekehyksestä

tehtävää sosiaalityön tutkimusta, jossa eritellään yhteiskunnallisia ilmiöitä hyvinvointipalveluiden marginaalissa asiakkaiden ja työntekijöiden näkökulmasta. Konstruktionistinen sosiaalityön käytäntöjen tutkimus on monilta osin yhdistynyt Tampereen yliopiston sosiaalityön piirissä tehtyyn marginalisaatiotutkimukseen. Tarkastelemme seuraavaksi tämän tutkimussuuntauksen keskeisiä avauksia ja käsitteitä.

Marginalisaatioon liittyviä käytäntöjä käsitteellistämässä ja tutkimassa

Sosiaalityössä liikutaan marginalisaatioon liittyvien käytäntöjen ja ilmiöiden parissa. Esimerkkejä konstruktionistisesta marginalisaatiotutkimuksesta tarjoaa teos *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista* (Jokinen ym. 2004), jossa tarkastellaan, millä ehdoilla ja ketkä pääsevät puhumaan ja määrittelemään marginaalia ja yhteiskunnan normatiivista (valta)keskusta. Lisäksi kysytään, millaisia seurauksia yhtäältä puhumisen oikeuksilla ja toisaalta vaientamisella ja vaikenemisella on yhteiskunnan marginaalissa. Huomio kohdistuu niihin tilanteisiin ja kohtaamisiin, joissa marginaaleista ja keskuksista – yhteiskunnan eroista ja hyväksyttävästä tavallisuudesta – käydään neuvottelua. Erityisesti teoksessa kiinnitetään huomiota yleisten kulttuuristen puhetapojen sekä niissä marginaaliin määriteltyjen ihmisten itsensä tuottamien jäsennysten väliseen jännitteeseen. Esimerkiksi *vastapuheen* kautta voidaan lähestyä sitä, kuinka marginaaliin asetut ihmiset vastustavat heitä koskevia stereotypisoivia kategorisointeja ja leimaavia identiteettejä (Juhila 2004).

Marginaalisuuden tarkastelua jatkaa teos *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat* (Juhila 2006), jossa marginaalisuutta käsitellään muun

muassa suhteessa syrjäytymisen käsitteeseen⁴. Teoksessa marginaalisuutta määritellään eroja tuottavana rajana ja tietynä yhteiskunnallisena paikkana. Marginaalisuus ei ole vajavaisuutta tai huonommuutta, vaan erilaisuutta oletettuun normaaliin nähden. (Emt. 104.)

Aikuissosiaalityössä kohdataan paljon ihmisarvoista elämää uhkaavaa marginaalisuutta, vaihtoehdottomuutta ja tarvittavista resursseista sivussa olemista. Juhila tarkastelee teoksesseen aikuissosiaalityön tehtävää liittämis- ja kontrolli-, kumppanuus-, huolenpito- sekä vuorovaikutussuhteena, joissa kussakin ymmärrys aikuissosiaalityön tehtävistä ja sosiaalityöntekijän ja asiakkaan rooleista määrittyy eri tavoin. Liittämis- ja kontrollisuhde viittaa sosiaalityöntekijän tehtävään integroida asiakkaat valtakulttuuriin esimerkiksi työllistämisen keinoin ja tarvittaessa kontrolloida heitä, joiden siirtämisessä niin sanotusti aktiivikansalaisen rooliin ilmenee vaikeuksia. Kumppanuussuhde sen sijaan tarkoittaa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan toimimista rinnakkain eli muutostarpeiden ja tavoitteiden määrittelyä yhdessä. Huolenpitosuhde puolestaan tuo esille, miten asiakkaat eivät kaikissa tilanteissa ja elämänvaiheissa kykene toimimaan omin voimin ja olemaan aktiivisia. Tuolloin sosiaalityöntekijän tehtävänä on pitää huolta heistä ja kantaa vastuuta heidän avunsaannistaan. Vuorovaikutuksessa rakentuva suhde korostaa sitä, että sosiaalityöntekijän ja asiakkaan roolit vaihtelevat tilannekohtaisesti ja eri institutionaalisissa yhteyksissä. Roolit voivat kattaa kaikki edellä mainitut suhteet ja määrittyä niiden yhdistelmistä. (Juhila 2006, 13–15.) Tämä suhteiden nelijako auttaa hahmottamaan aikuissosiaalityön risiriitaista luonnetta.

4 Marginalisaatioon ja sosiaalityöhön liittyvää tutkimusta edusauttoivat Suomen Akatemian rahoittamat tutkimusprojektit *Auttamisjärjestelmien reunalla* (2001–2003) sekä *Tuen ja kontrollin dilemma sosiaalityön käytännöissä* (2005–2007).

Aikuissosiaalityön tutkimus, kuten teos *Sosiaalityö aikuisten parissa* (Jokinen & Juhila 2008), tekee näkyväksi ensinnäkin työikäisten aikuisten tuen ja avun tarpeita, jotka voivat liittyä esimerkiksi asumiseen, köyhyyteen, toimintakyvyn rajoituksiin, sairauksiin, elämänkriiseihin sekä mielenterveys- ja päihdeongelmiin tai muihin psykososiaalisiin haasteisiin. Toiseksi teos pureutuu tapoihin vastata ja työskennellä näiden ihmisarvoista elämää uhkaavien riskien kanssa. Aikuissosiaalityötä koskeva tutkimus pyrkii myös kriittisesti refleктоimaan työikäisiin aikuisiin kohdistuvaa julkista kontrollia ja ohjausta sekä yhteiskunnallisia odotuksia esimerkiksi vastuullisuudesta ja itsenäisestä pärjäämisestä. Tällöin tutkimuskohteeksi määrittyy *aikuisuuden kategoria* ja siihen liitettävät piirteet, toiminnot ja arvostukset, kuten aktiivisuuden ja yhteiskunnallisen osallistumisen odotukset. Tavat ymmärtää aikuisuutta ovat sidoksissa yhteiskunnallisiin diskursseihin, jotka määrittelevät ”ihanne- ja aktiivikansalaisen” ominaisuuksia ja velvollisuuksia. (Juhila 2008a; 2008b; Juhila ym. 2017.). Keskeisiä aikuissosiaalityön käytännöissä ovat vastuullistamisneuvottelut eli kiistanalaiset määritykset siitä, miten vastuut jakautuvat yhteiskunnan, asiakkaan, eri auttamistahojen ja ammattilaisen kesken (Juhila ym. 2017; Raitakari & Günther 2017; Ranta ym. 2017; Räsänen & Saario 2017; Saario ym. 2017; Raitakari ym. 2019)⁵.

Konstruktivistisella sosiaalityön marginalisaatiotutkimuksella on Tampereen yliopistossa pitkät perinteet. Monet tutkimusprojektit ja yhteistyökumppanit ovat mahdollistaneet sen jatkumisen vuosikymmenten aikana. 2010-luvun loppupuolella oli käynnissä useita aihetta käsitteleviä tutkimusprojekteja ja syntyi tarve koota ne yhteen, yhdeksi institutionaalisia käytän-

5 Suomen Akatemian tutkimusprojekti *Asiakkaiden ja työntekijöiden vastuullistaminen mielenterveystyön käytännöissä* (2011–2016) edisti merkittävästi vastuullisuuden, vastuuttomuuden ja vastuullistamisen merkitysten tutkimusta hyvinvointipalveluiden marginaaleissa.

töjä ja vuorovaikutusta hyvinvointipalvelujen marginaaleissa tarkastelevaksi tutkimusryhmäksi. Ryhmä sai nimekseen MARGI.⁶ (Ks. Juhila 2018, 8–9; MARGI-tutkimusryhmä 2021.) Ajatus oli ja on, että tutkimushankkeet alkavat ja päättyvät, mutta MARGI-tutkimusryhmä pysyy ja kokoaa yhteen eri uravaiheissa olevia tutkijoita ja pyrkii edistämään heidän tutkimustyötään aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön käytännöistä ja ilmiöistä erilaisissa marginalisaatioon kytkeytyvissä tutkimushankkeissa.

Yksi MARGI-tutkimusryhmän kantavista teemoista on ollut jatkaa ja kehittää asunnottomuuden tai sen riskissä olevien ihmisten ja heille kohdennettujen palveluiden arkitodellisuuden tutkimusta niin asiakkaiden kuin työntekijöidenkin näkökulmista. Asumisen kysymykset ja riskit kietoutuvat usein mielenterveys- ja päihdeproblematiikkaan, rikollisuuteen, toimintakyvyn rajoituksiin sekä köyhyyteen, jotka asettavat ihmisen herkästi marginaaliseen ja haavoittuvaan asemaan yhteiskunnassa. Asumisen vaikeudet voivat liittyä asunnon saamiseen, asunnon pitämiseen tai asuntoon kiinnittymiseen, kotiutumiseen ja psykososiaaliseen kuormittuneisuuteen. (Granfelt 2013; 2015.) Pitkäaikaisasunnottomuus ilmentää äärimmäistä yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja marginalisaatiota. Siihen kytkeytyy vaikeus saavuttaa ihmiselämän perusedellytykset sekä ihmisoikeuksien

6 MARGI-tutkimusryhmää olivat nimeämässä silloinen tutkijakokoonpano Kirsi Juhila, Kirsi Günther, Suvi Holmberg, Suvi Raitakari, Johanna Ranta, Jenni-Mari Räsänen ja Sirpa Saario. Tutkimusryhmää edelsi ja se jatkaa Tampereen yliopiston sosiaalityön oppiaineessa, tutkimusalueella ”Institutionaaliset käytännöt ja vuorovaikutus hyvinvointipalvelujen marginaaleissa”, tehtävää tutkimusta. Tutkimusryhmän työskentelyä rytmittävät säännölliset MARGI-päivät, joissa eri tutkimushankkeet ja niiden tutkijat kokoontuvat yhteen työstämään esimerkiksi tutkimussuunnitelmia, rahoitushakemuksia, artikkeleita ja kokoomateoksia. MARGI-tutkimusryhmän tavoite on saada sosiaalityössä tehtävää konstruktionistista marginalisaatiotutkimusta vakiinnutettua ja näkyväksi Tampereen yliopiston rakenteissa. Ryhmä jatkaa yhdessä tutkimuksen tekemisen ja kirjoittamisen perinnettä. (Tutkimusryhmän nettisivut: <https://research.tuni.fi/margi-fi/>.)

ja sosiaalisten oikeuksien loukkauksia, kuten yksityisyyden ja koskemattomuuden toteutumattomuutta.

Pitkäaikaisasunnottomuutta ja asuttomuuden riskissä olemista on konstruktionistisessa marginalisaatiotutkimuksessa käsitteellistetty muun muassa termeillä asumispolku ja siihen liittyvät siirtymät ja valinnat, Asunto ensin -malli ja oikeus omaan kotiin sekä kokonaisvaltainen asumisen tuki. Teoksen *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla* (Juhila & Kröger 2016a) keskiössä ovat asumispolulla tehtävät siirtymät ja valinnat asunnottomuuden, asunnottomuusriskin ja vanhuuden elämäntilanteissa. Teoksen käsitteistö ja tarkastelutapa soveltavat David Claphamin (2005) asumisen tutkimisen teoriaa ja metodologiaa. Asunnottomuustutkimuksessa asunnottomuutta jäsennetään yleisesti liikkeenä: vaihtuvina paikkoina, siirtyminä, polkuina ja kehinä, joista voi olla vaikea ”murtautua” ulos ja siirtyä eteenpäin asumispoluilla (Jokinen & Juhila 1991; Raitakari 2019; 2020). Asumispolku kuvaa

niitä asumisen ja elämisen paikkoja, joissa ihmiset ovat kulke-
neet ja kulkevat elämänsä aikana ja joista muodostuu elettyjä,
koettuja ja kerrottuja asumishistorioita. Asumispolut voivat olla
monenlaisia: suoraviivaisia, mutkikkaita, poikkeilevia tai eteen-
ja taaksepäin kulkevia. (Juhila & Kröger 2016b, 5.)

Siirtymät viittaavat asumispolkujen risteyskohtiin tai katkoksiin, joissa ihmisten asumisen muoto tai tapa vaihtuu tai syntyy asunnottomuuden riski. Siirtymiin sisältyy mahdollisuuksia tai mahdottomuutta sekä vapautta tai pakkoa tehdä valintoja. Asumispolun käsite auttaa myös hahmottamaan, kuinka elämän muut osa-alueet, kuten työllisyys- ja ihmissuhdepolut, kytkeytyvät asumisen historiaan, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. (Juhila & Kröger 2016b.)

Asumispolku pitää sisällään ajallisuuden tarkastelun. Ajan käsite kulkee yhtenä juonteena marginalisaatiotutkimuksessa myös laajemmin (ks. Juhila & Raitakari 2016; Juhila 2018). Teoksessa *Aika, paikka ja sosiaalityö* (Juhila 2018) pysähdytään yhteen sosiaalityön ja konstruktionistisen tutkimuksen peruslähtökohtaan: ihmiset kohtaavat toisensa aina tiettyssä ajassa ja paikassa. Tämä vaikuttaa siihen, millaisena sosiaalinen todellisuus tiettyssä ajassa ja paikassa eri toimijoille näyttäytyy ja millaiseksi osapuolten vuorovaikutus muotoutuu. Juhila (2018, 10) toteaa, että ”ajan ja paikan jatkuvasta läsnäolosta huolimatta emme useinkaan pysähdy pohtimaan tai erittelemään niiden merkittävyyttä ja merkityksiä arjessamme ja erilaisissa kohtaamisissa”. Onkin siis tutkimuksen tehtävä tehdä näkyväksi ajallisuuden ja paikan keskeisyyttä sosiaalityössä, marginaalisuudessa ja pitkäaikaisasunnottomuudessa. Pitkäaikaisasunnottomuuden käsite viestittää jo itsessään, että asunnon puute on kasvava ongelma, jos se kestää pitkään. Ajan ja paikan merkitysten kietoutumisesta pitkäaikaisasunnottomuuteen kertoo esimerkiksi se, että asunnottomuus voi johtaa syviin paikattomuuden ja kodittomuuden kokemuksiin, jos elämä jatkuu pitkään ilman omaa, kodiksi merkityksellistävää paikkaa.

Asunto ensin -malli tarjoaa yhden, tietyn näkökulman pitkäaikaisasunnottomuuteen ja etenkin sen ratkaisuyrityksiin⁷. Malli korostaa asunnon merkitystä elämän perusedellytyksenä ja ihmisoikeutena, jolloin ihmisellä on oikeus pysyvään kotiin mahdollisista tuen tarpeistaan huolimatta. Oikeutta asunnon saamiseen tai pitämiseen ei tällöin sidota esimerkiksi raitistu-

7 Pitkäaikaisasunnottomuuden ja asunnottomuuden riskissä olemisen tutkimisen tärkeä mahdollistaja on ollut Suomen Akatemian tutkimusprojekti *Pitkäaikaisasunnottomuus ja Asunto ensin -periaatteen soveltaminen Suomessa* (2011–2015). Tutkimusprojektissa tarkasteltiin Asunto ensin -periaatteen soveltamista osana Suomen pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämispolitiikkaa.

mis- tai osallisuusvaatimuksiin, vaan tuki- ja hoitopalveluja tarjotaan niitä haluaville. Asunto ensin -mallissa korostetaan myös laitosten purkamista, asiakkaan valinnanvapautta ja haittoja vähentävää työtettä. (Esim. Granfelt 2015; Pleace ym. 2015; Ranta & Perälä 2022.)

MARGI-tutkimusryhmä on jäsentänyt esimerkiksi Asunto ensin -malliin liittyvää kansainvälistä tutkimusta (Raitakari & Juhila 2014; 2015) ja olettamusta kuluttajavalinnasta (Hansen Löffstrand & Juhila 2012). Mallia on lähestytty tutkimuksissa myös moraalisenä kertomuksena ja maasta toiseen siirtyvänä poliittis-käytännöllisenä ideana (Hansen Löffstrand & Juhila 2017) sekä niin kansallisen kuin kansainvälisenkin tason politiikan menestystarinana (Juhila ym. 2022a). Asunto ensin -mallilla on nykyisin vankka, jopa hegemonisen diskurssin asema pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisen politiikoissa ja käytännöissä. Mallin ”mullistavuus” sekä siihen sisältyvät käytännön ristiriitaisuudet, kuten vahva sitoutuminen asiakkaan oikeuksien ja valinnanvapauden ensisijaisuuteen ja sen asettamat rajoitukset työntekijöiden toimintamahdollisuuksiin tulevat näkyviksi, kun tarkastellaan mallin käytännön toteuttamista asumisen tukityössä (Ranta 2020; Hansen Löffstrand & Juhila 2021). Asunto ensin -mallin ja pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisen politiikan tutkiminen konstruktionistisista lähtökohdista on yksi tutkimusjuonne, joka jatkuu edelleen aktiivisena (ks. Ranta 2020; Hansen Löffstrand & Juhila 2021; Juhila ym. 2022a; Ranta & Perälä 2022).

Uusia avauksia konstruktionistisessa marginalisaatiotutkimuksessa

Kuluvalla vuosikymmenellä MARGI-tutkimusryhmässä on paneuduttu muun muassa laitosten ja asuinyhteisöjen purkamiseen

ja tämän kehityskulun uusimpaan vaiheeseen eli kotiin vietävien ja jalkautuvien palveluiden lisääntymiseen sekä ajankohtaisiin koronapandemiaolosuhteisiin. Näitä tutkimusteemoja tarkasteltaessa tärkeällä sijalla ovat olleet pohdinnat suhteellisesta toimijuudesta ja autonomiasta (Ranta 2020; Juhila ym. 2021d). Ymmärrys suhteellisesta toimijuudesta haastaa yksilölähtöiset ja rationaaliseen valintaan perustuvat lähestymistavat. Suhteellisuus viittaa siihen, että yksilön elämän isot ja pienet valinnat tehdään aina monimutkaisissa suhdeverkostoissa ja suhteiden välisessä vuorovaikutuksessa. Tällöin toimijuuskaan ei määrity täytenä riippumattomuutena tai riippuvuutena muista, vaan tasapainoiluna näiden ääripäiden välillä. Toimijuus eli ihmisen kyky, kapasiteetti ja valta toimia on suhteellista myös siinä merkityksessä, että se voi vuorovaikutus- ja elämäntilannekohtaisesti olla samanaikaisesti sekä heikkoa että vahvaa. Näin myös kyky ja mahdollisuus käyttää itsemääräämisoikeutta vaihtelee yksilö- ja tilannekohtaisesti. Riippuvuus muista, erilaiset rajoitteet ja niukat valinnanmahdollisuudet korostuvat erityisesti marginaaliin määrittyvillä ihmisillä. (Ranta 2020; Juhila ym. 2021d.)

Analyysit suhteellisesta toimijuudesta ja autonomiakapasiteetista jatkavat aikuisen kategoriaan liitettävien itsenäisen pärjäämisen ja itsevastuullistamisen olettamusten tutkimista ja niiden purkamista. Lähestymistapa mahdollistaa marginaaliin asetettujen ja asettuvien, mahdollisesti haavoittavassa asemassa olevien ihmisten toimijuuden hienovaraiset ja monisyiset (vuorovaikutus)analyysit. Lisäksi suhteellisen toimijuuden lähestymistapa mahdollistaa niiden käytäntöjen näkyväksi tekemisen, joilla sosiaalityössä vahvistetaan ja tuetaan asiakkaan toimijuutta. Tämä niin sanottu toimijuuden vahvistamistyö voidaan nähdä sosiaalityön velvollisuudeksi ja keskeiseksi tehtäväksi yhteiskunnan marginaalissa. (Ranta 2020; Juhila ym. 2021d; Raitakari ym. 2022b.)

Yhteiskunnassa viime vuosikymmeninä tapahtunutta laitosten purkamista on MARGI-tutkimusryhmässä lähestytty Juhilan (2016) lanseeraaman kotikäänteen käsitteen näkökulmasta. Kotikäänne viittaa ennen kaikkea kodin määrittymiseen poliittisissa tavoitteissa ja linjauksissa ensisijaiseksi asumisen paikaksi sekä auttamistyön siirtymiseen instituutioista yhteisöihin ja asiakkaiden koteihin (Raitakari & Juhila 2022). Kiinnostus kotikäänteeeseen ohjaa tutkimuksellisen katseen kotiin paikkana sekä kodeissa tapahtuvaan tuki- ja auttamistyöhön, erityisesti siihen, kuinka koti paikkana kietoutuu kotikäynnillä asiakas-työntekijävuorovaikutukseen⁸ (esim. Holmberg & Ranta 2021). Paikan merkityksen tarkasteleminen on innoittanut yhdistämään etnometodologian, vuorovaikutustutkimuksen ja kodin maantieteen lähestymistapoja (Juhila ym. 2022b). Yhä useammin aikuissosiaalityön tekemisen ja marginaalisuuden kohtaamisen paikka on jokin muu kuin toimistohuone – sosiaalityötä tehdään siellä, missä ihmiset ovat, eli esimerkiksi verkossa, kaduilla, kodeissa tai asumisyksiköissä (Juhila 2018).

Teoksessa *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus* (Raitakari ym. 2022a) kotia lähestytään haavoittuvuuden kohtaamisen, sanoittamisen, kokemisen ja lievittämisen paikkana. Katse kohdistuu niihin tilanteisiin, joissa hyvinvointityöntekijät ja tutkijat jalkautuvat koteihin, joissa eletään köyhyydessä tai sairauden, kipujen, toimintakyvyn vajeiden tai päihde- ja mielenterveys- haasteiden kanssa. Marginalisaatiotutkimuksessa on keskeistä analysoida ja reflektoida kriittisesti avohoidollisia, asiakkaan kotiin ja lähiyhteisöihin jalkautuvien hyvinvointipalvelujen käytäntöjä ja kohtaamisia ja niihin liittyviä kokemuksia (ks. Gün-

8 Tähän liittyvää tutkimustyötä on tehty Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimusprojektissa *Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa* (2017–2022). Tutkimusryhmä on nauhoittanut ja tehnyt etnografista havainnointia yli sadasta mielenterveys-, päihde- ja aikuissosiaalityön kotikäynnistä.

ther 2021; Holmberg & Räsänen 2021; Saario ym. 2021). Koti esimerkiksi kutsuu työntekijää kokonaisvaltaiseen, joustavaan ja jopa rajattomaan työotteeseen, joka mahdollistaa asiakaslähtöisen hyvän tekemisen (Lydahl & Hansen Löfstrand 2020; Juhila ym. 2021a). Tämä ei kuitenkaan poista ammatillisen valankäytön, tarkkailun, ohjailun ja neuvonnan läsnäoloa eli produktiivista subjekteja muokkaavaa valtaa kotona tapahtuvista kohtaamisista (Juhila ym. 2021b; Juhila ym. 2022b).

Asunnottomuuden riskiin ja kodin paikkaan liittyvä ajan-kohtainen ilmiö on huonokuntoisten ja edullisten vuokratuloalueiden peruskorjaaminen ja purkaminen. Erityisen haasteen tämänkaltaisen asuinalueen purkamiselle tuottaa asukkaiden haavoittuva yhteiskunnallinen asema. Asumisesta uudistettulla alueella tulee herkästi nykyisille asukkaille liian kallista, jolloin edessä on pakotettu siirtyä asumispolulla eteenpäin. Tätä siirtymää ja kohtuuhintaista asumista ovat usein turvaamassa esimerkiksi kuntien aikuissosiaalityö, asumispalveluista vastaavat henkilöt, kolmas sektori ja vuokratiloyhtiöt. Asuinalueiden ja -yhteisöjen purkamiseen ja uusien kotien löytämiseen kohdistuva tutkimus mahdollistaa marginaalisuuden tarkastelun alueellisena eriytymisenä ja eriarvoistumisena eli segregaatian näkökulmasta⁹. Tämä laajentaa näkökulmaa kodin maantieteestä maantieteelliseen eriarvoistumiseen. Samalla avautuu näköalapaikka palvelujärjestelmän ja yhteiskunnan rakenteiden sekä yksilöllisten elämäntilanteiden välisiin suhteisiin pureutuvaan asumissosiaaliseen työhön (Granfelt 2013; 2015; tässä teoksessa). Asumissosiaalisessa työssä ehkäistään asunnottomuutta ja tuetaan ihmisen asettumista ja kiinnittymistä uuteen asuinpaikkaansa, niin että asukkaalle muodostuu koke-

9 Aihepiiristä on käynnissä kaksi tutkimushanketta: *Purettavasta asuinyhteisöstä uusiin koteihin* (Tampereen kaupunki, 2021–2022) sekä *Segregaation ja asunnottomuuden vastainen asumissosiaalinen työ haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asumis- ja palvelupuolilla* (sosiaali- ja terveysministeriö, 2022–2023).

mus pysyvistä, turvallisesta ja henkilökohtaisesti merkityksellisestä kodista (Ranta & Juhila 2020; Juhila ym. arvioitavana).

Sosiaalityössä kohdattavassa marginaalisuudessa, kuten asunnottomuudessa, voi ajatella olevan aina jollain tavoin kyse poikkeusoloista ja kriiseistä. Tämänhetkisen koronapandemian aiheuttamissa poikkeuksellisissa olosuhteissa olemme kuitenkin tulleet erityisellä tavalla tietoisiksi erilaisista kriiseistä ja elämää uhkaavista riskeistä. Tietoisuutta kriiseistä nostattaa myös keskustelu ilmastonmuutoksesta ja erilaisista luonnonkatastrofeista. Marginalisaatiotutkimuksessakin katse on tulevaisuudessa yhteiskunnallisissa poikkeusolosuhteissa, niihin varautumisessa ja niissä selviämisessä¹⁰ (Raitakari ym. arvioitavana). Poikkeusoloja on hedelmällistä lähestyä ihmisten keskinäisessä kanssakäymisessä ja yhteiskunnallisessa keskustelussa eri tavoin merkityksellistyvinä diskursseina ja kategorisaatioihin perustuvina sosiaalisina ilmiöinä. Yhteiskunnalliset kriisit herättävät kysymyksiä ja yhteiskunnallista keskustelua ihmisarvosta, yhdenvertaisuudesta ja tasa-arvosta. Ne myös paitsi horjuttavat myös vahvistavat kulttuurisia jakoja tavallisuuden ja marginaalisen välillä. Tästä esimerkkinä koronapandemian aikana julkisen vallan tuottama jako tavallisiin, vastuullisiin aikuiskansalaisiin ja erityis- ja riskiryhmiin (Raitakari ym. tässä teoksessa).

Johtopäätökset

Olemme kuvanneet konstruktionistisen metodologian ja sen sovelluksena muotoutuneen sosiaalityön käytäntöjen ja marginalisaatiotutkimuksen kehityskaarta Tampereen yliopistossa.

10 Poikkeusolojen tutkimukseen liittyvä tutkimushanke *Korona yhteiskunnan marginaaleissa – asunnottomuus-osahanke* (Sosiaali- ja terveysministeriö, Euroopan sosiaalirahasto, 2021–2023), jossa tarkastellaan asunnottomuutta tai sen uhkaa kokevien ja heille kohdennettujen palveluiden arkea koronapandemian ajassa.

Tavoitteenamme oli, että narratiivi yhtäältä esittelee Kirsi Juhi-
lan ja hänen kollegoidensa merkitystä konstruktionistisen tut-
kimuksen sekä vuorovaikutustutkimuksen edistämisessä sosiaa-
lityössä ja toisaalta avaa eri tulokulmia ja mahdollisuuksia mar-
ginaalisaation tutkimisessa. Lähdimme liikkeelle 1980-luvulla
alkaneesta kielellisestä, laadullisen tutkimuksen käänteestä ja
tähän liittyneistä kansainvälisistä vaikutteista. Jatkoimme eteen-
päin 1990-luvulla alkaneisiin konstruktionistisen tutkimuksen
metodisten käsitteiden kehittelyihin ja sovelluksiin.

Konstruktionistinen tutkimussuuntaus kääntää tutkijan kat-
seen ja mielenkiinnon ihmisten toimintaan, puheeseen ja kirjoit-
uksiin. Erityinen fokus on niissä läsnä olevissa kulttuurisissa
ja yhteiskunnallisissa olettamuksissa, sanastoissa ja toiminta-
tavoissa – toisin sanoen arkielämän käytännöissä. Tällöin sosi-
aalityön ammatilliset käytännöt ja asiakas-työntekijävuorovai-
kutukset määrittävät relevanteiksi tutkimuskohteiksi. Olennainen
kysymys on, kuinka sosiaalityö käytännössä ”tehdään” ihmisten
keskinäisessä kanssakäymisessä toisaalta tukeutuen yhteiskun-
nallisiin ja institutionaalisiin reunaehtoihin ja olettamuksiin ja
toisaalta niitä kyseenalaistaen ja haastaen.

Olemme nostaneet luvussa esiin konstruktionistisen margi-
nalisatiotutkimuksen sovellustapoja ja teemoja ja havainnollis-
taneet, kuinka marginaalisuuden tutkimus edellyttää ja tuottaa
monia niin sanottuja alakäsitteitä, jotka auttavat tavoittamaan
kyseistä, usein abstraktiksi jäävää ilmiötä. Marginaalisuutta voi-
daan lähestyä vaikeutena vastata ”aktiivikansalaisen” ja ”aikui-
sen” kategorioihin liittyviin odotuksiin. Sitä voidaan tavoittaa
myös esimerkiksi asumisen riskin ja pitkäaikaisasunnottomuu-
den tilanteissa. Olennaisia ovat lisäksi toimijuuteen, paikkaan ja
suhteisiin liittyvät tarkastelut. Marginaalisuuteen liittyy varsin
pysyviä diskursseja, erojen ja rajojen linjoja. Marginaalisuus saa
kuitenkin koko ajan myös uudenlaisia muotoja ja merkityksiä.

Esimerkiksi poikkeukselliset yhteiskunnalliset olosuhteet, kriisit ja katastrofit voivat horjuttaa rajaa tavallisuuden ja erilaisuuden välillä ja luoda siten ”uutta normaalia” tehden epätavallisesta tavallista tai syventää aikuissosiaalityön ja sen asiakkaiden ahdinkoa marginaalissa. Näin ollen konstruktionistinen marginalisaatiotutkimus on aina ajankohtaista yhteiskunnan ja sosiaalityön tutkimusta.

Kirjallisuus

- Antaki, Charles (1994) *Explaining and arguing: The social organisation of accounts*. Lontoo: Sage Publications.
- Billig, Michael (1997) *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. 2. painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clapham, David (2005) *The meaning of housing: A pathways approach*. Bristol: Policy Press.
- Denzin, Norman K. & Yvonna Lincoln (1998) Introduction: Entering the field of qualitative research. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna Lincoln (toim.) *The landscape of qualitative research: Theories and issues*. Lontoo: Sage.
- Edwards, Derek (1997) *Discourse and cognition*. Lontoo: Sage.
- Forsberg, Hannele (1998) *Perheen ja lapsen tähden: Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Forsberg, Hannele & Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Helmi Järviluoma & Marjo Kuronen & Tarja Pösö & Aino Ritala-Koskinen & Irene Roivainen & Ilmari Rostila & David Silverman & Eero Suoninen (1991) *Sosiaalisia käytäntöjä tutkimassa: Katkemia empiirisen tutkimuksenteon vaiheista*. Sosiaalipoliittikan laitoksen tutkimuksia A:1. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Foucault, Michel (1981) *The history of sexuality. Volume I: An introduction*. Harmondsworth: Penquin.
- Foucault, Michel (1986) *Archaeology of knowledge*. Lontoo: Tavistock.
- Gee, James Paul (2014) *An Introduction to discourse analysis: A theory and method*. 4. laitos. New York: Routledge.
- Granfelt, Riitta (2013) Asumissosiaalinen työ läsnäolotyönä: Kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 219–243.
- Granfelt, Riitta (2015) *Asumissosiaalinen työ: Kotiin ja rikollisuudesta irti?* Helsinki: Y-säätiö. https://ysaatio.fi/assets/files/2015/11/asumissosiaalinen_tyo_julkaisu_web.pdf (viitattu 25.9.2021).
- Günther, Kirsi (2021) "Body work" in home-based substance abuse care. *Social inclusion* 9:3, 256–264.
- Hall, Christopher & Kirsi Juhila & Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (2014) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge.
- Hall, Christopher & Kirsi Juhila & Nigel Parton & Tarja Pösö (2003) *Contracting clienthood in social work and human services: Interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kinsley Publisher.

Konstruktivistinen tutkimus sosiaalityötä ja marginaalia jäljittämässä

- Hansen Löfstrand, Cecilia & Kirsi Juhila (2012) The discourse of consumer choice in the pathways housing first model. *European journal of homelessness* 6:2, 47–68.
- Hansen Löfstrand, Cecilia & Kirsi Juhila (2017) Housing first as a moral tale and a travelling idea. Teoksessa Björn Andersson, Frida Pettersson & Aanette Skåner (toim.) *Den motspännstiga akademikern, festskrift till Ingrid Sahlin*. Malmö: Égalité, 15–37.
- Hansen Löfstrand, Cecilia & Kirsi Juhila (2021) Transforming worker–client identities: From shelters to housing first. *Social inclusion* 9:3, 214–222.
- Holmberg, Suvi & Johanna Ranta (2021) Koti katkaisuhoidon tilana. *Janus* 29:1, 54–70.
- Holmberg, Suvi & Jenni-Mari Räsänen (2021) From home to community: Reflecting emotions related to mobility. *Social inclusion* 9:3, 245–255.
- Holstein, James A. & Gale Miller (1993) Social constructionism and social problems work. Teoksessa James A. Holstein & Gale Miller (toim.) *Reconsidering social constructionism: Debates in social problems theory*. New York: Aldine de Gruyter, 163–187.
- Jokinen, Arja & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (1991) *Pohjimmaksi asuntomarkkinat: Diskurssianalyysi viranomaiskäytännöistä*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (1996a) *Merkitykset ja vuorovaikutus: Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta*. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A Vol. 510. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (1996b) Intersituationalisuus ja interaktiivisuus asunnottomuuspuheissa. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila *Merkitykset ja vuorovaikutus: Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta*. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A Vol. 510. Tampere: Tampereen yliopisto, 17–49.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (2005) Käännös käytäntöjen tutkimiseen sosiaalityössä: 1980- ja 1990-lukujen aikalaistekstejä ja omia muistoja tulkitsemassa. *Janus* 13:3, 289–305.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (toim.) (2008) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (2016) Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 75–104.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) (1995) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat: Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) (1999b) *Constructing social work practices*. Aldershot: Ashgate.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1993) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1999a) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2012) *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit: Johdatus kategorianalyysiin*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2016a) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2016b) *Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi

- Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 25–50.
- Jokinen, Arja & Eero Suoninen (toim.) (2000) *Auttamistyö keskusteluna: Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijänä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2008a) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön yhteiskunnallinen paikka. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 48–81.
- Juhila, Kirsi (2008b) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 82–108.
- Juhila, Kirsi (2009) Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännössä: Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–66.
- Juhila, Kirsi (2008a) *Geographies of home-based service interactions at the margins of welfare in Finland and Sweden*. Julkaisematon tutkimussuunnitelma, Suomen Akatemia.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Laura S. Abrams (toim.) (2011) Identity. *Qualitative social work* 10:3, teemanumero.
- Juhila, Kirsi & Tanja Dall & Christopher Hall & Juliet Koprowska (toim.) (2021c) *Interprofessional collaboration and service user participation: Analysing meetings in social welfare*. Bristol: Policy Press.
- Juhila, Kirsi & Cecilia Hansen Löfstrand & Suvi Raitakari (2021a) Devoted work without limits? Activities and premises of home visit work at the margins of community care. *International journal of care and caring* 5:2, 247–262.
- Juhila, Kirsi & Cecilia Hansen Löfstrand & Johanna Ranta (toim.) (2021b) Home- and community-based work at the margins of welfare: Balancing between disciplinary, participatory and caring approaches. *Social inclusion* 9:3, teemanumero.
- Juhila, Kirsi & Suvi Holmberg & Doris Lydahl & Christopher Hall (2022) Observing and commenting on clients' home environments in mobile support home visit interactions: Institutional gaze, normalization and face-work. *Housing, theory and society* 39:1, 82–97.
- Juhila, Kirsi & Arja Jokinen & Eero Suoninen (2012) Katgoria-analyysin juuret. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit: Johdatus katgoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino, 17–43.
- Juhila, Kirsi & Teppo Kröger (toim.) (2016a) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6664-5>
- Juhila, Kirsi & Teppo Kröger (2016b) *Esipuhe*. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi, 5–10. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6664-5>
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari (2016) Pieni aika sosiaali- ja mielenterveytyössä. Teoksessa Sirpa Kannasoja, Marjo Kuronen & Tytti Poikolainen (toim.) *Sosiaalityön aika*. Talentia-lehti ja Sosiaalityön tutkimuksen seura, 37–41. <https://talentia.e-julkaisu.com/2016/docs/tutkivasosiaalityo2016.pdf> (viitattu 25.9.2021).

- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) (2017) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 57–79.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Johanna Ranta (2022a) *Housing First: Combatting long-term homelessness in Finland*. Teoksessa Caroline De La Porte, Jaakko Kauko, Daniel Nohrstedt, Paul 't Hart & Bent Sofus Tranøy (toim.) *Successful public policy: Lessons from the Nordic countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Juhila, Kirsi & Johanna Ranta & Suvi Holmberg (2022b) Kotiin paikatuvan tutkimuksen metodologisia lähtökohtia. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Juhila, Kirsi & Johanna Ranta & Mikko Ilmoniemi & Jenni Mäki (arvioitavana) Paikastaan siirretyt: Kotipaikan menettäminen ja uuteen kiinnittyminen gentrifikaatioprosessissa. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö poikkeuksellisissa olosuhteissa ja kriiseissä*. Julkaisematon kokoomateos.
- Juhila, Kirsi & Johanna Ranta & Suvi Raitakari & Sarah Banks (2021d) Relational autonomy and service choices in social worker-client conversations in an outpatient clinic for people using drugs. *British journal of social work* 15:1, 170–186.
- Järviluoma, Helmi (1997) *Musiikki, identiteetti ja ruohonjuuritaso: Amatööriusikkoryhmän kategoriatyöskentelyn analyysi*. Acta Universitatis Tamperensis 555. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kuronen, Marjo (1999) *The social organisation of motherhood: Advice giving in maternity and child health care in Scotland and Finland*. Stirling: University of Stirling. <http://hdl.handle.net/1893/2302> (viitattu 19.10.2021).
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Lontoo: Verso.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1987) Post-Marxism without apologies. *New left review* 166, 79–106.
- Lydahl, Doris & Cecilia Hansen Löfstrand (2020) Doing good: Autonomy in the margins of welfare. *Sociology of health & illness* 42:4, 892–906.
- MARGI-tutkimusryhmä (2021) *Institutionaaliset käytännöt ja vuorovaikutus hyvinvointipalveluiden marginaaleissa*. <https://research.tuni.fi/margi-fi/> (viitattu 14.10.2021).
- Miller, Gale & James A. Holstein (1991) Social problems work in street-level bureaucracies. Rhetoric and organizational process. Teoksessa Gale Miller (toim.) *Studies in organizational sociology*. Greenwich: Jai Press Inc, 177–199.
- Pietikäinen, Sari & Anne Mäntynen (2019) *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pleace, Nicholas & Dennis Culhane & Riitta Granfelt & Marcus Knutagård (2015) *The Finnish homelessness strategy: An international review*. Helsinki: Reports of the Ministry of the Environment 3en. Helsinki: Ympäristöministeriö. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/153258> (viitattu 19.10.2021).
- Potter, Jonathan & Margaret Wetherell (1987) *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Lontoo: Sage.
- Pösö, Tarja (1993) *Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa*. Acta Universitatis Tamperensis, Ser A. Vol 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Raitakari, Suvi (2019) Using Expressions of past, present and future homelessness pathways as a linguistic resource in meeting interaction in a low-threshold outpatient clinic. *Housing, theory and society* 36:1, 25–43.

- Raitakari, Suvi (2020) Explaining homelessness as a movement using metaphors in European academic writings of homelessness. *Housing studies* 35:10, 1684–1700.
- Raitakari Suvi & Kirsi Günther (2017) Clients accounting for the responsible self in interviews. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 83–105.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) (2022a) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Raitakari, Suvi & Kirsi Günther & Ilkka Vuorinen (2022b) Neuvottelut toimijuudesta aikuissosiaalityön asiakkaiden kotikäynnillä: Selontekoja ja vastarintaa. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Raitakari, Suvi & Timo Harrikari & Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) (arvioitavana) *Sosiaalityö poikkeuksellisissa olosuhteissa ja kriiseissä*. Julkaisematon kokoomateos.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila (2022) Kotikäänne: Hyvinvointipalveluiden ja -työn muutos. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila (2014) Asunto ensin -julkaisujen suuntaukset, pääargumentit ja käytännöllis-poliittiset tavoitteet. *Yhteiskuntapolitiikka* 79:2, 185–196.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila (2015) Housing First literature: Different orientations and political-practical arguments. *European journal of homelessness research* 9:1, 145–189.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila & Jenni-Mari Räsänen (2019) Responsibilisation, social work and inclusive social security in Finland. *European journal of social work* 22:2, 264–276.
- Ranta, Johanna (2020) *Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalista vuorovaikutuksesta*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ranta, Johanna & Kirsi Juhila (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative social work* 19:4, 685–700.
- Ranta, Johanna & Riikka Perälä (2022) Haittojen vähentäminen ja Asunto ensin -malli huumeita käyttävien asumisen tuessa. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Ranta, Johanna & Suvi Raitakari & Kirsi Juhila (2017) Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunnottomuuden toiminnallisissa loukuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:2, 165–175.
- Ritala-Koskinen, Aino (2001) *Mikä on lapsen perhe? Tulkintoja lasten uusperhesuhteista*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D: 38/2001. Helsinki: Väestöliiton väestöntutkimuslaitos.
- Roivainen, Irene (1999) *Sokeripala metsän keskellä: Lähiö sanomalehden konstruktiona*. Tutkimuksia 1999:2. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Rostila, Ilmari (1997) *Keskustelu sosiaaliluokalla: Sosiaalityön arki sosiaalitoimiston toimeentulokeskusteluissa*. Acta Universitatis Tamperensis 547. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Räsänen, Jenni-Mari & Sirpa Saario (2017) Welfare workers reflecting their everyday responsibilities in focus groups. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari &

Konstruktionistinen tutkimus sosiaalityötä ja marginaalia jäljittämässä

- Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*.
Lontoo: Routledge, 153–173.
- Saario, Sirpa & Hall Christopher & Lydahl Doris (2021) Engaging with hard-to-reach clients: Towards the last resort response by welfare workers. *Social inclusion* 9:3, 265–275.
- Saario Sirpa & Jenni-Mari Räsänen & Christopher Hall (2017) Negotiating boundaries of professional responsibilities in team meetings. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 174–195
- Silverman, David (1989) Six rules of qualitative research: A post romantic argument. *Symbolic interaction* 12:2, 215–230.
- Silverman, David (2017) How was it for you? The interview society and the irresistible rise of the (poorly analysed) interview. *Qualitative research* 17:2, 144–158.
- Suoninen, Eero (1997) *Miten tutkia moniäänistä ihmistä: Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittelyä*. Acta Universitatis Tamperensis 580. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suoninen, Eero (2000) Ammattiauttajat ja tutkijat dialogissa. Teoksessa Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) *Auttamistyö keskusteluna: Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta*. Tampere: Vastapaino, 277–298.
- Suoninen, Eero (2016a) Kielenkäytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2016) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 51–74.
- Suoninen, Eero (2016b) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2016) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 229–248.

Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia

Marjo Kuronen

Marginaalisuus ja haavoittuvuus ovat käsitteitä, joita käytetään paitsi sosiaalityössä ja muussa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa myös ammatillisessa keskustelussa ja käytännöissä sekä politiikassa, hallinnossa ja mediassa. Usein molempia käsitteitä käytetään ikään kuin itsestään selvästi ja määrittelemättä viittaamaan tiettyihin ihmisiin, ryhmiin, ongelmiin, tiloihin sekä tilanteisiin ja sosiaalityössä myös tiettyihin palveluihin. Marginaalisuuden ja haavoittuvuuden käsitteet tulevat lähelle ja sivuavat toisiaan. Ne esiintyvät usein myös yhdessä ilman, että niiden keskinäistä suhdetta on pohdittu ja jäsennetty.

Kirsi Juhila ja hänen johtamansa MARGI-tutkimusryhmä Tampereen yliopistossa ovat vuosia olleet keskeisiä marginalisaatiokysymysten tutkijoita Suomessa sosiaalityön alalla. Minä puolestani olen ollut tuomassa haavoittuvuuden ja erityisesti haavoittavien elämäntilanteiden käsitettä suomalaisen sosiaalityön tutkimukseen (Virokannas ym. 2020; Kuronen ym. 2021). Olen useissa yhteyksissä esittänyt myös, että suomalainen sosiaalityön tutkimus ja käytäntö ovat paljolti sivuuttaneet sukupuoleen liittyvät kysymykset ja feministisen tutkimuksen teoreettiset keskustelut (Kuronen ym. 2004; Kuronen 2009). Viime vuosina olen tutkimusryhmäni kanssa analysoinut erilaisissa haavoittavissa elämäntilanteissa olevien naisten, päihkeitä käyttävien, rikoksesta tuomittujen ja köyhien yksinhuoltajien palvelutarpeita ja -kokemuksia. Tavoitteenamme on ollut tut-

kia palvelujärjestelmää heidän lähtökohdistaan (Kuronen ym. 2021). Siksi myös tässä luvussa tavoitteeni on paitsi analysoida, miten haavoittuvuus suhteutuu marginalisaation käsitteeseen erityisesti sosiaalityössä, myös käsitellä sitä, miten nämä käsitteet mahdollisesti linkittyvät sukupuoleen, naiseuteen ja naiseryitysten palveluiden tarpeeseen.

Sosiaalityön tutkijoiden on tärkeää arvioida kriittisesti käyttämiään käsitteitä sekä teoreettis-metodologisena että tutkimuseettisenä kysymyksenä – ei vähiten siksi, että tutkimukselliset käsitteet leviävät usein akateemisen maailman ulkopuolelle palvelujärjestelmään, poliittiseen päätöksentekoon ja niiden ihmisten itseymmärrykseen, joiden elämäntilanteita ja palvelukokemuksia tutkimuksissa tuomme esiin. Käsitevalinnoillamme ja lähestymistavoillamme tuotamme tutkimiamme ilmiöitä ja ihmisiä tietynlaisina.

Hyödynnän tässä luvussa ensisijaisesti marginaalisuuden ja haavoittuvuuden käsitteitä kriittisesti analysoivaa kansainvälistä ja kotimaista kirjallisuutta. Haavoittuvuuden käsitteen osalta tukeudun paljolti muutamia vuosia sitten Elina Virokannaksen ja Suvi Liuskien kanssa tekemäämme kirjallisuuskatsaukseen (Virokannas ym. 2020). Kotimaisen marginalisaatiotutkimuksen osalta hyödynnän monia MARGI-tutkimusryhmän julkaisuja (ks. MARGI-tutkimusryhmä 2021). Olen myös tehnyt tietokantahakuja etsien yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta, jossa marginaalisuuden ja haavoittuvuuden käsitteet esiintyvät yhdessä ja jossa niiden suhdetta käsitellään. Tämä käsiteteoreettinen luku ei kuitenkaan perustu systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen, vaan hyödynnän lähdekirjallisuutta valikoivasti. Lisäksi käytän empiirisiä sosiaalityön ja muita sosiaalityieteellisiä tutkimuksia, joissa marginalisaation ja haavoittuvuuden tematiikkaa on käsitelty naiseryityisyyden näkökulmasta.

Luku jakautuu kolmeen osaan. Lähdän liikkeelle käsitteiden taustoista ja niitä koskevasta kriittisestä keskustelusta. Pitäydyn kuitenkin sosiaalityön kannalta relevanteissa keskusteluissa, sillä erityisesti haavoittuvuuden käsitettä käytetään mitä erilaisimmissa yhteyksissä eri tieteenaloilla eikä kaikkiin niihin ole tarpeellista luvun tematiikan kannalta mennä (ks. Virokannas ym. 2020). Tämän jälkeen tutkin käsitteiden käyttöä ja sen seurauksia palvelujärjestelmässä. Viimeisessä osassa tarkastelen, miten marginaalisuuden ja haavoittuvuuden käsitteitä on käytetty tutkittaessa naisia sosiaalipalveluiden ja sosiaalityön asiakkaina sekä perusteltaessa nais erityisten palveluiden tarvetta.

Marginaalin ja haavoittuvuuden käsitteiden keskinäisestä suhteesta

Marginaali tai marginaalisuus on käsite, joka on viime vuosikymmeninä enenevästi korvannut syrjäytymisen ja eksklusion käsitteet tai tullut niiden rinnalle yhteiskuntatieteellisessä ja erityisesti sosiaalityön tutkimuksessa. Syrjäytymisen ja marginaalisuuden käsitteiden eroja ovat Suomessa analysoineet esimerkiksi Tuula Helne (2002) sekä Tero Järvinen ja Markku Jahnukainen (2001). Pelkistäen niiden keskeisenä erona pidetään sitä, että syrjäytyminen liitetään kokonaisvaltaiseen yhteiskunnan ulkopuolelle joutumiseen ja varsinkin pysyvään huono-osaisuuteen, kun taas marginaalissa on liikkumatilaa tavallisuuden ja erilaisuuden määrittelyissä. Marginaalisuus voi olla myös vapaaehtoista ulkopuolisuutta tai positiivista ja valittua erottautumista muista. Kirsi Juhila (2006, 104) on lisäksi todennut, että ”syrjäytymisen käsite on hallinnollinen ja syrjäytyneiksi nimettyjä ihmisiä kulttuurisen valtavirran suunnasta määrittelevä”. Hän pitää marginaalisuutta tätä moniulotteisempänä ja myönteisempänä käsitteenä. Jätän näiden käsitteiden eronteon

kuitenkin tarkasteluni ulkopuolelle ja keskityn marginalisaation ja haavoittuvuuden käsitteiden määrittelyihin ja niiden keskinäisiin suhteisiin.

Haavoittuvuus on suomalaisessa tutkimuksessa marginaalisuutta uudempi, englantilaiselta kielialueelta kantautunut ja viime vuosina nopeasti yleistynyt käsite. Sen juuret ovat erilaisen luonnonkatastrofien tai taloudellisten katastrofien ja kriisien tutkimuksessa. Sitä käytetään tarkasteltaessa katastrofien ja kriisien vaikutuksia yksilöihin, yhdyskuntiin ja yhteisöihin. Haavoittuvuuden eräänlaisena vastakäsitteenä on tuolloin resilienssi, joka puolestaan tarkoittaa yhteisöjen ja yksilöiden kykyä ja mahdollisuuksia toipua erilaisista katastrofeista (Rapeli 2017). Haavoittuvuuden käsite on kuitenkin levinnyt laajasti eri tieteentaloille ja hyvin erilaisten ilmiöiden ja kysymysten tutkimiseen. Sitä on käytetty runsaasti myös kansainvälisessä sosiaalityön tutkimuksessa. (Virokannas ym. 2020.)

Englannin kielen käsitteelle *vulnerability* ei pitkään tahtonut löytyä luontevaa suomen kieleen istuvaa vastinetta, kunnes haavoittuvuus tai useammin ”haavoittuvassa tilanteessa oleva” tai ”haavoittuvassa asemassa oleva” alkoivat vakiintua käyttöön. Tämäkään käännös ei nähdäkseni aivan tavoita kaikkia englanninkielisen vastineensa ulottuvuuksia. MOT-sanakirja (2021) määrittää haavoittuvuuden lisäksi *vulnerabilityn* käännöksiksi suojaattomuuden, alttiuden ja herkkyyden, joista erityisesti suojaattomuus tuo käsitteeseen tärkeitä lisävivahteita. Haavoittavissa elämäntilanteissa olevien ihmisten kohdalla kysymys on usein tuen ja suojelun tarpeesta.

Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa haavoittuvuuden käsitteestä on viime aikoina käyty varsin paljon kriittistä keskustelua, yhteiskuntatieteiden lisäksi ainakin filosofiassa, sukupuolentutkimuksessa, antropologiassa ja oikeustieteessä (esim. Fawcett 2009; Fineman 2010; Herring 2016; Brown ym.

2017; Honkasalo 2019; Virokannas ym. 2020). Marginaalisuuden käsitteestä tällaista keskustelua on löydettävissä vähemmän.

Marginaalisuuden ja haavoittuvuuden käsitteet tulevat lähelle toisiaan ja esiintyvät usein yhdessä. Esimerkiksi Mark Henricksonin ja Christa Fouchén (2017, 4–7) mukaan haavoittuvuuden ja marginaalisuuden käsitteet ovat limittäisiä, mutta eivät kuitenkaan synonyymeja keskenään. He näyttävät ajattelevan, että haavoittuvuus on lähinnä ruumiillisuuteen liittyvää alttiutta esimerkiksi sairauksille, jotka rajoittavat elämää ja aiheuttavat avun ja tuen tarvetta. Marginaalisuuden he puolestaan liittävät tiettyjen ryhmien taloudelliseen, sosiaaliseen tai kulttuuriseen syrjäyttämiseen. He myös kytkävät toisiinsa marginaalisuuden ja köyhyyden, joka voi olla joko marginaalisuuden syy tai seuraus. Näin ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla. Yhtenä esimerkkinä kirjassaan Henrickson ja Fouché (2017) esittävät seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt, joiden voidaan tulkita olevan yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti marginaalissa, mutta ei välttämättä taloudellisesti huono-osaisia. Erottelu ei nähdäkseni ole kovin syvälle luotaava eikä onnistunut. Lisäksi kyseisessä teoksessa (Henrickson & Fouché 2017) käsitteitä käytetään lopulta paljolti rinnakkain tekemättä selkeää eroa niiden välille.

Määritellessään marginaalisuutta Henrickson ja Fouché (2017) tukeutuvat kehitystutkijoiden Joachim von Braunin ja Franz W. Gatzweilerin (2014, 3) määritelmään, jonka mukaan marginaalisuus tarkoittaa

sellaista yksilön tai ryhmän ei-vapaaehtoista asemaa tai olosuhdetta sosiaalisen, poliittisen, taloudellisen, ekologisen ja biofyysisen järjestelmän marginaalissa, joka estää heiltä pääsyn resursseihin, varallisuuteen ja palveluihin, rajoittaa valinnanvapautta,

estää kykyjen kehittymistä ja viime kädessä aiheuttaa äärimmäistä köyhyyttä. (kirjoittajan suomennos)

Marginaalisuus viittaa siis yhtäältä sekä fyysiseen paikkaan että sosiaaliseen asemaan ja toisaalta laajasti ymmärrettynä pääomaan, jota yksilöillä tai ryhmillä on käytettävissään tai jota heiltä puuttuu, ja sitä koskevaan sääntelyyn, joka joko mahdollistaa tai rajoittaa heidän pääsyään taloudellisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin resursseihin (emt.).

Sveitsiläiset tutkijat Martine Zwick Monney ja Carolyne Grimard (2015) puolestaan esittävät, että marginaalisuuden käsite mahdollistaa tarttumisen yhteiskunnan rakenteellisiin eriarvoisuuksiin. He kuitenkin myös kritisoivat käsitettä. Heidän mukaansa siihen sisältyvä ajatus marginaalissa elävien ihmisten palauttamisesta keskukseen ilmentää liiallista integraation tavoittelua, eräänlaista kaiken marginaalisen normalisointipyrkimystä. Tämä ei nyky-yhteiskunnassa ole edes mahdollista muun muassa siksi, että palkkatyön rakenteet ovat rapautuneet ja yhteiskunta on monimuotoistunut. Zwick Monney ja Grimard (2015, 47) esittävät, että haavoittuvuuden käsitteellä voitaisiin ylittää ihmisryhmien välillä jaottelut ”ulkona” ja ”sisällä” sekä ”keskiössä” ja ”marginaalissa”. Kovin kattavasti he eivät kuitenkaan tätä perustele.

Marginaalisuus nähdään haavoittuvuuden tavoin tavallisesti negatiivisena käsitteenä ja ei-vapaaehtoisena tilana, joka kytkeytyy köyhyyteen, yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen ja syrjintään. Jotkut tutkijat, kuten Janette Lynn Wilson (2018), ovat kuitenkin nostaneet esille marginaalisuuteen liittyvää positiivista potentiaalia. Wilson lähtee liikkeelle sosiologian klassikoista Robert Parkista ja Georg Simmelistä sekä antropologi Victor Turnerin liminaalin käsitteestä. Näihin ja joihinkin myöhempiin tulkintoihin tukeutuen hän esittää oman transsendent-

tisen marginaalisuuden käsitteensä. Marginaalisuuteen kytkeytyy tällöin emansipatorisia luovuuden, yhteiskuntakritiikin, rajojen rikkomisen ja vastarinnan mahdollisuuksia. Wilsonin lähestymistapa voisi auttaa jäsentämään esimerkiksi vaihtoehtoliikkeiden, vastakulttuureiden tai sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen yhteiskunnallista marginaalisuutta. Myös sosiaalityössä se voisi laajentaa ymmärrystämme marginaalisuudesta ja tuoda marginaalisuuden tarkasteluun uusia, moninaisuuden hyväksyviä positiivisia sävyjä. Positiiviseen tulkintaan sisältyy kuitenkin erityisesti sosiaalityön tutkimuksessa marginalisaation ja marginaalissa elävien ihmisten sentimentalisoinnin ja romantisoinnin vaara (Granfelt 2004).

Sosiaalityön tutkimuksessa marginaali tai marginaalisuus viittaa sekä tiettyjen ihmisten tai ihmisryhmien yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja paikkaan ja kulttuuriseen toiseuttamiseen että heidän asemaansa ja kohtaamiseensa palvelujärjestelmässä. Käsitteillä voidaan viitata myös tiettyihin palveluihin, jotka on kohdennettu vain erityisen tuen tarpeessa oleville ihmisille (Juhila 2002; 2006; Jokinen ym. 2004; Juhila ym. 2017). Kirsi Juhila, Suvi Raitakari ja Christopher Hall (2017, 4) kirjoittavat hyvinvointipalveluiden marginaaleista ja marginaalipalveluista, jotka heidän mukaansa on suunnattu kansalaisille, joilla on vaikeita ja moninaisia esimerkiksi psyykkisiin haasteisiin, päihteiden käyttöön, asunnottomuuteen ja rikollisuuteen liittyviä tuen tarpeita. Heillä on monesti useita asiakkuuksia eri palveluissa, ja he liikkuvat tai ovat pakotettuja liikkumaan näiden palveluiden välillä.

Suomessa ensimmäinen yksiin kansiin koottu katsaus marginaalisuuden tutkimuksesta sosiaalityössä oli Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja *Marginaalit ja sosiaalityö* (2002), jonka ovat toimittaneet Kirsi Juhila, Hannele Forsberg ja Irene Roiainen. Tuolloin, 20 vuotta sitten, kirjan toimittajat aloittivat esipuheensa kirjoittamalla:

Ensimmäisen sosiaalityön vuosikirjan aihe ”Sosiaalityö ja marginaalit” on yhtäältä itsestäänselvyys: sosiaalityö on aina tavalla tai toisella osa marginaalia. Aihe on kuitenkin monella tapaa ajankohtainen ja uudelleen ajattelua vaativa. Se liittyy niin teoreettisiin keskusteluihin hyvinvointivaltion murroksesta, köyhyydestä ja syrjäytymisestä kuin sosiaalityön käytännön ajankohtaisiin teemoihinkin sosiaalityön asiakkuuden ja asiantuntijuuden muutoksista. (Juhila ym. 2002, 7.)

Marginaalien ”keskeisyydestä” sosiaalityössä ja sosiaalityön tutkimuksessa kertoo jotakin jo se, että aihe valittiin ensimmäisen vuosikirjan teemaksi. Kirjan ensimmäinen osa keskittyy käsitteellisiin paikannuksiin. Sen avaava Juhilan (2002) luku on edelleen ajankohtainen analyysi marginaalin käsitteestä suhteessa sosiaalityön tutkimukseen, käytäntöön ja ydintehtävään, vaikka selkeää marginaalin tai marginaalisuuden määritelmää ei siinä esitetä. Marginaalisuus näyttäisi kuitenkin olevan palkkatyöyhteiskunnan sekä hyvinvointivaltion ja sen palvelujärjestelmän reunalla olemista.

Marginaalissa elävien ihmisten puolelle asettuminen ja heidän asemansa ajaminen määrittävät jo varhain sosiaalityön missioksi. Aika ajoin on kuitenkin kannettu huolta tuon ydintehtävän hämärtymisestä ja ulkoapäin tulevista poliittisista ja hallinnollisista diskursseista, jotka odottavat sosiaalityöltä marginaalissa asemassa olevien ihmisten kontrollointia ja integrointia ”takaisin” yhteiskuntaan (esim. Juhila 2006, 49–52; myös Zwick Monney & Grimard 2015). Sosiaalityön käytännössä ja tutkimuksessa on varottava katsomasta marginaalia ulkokohtaisesti sekä uusintamasta toiseuden ja poikkeavuuden määrittelyjä (ks. Holmberg tässä teoksessa; Ranta & Kuusisto tässä teoksessa). Sen sijaan on pyrittävä asettumaan marginaalissa elävien ihmisten rinnalle sekä ymmärtämään normaalin

ja marginaalin liukuvaa rajaa. Tässä tärkeänä lähtökohtana on ihmisten arkitiedon ja asiantuntijuuden arvostaminen ja hyödyntäminen. (Juhila 2002.) Samansuuntaisia puheenvuoroja on kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa esitetty myös haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kohtaamisesta ja heidän elämäntilanteidensa tutkimisesta (Virokannas ym. 2020).

Kansainvälisessä, erityisesti brittiläisessä, sosiaalipolitiikan ja -työn tutkimuskirjallisuudessa sekä laajemminkin yhteiskuntatieteissä haavoittuvuus on yleisemmin käytetty käsite kuin marginaalisuus. On jopa esitetty, että haavoittuvuus olisi syrjäyttänyt marginaalisuuden käsitteen. Käsitteiden muutoksessa olisi siten kyse niiden ajallisesta muovautumisesta, jolloin köyhyyden, syrjäytymisen ja marginalisaation jälkeen uudeksi käsitteeksi olisi muodostunut haavoittuvuus. (Zwick Monney & Grimard 2015.) Näin pitkälle menevää tulkintaa en kuitenkaan ole valmis jakamaan, sillä kaikki nämä käsitteet ovat edelleen käytössä ja niille on oma paikkansa.

Muutama vuosi sitten tekemässämme kirjallisuuskatsauksessa (Virokannas ym. 2020) tarkastelin Elina Virokannaksen ja Suvi Liuskin kanssa, miten ja missä yhteyksissä haavoittuvuus esiintyy sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa. Totesimme, että tavallisimmin se kytkettiin varsin problematisoimatta tiettyihin ihmisiin ja ihmisryhmiin. Esimerkiksi sukupuolen ja haavoittuvuuden kytköksiä ei juurikaan ollut analysoitu. Etsimme katsausta tehdessämme erityisesti artikkeleita, joissa olisi tarkasteltu ja määritelty haavoittuvuutta tutkimuksellisenä käsitteenä. Tuolloin sellaisia löytyi vain kymmenen analysoimamme 86 artikkelin joukosta. Useimmissa näissä kymmenessä artikkelissa suhtauduttiin käsitteeseen kriittisesti ja sitä pidettiin liian kategorisena ja leimaavana. Haavoittuvuuden katsottiin sivuuttavan paitsi ihmisten omat tulkinnat ja elämäntilanteiden moninaisuuden myös yhteiskunnalliset ja rakenteelliset tekijät. Lisäksi

kritisoitiin sitä, että haavoittuvuus on kadottanut analyttisyytensä tutkimuksellisenä käsitteenä moninaisen ja epämääräisen käyttötapansa vuoksi. Jotkut tutkijat näkivät haavoittuvuuden käsitteellä kuitenkin olevan analyttistä potentiaalia. Esimerkiksi Elisabeth Schröder-Butterfill ja Ruly Marianti (2006) esittivät, että haavoittuvuus eroaa edukseen muista yhteiskuntatieteellisistä käsitteistä, jotka kuvaavat ”negatiivisia tiloja”, koska siinä painotus on usein ennaltaehkäisyssä ja selviytymiskeinoissa. Harvat tutkijat kuitenkin kritiikittömästi jakavat tämän näkemyksen.

Brittiläinen sosiaalipolitiikan tutkija Kate Brown on kollegoineen (Brown 2011; Brown ym. 2017; 2021) analysoinut haavoittuvuuden käsitettä kriittisesti useita kertoja. Brown kehottaa suhtautumaan käsitteeseen varovaisesti, koska sitä käytetään usein holhoavalla, leimaavalla ja alistavalla tavalla. Haavoittuviksi määrittely voi vahvistaa kuvaa yksilöistä kykenemättöminä, rajoitteisina ja puutteellisina ja sivuuttaa näin heidän toimijuutensa. Myös käsitteen käyttöön sisältyvää kontrolloivuutta, joka oikeuttaa interventiot ja yksilön tarpeiden ulkopuolelta tapahtuvan määrittelyn, on kritisoitu. Lisäksi haavoittuvuuden käsitteen yksilöiden ominaisuuksiin painottuva käyttötapa voi viedä huomion haavoittuvuuksia tuottavista rakenteista. (Brown 2011, 318–319.) Kritiikki asettaa teoreettisia, metodologisia ja eettisiä haasteita sosiaalityön tutkimukselle, jossa usein tutkitaan marginaaliin tai haavoittuviksi määritellyjä ihmisiä sekä heidän arkielämäänsä, ongelmiaan ja kohtamisiansa palvelujärjestelmässä.

Osa tutkijoista on kritiikin esittämisen lisäksi kehittänyt toisenlaista haavoittuvuuden määrittelyä. Oikeustieteilijä Jonathan Herring (2016) esittää, että haavoittuvuuden käsitteestä on olemassa kaksi eri koulukuntaa. Ensimmäinen niistä, johon viimeaikainen kritiikki paljolti on kohdistunut, on yksilöitä ja ryhmiä

luokitteleva tapa käyttää käsitettä. Toinen puolestaan korostaa haavoittuvuuden universaalia luonnetta.

Yksi keskeinen universaalin haavoittuvuuden käsitteen kehittäjä on yhdysvaltalainen feministinen oikeustieteilijä Martha Fineman (2010), jonka lähtökohdat ovat ihmisoikeuksissa ja yhteiskunnallisessa tasa-arvossa. Hän esittää samoin perustein kuin useat muut kriitikot, ettei haavoittuvuuden käsitettä tulisi liittää vain tiettyihin ihmisiin ja ryhmiin. Sen sijaan haavoittuvuus tulee määritellä universaaliksi, yleisinhimilliseksi, ihmisyyteen liittyväksi ominaisuudeksi, jolloin kaikki ihmiset voivat tiettyssä elämäntilanteessa olla haavoittuvia, tarvitsevia ja riippuvaisia toisista.

Universaali, inhimillinen haavoittuvuus perustuu ruumiillisuutemme, joka kantaa mukanaan potentiaalista ja alati läsnä olevaa vahingoittumisen, loukkaantumisen tai epäonnen mahdollisuutta (Fineman 2010, 267 – kirjoittajan suomennos).

Haavoittuvuudelle on sisäisiä ja ulkoisia syitä, joihin ihminen vain rajallisesti voi vaikuttaa. Haavoittuvuus voi olla biologis-peräistä tai liittyä yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, taloudelliseen tilanteeseen ja sosiaalisiin suhteisiin. Vanhuuden mukanaan tuomat väistämättömät fysiologiset prosessit ovat yksi esimerkki universaalista haavoittuvuudesta. Ihminen ei myöskään voi vaikuttaa siihen, millaisiin olosuhteisiin hän syntyy ja minkälaista hoivaa ja huolenpitoa hän lapsuudessaan saa. Viimeaikainen koronapandemia on osoittanut sekä yksilöiden että yhteiskuntien ja instituutioiden suojattomuuden ja haavoittuvuuden uudenlaisten uhkien edessä.

Universaali haavoittuvuus on relationaalinen käsite, joka liittyy ihmisten välisiin suhteisiin ja keskinäiseen riippuvuuteen. Fineman (2010) liittää sen erityisesti yksilöiden ja yhteiskun-

nan väliseen suhteeseen. Relationaalinen ajattelu tulee lähelle feminististä hoivan etiikkaa (Gilligan 1982), joka painottaa yksilökeskeisen autonomian sijasta ihmisten keskinäistä tarvitsevuutta ja huolenpitoa. Fineman korostaa erityisesti yhteiskunnan huolenpito vastuuta. Suomessa Juhila (2006) on samansuuntaisesti nostanut keskusteluun sen, miten sosiaalityötä ja sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhdetta voi lähestyä huolenpitoa, hoivan etiikan näkökulmasta.

Korostaessaan haavoittuvuuden universaalisuutta Fineman (2010) ei kuitenkaan kiellä sitä, että jotkut yksilöt tai jotkin ryhmät ovat haavoittuvampia kuin toiset. Haavoittuvuus on tilannekohtaisesti eri tavoin koettua ja sidoksissa resursseihin, joita yksilöllä on käytettävissään. Haavoittuvuus onkin samanaikaisesti sekä universaalia että partikulaarista. Kyseessä on monimutkainen ilmiö, joka esiintyy eri muodoissaan, voi kasaantua ja siirtyä myös sukupolvelta toiselle. Tällöin käsitteen määrittely lähenee huono-osaisuuden ylisukupolvisuuden ajatusta (esim. Vauhkonen ym. 2017), jonka voisi ajatella olevan jopa ristiriidassa universaalien haavoittuvuuden lähestymistavan kanssa. Vaarana on, että näin ymmärrettynä haavoittuvuus lopulta palautuu vain tiettyihin yksilöihin ja ryhmiin.

Universaalien haavoittuvuuden lähestymistapaan kytkeytyy kuitenkin ensinnäkin niiden yhteiskunnallisten prosessien tunnistaminen, jotka tuottavat haavoittavia elämäntilanteita, ja toiseksi (hyvinvointi)valtion vastuun korostaminen haavoittuvuuden riskien poistamisessa ja seurausten lievittämisessä. Valtion vastuun tuominen esille ja ihmisoikeuksien näkökulma kiinnittyvät erityisesti yhdysvaltalaiseen yhteiskuntaan, jossa sosiaaliturva ja yhteiskunnan suojaverkot ovat huomattavasti kehittymättömämpiä kuin pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa. (Fineman 2010.) Erityisesti tällä vuosituohannella ne ovat kuitenkin nousseet entistä tärkeämmiksi ja ajankohtaisemmiksi

kysymyksiksi myös suomalaisessa yhteiskunnassa. Siksi näen, että universaalien haavoittuvuuden määritelmä on relevantti yhdysvaltalaisen yhteiskunnan ulkopuolellakin. Se on myös yksi syvällisimmistä haavoittuvuuden käsitteen analyyseistä. Kirjallisuuskatsauksemme (Virokannas ym. 2020) johtopäätöksissä esitämme, että määrittelemällä haavoittuvuuden Finemanin (2010) tapaan universaaliksi inhimilliseksi ominaisuudeksi on mahdollista välttää käsitteen yksilökeskeisyyden ja leimaavuuden ongelmia.

Palvelujärjestelmän määrittämä haavoittuvuus ja marginaalisuus

Suomessa marginaalisuuden käsite näyttäisi jääneen lähinnä tutkijoiden käyttöön. Poliittisessa, hallinnollisessa ja ammatillisessa puhetavassa syrjäytyminen, huono-osaisuus ja köyhyys lienevät edelleen tavallisimpia termejä. Sen sijaan haavoittuvuuden käsite on viime vuosina vähitellen siirtynyt suomalaisen sosiaalialan hallinnolliseen ja ammatilliseen kielenkäyttöön.

Haavoittuvuus esiintyi juridis-hallinnollisena käsitteenä ensimmäisen kerran vuonna 2014 säädetyssä uuden sosiaalihuoltolain valmistelussa. ”Haavoittuvaisiin ihmisryhmä”, ”haavoittuvissa oloissa elävät”, ”haavoittuvassa asemassa olevat” tai ”kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevat” mainitaan lain valmisteluasiakirjassa kaikkiaan 12 kertaa (HE 164/2014). Marginaalin tai marginaalisuuden käsitettä lakiesityksessä tai sen perusteluissa ei sen sijaan ole käytetty lainkaan.

Lakiesityksen perusteluosassa haavoittuvassa asemassa olevilla viitataan yleisesti sosiaalihuollon asiakkaisiin. Sen lisäksi eri yhteyksissä mainitaan erityisesti lapset, nuoret ja heidän perheensä, lastensuojelun asiakkaat, lähisuhde- ja perheväkivallan uhrit, kehitysvammaiset ihmiset, mielenterveyskuntoutujat,

heikosti kotoutuneet maahanmuuttajat, päihderiippuvaiset ja iäkkäät henkilöt. Lisäksi haavoittuvuuden yhteydessä mainitaan köyhyys, syrjäytyminen ja välillisesti myös työttömyys, alentunut fyysinen, psyykkinen tai kognitiivinen toimintakyky sekä vammaisuus. Haavoittuvuuden ja sen kontekstien kirjo on lakiesityksen perusteluissa erittäin laaja ja osoittaa tällaisten luetteloiden ja käsitteen käytön ongelmallisuuden. Kattavaa luetteloa on mahdotonta laatia – siihen pyrkiminen tuottaa ihmisiä leimaavaa ja kategorisoivaa tekstiä, ja samalla koko käsite uhkaa menettää merkityksensä.

Varsinaisessa lakitekstissä haavoittuvuuden käsitettä ei käytetä vaan sen korvaa ilmaus ”erityisen tuen tarve” (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, § 8). Laissa erityistä tukea tarvitsevalla henkilöllä tai asiakkaalla tarkoitetaan

henkilöä, jolla on erityisiä vaikeuksia saada ja hakea tarvitsemiaan palveluja kognitiivisen tai psyykkisen vamman tai sairauden, päihteiden ongelmakäytön, usean yhtäaikaisen tuen tarpeen tai muun vastaavan syyn vuoksi ja jonka tuen tarve ei liity korkeaan ikään – –. (§ 3)

Lakitekstissä esitetään joitakin erityisen tuen tarpeen syitä tai viitteitä siihen, mihin ne voivat liittyä, mutta määrittelystä ei ole tehty tiukkarajaisia. Tiettyjen ongelmien tai asiakasryhmien tarkkarajaisen nimeämisen sijaan laissa ja sen perusteluissa määritetään keskeiseksi oikeus päästä palveluiden piiriin sekä erityistä tukea tarvitsevien asiakasryhmien hyvinvoinnin seuraaminen ja sosiaalisten ongelmien ehkäiseminen ja poistaminen. Yleisemminkin asiakkaan tarpeiden määrittely on pyritty pitämään laissa väljänä. Näin ammattilaisille on jätetty mahdollisuus arvioida tuen tarvetta tapauskohtaisesti. Tämä on kuitenkin myös aiheuttanut tulkintaongelmia käytännön

asiakastyössä. (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019; Jokimies 2021.)

Brittiläisessä järjestelmässä useiden sosiaali- ja terveystalveluiden saaminen edellyttää haavoittuvuuden kriteerien, jotka nähtävästi määrittellään suomalaista sosiaalihuoltolakia tiukemmin, täyttymistä. Esimerkiksi Herring (2016) analysoi kriittisesti ”haavoittuvassa asemassa olevan aikuisen” määrittelyä brittiläisessä sosiaalilainsäädännössä. Haavoittuvuutta ei olekaan kritisoitu ainoastaan akateemisena käsitteenä, vaan iso osa kritiikistä on kohdistunut käsitteen käyttöön ja sen seurauksiin sosiaalilainsäädännössä, palvelujärjestelmässä ja ammatillisessa toiminnassa arvioitaessa asiakkaan avuntarvetta (esim. Fawcett 2009; Brown 2011; Herring 2016; Brown ym. 2017).

Haavoittuvaksi määrittely auttaa palveluiden saamisessa (Fawcett 2009; Brown 2011). Ongelmana on, että avuntarvitijat tulkitaan negatiivisten ominaisuuksien ja heikkouksien kautta, mikä mahdollisesti lisää riippuvuutta ja passiivisuutta sekä vaarantaa henkilön autonomisuuden tunnistamisen. Tällainen määrittelytapa voi ”typistää henkilön elämän sarjaksi riskitekijöitä” (Fawcett 2009, 474). Tiukasti rajatut määrittelyt voivat myös jättää avun ulkopuolelle sitä tarvitsevia, elleivät he täytä kriteereitä tai itse halua tulla niiden mukaan luokitelluiksi. Ammatilliseen ja hallinnolliseen määrittelyyn kriittisesti suhtautuvat tutkijat korostavat työskentelyä yhteistyössä ihmisten kanssa ja näiden kokemuksia kuunnellen sen sijaan, että haavoittuvuus otettaisiin objektiivisena, ulkopuolelta määriteltynä faktana. Juhila (2002) on esittänyt hyvin samanlaisia näkemyksiä marginaaliin määriteltyjen ihmisten kanssa työskentelystä sosiaalityössä ja sitä koskevassa tutkimuksessa.

Myös suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa on jo pitkään analysoitu asiakkaiden ja heidän ongelmiansa määrittelyä palvelujärjestelmässä ja ammatillisissa kohtaamisissa. Monet

suomalaiset tutkijat ovat samoin äänenpainoin kuin brittitutkijat osoittaneet, että asiakkaan elämä typistetään helposti asiakkuudeksi ja nähdään vain sosiaalisten ongelmien kautta. Ihmiset kuitenkin myös neuvottelevat yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän kategorisoivista ja leimaavista määrittelyistä ja vastustavat niitä (esim. Jokinen ym. 2004).

Asiakkaan itsemääräämisoikeus on kuulunut sosiaalityön arvoihin ja eettisiin sitoumuksiin alan ammatillistumisen alkuajoista lähtien (Juhila ym. 2021). Viime aikoina sosiaali- ja terveystalvveluissa ja -lainsäädännössä on alettu entistä vahvemmin korostaa asiakkaiden oikeuksia, toimijuutta, kumppanuutta ja osallisuutta sekä niiden tukemista yhteistyössä asiakkaan kanssa. Niistä on tullut palvelujärjestelmän esittelyissään toistamia arvoja ja ideaaleja. Osallisuutta ja osallistumista on konkreettisesti pyritty edistämään esimerkiksi hyödyntämällä erilaisia asiakasraateja, kokemusasiantuntijoita ja vertaistukea.

Sosiaalityön tutkimuksessa on myös tarkasteltu asiakkaiden toimijuuden ja osallisuuden mahdollisuuksia kohtaamisissa palvelujärjestelmän ja sen ammattilaisten kanssa (esim. Niskala & Laitinen 2013). Tutkimus on kohdentunut sosiaalityön asiakkuuteen ja asiakkaiden kanssa työskentelyyn yleisesti, mutta usein tarkasteltavana on ollut juuri sellaisten ihmisten asiakkuus, joiden voidaan ymmärtää elävän marginaalissa tai olevan haavoittuvissa elämäntilanteissa. Useissa tutkimuksissa on todettu osallisuuden vaikeus ja esteet (esim. Närhi ym. 2014). Toisaalta esiin on nostettu toimijuuden ja autonomisuuden rajallisuus ja suhteellisuus: ne toteutuvat työntekijän ja asiakkaan kohtaamisissa sosiaalityön toimintaympäristön mahdollistamissa rajoissa. Usein juuri marginaaliin tai haavoittuvaan asemaan määriteltyjen asiakkaiden toimijuuden toteutuminen on kaikkein rajoittuneinta. (Ranta 2020; Juhila ym. 2021.)

Johanna Ranta (2020) on tarkastellut väitöskirjassaan paitsi asiakkaiden myös työntekijöiden toimijuuden toteutumista huumeita käyttäville ihmisille kohdennetuissa matalan kynnyksen palveluissa. Hän lähestyy ilmiötä suhteellisen toimijuuden käsitteellä. Tällöin korostetaan sitä, että yksilön mahdollisuudet toimia ovat riippuvaisia vuorovaikutuksesta muihin yksilöihin ja laajempiin sosiaalisiin suhteisiin, kuten palvelujärjestelmä- ja yhteiskuntasuhteisiin. Tällaisia asiakkaan toimijuuteen vaikuttavia ja usein sitä rajoittavia suhteita on eritasoisia. Ne liittyvät kulloinkin vallitseviin valtakunnallisiin, paikallisiin ja jopa kansainvälisiin poliittisiin linjauksiin ja arvoihin, palvelujärjestelmän rakenteisiin ja toimintatapoihin, asiakkaan kohtaamisen paikkoihin sekä asiakassuhteeseen. Suhteet voivat liittyä myös asiakkuuden ulkopuolisiin tekijöihin, henkilökohtaisiin suhteisiin ja elämäntilanteeseen, esimerkiksi haavoittaviin ja toimijuutta rajoittaviin ihmissuhteisiin. (Emt. 68, 89–94.)

Sosiaali- ja terveyspalveluiden markkinoistuminen ja siihen liittyvät vastuullistamisen, vaikuttavuuden ja aktivoinnin kovenevat vaateet näkyvät palvelujärjestelmässä (Toikko 2014; Juhila 2018, 222–227). Ne vaikuttavat paitsi tarjolla oleviin palveluihin ja niiden saatavuuteen myös asiakkaiden kohtaamiseen ja heidän kanssaan työskentelyyn sekä asiakkaan ja työntekijän asemaan ja toimijuuden mahdollisuuksiin. Lisäksi ne voivat entisestään altistaa ihmisiä haavoittaville elämäntilanteille. Sosiaalityöntekijöillä on suuri merkitys asiakkaiden toimijuuden tukijana ja haavoittavien kokemusten ehkäisijänä ja korjaajana erityisesti niissä tilanteissa, joissa asiakkaat kohtaavat samanaikaisesti monia heidän toimijuuttaan ja autonomista toimintaansa rajoittavia suhteita. (Ranta 2020, 25–28; ks. myös Juhila ym. 2021.)

Sosiaalityön tutkimuksessa on pitkään korostettu, että marginaalissa ja haavoittavissa elämäntilanteissa olemista sekä pal-

velujärjestelmää tulisi lähestyä ihmisten elettyinä kokemuksina, heidän päivittäisen elämänsä näkökulmasta, lähtien liikkeelle heidän määrittelytavoistaan ja lähtökohdistaan. Suomessa tätä tutkimustraditiota on pitkään edustanut Riitta Granfelt (esim. 2004), joka on lukuisissa tutkimuksissaan analysoinut asunnottomana elävien ihmisten, erityisesti naisten, kokemuksia ja elämäntarinoita. Hän on perustellut valitsemaansa lähestymistapaa toteamalla:

Marginaaliryhmiin kuuluvien ihmisten kokemuksia tulkitseva tutkimus ei ”opeta mitään” eikä tarjoa uusia toimintamalleja tai kehittämisenäkökulmia. Sen sijaan sen tehtävä on tuoda hiljais-
ten ryhmien kertomaa todellisuutta osaksi yhteiskuntapolitiista keskustelua. (Granfelt 2004, 152.)

Kate Brown, Katie Ellis ja Kate Smith (2021) korostavat hekin ihmisten elettyjen kokemusten kuulemisen tärkeyttä tutkimuksessa. He käyttävät eletyn haavoittuvuuden käsitettä tutkiessaan useita asiakasryhmiä, erityisesti nuoria naisia ja tyttöjä, ja näiden kokemuksia palvelujärjestelmästä. Tyttöjen ja naisten kokemuksista liikkeelle lähtien tutkijat analysoivat, miten nais-sukupuoli näyttäytyy haavoittuvuuden yhteiskunnallisessa ja ammatillisessa määrittelyssä ja miten naiset ja tytöt vastustavat heidän luokittelamistaan haavoittuviksi. Tulostensa perusteella he esittävät, että tytöt ja nuoret naiset suhtautuivat elämäntilanteeseensa eri tavoin ja käyttivät erilaisia strategioita ja vastarinnan muotoja, jotka sosiaalityön näkökulmasta usein näyttäytyvät vahingollisina mutta jotka kuitenkin auttavat heitä selviytymään vaikeissa olosuhteissa niin hyvin kuin mahdollista. Elettyjen kokemusten kuuleminen on merkityksellistä ja tärkeää niin tutkimuksessa kuin sosiaalityön ammatillisissa käytännöissä, mutta kokemusten tarkastelua ei tule irrottaa yhteiskunnallis-

poliittisesta kontekstistaan, materiaalisista olosuhteista eikä eriarvoistavista rakenteista ja käytännöistä.

Nais erityisten palveluiden ja auttamistyön tarve

Viime vuosina Suomessa on alettu entistä enemmän tehdä ja julkaista tutkimusta, joka tarttuu naiseuden, nais erityisyyden ja naistyön kysymyksiin sosiaalityössä marginaalisuuden ja haavoittuvuuden konteksteissa (esim. Granfelt 2007; Väyrynen & Virokannas 2013; Haahtela 2015; Nikupeteri 2016; Karttunen 2019; Salovaara 2019). Samaan aikaan erityisesti järjestöt ovat alkaneet kehittää nais erityisiä palveluita etenkin asunnottomuustyössä, päihdepalveluissa ja kriminaalihuollossa (esim. Lehtonen ym. 2020). Näitä palveluja on kohdennettu naisille, joiden voidaan nähdä olevan yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän marginaaleissa ja haavoittuvassa asemassa.

Marginaalisuuden ja haavoittuvuuden kysymyksiä ei useinkaan ole pohdittu sukupuolistuneina kysymyksinä tai käytäntöinä. Myös Virokannaksen ja Liuskin kanssa tekemässämme kansainvälisessä kirjallisuuskatsauksessa (Virokannas ym. 2020) totesimme, että haavoittuvuus liitetään vain harvoin sukupuoleen ja silloin kun niin tehdään, sitä ei erityisesti perustella tai jäsennetä käsitteellisesti. Kun puhutaan marginaalisuudesta ja haavoittuvuudesta sosiaalityössä, niillä monesti viitataan esimerkiksi köyhyyden, päihteiden käytön, mielen-terveysongelmien, väkivallan kokemusten ja asunnottomuuden monimutkaiseen vyyhtiin. Naisia on tällöin usein luonnehdittu marginaalin marginaalina (Kuronen & Virokannas 2021), moninkertaiseen marginaaliin sijoittuvina (Haahtela 2015) tai kaikkein haavoittuvimpana ryhmänä (Brown ym. 2021). Tämä liittyy sekä siihen, että naiset muodostavat pienen vähemmistön esimerkiksi asunnottomuutta kokevista, että myös naiseuteen

liittyviin kulttuurisiin odotuksiin, leimaamiseen ja erityisen tuen tarpeisiin. Naisia voidaan pitää tietyissä hyvinvointipalvelujen marginaaliin sijoittuvissa palveluissa näkymättömänä vähemmistönä, jota ei ole erityisesti huomioitu etenkin julkisissa palveluissa. Ei myöskään ole pohdittu, miksi ja millaisia nais erityisiä palveluita ja tuen muotoja he mahdollisesti tarvitsivat.

Teija Karttunen (2019) on väitöskirjassaan tarkastellut nais erityisyyden käsitettä ja sen ulottuvuuksia päihdetyössä sekä laajan kansainvälisen kirjallisuuskatsauksen että oman päihdehoitolaitoksen naisyhteisön toimintaa analysoivan empiirisen tutkimuksensa avulla. Nais erityisyyden käsitteen määrittely on vaikeaa, koska sillä voidaan tarkoittaa joko tiettyjä työmenetelmiä, ammatillista orientaatiota ja ideologista ajattelumallia tai työn sisältöjä, ja siihen viitataan monilla eri käsitteillä. Nais erityisyys ei voi perustua vain siihen, että asiakkaat ja työntekijät ovat naisia, mitä varhainen feministinen sosiaalityökeskustelu painotti korostaen samalla naisten jaettuja yhteiskunnallisen alistamisen kokemuksia. Nais erityisyyteen tulee tänä päivänä sisältyä myös naisten keskinäisten erojen tunnistaminen sekä naiseuden ja sukupuolten moninaisuus.

Nais erityisyyttä ei voida redusoida yksittäisten menetelmien tai terapiatekniikoiden tasolle, asiakkaan ja työntekijän kasvokkaiseen vuorovaikutukseen. Sen sijaan se perustuu moniaineksiseen lähestymistapaan eikä ole palautettavissa yhteen tiettyyn ideologiseen tai teoreettiseen suuntaukseen tai tutkimusalaan. Päihdehoidon käytännöissä kyse on kokonaisvaltaisesta työtöteestä, joka huomioi sukupuolen. (Karttunen 2019, 58.)

Karttunen (2019) on eritellyt ulottuvuuksia, joista nais erityisyys päihdehoidossa koostuu. Näitä ovat naiseuden ja suku-

puolen merkityksen huomioiminen päihderiippuvuuksissa ja niiden hoidossa riippuvuuden luonteen, palvelujärjestelmän ja työmenetelmien osalta. Nais erityisyydessä on tärkeää minuu-teen, identiteettiin ja tunteisiin sidoksissa olevien kysymysten tunnistaminen ja niihin keskittyvä työskentely sekä traumaattisten kokemusten ja psyykkisen oireilun huomiointi. Tämä tarkoittaa naisten elämäntilanteen ja -kokemusten laaja-alaista ymmärtämistä ja päihderiippuvuuteen kytkeytyvien häpeän ja syyllisyyden tunteiden käsittelyä. Tärkeää on huomioida myös erilaisten suhteiden merkityksellisyys naisille. Tällaisia suhteita ovat suhteet lapsiin, miehiin ja toisiin naisiin sekä omaan itseen. Lisäksi nais erityisessä työssä tulee huomioida päihderiippuvuuteen nivoutuvat psykososiaaliset kysymykset ja yksilöllinen muutostyö.

Empiiristen tulostensa perusteella Karttunen (2019) nimeää yhdeksi ulottuvuudeksi myös kehollisuuden ja siihen kohdentuvan ja sitä hyödyntävän työskentelyn. Kehollisuuden yhteydessä hän tarkastelee somatisointia ja psykosomaattisia tuntemuksia eli henkisen pahan olon ilmentymistä fyysisinä oireina. Kehollisuuteen liittyy myös vääristynyt suhde omaan ruumiiseen, siitä huolehtimisen laiminlyönti ja fyysisen kosketuksen vaikeus. Ne voivat liittyä paitsi päihderiippuvuuteen myös kaltoinkohtelun, seksuaalisen hyväksikäytön ja väkivallan kokemuksiin. Kehollisuutta ei sosiaalityön käytännössä ja tutkimuksessa ole juurikaan käsitelty. Sitä on siksi vaikea jäsentää, mutta kuitenkin tärkeää ymmärtää. (Emt. 152–153.) Näkis in, että Karttunen erittelemät ulottuvuudet eivät liity yksinomaan päihderiippuvuuksien ja -hoidon nais erityisyyteen vaan kytkeytyvät yleisemminkin naisten haavoittaviin elämäntilanteisiin ja niiden seurauksiin.

Naisten päihderiippuvuuksissa haavoittuvuus nivoutuu ennen kaikkea psykososiaalisen, ruumiillisuuden ja traumatisoitu-

misen kysymyksiin (Karttunen 2019, 35–38). Anna Nikupeteri (2016) erittelee väitöskirjassaan laajasti eron jälkeisen vainon haavoittavuuden muotoja ja seurauksia naisten elämässä sosiaalisena, psykologisena, emotionaalisenä ja fyysisenä haavoittavuutena. Sosiaalinen haavoittavuus liittyy monin tavoin ilmenevään päivittäisen elämän, liikkumatilan ja sosiaalisten suhteiden rajoittamiseen. Psykologinen ja emotionaalinen haavoittavuus ovat puolestaan sidoksissa henkiseen väkivaltaan ja sen seurauksiin ja fyysinen haavoittavuus luonnollisesti fyysisen väkivallan käyttöön ja sen uhkaan. (Emt. 51–61.)

Riikka Haahtela (2015) käyttää marginaalin ja marginaalisuuden käsitteitä tutkimuksessaan asunnottomille naisille suunnatusta naistyöstä ja määrittelee marginaalin tällöin ennen kaikkea paikkana ja rajana suhteessa vallitsevaan ja normaalinä pidettyyn. Marginaalisuus on sekä konkreettinen paikka viimesijaisessa auttamisjärjestelmässä että symbolinen paikka koettuna kodittomuutena. Se on paitsi kokemuksellista sivullisuutta myös sosiaalitaloudellista huono-osaisuutta, joka ei Haahtelan mukaan kuitenkaan liity erityisesti sukupuoleen. (Emt. 24.) Kaikki Haahtelan tutkimukseen osallistuneet naiset eivät myöskään nähneet naistyötä tarpeellisena itselleen tai ylipäätään asunnottomille naisille (emt. 74–76).

Marginaalisuuden ja haavoittavuuden käsitteet tulevat myös suhteessa nais erityisyyteen lähelle ja limittyvät toisiinsa. Voisi varovasti esittää, että marginaalin tai marginaalisuuden käsite soveltuu yhteiskunnallisen ja palvelujärjestelmään liittyvän aseman analysoimiseen. Haavoittavuuden, tai pikemminkin haavoittavuuden, käsitteellä voisi puolestaan mahdollisesti tavoittaa niitä sukupuolistuneita ilmiöitä, elämäntapahtumia ja prosesseja naisten elämässä, joita marginalisoitumiseen liittyy ja jotka vaikeuttavat marginaalista ulospääsyä. Tällöin tulisi kiinnittää huomiota ja tarttua sekä tutkimuksessa että asiakastyössä

nais erityisyyden eri ulottuvuuksiin, erityisesti suhteeseen itseen ja muihin ihmisiin, traumaattisiin elämäkokemuksiin sekä ruumiillisuuteen liittyviin kysymyksiin ja tunteisiin, unohtamatta kuitenkaan taloudellista huono-osaisuutta ja sen seurauksia (Karttunen 2019).

Useissa kotimaisissa ja kansainvälisissä tutkimuksissa on osoitettu, että esimerkiksi naisten päihderiippuvuuksien, rikollisuuden ja asunnottomuuden taustalta löytyy paljon jo lapsuudessa alkanutta kaltoinkohtelua, väkivaltaa, vahingoitettavia ihmissuhteita ja muita traumatisoivia elämäntilanteita ja kokemuksia, jotka palvelujärjestelmässä ja asiakassuhteessa tulisi tunnistaa, ottaa huomioon ja käsitellä. Erityisesti traumanäkökulma ja traumatisoitumisen ymmärtäminen on viime vuosina saanut aiempaa enemmän huomiota. (Ks. Karttunen 2019; Salovaara 2019.) Asiakastyössä ei tulisikaan keskittyä vain senhetkiseen ongelmaan vaan lähestyä asiakkaan elämäntilannetta pidemmältä ajalta ja kokonaisvaltaisesti. Haahtela (2015, 92) päätyykin tutkimuksensa perusteella toteamaan:

Naistyön toimintamuodot eivät välttämättä vastanneet pelkästään naisten asunnottomuuden kysymyksiin, vaan tukivat eri elämäntilanteissa olevia naisia esimerkiksi tarjoamalla huolenpitoa, turvallista ympäristöä, sosiaalisia kontakteja ja vertaistukea.

Nais erityisten palveluiden ja työmuotojen tarve kytkeytyy myös siihen, että haavoittavissa elämäntilanteissa olevat naiset usein leimataan ja he kantavat syyllisyyttä ja häpeää tilanteestaan sekä päivittäisessä elämässään että kohtaamisissaan palvelujärjestelmän kanssa. Naisiin liitetään vahvoja kulttuurisia ja moraalisia odotuksia ”sopivasta” naiseudesta. Nämä odotukset liittyvät usein ulkonäköön, seksuaalisuuteen ja äi-

tiyteen. (Väyrynen & Virokannas 2013; Salovaara 2019; Brown ym. 2021.)

Naiset välttelevät eri syistä hakeutumista palveluiden piiriin tai pyrkivät salaamaan elämäntilanteensa ja ongelmansa ammattilaisilta (Kuronen ym. 2021). Tämä voi johtua esimerkiksi huumeita käyttävien naisten pelosta menettää lapsensa, tulla painostetuksi aborttiin tai kohdelluksi huonosti äitiyshuollossa ja sosiaalipalveluissa (Mejak & Leskošek 2021). Naisilla voi olla myös nöyryyttäviä kokemuksia rikolliseksi ja huumeidenkäyttäjäksi leimaamisesta sekä avun ja palveluiden epäämisestä. Tämä voi saada heidät käyttäytymään aggressiivisesti, mikä heikentää heidän asemaansa edelleen ja tuottaa heille vaikean ja vaarallisen asiakkaan leiman, joka entisestään vaikeuttaa asiakassuhteen rakentumista ja palveluiden saantia (Salovaara 2021).

Haavoittavissa elämäntilanteissa olevien naisten odotukset palvelujärjestelmää kohtaan näyttävät olevan usein vaatimattomia. He eivät odota palveluilta nais erityisten kysymysten käsittelemistä, vaan ennen kaikkea taloudellista apua tai turvallisen ja pysyvän kodin löytymistä. Tästä huolimatta he silti joutuvat usein pettymään. Naiset myös pitävät palvelujärjestelmää sekavana ja sen sääntöjä alati vaihtuvina ja käsittämättöminä. (Kuronen & Salovaara 2021.)

Häpeä, syyllisyys, aiemmat kielteiset kokemukset sekä sosiaaliturvan ja palveluiden puuttuminen saavat naiset myös etsimään omaehtoisia selviytymiskeinoja ja kehittämään strategioita, joilla he pyrkivät selviytymään itsenäisesti arjessaan ja välttämään asiakkuutta palvelujärjestelmässä. Kaikesta mahdollisesta tinkiminen, luopuminen sekä sukulaisten ja ystävien apuun turvautuminen ovat tavanomaisia selviytymisen keinoja taloudellisessa ahdingossa. Jotkin selviytymiskeinot voivat vahingoittaa ja haavoittaa naisia psyykkisesti ja fyysisesti entisestään. Tällaisia keinoja ovat muun muassa hyväksikäyttöihin

ja väkivaltaisiin miehiin turvautuminen taloudellisen turvan, asunnon tai fyysisen suojelun toivossa. Esimerkiksi Einat Lavee (2021) on tutkinut köyhiä israelilaisia yksinhuoltajaäitejä, jotka ovat päätyneet myymään seksiä turvatakseen oman ja lastensa toimeentulon, koska he eivät ole nähneet muuta ulospääsyä tilanteestaan. Kyseessä ei välttämättä ole ollut suunnitelmallinen toiminta vaan pikemminkin ajautuminen tai tarttuminen eteen tulleeseen tilaisuuteen. Palvelujärjestelmän välttely johtaa viime kädessä haavoittavien kokemusten lisääntymiseen ja elämäntilanteen vaikeutumiseen entisestään.

Marginaalisuuden ja haavoittavuuden käsitteellinen limittäisyys

Lähdin tässä luvussa liikkeelle tavoitteesta määritellä käyttämäni kirjallisuuteen tukeutuen ero marginaalisuuden ja haavoittavuuden käsitteiden välille. Tavoitteenani oli selkiyttää käsitteiden keskinäissuhdetta erityisesti, kun puhutaan naisasiakkaista ja nais erityisistä palveluista sosiaalityössä. Tehtävä osoittautui vaikeaksi, sillä marginaalisuutta ja haavoittavuutta käytetään viittaamaan paljolti samoihin ihmisiin, elämäntilanteisiin ja palveluihin. Lisäksi näitä käsitteitä koskeva kriittinen keskustelu on paljolti samansuuntaista. Voisi ajatella, että sosiaalityössä kohdattavat asiakkaat ovat usein samanaikaisesti sekä haavoittavissa elämäntilanteissa olevia ja niitä eri elämänvaiheissaan kohdanneita että marginaalissa. Tämä puoltaa käsitteiden rinnakkaista käyttämistä. Kyse on usein enemmänkin tutkijoiden valinnoista ja painotuksista, ehkä myös kulttuurisista ja kielellisistä eroista ja erosta eri maissa tehtävän tutkimuksen välillä. Marginaalisuus on suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa tähän saakka ollut käytetympi käsite, mutta haavoittavuuden käsitteen käyttö näyttää yleistyvän nopeasti.

Analyysini perusteella voi kuitenkin esittää, että marginaalin tai marginaalisuuden käsite soveltuu hyvin silloin kun tarkastellaan sosiaalityön asiakkaiden yhteiskunnallista asemaa ja paikkaa palvelujärjestelmässä. Se on ensisijaisesti tilallinen käsite ja paikannus. Useimmiten marginaali kuvaa negatiivista tilaa, josta pyritään ja halutaan pois ja jota pyrkimystä sosiaalityö osaltaan tukee. Sosiaalityön tehtävänä on myös marginaalissa elävien ihmisten puolelle asettuminen, heidän äänenään toimiminen ja heidän yhteiskunnallisen asemansa parantaminen. Samalla siihen liittyy väistämättä tietynlainen yhteiskunnallisen ja ammatillisen kontrollin elementti. Marginaalisuus voi kuitenkin olla myös valittua valtavirrasta pois jättäytymistä ja yhteiskunnan moninaistumiseen liittyvää erilaisuutta, eikä tätä ulottuvuutta tulisi unohtaa.

Haavoittuvuuden käsitteen avulla voi puolestaan pyrkiä taavoittamaan niitä ilmiöitä, elämäntapahtumia ja yhteiskunnallisia prosesseja, jotka usein johtavat marginaaliin ja vaikeuttavat sieltä ulospääsyä. Pidän tärkeänä tukeutua universaalin haavoittuvuuden käsitteeseen (Fineman 2010), joka ei rajaa eikä leimaa haavoittuvuutta vain tiettyjen yksilöiden ominaisuudeksi vaan korostaa sitä, että kuka tahansa voi tietyissä elämäntilanteissa olla haavoittuva ja tarvita suojelua, apua ja tukea. Tämä lähestymistapa korostaa myös laajan hyvinvointivaltion merkitystä ja sosiaalisen suojelun tärkeyttä.

Haavoittuvuuden käsitteen määrittelyssä on tärkeää tehdä ero haavoittuvuuden ja haavoittavuuden käsitteiden välille. Yksilöiden haavoittuvuuden sijaan sosiaalityön tutkimuksessa on tärkeää tarkastella haavoittavia elämäntilanteita ja niitä yhteiskunnallisia prosesseja, rakenteita ja instituutioita, jotka tuottavat haavoittuvuutta. Tällöin on merkittävää myös huomata, että palvelujärjestelmän toiminta itsessään voi tuottaa tai lisätä haavoittavia tilanteita ja kokemuksia. (Virokannas ym. 2020; Kuronen ym. 2021.)

Yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän marginaalissa olevilla naisilla on osoitettu usein olevan arjessaan ja elämänselityksessään monia haavoittavia ja traumatisoivia kokemuksia, jotka liittyvät naiseuteen, erityisesti seksuaalisuuteen ja äitiyteen. Näihin haavoittaviin tilanteisiin, suhteisiin ja kokemuksiin tulisi sekä tutkimuksessa että palvelujärjestelmässä osata nykyistä paremmin tarttua. Nais erityisyyttä ei kuitenkaan pidä tulkita tiukasti ja yksioikoisesti, vaan sen yhteydessä tulisi pystyä tunnistamaan ja huomioimaan naisten väliset erot sekä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolten moninaisuus.

Nais erityisten palveluiden kehittäminen on viime vuosina lisääntynyt Suomessa, mutta useammin järjestöjen hankkeissa kuin julkisen palvelujärjestelmän piirissä. Tässä kehittämisselityksessä myös jäsenetään ja kirkastetaan nais erityisyyden sisältöjä. Esimerkkeinä tästä ovat Y-Säätiön koordinoima, vastikään päättynyt Nais erityisyys asunnottomuustyössä (NEA) -hanke (Lehtonen ym. 2020), Kriminaalihuoltosäätiön Naiset näkyväksi -hanke ja uusimpana Naistenkartanon Supernovat -hanke, jotka kohdistuvat päihdekulttuurissa elävien, asunnottomana tai vankilassa olevien ja vankilasta vapautuneiden naisten hyvinvointiin. Järjestöjen palvelut eivät kuitenkaan riitä takaamaan ja kattamaan tarvittavaa tukea. Ne ovat usein paikallisia ja määräaikaista. Naiset saattavat olla järjestelmän näkökulmasta haastavia monine tuen tarpeineen, joihin ei yksittäisellä työntekijällä tai organisaatiolla ole välttämättä kykyä vastata. Julkisissa palveluissa tulisikin vahvemmin huomioida nais erityisyys sekä haavoittavissa elämäntilanteissa ja marginaalissa elävien naisten tarve kokonaisvaltaisiin ja kohtaaviin palveluihin.

Kirjallisuus

- Braun, Joachim von & Franz W. Gatzweiler (2014) Marginality: An overview and implications for policy. Teoksessa Joachim von Braun & Franz W. Gatzweiler (toim.) *Marginality: Addressing the nexus of poverty, exclusion and ecology*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1–23.
- Brown, Kate (2011) 'Vulnerability': Handle with care. *Ethics and social welfare* 5:3, 313–321.
- Brown, Kate & Katryn Ecclestone & Nick Emmel (2017) The many faces of vulnerability. *Social policy and society* 16:3, 497–510.
- Brown, Kate & Katie Ellis & Kate Smith (2021) Vulnerability as lived experience: Marginalised women and girls in the UK. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 13–25.
- Fawcett, Barbara (2009) Vulnerability: Questioning the certainties in social work and health. *International social work* 52:4, 473–484.
- Fineman, Martha Albertson (2010) The vulnerable subject and the responsive state. *Emory law journal* 60:2, 251–275.
- Gilligan, Carol (1982) *In a different voice*. Cambridge & Lontoo: Harvard University Press.
- Granfelt, Riitta (2004) Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus* 12:2, 134–154.
- Granfelt, Riitta (2007) *Oppisin elämään riippuvuuten kanssa: Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa*. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Haahela, Riikka (2015) *Asiakkuuksien rakentuminen asunnottomille suunnatussa naistyössä*. Acta Universitatis Tamperensis 2023. Tampere: Tampere University Press.
- HE 164/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/he_164+2014.pdf (viitattu 13.5.2021).
- Helne, Tuula (2002) Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 20–43.
- Henrickson, Mark & Christa Fouché (2017) *Vulnerability and marginality in human services*. Lontoo & New York: Routledge.
- Herring, Jonathan (2016) *Vulnerable adults and the law*. Oxford: Oxford University Press.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2019) Guest editor's introduction: Vulnerability and inquiring into relationality. *Suomen antropologi: Journal of the Finnish anthropological society* 43:3, 1–21.
- Jokimies, Hanna (2021) *Asiakkaiden tarpeet sosiaalihuoltolakisesityksessä*. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Jokinen, Arja & Laura Huttunen & Anna Kulmala (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijänä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.

Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia

- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (2002) Esipuhe. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 7–8.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Christopher Hall (2017) (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge.
- Juhila, Kirsi & Johanna Ranta & Suvi Raitakari & Sarah Banks (2021) Relational autonomy and service choices in social worker-client conversations in an outpatient clinic for people using drugs. *British journal of social work* 15:1, 170–186.
- Järvinen, Tero & Markku Jahnukainen (2001) Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua. Teoksessa Minna Suutari (toim.) *Vallattomat marginaalit: Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisotutkimusseura, 125–152.
- Karttunen, Teija (2019) *Nais erityistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä*. JYU dissertations 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuronen, Marjo (2009) Feministinen tutkimus ja sosiaalityön tutkimus: Kohtaamisia ja kohtaamattomuutta. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola ja Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 111–130.
- Kuronen, Marjo & Ulla Salovaara (2021) Concluding remarks. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 166–170.
- Kuronen, Marjo & Elina Virokannas (2021) Introduction: Women, vulnerabilities and welfare service systems. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 1–10.
- Kuronen, Marjo & Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) (2021) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kuronen, Marjo & Riitta Granfelt & Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.) (2004) *Sukupuoli ja sosiaalityö*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kuusisto, Katja & Laura Kallioma-Puha (2019) Päihdeongelmaisen asiakkaan asema ja oikeudet: Mitä sosiaalihuoltolain uudet välineet tarkoittavat päihdehuollossa? Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Lavee, Einat (2021) Low-income breadwinning Israeli mothers negotiating economic survival: The exchange of sex for material resources. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 125–138.
- Lehtonen, Leena & Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (toim.) (2020) *Kohti kotia ja turvaa: Nais erityisyys asunnottomuustyössä*. Helsinki: Y-säätiö. https://asuntoensin.fi/assets/files/2020/12/Kohti_kotia_ja_turvaa-pdf-versio-sivut.pdf (viitattu 24.9.2021).
- MARGI-tutkimusryhmä (2021) Julkaisu. <https://research.tuni.fi/margi-fi/julkaisut/> (viitattu 15.8.2021).
- Mejak, Vesna & Vesna Leskošek (2021) The right to have a child: An institutional response to the motherhood of drug users in Slovenia. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 69–83.

Marjo Kuronen

- MOT-sanakirja (2021) Englanti: Vulnerability. Kielikone Oy. www.sanakirja.fi/english-finnish/vulnerability (viitattu 27.3.2021).
- Nikupeteri, Anna (2016) *Vainottuna: Eron jälkeisen vainon tunnistaminen ja uhrien kohtaaminen*. Acta Universitatis Lapponiensis 336. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Niskala, Asta & Merja Laitinen (toim.) (2013) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino.
- Närhi, Kati & Tuomo Kokkonen & Aila-Leena Matthies (2014) Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. *Janus* 22:3, 227–244.
- Ranta, Johanna (2020) *Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rapeli, Merja (2017) *The role of social work in disaster management in Finland*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Salovaara, Ulla (2019) *Rikoksista tuomitut naiset: Yhteiskunnasta erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Acta Poenologica 1/2019. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Salovaara, Ulla (2021) Incarcerated women, welfare services and the process of re-entering society in Finland. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 84–95.
- Schröder-Butterfill, Elisabeth & Ruly Marianti (2006) A framework for understanding old-age vulnerabilities. *Ageing and society* 26:1, 9–35.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- Toikko, Timo (2014) Vastuullisen asiakkuuden paradigma. Teoksessa Riitta Haverinen, Marjo Kuronen & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus*. Tampere: Vastapaino, 161–175.
- Vauhkonen, Teemu & Johanna Kallio & Jani Elola (2017) Sosiaalisen huono-osaisuuden ylisukupolvisuus Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:5, 501–512.
- Virokannas, Elina & Suvi Liuski & Marjo Kuronen (2020) The contested concept of vulnerability: A literature review. *European journal of social work* 23:2, 327–339.
- Väyrynen, Sanna & Elina Virokannas (toim.) (2013) *Varjoja naiseudessa*. Kuopio: Unipress.
- Wilson, Janette Lynn (2018) Transcendent Marginality. *Humanity & society* 42:3, 380–384.
- Zwick Monney, Martine & Carolyne Grimard (2015) De la marginalité à la vulnérabilité: Quels liens entre concepts, réalités et intervention sociale? *Nouvelles pratiques sociales* 27:2, 45–59.

Selkeän sosiaalisen ongelman pulmista sosiaalityössä

Tarja Pösö

Sosiaalisten ongelmien määrittelyt ja niiden tulkinnat palvelujärjestelmässä, ammatillisissa käytännöissä ja tutkimuskentässä muuttuvat jatkuvasti. Pysyvää on se, että niissä on aina tavalla tai toisella kyse sosiaalisista suhteista, toiminnasta ja instituutioista. Sosiaalisten ongelmien tulkinnallisuus, tilanteittaisuus sekä määrittelyiden muuttuvuus ovat vahvasti esillä konstruktionistisessa sosiaalisten ongelmien tutkimusperinteessä, kun taas positivistinen tai postpositivistinen perinne lähestyy sosiaalisia ongelmia tilanteesta ja määrittelijöistä riippumattomina (Marvasti & Trevino 2020, 20–22). Sosiaalityön kannalta sosiaalisten ongelmien määrittely on merkittävää, koska niiden lieventäminen tai poistaminen on sosiaalityön ydintä. Jos sosiaalinen ongelma tulkitaan kiistattomasti tilanteesta ja toiminnasta riippumattomana, sosiaalityön kohde voidaan nähdä selkeänä. Tällöin sosiaalityön onnistuminen ja onnistumattomuus tulevat arvioiduiksi siltä pohjalta, onko ongelma vähentynyt tai kadonnut. Kun ongelmaa tulkitaan konstruktionistisesti, ongelmallisenä pidetyn tilanteen vähentäminen tai poistaminen on yhtä lailla tärkeää, mutta lähtökohtana on myös se, että näyttö ja eri arviot ongelman vähentymisestä edellyttävät monimuotoista ja kriittistä pohdintaa.

Jaottelu konstruktionistisiin sekä postpositivistisiin ja positivistisiin näkemyksiin sosiaalisista ongelmista on vääjäämättä epätarkka ja ehkä vähän tarkoituksenhakuinen, sillä laaja ja alati muuttuva tutkimuskenttä ei asetu ongelmitta yksinkertaistaviin,

polaarisiin jaotteluihin (Miller 1993; Marvasti & Trevino 2020). Siitä huolimatta nojaudun tässä luvussa siihen lähtökohtaan, että sosiaalisia ongelmia voi lähestyä joko niiden tulkinnallisuutta tai niiden tulkinnoista riippumattomuutta painottavien orientaatioiden pohjalta. Tämä yksinkertaistava jaottelu antaa mahdollisuuden palata 1990-luvulta alkaneeseen sosiaalisten ongelmien konstruointia käsittelevään tutkimukseen (esim. Spector & Kitsuse 1987; Best 1989; Holstein & Miller 1993; Gubrium & Holstein 2001; Loseke & Best 2003). Yksi tämän tutkimuksen suomalainen sovellutus on 1990-luvun puoliväliin ajoittuva sosiaalityön tarkastelu sosiaalisten ongelmien tulkintatyönä (Jokinen ym. 1995). Sosiaalisten ongelmien tulkintatyön tutkimuksen keskeisiä kiinnostuksen kohteita olivat ja ovat edelleen ongelmatyön areenat eli sosiaalisten ongelmien tulkittamisen ja käsittelemisen paikat, organisaatioiden tulkintakulttuurit ja -kehykset, ongelmien ja asiakkaiden kategorisaatiot sekä neuvotteleva valta (emt.). Sittemmin konstruktionistista tutkimusta on tehty laaja-alaisesti sosiaalityössä sosiaalisina ongelmina pidettyjen ilmiöiden parissa muun muassa institutionaalisessa vuorovaikutuksessa muodostuvien ongelmatulkitintojen näkökulmasta (ks. Juhila 2003; Jokinen ym. tässä teoksessa). Tämä käsillä oleva teos on yksi osoitus siitä, kuinka laaja ja vuosien mittaan koko ajan monipuolistuva merkitys konstruktionistisella tutkimusnäkemyksellä on ollut sosiaalityön suomalaisessa tutkimuksessa.

Palaan tässä artikkelissa vuosien takaiseen pyrkimykseen purkaa olettamusta sosiaalisten ongelmien itsestään selvästä ja tulkitsijoista riippumattomasta luonteesta, mutta en rakentumisen vaan vakiintumisen näkökulmasta. Aikanaan kirjoitettiin paljon sosiaalisten ongelmien neuvottelullisesta ja käsitteellisestä rakentumisesta sekä siitä, miten erilaiset vetoomukset ja (asianajo)näkemykset ”haitallisina” tai ”epätoivottavina” pide-

tyistä asioista ”tekevät” sosiaalisen ongelman ja miten tuon ongelmaksi nimetyin ilmiön parissa ammattilaisten tehtävät ja palvelut alkavat näyttää tarpeellisilta ja välttämättömiltä (ks. esim. Gusfield 1989; Best 1990). Menestyksekkäiden yhteiskunnallisten neuvotteluiden ja vetoomusten jälkeen ongelman sosiaaliin rakentumiseen ei enää juurikaan palata. Sosiaalisen ongelman selkeyttä ja itsestäänselvyttä voi kuitenkin pitää tärkeänä tutkimuksellisen erittelyn ja problematisoinnin aiheena, koska sosiaalinen ongelma ei ole – konstruktionistisen näkemyksen mukaan – pohjimmaltaan koskaan ”luonnollinen” tai ”vääjäämätön” (Gubrium 2016). Päinvastoin, vakiintuneen ongelmatulkinnan ”selkeyden” ja selkeyttä tuottavien mekanismien, kuten luonnollistamisen, neutralisaation tai oikeuttamisen erittely, voi olla yhtä tärkeää sosiaalisten ongelmien ymmärtämisessä kuin ongelman rakentumisen erittely (emt.).

Sosiaalisten ongelmien selkeydestä ja itsestäänselvyydestä irrottautuminen ohjaa pohtimaan muun muassa sitä, miten suomalaisen sosiaalityöhön on vakiintunut tapa lähestyä sosiaalisia ongelmia toteutettujen toimenpiteiden, kuten huostaanottojen ja avohuollon tukitoimien, ja niiden pohjalta syntyvien asiakkuusasemien kautta. Tällaisia asiakkuusasemia ovat esimerkiksi lastensuojeluasiakas tai huostaanotettu lapsi. Asiakkuusasemaan kiinnittyvä kuvaus ei voi olla vaikuttamatta ymmärrykseen, jolla sosiaalisesti kuormittavia ja haavoittavia tilanteita ja olosuhteita lähestytään. Tämä tapa ei kuitenkaan kata koko sosiaalityön kenttää, koska aikuisia kuvataan myös sosiaalisten ongelmien, kuten asunnottomuuden, huono-osaisuuden, marginaalin tai haavoittuvuuden, käsitteillä (esim. Juhila 2002; 2008; Kuronen tässä teoksessa).

Tässä luvussa käyttämäni esimerkki selkeänä ja itsestään selvänä pidetystä sosiaalisen ongelman kategoriasta on kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset. Se on palvelujärjestelmän, las-

tensuojelun, median ja tutkimuksen laajasti käyttämä, ehkä vallitsevin ja vaikutusvaltaisin tapa kuvata yhtä lastensuojelun ilmiötä. Se on kuitenkin näennäisestä selkeydestään huolimatta sisällöllisesti epäselvä ja monin tavoin seurauksellinen sekä sosiaalityölle että lapsille ja muille, jotka elävät elämäänsä ”kodin ulkopuolella”. Käsitteellistys perustuu toimenpiteeseen (kodin ulkopuolelle sijoittaminen), nimeää lapset keskiöön ja erottelee aikuiset kategorian ulkopuolelle sekä piirtää tarkasti kodin rajat (ulkopuolella/sisäpuolella). Käsitteiden kyseistä kategoriaa tässä luvussa suomalaista lastensuojelua dokumentoivien tilastojen, selvitysten ja tutkimusten pohjalta. Kyse ei ole tutkimuskatsauksesta tai systemaattisesta käsiteanalyysistä, vaan valikoin tarkasteluun soveltuvaa aineistoa sosiaalisten ongelmien konstruktionistisen tutkimuksen innoittamana. Tällä tavalla pyrin jatkamaan aiemmin kuvaamaani sosiaaliin ongelmiin kohdistunutta kiinnostusta ja ehkä rakentamaan siltaa konstruktionististen, positivististen ja postpositivististen tulkintojen välille. Luku etenee niin, että ensin esittelen valitsemaani sosiaalisten ongelmien kategoriaa ja sen käyttöyhteyksiä, minkä jälkeen siirryn kuvailemaan kyseisen kategorian selkeyttä haastavia tekijöitä. Lopussa pohdin esimerkkiaineiston tarkastelun pohjalta selkeiksi ymmärrettyjen ongelmien aiheuttamia pulmia sosiaalityössä.

Kodin ulkopuolelle sijoitetut toimenpidepohjaisena ongelmakategoriana

Lasten pahoinpitelyä käytetään sosiaalisten ongelmien kirjallisuudessa usein esimerkkinä siitä, kuinka sen vakiintuminen sosiaalisesti ongelmaksi on edellyttänyt monenlaisia yhteiskunnallisia, ideologisia, akateemisia ja kulttuurisia tekijöitä sekä niistä neuvottelemista ja kuinka sen vakiintuminen puolestaan

vaikuttaa näihin tekijöihin (Parton 1985; Biesel ym. 2020). Sosiaalityön näkökulmasta lasten pahoinpitely on keskeinen ja kiinnostava teema siksi, että monessa maassa lastensuojelun keskeinen toimintavelvollisuus on lapsiin kohdistuvassa pahoinpitelyssä (ja laiminlyönnissä) ja ammattilaisten toimintaa suunnataan nimenomaan sen tunnistamiseen ja poistamiseen (Gilbert ym. 2011). Myös lastensuojelun keskeinen sanasto kiinnittyy tällöin lasten pahoinpitelyyn ja laiminlyöntiin. Siksi onkin kiinnostavaa, ettei lasten pahoinpitely ole muodostunut vahvaksi käsitteeksi suomalaisessa sosiaalityössä.

Lasten pahoinpitely oli käsitteenä Suomen ensimmäisessä lastensuojelulaissa vuodelta 1936, mutta myöhempään lastensuojelun lainsäädäntöön 1980-luvulla tai sen jälkeen se ei ole enää kuulunut (Pösö 2015). Käsitteen poistuminen lastensuojelulaista ei suinkaan tarkoita sitä, ettei lapsia olisi pahoinpidelty enää 1980-luvun jälkeen. Ensisijaisesti on kyse siitä, ettei käsitettä ole otettu lastensuojelua ohjaavan lainsäädännön käsitteistöön. Nykyisen lainsäädännön käsitteistö (Lastensuojelulaki 417/2007) kuvaa lastensuojelun kohdeilmiöitä yleisemmin lapsen tasapainoisena kehityksenä ja hyvinvointina ja niiden vaarantumisena. Tästä osuvia esimerkkejä ovat esimerkiksi ne lastensuojelulaissa määritellyt kriteerit, joiden pohjalta lapsi voidaan ottaa lastensuojelun asiakkaaksi (§ 27) tai huostaan (§ 40).

Ilmiötasolla lapsiin kohdistuva väkivalta – ja yleisesti väkivaltainen lapsuus tai lasten kaltoinkohtelu – on vakiinnuttanut paikkansa ongelmana, jonka ennaltaehkäisyä ja ratkaisemista pidetään tärkeänä. Ehkäisevä lähestymistapa sekä moniammatillinen ja -organisatorinen työorientaatio ovat vahvasti esillä useissa palvelujärjestelmän linjauksissa ja ohjeistuksissa (Paavilainen 2015; Korpilahti ym. 2019; Julin 2021). Vaikka lastensuojelulla on roolinsa väkivallatonta lapsuutta vahvistavassa

palvelujärjestelmässä, lastensuojelun sanasto ja yleinen tiedontuotanto korostavat edelleen toimenpiteitä ja asiakkuusasemia. Tämä näkyy muun muassa valtakunnallisen lastensuojelutilaston keskeisissä tietoluokissa, jotka kuvaavat lastensuojelulain mukaisia tehtyjä toimenpiteitä, kuten lastensuojeluilmoitukset, asiakassuunnitelmat, avohuollon tukitoimet ja huostaanotot. Toimenpiteiden selkeys ohjaa kutsumaan toimenpiteiden kohteina olevia tavalla, jossa toimenpide on keskeinen: ”huostaanotettu lapsi” on yksi esimerkki tästä. Se, onko huostaanottoon vaikuttanut väkivalta tai kokeeko lapsi huostaanotettuna väkivaltaa, jää tämänkaltaisen käsitteellistämisen ulkopuolelle.

Toimenpidepohjaisen käsitteellistämisen tuloksena on syntynyt kategoria kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset. Se eroaa edellä kuvatuista toimenpiteistä siinä, ettei lainsäädännössä määritellä toimenpidettä ”kodin ulkopuolelle sijoittaminen”. Kategoria on ensisijaisesti hallinnollinen ja tehty hallinnon ja sen tiedontuotannon tarpeita varten (Alastalo & Pösö 2014). Kategoria sisältyy muun muassa lasten hyvinvoinnin kansallisiin indikaattoreihin, ja sitä käytetään monissa paikallisissa ja alueellisissa lapsuuden ja palveluiden tilaa koskevissa selvityksissä. Se kokoa erilaisten lastensuojelulain mukaisten toimenpiteiden kohteena olevia lapsia saman käsitteellistykseen piiriin: avohuollon tukitoimena sijoitetut (§ 37 lastensuojelulaissa), kiireellisesti sijoitetut (§ 38 lastensuojelulaissa) ja huostaanotetut (§ 40 lastensuojelulaissa) lapset. Jos kategorian käyttöala ulotetaan koskemaan yli 18-vuotiaita, siihen kuuluvat myös jälkihuollon tukitoimina sijoitetut (§ 75 lastensuojelulaissa) (ks. Terveystieteiden tutkimuskeskus 2021, 26). Toimenpiteiden ehdot, oikeudelliset vaikutukset sekä vaikutukset sijoitettujen lasten ja heidän vanhempiansa ja muiden läheisten suhteisiin ja oikeuksiin eroavat kuitenkin merkittävästi eri sijoitus päätösten välillä. Esimerkiksi kiireellinen sijoit-

tus ja huostaanotto merkitsevät vahvempaa yksilöiden perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamista kuin avohuollon tukitoimena sijoittaminen (Huhtanen 2020). Siksi on syytä olettaa, että viranomaispäätösten taustalla on eroja siinä, miten lapsen kehitys ja hyvinvointi ovat vaarantuneet. Lisäksi sijoituksen aikainen mahdollisuus tehdä rajoitustoimenpiteitä erottelee kii-reellisen sijoituksen ja huostaanoton avohuollon tukitoimena tehdystä sijoituksesta, mikä entisestään korostaa eri sijoitus-päätösten ja -toimenpiteiden eroja. Näistä eroista huolimatta esimerkiksi sijaishuollon kustannuksia joko tarkastellaan kokonaisuutena (kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset) tai erotellaan sijoitusmuodon (perhehoito, laitoshoido tai ammatillinen perhehoito) eikä sijoitusperusteen pohjalta (ks. esim. Lastensuojelun Kuusikko-työryhmä 2021).

Edellä kuvaamani hallinnollinen kodin ulkopuolelle sijoitet- tujen lasten kategoria, joka nojautuu lastensuojelulain mukaisiin toimenpiteisiin, vaikuttaa selkeältä. Selkeyden vaikutel- maa lisää se, että kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset eivät ”asu kotonaan”. Toimenpidepohjaisuuden lisäksi kodin ulkopuolelle sijoitet- tujen lasten kategoria on paikkaperustainen.

Selkeydestä (epä)tarkemmin

Lastensuojelun kustannusvaikutuksia ja niiden seurannan tär- keyttä ei tule vähätellä. Jo pelkästään siksi voi olla kiusaus hy- väksyä siinä yhteydessä käytetty kategoria kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset lastensuojelun tarkastelun välineeksi. Näin on- kin tehty, paitsi edellä mainitussa lastensuojelun tilastoinnissa ja hallinnollisessa seurannassa myös tutkimuskäytössä. Ei ole tavatonta, että kodin ulkopuolelle sijoitet- tujen lasten kategoriaa käytetään esimerkiksi sijoitet- tujen lasten ja nuorten myöhem- pien elämänvaiheiden tai lastensuojelun käytäntöjen yleisessä

tarkastelussa (ks. esim. Harrikari 2014; Kääriälä & Hiilamo 2017; Ristikari ym. 2018; Heino 2020; Toikko ym. 2021).

Kansainvälisessä vertailussa kategorian näennäinen selkeys houkuttaa esittämään lastensuojelun toiminnan laajuutta koskevat tiedot kodin ulkopuolelle sijoitettujen lukumäärän pohjalta, vaikka mitkään lastensuojelujärjestelmän toimenpiteitä kuvaavat käsitteet eivät siirry ongelmitta järjestelmästä toiseen eivätkä ole yhteismitallisia. Käsitteenä kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset näyttäisi olevan lupaavalla tavalla abstrakti ja irrallaan valtio- ja järjestelmäkohtaisista nyansseista. ”Kodin ulkopuolella” voidaan kuitenkin olla monin erilaisin lainsäädännöllisin ja hallinnollisin perustein, ja kansainvälisessä vertailussa tuon kirjavuuden tavoittaminen on kaikkea muuta kuin helppoa ja yksinkertaista. Avohuollon tukitoimena tehty sijoitus voi Suomessa tarkoittaa esimerkiksi lapsen ja vanhempien ensikotijaksosia tai taaperon viettämiä kuukausia vankilassa äitinsä vankilatuomion aikana. Sen sijaan tuonkaltaiset jaksot ”kodin ulkopuolella” eivät välttämättä kuulu lastensuojelun toimintavalikkoon jossakin toisessa maassa (Burns ym. 2017).

Joka tapauksessa kategorian kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset käyttö kansallisissa tai kansainvälisissä käyttöyhte-yksissä tuo toistuvasti näkyviin sen, että kategoriaan kuuluu määrällisesti iso joukko lapsia Suomessa. Näin on etenkin silloin, kun määriä tarkastellaan poikkileikkauksen sijaan vuositasolla. Koska määrät ovat kasvaneet useita vuosia Suomessa, kategoriaan on kohdistunut paljon yhteiskunnallista huomiota ja huolta. Kukapa ei tietäisi, että kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on kasvanut 1990-luvun loppupuolelta alkaen? Kukapa ei osaisi liittää tuohon kehityskuvaukseen lausetta, jonka mukaan ”suuri osa lapsista voi hyvin, mutta samaan aikaan huonosti voivien lasten määrä kasvaa”? Kukapa ei olisi nähnyt tätä kategoriaa käytettävän kunnallisissa tai

alueellisissa hyvinvointisuunnitelmissa osoittamassa sosiaalisesti ongelmallista kehityssuuntaa? Huonosti voivia lapsia on tapana sanoittaa yhteiskunnallisessa keskustelussa ja hallinnollisessa kielenkäytössä syrjäytyneiksi tai syrjäytymisriskissä oleviksi – jälleen käsitteillä, jotka nojautuvat rajantekoon ”sisällä” ja ”ulkona” olemisesta (Juhila 2002). Samalla kodin ulkopuolelle sijoitettuihin lapsiin liitetään muita ominaisuuksia kuin vain se, että he ovat toimenpiteiden kohteina ja kodin ulkopuolella.

Tässä tullaan yhteen konstruktionistisen sosiaalisten ongelmien tutkimuksen ydinteemoista eli siihen, miten ongelmien kategoriat kietoutuvat niiden ihmisten kategorisointiin, joita ongelmakategoria pyrkii kuvaamaan. Tämä on sosiaalityölle erityisen tärkeä teema. Kategorisaatiolla tarkoitetaan

– – nimeämisprosessia, jossa nimeämisen kohde paitsi kuvataan, myös aina samalla luodaan – siitä rakennetaan tietty konstruktio. Kategorisoinnilla on omat seurauksensa: ongelman nimeäminen jollakin tavalla tuo esiin tietyn ratkaisuvaihtoehtojen patteriston ja sulkee pois toisia. (Jokinen ym. 1995, 17.)

Kategorisointi luo sosiaalityölle moraalista ja juridista oikeutusta toimia sekä odotuksia sosiaalityöntekijän kategoriaan liittyvästä asiantuntemuksesta. Lisäksi se määrittelee eri instituutionaalisten ja ammatillisten toimijoiden välistä työnjakoa. (Jokinen ym. 1995, 18–19; ks. myös Jokinen ym. 2012.) Ongelma- ja toimenpidekategoriat toimivat myös sosiaalityön yhteiskunnallisen seurannan ja arvottamisen välineinä vallitsevan toimintaympäristön ja ajankohdan odotusten mukaisesti (Juhila 2006). Kun näitä kategorioita käytetään kuvaamaan toimenpiteiden kohteina olevia sosiaalityön asiakkaita, kyse on ihmisten samanlaistamisesta tai yhteismitallistamisesta.

Toimenpiteet, kuten huostaanotto ja avohuollon sijoitus, toimivat kategorisoinnin pohjana tehokkaasti, koska niiden avulla on mahdollista laskea toimenpiteen kohteina olevia. Määrälliseksi muutettua tietoa pidetään usein tarkempuna ja käyttökelpoisempuna yhteiskunnallisessa keskustelussa ja palveluiden suunnittelussa kuin laadullista tietoa. Siksi numeroilla ja tilastotiedolla on erityistä yhteiskunnallista ja kulttuurista valtaa määritellä sosiaalisia ongelmia (Best 2012). Samalla tapahtuu kuitenkin useiden laadullisten ominaisuuksien valikointia, poisvalikointia ja häivyttämistä määrällistämisen ehdoilla (Espeland & Stevens 1998; Alastalo & Pösö 2014). Samanlaistaminen yksinkertaistaa sosiaalisen maailman ilmiöitä tekemällä niistä yhteismitallisia tiettyjen jaettujen ominaisuuksien perusteella. Tällöin syntyy uusia kategorioita, jotka uutta informaatiota tuottaessaan (kuten luokan ”kodin ulkopuolelle sijoitetut”) sivuuttavat ja menettävät muuta informaatiota (kuten niiden toimenpiteiden erot, joista näistä yhdistetty kategoria koostuu, ja tekijät, jotka saivat aikaan eri toimenpiteisiin ryhtymisen). Mitä itsestään selvemäksi tämä uusi, numeraalisen toimenpidetiedon varassa tuotettu käsiteluoikka vakiintuu, sitä vähemmän ja satunnaisemmin sivuutetut tekijät ovat esillä keskusteluissa ja toiminnassa.

Toimenpiteiden samanlaistamisesta yksilöiden samanlaistamiseen

Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoriassa lapset samanlaistetaan ja yhteismitallistetaan yhden jaetun ominaisuuden eli kodin ulkopuolella olemisen pohjalta. Tämä tekee kategorian käytöstä sujuvaa, mutta käyttökelpoisuuden ehtona ja kääntöpuolena on se, että niin lapsia kuin heidän tilanteitaan ja olosuhteitaan koskeva muu tieto jätetään sivuun. Lastensuojelua

koskeva tietointressi on useissa yhteyksissä todettu suppeaksi ja vaihtelevien yhteiskunnallispoliittisten intressien ja resurssien ohjaamaksi (Heino 2017). Siksi ei ole yllättävää, että edellä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoriaa käytetään paljon. Joissakin yhteyksissä kuten valtakunnallisessa lastensuojelutilastossa käytetään esimerkiksi lasten ja nuorten ikäryhmäluokittelua, joka sekkin on yksilöiden ja heidän tilanteidensa moninaisuutta häivyttävää. Samaan alle kaksivuotiaiden ikäluokkaan kuuluva lapsi voi olla ”kodin ulkopuolella” vankilassa äidin vankeiluomion ajan tai perhekuntoutuksessa ensikodissa vanhempiensa kanssa. Hän voi olla myös esimerkiksi perhehoidossa oleva lapsi, johon vanhemmat eivät pidä lainkaan yhteyttä, eivätkä edes viranomaiset tiedä vanhempien olinpaikkaa. Kahdessa ensimmäisessä tapauksessa lapsi ehkä palaa muutamien viikkojen tai kuukausien jälkeen vanhempiensa kanssa ”kotiin”, kun taas kolmannessa tapauksessa lapsi ehkä viettää koko lapsuutensa perhehoidossa ”kodin ulkopuolella”.

Vastaavasti 15-vuotiaiden ikäluokassa voi olla lapsia, jotka ovat kolmannen esimerkin mukaisesti olleet ”kodin ulkopuolella” koko lapsuutensa, ja toisaalta lapsia, joiden yllättäen alkanut päihdekäyttö on vienyt heidät sellaiseen kierteseen, että heidät on sijoitettu ”kodin ulkopuolelle” päihdehoitopainotteiseen laitokseen vanhempien ja nuorten omasta toiveesta tai jonkun osapuolen tai kaikkien vastustaessa. Tämänkaltaisten esimerkkien luetteloa voisi jatkaa lähes rajattomasti, koska lasten ja heidän tilanteidensa sekä perhe- ja olosuhteidensa kirjo on suuri. Lisäksi ollessaan ”kodin ulkopuolella” jotkut lapset elävät lapsuutta, joka tukee ja vahvistaa heitä, mutta yhtä lailla jotkut kokevat vastoinkäymisiä, joita nimenomaan sijoitus on aiheuttanut.

”Näe minut” on viesti, jota lastensuojelun kokemusasiantuntija- ja kehittäjänuoret ovat välittäneet viime vuodet omana

toiveenaan ja ohjeenaan lastensuojelun ammattilaisille. Tämä henkilökohtainen, mutta samaan aikaan poliittinen viesti on saanut erilaisia muotoiluja (ks. esim. Inkinen 2018). Sama perusviesti toistuu eri yhteyksissä: yksilön tunnistamista peräänkuulutetaan ennalta annettujen kategorioiden tunnistamisen sijasta. Toisin sanoen ei ole olemassa yhtä ja samaa kokemusta kodin ulkopuolelle sijoitettuna olemisesta eikä vain yhtä sijoitettuna olevan lapsen tai nuoren identiteettiä.

Edellä kuvatun hallinnollisen ja määrällistävän kategorian ja siihen liittyvän stigman vastustaminen ei koske pelkästään lastensuojelussa varttuneita lapsia ja nuoria, vaan vastapuhetta esiintyy myös aikuisten institutionaalisissa suhteissa palvelujärjestelmän eri osissa (ks. esim. Jokinen ym. 2004; Juhila 2004). Lastensuojelun kokemusasiantuntijoiden peräänkuulutama yksilön näkeminen irrallaan toimenpide- tai asiakkuusasemaluokitteluista on kuitenkin erityisen merkittävää siksi, että se on kohdistettu ammatillisiin kohtaamisiin: sosiaalityöntekijöiltä ja muilta sijoitettujen lasten ja nuorten parissa työskenteleviltä odotetaan yksilöllisyyden huomioon ottavaa toimintaa ja vuorovaikutustapaa. Tämä puolestaan edellyttää osapuolten molemminpuolista tutustumista, paneutumista ja orientoitumista lapsen ja nuoren yksilöllisiä toiveita, tarpeita ja oikeuksia tunnistavaan vuorovaikutukseen. Yksilöllisyyttä alleviivaavaa sosiaalityötä ja osallisuuden vahvistamista on peräänkuulutettu paitsi kokemusasiantuntijatoiminnassa (Paasivirta 2020; Westlund & Liukkonen 2020) myös alan tutkimuskeskustelussa (ks. esim. Bijleveld ym. 2015). Tällöin katse on lasten ja ammattilaisten välisissä suhteissa.

Tästä syntyy jännitteinen kenttä: yhtäältä yleisessä ja laajassa yhteiskunnallisessa käytössä on hallinnollinen ja tilastollinen kategoria, joka toimii samanlaistamisen ja yhteismitallistamisen logiikalla, mutta toisaalla korostetaan yksilöiden välisiä

eroja ja niiden huomioon ottamisen välttämättömyyttä sosiaalityössä. Jälkimmäinen, kriittinen vetoamus kohdistuu ennen kaikkea ammattilaisiin. Jännite on kiinnostava siitä näkökulmasta, että vakiintuneiden ja ”selkeiden” sosiaalisten ongelmien on esitetty siirtävän katsetta pois ongelmien yhteiskunnallisista ja institutionaalisista tekijöistä yksilöiden välisiin suhteisiin (Gubrium 2016). Siksi ei liene tavattoman yllättävää, että lastensuojelua pyritään tällä hetkellä muuttamaan korostamalla työntekijöiden tapoja toimia asiakassuhteissa suhdeperustaisesti ja systeemisesti (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2021).

Kodin sisällä ja ulkopuolella

Sosiaalityö toteutuu monissa erilaisissa kohtaamispaikoissa. Kohteista sosiaalityön kohtaamispaikkoina voi puhua esimerkiksi kotiin vietävän työn käsitteistöllä (Juhila 2018). Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoria käyttää sanoituksessa myös kodin ja välillisesti kohtaamisen tematiikkaa: kohtaaminen on ”sijoittamista”, ja koti on se, josta sijoitetaan pois tilaan, joka ei määriyty kodiksi ja on suomalaisen lastensuojelusanaston mukaan niin sanottu sijaiskoti. Koska kotiin liitetään usein myönteisiä mielikuvia, sen ulkopuolelle sijoittaminen kuulostaa menetykseltä. Siten kodin ulkopuolella oleminen latautuu kielteisesti: jos ollaan kodin ulkopuolella, ollaan kodittomia. Ei välttämättä olla asunnottomia, mutta ollaan kodittomia (ks. Granfelt 1998; Ranta & Juhila 2020). Kodista puhutaan yksikössä ikään kuin niitä lähtökohtaisesti olisi lapsuudessa vain yksi (ks. monen kodin lapsista esim. Forsberg & Ritala-Koskinen 2018). Sanoitustapa on tehokas, koska sosiaalisen ongelmien määrittelyyn on laajasti liitetty ilmiön epätoivottavuus (Spector & Kitsuse 1987).

Koska kodittomana olo on epätoivottavaa, kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoria itsessään virittää mielikuvaa

siitä, että kyseinen tilanne on epätoivottava ja sitä kuvaavat lukumäärät ovat hyviä silloin, kun ne ovat pieniä tai kategoriaan kuuluvia ei ole lainkaan. Ei kuitenkaan ole itsestään selvää, että pieni kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten lukumäärä on välttämättä parempi kuin suuri lukumäärä. Syvällisen arvioinnin tulisi perustua siihen, millaista lapsuus on ”kodissa” tai ”sen ulkopuolella”. Jos lapsuus kodissa on väkivallan tai laiminlyönnin värittämää tai altistaa itsetuhoiselle toiminnalle, kodin sisäpuolella varttuminen ei vastaa yleistä käsitystä hyvästä lapsuudesta eikä myöskään tutkimuksen valtavirran ymmärrystä hyvän lapsuuden edellytyksistä (ks. esim. Lancet Commissions 2020). Kodin ulkopuolelle sijoittamista ei voine tuollaisessa tilanteessa pitää epätoivottavana – edellyttäen, että sijaiskoti täyttää hyvän lapsuuden edellytykset kotia paremmin. Normatiivinen määrrien tarkastelu toimii heikosti myös yksin tulevien, alaikäisten turvapaikanhakijoiden kohdalla, koska he eivät Suomessa kuulu kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoriaan. Syynä on se, etteivät he lähtökohtaisesti kuulu lastensuojelulain mukaiseen toimintaan. Voisi kuitenkin ajatella, että he todella ovat kotinsa ulkopuolella (Skivenes ym. 2015). Jos lastensuojelulaki olisi keskeinen kehys toimia alaikäisten turvapaikanhakijoiden parissa, kategoriaan kuuluvien lukumäärä kasvaisi jossakin määrin. Olisiko tuo kasvu huolestuttavaa?

Kategorian kuuluvien henkilö- ja toimenpidemäärien normittaminen hyviksi tai huonoiksi sivuuttaa moninaisuuden, joka liittyy koteihin ja lapsuuksiin. Mitä yksityiskohtaisemmin lastensuojelua tarkastellaan, sitä tärkeämpää on pyrkiä karttamaan kaikenlaisia yksinkertaistuksia ja yleistyksiä (Eronen 2012; Laakso 2016; Helavirta 2016; Bakketeig & Backe-Hansen 2018; Heino 2020). Arvottaminen mustavalkoisesti on mahdotonta, eikä kodin sisä- ja ulkopuolella olemisen raja ole niin selkeä kuin käytössä oleva kategoria antaa ymmärtää. Lisäksi

konstruktivistisen sosiaalisten ongelmien tutkimusperinteen suunnasta katsottaessa on perusteltua huomauttaa staattisuudesta, jolla kodin ulkopuolelle sijoitettujen kategoria kuvaa lapset ja nuoret. Riippumatta siitä, millaisia muutoksia ”kodin ulkopuolella” on tapahtunut lapsen elämässä tai miten lapsen toiminta, suhteet tai asema vaihtelevat eri tilanteissa ja erilaisissa lapsuuden ympäristöissä, kategoria lähestyy lapsia muuttumattomina. Konstruktivistinen tutkimusperinne muistuttaa sen sijaan identiteettien ja toiminnan tilanteittaisista vaihteluista (Gubrium & Holstein 2001; Juhila 2006; 2018) ja painottaa, ettei ”kodin ulkopuolelle sijoitettu lapsi” ole aina samanlainen.

Konstruktivistinen tutkimusperinne kehottaa ottamaan huomioon myös sen, mitä identiteettejä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoria sulkee pois. Kodin ulkopuolelle sijoittaminen tuo näkyviin sijoitetun lapsen ja ehkä sijoittajan mutta jättää sivuun esimerkiksi ne, jotka toimivat sijaisvanhempina ja -sisaruksina tai ohjaajina kodin ulkopuolisessa sijaiskodissa (tai julkisessa kodissa, ks. käsitteestä Enroos 2016), ja myös ne, jotka jäävät ”kodin sisäpuolelle”. Sinne jäävät lapsen vanhemmat ja mahdollinen muu perhe. Lähes poikkeuksetta kodin ulkopuolelle sijoitetuilla lapsilla on ainakin yksi vanhempi, sillä se, että lastensuojelu toimisi pääasiassa orpojen lasten parissa, ei kuvaa tämänhetkistä lastensuojelua. Tällä tavalla vahvistuu kategorian ikäkohderyhmä ja instituutioluonne: kyse on lapsista ja lastensuojelusta. Aikuiset asemoituvat lastensuojelun menetelmiin ja käytäntöihin, kuten perhetyöhön tai -kuntoutukseen, vanhempina, mutta aikuissosiaalityön kentällä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategoriaa ei juuri näy. Kuinka usein vaikeissa elämäntilanteissa elävien aikuisten elämää kuvataan yhteiskunnallisessa keskustelussa tai hallinnollisissa ohjelmissa siltä kannalta, kuinka moni heidän lapsistaan on kodin ulkopuolella? Toisinkin voisi olla.

Lopuksi: selkeyden jatkuva kyseenalaistaminen

Sosiaalisten ongelmien määrittelyprosessien erittelyn tulee olla edelleenkin konstruktionistisen sosiaalisten ongelmien tutkimusperinteen ydintä, totesi Malcolm Spector tarkastellessaan tutkimusperinteen 40-vuotista kehityskaarta vuonna 2019. Kannanotto on merkittävä, koska Spector ja hänen kirjoittajakumppaniaan John Kitsusea pidetään tutkimustradition alkuperäisinä luoja (Marvasti & Trevino 2020). Lähes puolen vuosisadan ajanjaksolla tehty tutkimus ei ole siis tehnyt tarpeettomaksi käsitteellisten määrittelyprosessien tutkimista. Spector kirjoittaa yhdysvaltalaisena sosiologina, mutta näkemys koskee mielestäni myös suomalaista sosiaalityötä. Edelleen on välttämätöntä eritellä sitä, miten sosiaaliset ongelmat määritellään ja miten ne vakiinnuttavat asemansa. Konstruktionistinen määrittelyprosessien erittely ei tarkoita ongelmien eletyn koskettavuuden sivuuttamista vaan enemmänkin sen näkyväksi tekemistä, miten ja millaisilla seuraamuksilla ja käytännöllä vakiintuminen tapahtuu tai jää tapahtumatta (ks. esim. Nikupeteri 2016; Juhila ym. 2017). Sosiaalityölle erityisenä haasteena on tunnistaa määrittelyprosessit silloinkin, kun on kyse selkeiltä näyttävistä sosiaalisten ongelmien kuvauksista. Hallinnollisten määrittelyiden ja yksilöllisten kokemusten välille jää sellaisia määrittely- ja tulkintatyön mekanismeja, joiden tunnistaminen, sanoittaminen ja tutkimuksen kohteeksi ottaminen on välttämätöntä silläkin uhalla, että selkeys vaarantuu.

Olen kuvannut tässä luvussa esimerkkinä yhtä suomalaisessa sosiaalityössä ja yhteiskuntapolitiikassa laajasti käytössä olevaa kategoriaa – kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset – joka yhdistää erilaisia toimenpidepäätöksiä samaan käsitteeseen ja käsittelee sekä päätöksistä seuraavia toimenpiteitä että niiden kohteena olevia lapsia yhteismitallisina. Kategorian pohjalta tuotetaan tietoa toimenpiteiden kohteena olevien lasten lu-

kumääristä ja määrien muutoksista yhtä lailla kuin toimenpiteistä aiheutuvista julkisista kustannuksista. Kategoria toimii yhteismitallistamalla toimenpiteitä ja lapsia, mihin liittyy erinäisiä ongelmia. Kategoria ylläpitää myös erottelevia, sillä se erottelee muun muassa lapset aikuisista, lasten parissa tehtävän työn aikuisten parissa tehtävästä työstä ja kodissa olemisen kodittomuudesta. Vaikuttaa siltä, että hallinnolliseen käyttöön syntynyt kategoria on saanut aseman sosiaalisena ongelmana, joka näyttää luonnolliselta ja neutraalilta ja jolla on oikeutettu paikka yhteiskunnallisessa käytössä. Sosiaalityön ammatillisessa ja tieteellisessä ymmärryksessä tämänkaltaisen sosiaalisen ongelman tulkinta on varsin suppea. Lisäksi hallinnollisista toimenpiteistä sisältönsä ammentava, selkeältä vaikuttava kategoria on antanut tilaa – tai ehkä jopa luonut tarvetta – yksilöiden kokemuksia ja suhteita korostaville näkemyksille.

Selkeiden sosiaalisten ongelmien kategorioiden rakentumisen ja vaikutusmekanismien erittely on välttämätöntä. Siksi ehkä juuri sosiaalityössä on tarpeellista pitää yllä sekä konstruktionistista, positivistista että postpositivistista tulkintaperinnettä sosiaalisista ongelmista. Objektiviselta näyttävä, määrittelijästä ja tilanteesta riippumaton sosiaalinen ongelma voi valottua uudella tavalla, jos sitä eritellään sen rakentumisen pohjalta. Yhtä lailla konstruktionistista perinnettä hyödyttää sen hyväksyminen, että toimiakseen ihmiset ja järjestelmät tarvitsevat jaettuina, suhteellisen staattisia käsityksiä ongelmista ja siksi ongelman tulkinnan vakiintuminen selkeäksi on välttämätöntä. Tällaisen tarkastelun vaatimus on entistä tärkeämpää tässä yhteiskunnallisessa ajassa, jossa monialaisuutta korostavia työkäytäntöjä ja erilaisista ammatillisista, lainsäädännöllisistä ja yhteiskuntapoliittisista taustasitoumuksista lähtevien organisoitirakenteiden integrointia pyritään vahvistamaan (Juhila ym. 2021). Kysymys siitä, mikä on ongelma, jonka ratkaisemi-

seen eri ammattilaiset ja asiakkaat ryhtyvät, ei ole merkityksentön, vaan se läpäisee niin institutionaalisen vuorovaikutuksen kuin tehtävien organisoinnin, ratkaisuvaihtoehdot ja toimintaa koskevan hallinnollisen tiedon. Selkeitä ongelmatulkintoja varmasti tarvitaan, mutta millä ja kenen ehdoilla?

Kompromissit ovat tarpeen, kun yritetään vastata selkeiden ongelmatulkintojen tarpeeseen erilaisia sosiaalisten ongelmien tulkintaperinteitä yhdistämällä. Yksi mahdollisuus vähentää esimerkiksi kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kategorian pulmia olisi vakiinnuttaa palvelujärjestelmän ja tutkimuksen käyttöön toinen toimenpidepohjainen kategoria: yhden vuoden aikana huostaanotetut lapset (tai vastaavasti vuoden aikana kiireellisesti sijoitetut tai avohuollon tukitoimina sijoitetut lapset). Kategorian pohjana olisi silloin hallinnollisen, monien vuosien aikana tehtyjen, luonteeltaan ja ehdoiltaan erilaisten toimenpiteiden yhteenniputtamisen sijasta lastensuojelulaki, joka määrittää toimenpiteen (Alastalo & Pösö 2014). Lainsäädännön sijoitukselle asettamia ehtoja on todennäköisesti tulkittu niin, että vuoden aikana huostaanotettuja lapsia yhdistää se, että heidän hyvinvointinsa on nähty vakavasti vaarantuneen. Samalla tavalla lain sijoitusperusteiden pohjalta voidaan järjeillä sitä, mikä on suurin piirtein yhteistä vuoden aikana kiireellisesti sijoitetuille ja avohuollon tukitoimina sijoitetuille lapsille.

Rinnalle tarvitaan kuitenkin myös kategorioita, jotka tunnistavat esimerkiksi huostassa olevat lapset, koska huostassa oleminen on niin lainsäädännöllisesti, elettyinä kokemuksena kuin sosiaalityön käytännön aiheenakin eri asia kuin huostaan ottaminen. Tämäkään kompromissiesitys ei oikeuta puhumaan huostaanotetuista lapsista yhtenäisenä ryhmänä, koska kyse on ensisijaisesti viranomaisten tekemistä vakavan vaarantumisen tulkinnoista. Sosiaalisen ongelman määrittelyn ja vakiinnutta-

misen kannalta viranomaistulkinnan keskeisyyden tunnistaminen olisi jo joka tapauksessa merkittävä selkiinnytyks.

Kirjallisuus

- Alastalo, Marja & Tarja Pösö (2014) Number of children placed outside the home as an indicator: Social and moral implications of commensuration. *Social policy & administration* 48:7, 721–738.
- Bakketeig, Elisiv & Elisabeth Backe-Hansen (2018) Agency and flexible support in transition from care: Learning from the experiences of a Norwegian sample of care leavers doing well. *Nordic social work research* 8:1, 1–13.
- Best, Joel (toim.) (1989) *Images of issues: Typifying contemporary social problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Best, Joel (1990) *Threatened children: Rhetoric and concern about child-victims*. Chicago: Chicago University Press.
- Best, Joel (2012) *Damned lies and statistics untangling numbers from the media, politicians and activists*. Berkeley: University of California Press.
- Biesel, Kay & Judith Mason & Nigel Parton & Tarja Pösö (2020) Errors and mistakes in child protection: An introduction. Teoksessa Kay Biesel, Judith Mason, Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) *Errors and mistakes in child protection: International discourses, approaches and strategies*. Bristol: Policy Press, 1–16.
- Bijleveld, Ganna & Christine Dedding & Joske Bunders-Aelen (2015) Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review. *Child and family social work* 20:2, 129–138.
- Burns, Kenneth & Tarja Pösö & Marit Skivenes (toim.) (2017) *Child welfare removals by the state: A cross-country analysis of decision-making systems*. New York: Oxford University Press.
- Enroos, Rosi (2016) Lapsen tulo julkiseen kotiin: Huostassaolon ensi vaiheet sijaishuoltopaikkojen toimijoiden näkökulmasta. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Pösö & Tarja Heino (toim.) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 224–260.
- Eronen, Tuija (2012) *Lastenkoti osana elämäntarinaa: Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista*. Acta Universitatis Tamperensis 1713. Tampere: Tampere University Press.
- Espeland, Wendy & Mitchell Stevens (1998) Commensuration as a social process. *Annual review of sociology* 24, 313–343.
- Forsberg, Hannele & Aino Ritala-Koskinen (toim.) (2018) *Monen kodin lapset: Lasten monipaikkainen asuminen ja sosiaalityö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gilbert, Neil & Nigel Parton & Marit Skivenes (toim.) (2011) *Child protection systems. International trends and orientations*. New York: Oxford University Press.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Gubrium, Jaber F. (2016) From the iron cage to everyday life. Teoksessa Jaber F. Gubrium, Tone Alm Andreassen & Per Koren Solvang (toim.) *Reimagining the human service relationship*. New York: Columbia University Press, 3–32.
- Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (toim.) (2001) *Institutional selves: Troubled identities in a postmodern world*. New York: Oxford University Press.

- Gusfield, Joseph (1989) Constructing the ownership of social problems: Fun and profit in the welfare state. *Social problems* 36:5, 431–441.
- Harrikari, Timo (2014) Social disorganization and the profile of child welfare: Explaining child welfare activity by the community-level factors. *Child abuse & neglect* 38:10, 1671–1682.
- Heino, Tarja (2017) Kamppailu lastensuojelututkimuksen paikasta ja puitteista. Teoksessa Rosi Enroos, Mikko Mäntysaari & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) *Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin*. Tampere: Tampere University Press, 193–226.
- Heino, Tarja (toim.) (2020) *Mikä auttaa? Tutkimuserustaiset ja käytännössä toimivat työmenetelmät teininä sijoitettujen lasten hoidossa*. Raportti 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Helavirta, Susanna (2016) Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Pösö & Tarja Heino (toim.) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 188–223.
- Holstein, James A. & Gale Miller (1993) Social constructionism and social problems work. Teoksessa James A. Holstein & Gale Miller (toim.) *Reconsidering social constructionism: Debates in social problems theory*. New York: Aldine de Gruyter, 151–172.
- Huhtanen, Raija (2020) Suostumus huostaanottoon. *Lakimies* 3–4, 300–323.
- Inkinen, Helena (2018) Epilogi: Lasten ja nuorten kuuleminen heidän näkökulmastaan. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) *Lasten haastattelu lastensuojelussa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 181–184.
- Jokinen, Arja & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) (1995) *Sosiaalityö, asiakuus ja sosiaaliset ongelmat: Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2012) *Kategoriat, kulttuuri ja moraali: Johdatus kategorianalyysiin*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: Sophi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2003) Creating a 'bad' client: Disalignment of institutional identities in social work interaction. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: Interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 83–95.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2008) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön yhteiskunnallinen paikka. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 48–81.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Tanja Dall & Christopher Hall & Juliet Koprowska (toim.) (2021) *Interprofessional collaboration and service user participation: Analysing meetings in social welfare*. Bristol: Policy Press.

- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) (2017) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge.
- Julin, Essi (2021) *Lapsiin kohdistuva väkivaltarikostutkinta: Vanhempien näkökulma*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 451. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Korpiälähti, Ulla & Hanna Kettunen & Erika Nuotio & Satu Jokela & Vuokko Maria Nummi & Pirjo Lillsunde (toim.) (2019) *Väkivallaton lapsuus: Toimenpidesuunnitelma lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisystä 2020–2025*. Julkaisuja 27. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kääriälä, Antti & Heikki Hiilamo (2017) Children in out-of-home care as young adults: A systematic review of outcomes in the Nordic countries. *Children and youth services review*, 79:107–114.
- Laakso, Riitta (2016) Huostaanotto ja muutokset lasten elämässä. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 157–187.
- The Lancet Commissions (2020) A future for the world's children? A WHO-UNICEF-Lancet Commission. *Lancet* 395, 605–658.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Lastensuojelun Kuusikko-työryhmä (2021) Suomen kuuden suurimman kaupungin lastensuojelun palvelut ja kustannukset vuonna 2020. https://www.hel.fi/helz/tietokeskus/julkaisut/pdf/21_06_02_Kuusikko_Lastensuojelu_2020.pdf (viitattu 21.9.2021).
- Loseke, Donileen & Joel Best (toim.) (2003) *Social problems: Constructionist readings*. New York: Aldine de Gruyter.
- Marvasti, Amir & A. Javier Treviño (2020) Introduction. Teoksessa Amir Marvasti & A. Javier Treviño (toim.) *Researching social problems*. Oxon: Routledge, 1–29.
- Miller, Gale (1993) New challenges to social constructionism: Alternative perspectives on social problems theory. Teoksessa James A. Holstein & Gale Miller (toim.) *Reconsidering social constructionism: Debates in social problems theory*. New York: Aldine de Gruyter, 253–278.
- Nikupeteri, Anna (2016) *Vainottuna: Eron jälkeisen vainon tunnistaminen ja uhrien kohtaaminen*. Acta Universitatis Lapponiensis 336. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Paasivirta, Annukka (2020) Omia oikeuksia ja osallisuutta hakemassa: Lastensuojelua kokeneiden nuorten näkökulma Nuorten päivistä vuosilta 2011–2019. Teoksessa Tarja Heino (toim.) *Mikä auttaa? Tutkimuserustaiset ja käytännössä toimivat työmenetelmät teininä sijoitettujen lasten hoidossa*. Raportti 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 207–219.
- Paavilainen, Eija (2015) *Lasten kaltoinkohtelun tunnistamisen tehokkaat menetelmät sosiaali- ja terveydenhuollossa. Hoitosuositus*. Hoitotyön tutkimussäätiö. <https://www.hotus.fi/wp-content/uploads/2019/03/kaltoinkohtelu-hs.pdf> (viitattu 20.9.2021).
- Parton, Nigel (1985) *The Politics of child abuse*. Lontoo: Macmillan.
- Pösö, Tarja (2015) A critical review of the status of research in child abuse and neglect from a Finnish context. Teoksessa Janice McGhee & Lorraine Waterhouse (toim.) *Challenging child protection*. Lontoo: Jessica Kingsley, 89–99.
- Ranta, Johanna & Kirsi Juhila (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative social work* 19:4, 685–700.
- Ristikari, Tiina & Markus Keski-Säntti & Elina Sutela & Pasi Haapakorva & Tomi Kilakoski & Elina Pekkarinen & Antti Kääriälä & Mikko Aaltonen & Tiina Huotari & Marko Merikukka & Jarmo Salo & Aapo Juutinen & Anna Pesonen-Smith & Mika Gissler (2018) *Suomi lasten kasvuympäristönä: Kahdeksantoista*

- vuoden seuranta vuonna 1997 syntyneistä*. Raportti 8. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Skivenes, Marit & Ravinder Barn & Katrin Kriz & Tarja Pösö (toim.) (2015) *Child welfare systems and migrant children*. New York: Oxford University Press.
- Spector, Malcolm (2019) Constructing Social Problems. Forty Years Later. *The American sociologist* 50, 175–181.
- Spector, Malcolm & John I. Kitsuse (1987) *Constructing social problems*. New York: Aldine de Grueter.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2021) Systeeminen toimintamalli lastensuojelussa. <https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/kehittyvat-kaytannot/systeeminen-toimintamalli-lastensuojelussa> (viitattu 20.9.2021).
- Toikko, Timo & Piia Seppälä & Siiri-Liisi Kraav & Laura Häkkinen (2021) Kuntatason analyysi lastensuojelun avoimuuden yhteydestä lastensuojeluilmoitusten ja sijoitusten väliseen suhteeseen. *Yhteiskuntapolitiikka* 86:1, 75–82.
- Westlund, Onni & Johanna Liukkonen (2020) Näkökulmia nuorten osallisuuteen sijaishuollon laitoshoidossa. Teoksessa Tarja Heino (toim.) *Mikä auttaa? Tutkimusperustaiset ja käytännössä toimivat työmenetelmät teininä sijoitettujen lasten hoidossa*. Raportti 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 220–235.

Yksin asuvien aikuisten perhe- ja asumispolut – Valintoja, sattumia, marginaaliin ajautumisia?

Aino Ritala-Koskinen

Kulttuurinen käsityksemme yksin asuvista ja yksin asumiseen johtavista tekijöistä on varsin kapea. Yksin asuminen liitetään normatiivisen elämäntapaajattelun mukaisesti yhtäältä nuoriin aikuisiin, jotka ovat muuttaneet pois vanhempiensa luota eivätkä vielä elä parisuhteessa, ja toisaalta ikääntyneisiin, joiden lapset ovat muuttaneet pois heidän luotaan ja puoliso on kuollut. Aikuisikä ennen vanhuutta on suurimmalla osalla ihmisistä vakiintunutta parisuhteen ja perhe-elämän aikaa. Tätä pidetään niin itsestään selvänä aikuisuuden piirteenä, että se merkittävä joukko aikuisia, joka asuu yksin, jää keskusteluissa vähälle huomiolle. Keski-ikäiset aikuiset yksin asujina edustavat poikkeusta ja jäävät yhteiskunnallisen huomion marginaaliin verrattuna ”luonnollisina” pidettyihin nuoruuteen ja ikääntymiseen paikantuviin yksin asuvien kategorioihin. Yksin asuminen ja yksin-eläjäys nähdään usein samaa tarkoittavina asioina, jolloin yksin asumisen oletetaan olevan pysyvää ja yksin asuvien parisuhteettomia ja lapsettomia. (Vrt. Mäkinen 2008.)

Yksin asuminen aikuisiällä ja yksinäisyys liitetään kulttuurisissa keskusteluissa usein automaattisesti yhteen. Yksinäisyydestä puolestaan tuotetaan näissä keskusteluissa kuvaa monitahoisena yhteiskunnallisena ongelmana (esim. Saari 2016). Aikuissosiaaliryöryn asiakaskunnassa yksin asuvat ovat enemmistöinä. Tähän kategoriaan tunnistetaan kuuluviksi etenkin yksin asuvat, yhteiskunnan marginaaliin paikantuvat miehet,

mikä luo yleistä kuvaa yksin asuvien marginaalisuudesta. Tämä ei kuitenkaan ole aikuissosiaalityössäkään kohdattavien yksin asuvien koko kuva. Harvoin kysytään, mitä reittejä yksin asumiseen päädytään, millaisia sosiaalisten suhteiden kudelmia asiakkailla on yksin asumisen taustalla, miten ne kietoutuvat osaksi heidän elämäänsä ja miten ne tulisi huomioida heidän kanssaan työskenneltäessä.

Tässä luvussa tarkastelen keski-ikäisten aikuisten yksin asumisen yleistymistä globaalina ja suomalaisena ilmiönä sekä yksin asuvien kategorian moninaistumista ja tämän muutoksen taustatekijöitä. Tavoitteenani on konstruktionistisen orientaation mukaisesti avata ja uudelleenmääritellä suhteellisen kaapeasti ymmärrettyä yksin asuvien kategoriaa. Erityisesti pohdin sosiaalityön palveluita tarvitsevien aikuisten (mahdollista) erityisyyttä yksin asujina. Hyödynnän tarkastelussani elämänkullista lähestymistapaa ja kysyn, millaisia muutoskohtia ja polkuja aikuisuuden yksin asumiseen on tunnistettavissa. Oletan, että ihmisen sosioekonomisen aseman, sukupuolen, parisuhteiden ja vanhemmuuden huomioiminen yksilöllisessä elämänkullussa monipuolistavat kuvaa yksin asuvista.

Aikuisuuden ja yksinäisyyden kysymysten tarkastelussa liikun tavallaan vieraalla maalla. Paikannan itseni tutkijana pikkemminkin perheen, lapsuuden ja lastensuojelun sosiaalityön alueelle ja etenkin muutoksessa olevien perhesuhteiden ja asumisen monipaikkaisuuden teemoihin. Tästä suunnasta aukeaa kuitenkin erityinen perspektiivi yksin asuvien aikuisten erilaisen elämäntilanteiden tarkasteluun. Yksin asuminen on harvoin koko aikuiselämän mittaista – se yleensä vuorottelee erilaisten parisuhde- ja perhe-elämän vaiheiden kanssa. Vaikka ihminen asuisi yksin, parisuhteet ja suhteet lapsiin ovat usein osa elämää. Nämä suhteet voivat tuoda iloa ja voimavaroja, mutta ne voivat myös kuluttaa voimavaroja ja haavoittaa. (Vrt. Kinnunen &

Kontula 2021.) Tällä kaikella on merkityksensä myös aikuisten parissa tehtävässä sosiaalityössä.

Tämä luku on luonteeltaan scoping-tyyppinen kirjallisuuskatsaus, jossa systemaattisesta otteesta poiketen tarkastellaan tutkittavaa ilmiötä laajasti eikä mukaan otettavan aineiston kriteereitä määritellä ennalta kovinkaan tiukasti. Tavoitteena on yhtäältä koota ja välittää ilmiötä koskevaa olemassa olevaa tutkimustietoa ja toisaalta osoittaa tutkimuksen aukkoja. (Arksay & O'Malley 2005; Werkmeister Rozas & Klein 2010.) Aineistonani hyödynnän 2000-luvulla julkaistuja yksin asumista koskevia kartoituksia ja tilastoja sekä pääasiassa kotimaista, yksin asumista, perhe- ja parisuhteiden muutoksia sekä aikuissosiaalityötä ja sen asiakkaita koskevaa tutkimusta ja tilastokatsauksia. Aiempaa tutkimusta luetaan ikään kuin toistensa läpi niin, että eri tutkimusalueet saataisiin vuoropuheluun keskenään ja puuttuvan tiedon paikat tunnistettaisiin.

Tavanomaisen poikkileikkauksellisen näkökulman sijaan tarkastelutapani on elämäntilallinen, jolloin on kiinnostavaa tarkastella sitä, millaiset polut johtavat keski-ikänsä yksin asumiseen. Erityisen mielenkiinnon kohteena on tuoda esiin eri sukupuolten parisuhteisiin ja vanhemmuuteen kytkeytyviä elämäntilankuja, jotka johtavat yksin asumiseen aikuisuudessa tai keski-ikässä. Sosiaalityön näkökulmasta yksin asuminen ja siihen kytkeytyvät ongelmat paikantuvat ennen muuta aikuissosiaalityön kontekstiin. Tämän luvun yhtenä tavoitteena onkin pohdita keski-ikäisten yksin asumiseen johtavia polkuja suhteessa aikuissosiaalityön käytäntöihin.

Ensimmäiseksi luon katsauksen aikuisten yksin asumisen yleistymiseen ja yksin asumista koskevaan tutkimukseen. Seuraavaksi esittelen elämäntilun sekä perhe- ja asumispolkujen käsitteisiin kiinnittyvän analyttisen näkökulmani. Tämän jälkeen puran yksin asuviin yleisesti liitettyjä kolmea kategorista

piirrettä: yksin asumisen pysyvyyttä, yksin asuvien parisuh-teettomuutta ja yksin asuvien lapsettomuutta. Lopuksi tiivistän havaintojani ja pohdin, mitä yksin asuvan kategorian ymmär-täminen elämänculussa vaihtelevana ja pari- ja perhesuhteisiin kietoutuneena voisi tarkoittaa aikuisten parissa tehtävässä sosi-aalilyössä.

Aikuisten yksin asumisen yleistyminen yhteiskunnallisena huolena

Yhteiskunnallisessa keskustelussa on havahduttu yksin asuvien määrän kasvuun pitkällä aikavälillä. Kyse ei ole vain suomalaisesta, vaan myös eurooppalaisesta ja globaalistikin tunnistetusta yhteiskunnallista huolta herättävästä ilmiöstä. Useat tutkijat ovat todenneet, että yksin asumisen lisääntyminen on merkit-tävin sosiodemografinen ilmiö, minkä länsimaiset yhteiskunnat ovat kohdanneet sitten 1900-luvun puolivälin. Käynnissä ole-va muutosta kutsutaan yleisesti toiseksi demografiseksi siir-tymäksi. Yksin asuminen on lisääntynyt paitsi sukupolvesta toiseen myös kaikissa ikäryhmissä, minkä myötä yksin asuvien väestöllinen kuva on moninaistunut. (Jamieson & Simpson 2013; Esteve ym. 2020; Camára ym. 2021.) Perinteinen norma-tiivisen elämäncariajattelun mukainen yksin asumisen paikal-listaminen ensisijaisesti nuoruusvaiheeseen ennen vakinaista parisuhdetta tai puolison kuoleman jälkeiseen vanhuusaikaan kaippaa siis uudelleentarkastelua. (Vrt. Mäkinen 2008.)

Yksin asumisen taustalta on viimeaikaisessa tutkimuksessa tunnistettu elämän ennakoimattomuuteen liittyviä taustateki-jöitä, kuten puolison kuolema, ero parisuhteesta tai ylipäänsä sukulaisten olemassaolo. Toisaalta henkilökohtaiset valinnat ovat laajojen kansainvälisten tutkimusten mukaan nousseet merkittäväksi yksin asuvien määrän kasvuun vaikuttavaksi te-

kijäksi etenkin kehittyneissä maissa. Henkilökohtaiset valinnat ovat yhteydessä muuttuviin arvoihin ja työolosuhteisiin sekä muuttuviin henkilökohtaisiin ihmissuhteisiin ja parisuhteisiin liittyviin realiteetteihin. Ihmisten perhesuhteille antama arvo ei välttämättä ole sidoksissa yhdessä asumiseen. Perhesuhteiden merkityksen rinnalla korkea koulutus ja panostaminen työllä etenemiseen näyttäytyvät sellaisina henkilökohtaisina valintoina, jotka lisäävät yksin asumista etenkin yksilöllisyyttä korostavissa yhteiskunnissa. (Esteve ym. 2020.)

Yksin asumiseen liitetään usein oletus yksinäisyydestä ja sosiaalisesta eristäytyneisyydestä, ja yksin asuminen tulkitaan herkästi sosiaalisena ongelmana (ks. Pösö tässä teoksessa; Saari 2016). Empiirisissä tutkimuksissa on kuitenkin osoitettu, että yksin asuminen eroaa käsitteellisesti yksinäisyydestä ja eristäytymisestä (esim. Smith & Victor 2019). Yksinäisyyttä koskeva tutkimus on viime vuosina lisääntynyt, mutta edellä mainittu havainto puoltaa yksin asumisen tarkastelua myös yksinäisyydestä ja ylipäänsä ongelma-keisyydestä erillään. Tällöin on mahdollista saada näkyviin myös muunlaisia yksin asumisen ulottuvuuksia ja merkityksiä.

Vaikka yksin asumisessa on kyse ennen kaikkea monimerkityksellisestä sosiaalisesta ilmiöstä, yksin asumista tarkastellaan kansainvälisissä tutkimuksissa ensisijaisesti yksin asumisen ja erilaisten sairauksien tilastollisten yhteyksien näkökulmasta. Näiden tutkimusten tuloksena yksin asumisesta piiryy kuva terveysriskinä. Merkille pantavaa on kuitenkin, että riskien on nähty olevan erilaisia vanhuusikäisillä ja keski-ikäisillä. Yleinen havainto on myös, että työssäkäynti, korkea koulutustaso ja naissukupuoli vähentävät sairastumisen riskejä. (Esim. Smith & Victor 2019; Henning-Smith & Gonzales 2020.) Samankaltaisia havaintoja on tehty myös suomalaisessa tutkimuksessa (Kauppinen ym. 2014). Yksin asuvien sosiaalisilla olosuhteilla

näyttää olevan tilastollinen yhteys terveydellisiin kysymyksiin, mutta sosiaalisia suhteita on perusteltua tarkastella myös terveydestä erillään.

Yksin asumisen lisääntyminen ja yksin asuvien hyvinvointi ovat herättäneet myös kansallista huolta. Tämä huoli on motivoinut Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tutkijoita selvittämään pääasiassa sekundäärilähteisiin perustuen, mitä yksin asuvien hyvinvoinnista tilastollisesti tiedetään. Tutkijat toteavat tarkastelunsa pohjalta, että yksin asuminen ei sinänsä ole ongelma yksilön hyvinvoinnin kannalta, mutta yksin asuvaksi päätymistä ja yksin asuvana pysymistä selittävät tekijät voivat vaikuttaa yksin asuvien hyvinvointiin. THL:n tilastokoosteessa tarkastellaan yksin asuvia väestöllisenä kategoriana sekä yksin asuvien elinoloja, terveyttä, toimintakykyä ja elintapoja, sosiaalisia suhteita ja elämänlaatua sekä palvelujen käyttöä. Tarkastelun lopputuloksena useimmat käytetyt tilastomittarit tuottavat yksin asuvista kuvaa ryhmänä, jonka hyvinvointi on muita heikompi. Kun tarkasteltiin pelkästään yksin asuvia, heistä piirtyi kuva hyvin heterogeenisena ryhmänä, jota hyvinvoinnin suhteen erottelee ikä, sukupuoli ja työvoimaan kuuluminen tai työvoiman ulkopuolella oleminen. (Kauppinen ym. 2014, 42.)

Kansallinen huoli yksin asuvien määrän lisääntymisestä ja heikommasta yhteiskunnallisesta asemasta on ollut myös valtioneuvoston kanslian koostaman raportin (Terämä ym. 2018) motiivina. Yksin asuvien osuuden kasvu väestössä on havahduttanut siihen, miten yhteiskuntapolitiikka ja toimintakulttuuri pohjautuvat ydinperhemalliin ja kahden aikuisen tulonsaajan kotitalouksiin. Valtioneuvoston kanslian raportissa ollaan kiinnostuneita siitä, missä yksin asuvat maantieteellisesti asuvat, millaisessa asunnossa he asuvat, mikä on heidän sosioekonominen asemansa, miten sosiaaliturva vastaa heidän tarpeisiinsa ja millaisia kokemuksia heillä on elämäntilanteestaan. Haavoit-

tuvassa asemassa olevista yksin asuvien ryhmistä välittyvä kuva on hyvin kapea – esiin nostetaan lähinnä nuoret aikuiset ja tähän ikäryhmään kuuluvat maahanmuuttajat. (Emt.)

Yksin asuminen on vuosien saatossa ollut myös toistuvana poliittisena huolenaiheena. Kalevi Sorsa -säätiön tutkijat toteavat äskettäisessä julkaisussaan, että lasten ja sitä kautta perheiden hyvinvointia korostava poliittinen traditio ei ole kyennyt käsitteellistämään yksin asumista ja näin yksin asuvat jäävät kategorisesti yhteiskuntapolitiikan marginaaliin. Tutkijat tarkastelevatkin julkaisussaan yksin asumisen asemaa politiikassa sekä yksin asuvien toimeentuloa, näiden kohtelua yhteiskunnan instituutioissa sekä näiden omia toiveita asemansa parantamiseksi. Lisäksi tutkijat ovat tehneet ehdotuksia yksin asumisen aseman huomioimiseksi poliittisessa päätöksenteossa. (Lievenen & Mattila 2021.)

Edellä kuvatuissa yksin asumista koskevissa tarkasteluissa on tämän luvun kannalta merkille pantavaa, että ne piirtävät yksin asumisesta kuvaa yksilön elämässä pysyvänä tilana ja hyvinvoinnin riskitekijänä sekä yleisellä tasolla yhteiskunnallista tasapainoa ja hyvinvointia uhkaavana ilmiönä. Vaikka yksin asumisen yleistymisen on tunnustettu, siitä tiedetään hyvin vähän osana ihmisen elämäntilaa, mikä on todettu tutkimuksen puutteeksi. (Kauppinen ym. 2014, 43; Esteve ym. 2020.) Erityisen tärkeäksi on nähty keski-ikäisten aikuisten yksin asumisen tarkastelu, jotta yksin asumisen määrän pysyvää lisääntymistä voidaan ylipäänsä ymmärtää (Liu ym. 2020).

Elämäkulussa yhteen kietoutuvat perhe- ja asumispolut käsitteellisenä näkökulmana

Avaan seuraavaksi elämäkulullista näkökulmaa keski-ikäisten aikuisten yksin asumiseen. Otan käyttöön monissa eri yhteyksissä

käytetyn polun käsitteen. Perhetutkimuksen piirissä sosiologi Jon Bernardes (1999) on kehittänyt perhepolun käsitettä kuvaamaan ihmisten yksilöllisten elämänkulkujen kohtaamista, riippuvuutta toisistaan, yhdistymistä toisiinsa ja myös erkaantumista toisistaan. Eri elämänvaiheisiin liittyy erilaisia siirtymäriittejä, ja yksilöt neuvottelevat oman yksilöllisen polkunsä läpi näiden perhe-elämän normatiivisten rakenteiden. Yksiselitteisen staattisen perheen määrittelyä oleellisempää on Bernardesin mukaan se, miten ryhmä ihmisiä kulloinkin viittaa itseensä perheenä, johon voi kuulua tai olla kuulumatta kotitalouden ulkopuolella olevia ihmisiä, erityisesti vanhempia ja muuta sukua. (Emt.)

Asumisen ja asunnottomuuden tutkimuksessa on puolestaan käytetty asumispolun käsitettä. Asumispolkua voi luonnehtia metaforaksi sille, miten ihmisellä voi olla elämänsä aikana useita ja muuttuvia asuinolosuhteita. Yhteiskunnallisten rakenteiden ja ihmisten toimijuuden vuorovaikutteinen suhde on asumispolkujen tutkimisen lähtökohta. Tällöin ajatellaan, että rakenteet mahdollistavat tietynlaista toimijuutta ja toimijana ihminen tulkitsee, uusintaa ja muokkaa rakenteita. Rakenteilla viitataan fyysisiin ja materiaalsiin olosuhteisiin, esimerkiksi tulotasoon, varallisuuteen, asuntokantaan, elinympäristöön ja palvelujärjestelmään, jotka määrittelevät sitä, missä ja millaisissa asunnoissa ihmiset asuvat ja millaisia siirtymiä heillä on asunnosta toiseen. Erilaisilla yksilön elämänkulkuun ja ihmisuhteisiin liittyvillä tapahtumilla, kuten avioliitolla, avioerolla tai lasten syntymällä (ihmissuhdepoluilla), tunnistetaan olevan vaikutuksia asumispolkuun, mutta ne jäävät asumispolun kehityksen mukaisissa tarkasteluissa melko satunnaisiksi havainnoiksi. (Esim. Clapham 2002; Juhila & Kröger 2016.)

Tässä luvussa liitän perhe- ja asumispolun käsitteet yhteen ja näen ne ihmisten elämässä vahvasti toisiinsa kietoutuneina. Yksin asuvien asumispolkujen tarkastelussa olen kiinnostunut

siitä, miten elämänkulun tapahtumat muovaavat sitä, asuuko ihminen yksin, keiden kanssa hän kulloinkin asuu ja onko hänellä merkityksellisiä pari- ja perhesuhteita, vaikka hän asuisikin yksin. Yhteenkietoutumisen rinnalla näihin polkuihin liittyy vahvasti liike. Polku ei välttämättä vie kategorisen elämäntapa- ja ajattelun mukaisesti vain yhteen suuntaan: poluilla tapahtuu erisuuntaista liikettä ja niiltä poiketaan. Eri ihmisten polut voivatkin olla hyvinkin erilaisia (Holdsworth 2013). Kulku poluilla ei välttämättä ole vakaata, vaan juuri erilaiset perhe-elämään ja parisuhteisiin liittyvät muutokset voivat heijastua asumispolkuun (esim. Desmond & Perkins 2016; Gultekin & Brush 2017; Forsberg & Ritala-Koskinen 2018).

Yksin asuvien aikuisten elämäntilanteen hahmottamiseksi on kiinnostavaa tarkastella edellä kuvattua perhe- ja asumispolkujen yhteenkietoutumista ja näillä poluilla tapahtuvaa liikettä. Aikuisiässä yksin asuvien moninaisia elämäntilanteita ja polkuja aikuisiän yksinasumiseen ovat tutkimuksissaan jäsentäneet muun muassa brittitutkijat Dieter Demey kollegoineen (2013) sekä Lynn Jamieson ja Roona Simpson (2013).

Demey ja kumppanit (2013) ovat mallintaneet polkuja aikuisuuden yksin asumiseen. He jakavat aikuisena yksin asuvat kahteen pääkategoriaan: niihin, jotka eivät ole milloinkaan asuneet parisuhdekumppanin kanssa, ja niihin, jotka ovat joskus asuneet parisuhdekumppanin kanssa. Kummassakin kategoriassa tällä hetkellä yksin asuvat aikuiset voivat olla joko lapsettomia tai heillä on lapsia, joiden kanssa he eivät syystä tai toisesta asu yhdessä. Lapsettomat yksin asuvat aikuiset ovat Demeyn jäsenyksessä päätyneet yksin asujiksi, koska parisuhteen muodostaminen on viivästynyt (jolloin periaatteessa on olemassa toive tulevaisuuden parisuhteesta) tai parisuhteetta eläminen on henkilökohtainen valinta. Taustalla saattaa olla myös purkautunut avo- tai avioliitto tai puolison kuolema. (Emt.)

Yksin asuvat aikuiset, joilla on lapsia, ovat voineet päätyä asumaan yksin lukuisia eri reittejä. Osa heistä ei ole milloinkaan asunut lapsensa eikä tämän vanhemman kanssa. Tällöin vanhemmistaan riippuvaiset lapset asuvat joko toisen vanhemmansa luona tai ovat hoidettavina jossakin muualla. Lapset voivat olla myös jo itsenäistyneitä ja muuttaneet toisaalle, jolloin yksin asumista on voinut edeltää yksinhuoltajuus tai etävanhemmuus. (Emt.) Osa yksin asuvista aikuisista, joilla on lapsia, on puolestaan päätenyt yksin asujiksi av(i)eron tai puolison kuoleman myötä. Eron jälkeen lapset voivat asua toisen vanhemman luona tai olla hoidettavina jossakin muualla (esimerkiksi sijaishuollossa olevat lapset). He ovat myös voineet yksinhuoltajuusvaiheen jälkeen itsenäistyä ja muuttaa omilleen. Puolison kuoleman jälkeen lapset voivat olla hoidettavina toisaalla tai ovat jo itsenäistyneet ja jättäneet vanhemmalleen ”tyhjän pesän”. (Emt.)

Demeyn ja kumppaneiden (emt.) pelkistämä malli on väisämättä kaavamainen, vaikka se huomioikin tyypillisimmät reitit (”pääpolut”) yksin asumiseen. Ihmisten polut yksin asumiseen voivat nimittäin pitää sisällään useita parisuhteita ja niiden purkautumisia, lapsia yhden tai useamman kumppanin kanssa tai parisuhteita, joissa ei ole tarkoituskaan muuttaa yhteen, vaan kumppanit asuvat omissa asunnoissaan (Levin & Trost 1999). Vanhempien eron jälkeiset lastenhuoltokäytännöt puolestaan voivat rakentua lasten vuoroasumisen periaatteelle, jolloin lapsi virallisesti asuu yhdessä osoitteessa, mutta jakaa arkensa vuorojaksoin molempien vanhempiensa kodeissa. Erilaisten parisuhde- ja perhevaiheiden väliin asumispolulle voi jäädä yksin asumisen jaksoja, ja osa ihmisistä päätyy pitkäaikaiseen yksin asumiseen – joko asumispolun alusta lähtien tai jossain sen vaiheessa. Kun mielenkiinnon kohteena on avata, miten keski-ään yksin asumiseen päädytään, on perusteltua tarkastella yksilöllisiä perhe- ja asumispolkuja toisiinsa kietoutuneina.

Brittiläiseen rekisteriaineistoon perustuvan tutkimuksensa tuloksena Demey ja kumppanit (2013) korostavat yksinasuvien keski-ikäisten aikuisten heterogeenisyyttä. Heidän havaintojensa mukaan erilaiset yksin asumiseen johtavat polut ovat monimutkaisella tavalla yhteydessä ihmisten koulutus- ja työuriin, sukupuoleen ja sosiaalisiin olosuhteisiin. He ovat tunnistaneeet erilaisia yksin asuvien kategorioita – kuten yksin asuvat keski-ikäiset miehet, joilla ei ole koskaan ollut kumppania tai lapsia ja jotka eivät omista asuntoa, ja iäkkäämmät äidit, jotka ovat eronneet eivätkä omista asuntoa – joiden hyvinvoinnille yksin asuminen on merkittävä sosiaalinen ja terveydellinen riski nykyisessä elämänvaiheessa sekä ikääntyessä. (Ks. myös Jamieson & Simpson 2013.)

Väliaikaisesti ja pitkäkestoisesti yksin asuvat keski-ikäiset

Ensimmäiseksi avaan keski-ikäisten yksin asumisesta yleisesti piirtyvää kuvaa staattisena, pysyvänä olotilana. Teen tätä lukemalla erilaisia yksin asumista koskevia tilastollisia tarkasteluja sekä aikuissosiaalityön asiakkaita koskevia tilastoraportteja, joista jäsenän erityisesti yksin asumisen ajalliseen kestoon ja muutoksiin liittyvää tietoa. Yksin asuminen on yleistynyt kaikissa ikäryhmissä, mutta vain harvat asuvat koko aikuisuutensa yksin. Esimerkiksi avio- tai avoeron jälkeinen polku voi viedä takaisin yksin asumiseen, palata omien (jo iäkkäämpien) vanhempien luokse tai kulkea suoraan tai yksin asumisen kautta uuteen parisuhteeseen. Yksin asuminen ei useinkaan jää pysyväksi olotilaksi, joskin on havaittu, että yksin asumiseen päätyviä on enemmän kuin siitä pois siirtyviä. Tällöin on kyse etenkin yksin asuvien iäkkäiden joukosta (esim. Esteve ym. 2020).

Yksin asumista yksilön elinkaarella koskevassa valtioneuvoston kanslian selvityksessä (Terämä ym. 2018) tarkasteltiin yhtenä teemana yksin asumisen ajallista kestoa. Tarkastelua tehtiin 26 vuoden aikajänteellä (ajanjaksolla 1988–2014), jolla nuorimmat yksin asujat olivat tarkastelujakson alussa 25-vuotiaita. Yksin asumisesta piirtyy selvityksen perusteella varsin kahtiajakautunut kuva. Tyypillisin yksin asuvien kategoria on korkeintaan yhden vuoden yksin asuneet. Tätä kategoriaa voi luonnehtia väliaikaiseksi yksin asumiseksi. Erityistä huomiota kiinnittää määrällisesti pieni, mutta yksin asumisen keston puolesta erityinen kategoria: hyvin pitkäkestoisesti eli yli 13 vuotta yksin asuneet. Näiden ihmisten yksin asumista luonnehtii pysyvyys. Yksin asumiseen liittyvät pulmat koskettavat tavalla tai toisella kaikkia yksin asuvia, mutta ne kasautuvat pienelle joukolle pitkäkestoisesti yksin asuvia ihmisiä. (Emt. 63–64.)

Naisten ja miesten yksin asumisen yleisyys on likimain samankaltaista, joskin nuoremmat miehet asuvat yksin hieman naisia useammin ja vanhemmissa ikäryhmissä puolestaan naisten yksin asuminen on tavanomaisempaa. Iän myötä yksin asumisesta tulee aiempaa pysyvämpää, mutta tällöin ei ole kyse kuitenkaan vain vanhuusikäisistä, vaan pysyvyys lisääntyy jo 30-vuotiailla. Koko aikuisikänsä yksin asuneiden joukko on lopulta häviävän pieni. (Terämä ym. 2018, 63–64.) Tämän pienen joukon kohdalla kokemukset parisuhdekumppanin löytämisestä ja hyväksytyksi tulemisesta saattavat kuitenkin olla musertavia (Ojala & Kontula 2002, 100–104; Mäkinen 2008, 178–206).

Isossa kuvassa merkityksellistä on se, että viimeisen 30 vuoden aikana yksin asuvien kokonaismäärä on kasvanut jatkuvasti ja kasvua on ollut lähes kaikissa ikäryhmissä. Työikäisten eli 30–64-vuotiaiden ikäluokassa yksin asuvia oli vuonna 2020 useampi kuin joka viides. (Suomen virallinen tilasto 2020.) Pitkällä aikavälillä yksin asumisessa on tapahtunut sukupuuo-

len mukaista eriytymistä. Naisten yksin asumisen yleisyys keski-ikässä on pysynyt suhteellisen samana, mutta yksin asuvien keski-ikäisten miesten määrä on lisääntynyt huomattavasti viimeisen 30 vuoden aikana. Puolet kaikista yksin asuvista on keski-ikäisiä aikuisia. (Terämä ym. 2018, 39; Suomen virallinen tilasto 2020.)

Aikuissosiaalityön asiakkaita koskevia taustatietoja on niukasti saatavilla, lähinnä vain muutamia isoja kaupunkeja koskevia erillisselvityksiä. Näiden sosiaalityöntekijöiden arvioihin perustuvien selvitysten pohjalta aikuissosiaalityön asiakkaissa on yksin asuvia karkeasti laskettuna yli kolminkertainen määrä suhteessa koko väestöön. (Kuuden suurimman kaupungin... 2020; Saarinen & Hietikko 2020.)

Aikuissosiaalityön raportti Helsingistä vuodelta 2020 kertoo, että sosiaalityöntekijöiden tulkinnan mukaan aikuissosiaalityön asiakkaista yksin asuvia oli lähes kaksi kolmasosaa ja näistä yli puolet miehiä. Yksin asuvista noin puolet oli työttömänä, neljäsosa eläkkeellä ja neljäsosa työkyvyttömyyseläkkeellä. Lisäksi yksin asuvilla arvioitiin olleen keskivertoa useammin terveys- ja päihdeongelmia. Yksinäisyys näyttäytyi sosiaalityöntekijöiden arvioinnin mukaan elämisen haasteena runsaalla viidesosalla aikuissosiaalityön yksin asuvista asiakkaista. (Saarinen & Hietikko 2020.)

Kuuden suurimman kaupungin aikuissosiaalityötä koskevan tuoreimman raportin (2020) mukaan lähes kolme neljäsosaa aikuissosiaalityön asiakkaista asui sosiaalityöntekijän tiedon mukaan yksin. Yksin asuvien aikuissosiaalityön asiakkaiden rinnalla on tärkeää tunnistaa myös yksin elävien asunnottomien joukko, joita kuuden suurimman kaupungin aikuissosiaalityön asiakkaista arvioitiin olevan noin 3 000. (Emt.) Lähes kolme neljäsosaa yksin elävistä asunnottomista asuukin näissä kuudessa suurimmassa kaupungissa (Asunnottomat 2020).

Aikuissosiaalityön yksin asuvista asiakkaista ei ole löydetävissä juurikaan edellä kuvattuja suuntaa antavia lukumääriä enempää tietoa. Eri raporteissa asiakkaista kerättyä tietoa on raportoitu niin, että asiakkaiden elämäntilanteissa ilmeneviä sosiaalisia ongelmia ei tarkastella yhteydessä taustatietoihin, kuten yksin asumiseen. (Esim. Kuuden suurimman kaupungin... 2020.) Tällöin ei ole tietoa siitä, eroavatko yksin asuvien ongelmat muiden aikuissosiaalityön asiakkaiden ongelmista. Suoria päätelmiä tästä ei voida tehdä, vaikka valtaosa aikuissosiaalityön asiakkaista on yksin asuvia ja kokonaiskuva heidän tilanteistaan vastannee pitkälti myös yksin asuvien tilanteita.

Saatavilla olevien tilastotarkastelujen pohjalta kuva keski-ikäisten yksin asumisen staattisuudesta ja pysyvyydestä avartuu. Yksin asumisesta muodostuu kuva tyypillisimmillään lyhyt- ja väliaikaisena, joskin tunnistettavissa on pieni pitkäkestoisesti yksin asuvien joukko. Aikuissosiaalityössä yksin asuvien osuus asiakkaista korostuu, minkä lisäksi heistä erottuu kaikkein marginaalisin yksin asuvien ryhmä eli asunnottomat.

Yksin asuvien parisuhteet

Seuraavaksi avaan kulttuurista oletusta yksin asuvien parisuhteettomuudesta (vrt. Mäkinen 2008). Yksin asuminen ei tarkoita välttämättä sitä, ettei ihmisillä olisi parisuhteita. Niillä, joilla yksin asuminen on väliaikaista, on usein kyse nimenomaan yksin asumisen jaksoista perättäisten parisuhteessa asumisten välillä. Kaikki yksin asuvat eivät myöskään ole yksin eläjiä, vaan heillä voi olla erilaisia seurustelukumppaneita. (Vrt. Kinnunen & Kontula 2021.) Myös entiset kumppanit saattavat olla osa yksin asuvan arkea.

Vaikka yksin asuvien hyvinvoinnista ollaan yleisesti kiinnostuneita ja yksin asuminen nähdään merkittävänä hyvinvoinnin

riskinä, yksin asuvia koskevilla tutkimuksilla ja selvityksillä yksin asuvien parisuhteita ei tarkastella juuri lainkaan. Yksin asuvista piirtyy pikemminkin kuva parisuhteettomina. Sosiaalisten suhteiden osalta tutkimuksissa ja selvityksissä ollaan kiinnostuneita lähinnä yksinäisyyden kokemuksista ja sosiaalisesta eristäytyneisyydestä. Yksin asuvien hyvinvoinnin osalta päähuomio kiinnitetään elinoloihin, terveyteen ja toimintakykyyn sekä palveluiden käyttöön. (Esim. Kauppinen ym. 2014.) Sosiaalisesta tukiverkostosta tutkimuksissa ollaan kiinnostuneita lähinnä avunantajina. Yksittäisinä havaintoina tutkimuksissa nousee esiin, että entinen puoliso tai muualla asuva kumppani on usein yksin asuvan apuna tarvittaessa. Lisäksi lähiomaiset todetaan tärkeäksi avun lähteeksi yksin asuvilla nuorilla aikuisilla ja iäkkäillä eläkeläisillä. (Terämä ym. 2018, 79–80.)

Suomalaisten väestöllistä elämäntilannetta koskevassa tutkimuksessa (Martelin ym. 2001) todentui hyvin se, miten eri väestöllisiin sukupolviin kuuluvien ihmisten elämässä tyypillinen perhepolku on muuttunut vuosikymmenten saatossa. Vaikka yksilöllisissä perhepoluissa on aina ollut vaihtelua, nykyajalle tavanomaisissa perhe- ja asumispoluissa parisuhteiden ja yhdessä asumisen kesto on lyhentynyt, eri parisuhdekumppanien kanssa yhdessä asumisen jaksoja voi olla useita ja niiden väliin jää yksin asumisen jaksoja. Nykypäivää kohti tultaessa keski-ikässä tapahtuvien parisuhteiden purkautumisen syy on tyypillisemmin avio- tai avoero kuin puolison kuolema. (Emt.; ks. myös Castrén ym. 2019.)

Yksin asuvia koskevassa elämäntilanteen tilastollisessa tarkastelussa tuli esiin, että siviilisäädyltään yksin asuvista 35–64-vuotiaista oli naimattomia hieman yli puolet. Naimattomuus oli selkeästi yleisempää miehillä kuin naisilla. Vastaavasti eronneita oli yksin asuvissa jonkin verran alle puolet. Sukupuolittain tarkasteltuna eronneita yksin asuvia naisia oli enemmän

kuin miehiä. Leskiä yksin asuvissa keski-ikäisissä oli vajaa kymmenesosa. Nais- ja miesleskien osuudet poikkesivat toisistaan – naisista leskiä oli noin joka kymmenes, yksin asuvista miehistä vain pieni osuus. (Terämä ym. 2018, 19.) Tämän voi tulkita viittaavan siihen, että miehet päätyvät eron tai puolison kuoleman jälkeen naisia useammin uuteen parisuhteeseen. Siviilisääty, kuten kotitalouden kokokaan, ei kuitenkaan ole kovin hyvä analyttinen väline yksin asuvien elämänsä jäsentelemiseksi. Parisuhteettomuus ei välttämättä tarkoita, etteikö yksin asuvan asumis- ja perhepolulle olisi matkan varrella kuulunut parisuhteita. Parisuhteettomat ovat myös saattaneet asua vanhempiansa kanssa yhdessä ja näiden poismenon jälkeen jääneet asumaan yksin. (Ks. myös Kinnunen & Kontula 2021.)

Avio- tai avoero merkitsee käytännössä aina kumppaneiden muuttoa erilleen. Erosta seuraava asumispolku onkin usein monin tavoin epävakaa. Brittitutkijat ovat havainneet, että eron jälkeen muutetaan usein väliaikaiseen asuntoon, jota seuraa mahdollisesti useita muuttoa ennen kuin tyydyttävä asumisratkaisu löytyy (Fejiten & van Ham 2010). Tämä voi merkitä eronneelle monenlaisia luopumisia ja menetyksiä, esimerkiksi muuttoa pois itse rakennetusta talosta. Eron jälkeen yksin asuvilla voi olla erilaisia merkityksellisiä parisuhteita ilman, että yhteen muuttamista edes harkitaan. Leena Autonen-Vaaraniemi (2009) haastatteli tutkimuksessaan eronneita miehiä, jotka kertoivat uuden kumppanin tärkeydestä elämässään, vaikka eivät yhdessä asukaan. Kumppanuudet saattoivat olla jopa vuosikymmenten mittaisia, ja miehet kokivat, että erillään asuminen toi tavallaan tilaa sekä itselle että parisuhteeseen.

Joillakin yksin asuvilla keski-ikäisillä aiemmat kokemukset seurustelusta ja parisuhteista ovat saattaneet olla sikäli rankkoja, että suhteesta irti päästyä yksin eläminen on ollut selkeä päätös eivätkä uudet parisuhteet kuulu tulevaisuuden haaveisiin. Esi-

merkiksi päihderiippuvaisesta tai mielenterveysongelmista kärsivästä kumppanista irti päästyä tulevaan parisuhteeseen liitetyt riskit saattavat näyttäytyä hyötyjä isompina. (Ojala & Kontula 2002, 95–100, 106–108.)

Aikuissosiaalityön asiakkaiden hyvinvoinnin haasteita koskevissa selvityksissä parisuhdehistoriaan ja muihin sosiaaliin suhteisiin liittyviä havaintoja on varsin vähän. Selvitykset vahvistavat näin kuvaa yksin asuvien parisuhteettomuudesta. Kuuden suurimman kaupungin sosiaalityöntekijät ovat asiakkaita koskevia tietoja raportoidessaan tunnistanee erilaisen asumiseen liittyvien pulmien (asumisen häiriöt, vuokratästit, tuloihin nähden ylikallis asunto, häätö tai häätöuhka) koskevan lähes kolmasosaa asiakkaista. Tämä viestii siitä, että asiakkaiden asuinpaikat voivat herkästi vaihtua ja asumispolut olla mutkikkaita. Yksinäisyyden eli läheisten perhe- tai ystävyys-suhteiden puuttumisen sosiaalityöntekijät näkivät hyvinvoinnin haasteena vajaan viidesosalle asiakkaistaan. Näiden havaintojen pohjalta ei kuitenkaan voi päätellä, että tällöin olisi aina kyse yksin asuvista. (Kuuden suurimman kaupungin... 2020.)

Helsingin kaupungin aikuissosiaalityötä koskevassa raportissa sosiaalityöntekijät ovat tunnistanee parisuhteet ja sosiaaliset suhteet hyvinvoinnin haasteina runsaalla kymmenesosalla asiakkaistaan. Sukupuolittain eriteltynä naisista lähes viidesosa ja miehistä vajaa kymmenesosa koki ongelmia parisuhteissa ja sosiaalisissa suhteissa. Näistä koetuista haasteista raportissa ei ole yksityiskohtaisempaa tietoa. Hyvinvoinnin haasteiden keskinäisiä suhteita koskevissa tarkasteluissa parisuhteiden ja sosiaalisten suhteiden on nähty olevan yhteydessä kaikkiin muihin tarkasteltuihin hyvinvoinnin haasteisiin (talousasiat, asuminen, mielenterveysongelmat, fyysinen terveys, päihteidenkäyttö ja osallisuus) runsaalla kymmenesosalla asiakkaista. Parisuhteita ja sosiaalisia suhteita ei kuitenkaan nosteta raportissa itsenäi-

sesti tarkastelun kohteeksi, kuten tehdään muiden hyvinvoinnin haasteiden osalta. (Saarinen & Hietikko 2020.) Tämän voi nähdä ilmentävän sosiaalisten suhteiden merkityksen sivuuttamista aikuissosiaalityön asiakkaista raportoitaessa.

Kulttuurisesti ajatellaan, että eron jälkeen yksin asuvan elämä korjaantuu helposti uudella parisuhteella. Uusilla suhteilla voikin monesti olla positiivisia ja kannattelevia merkityksiä ihmisten elämässä (esim. Autonen-Vaaraniemi 2009). Toisaalta niin aiemmat kuin uudetkin parisuhteet voivat olla paitsi rasite myös vakava uhka eronneen yksin asuvan elämälle. Riitaista eroa voivat esimerkiksi seurata pitkäkestoiset lasten huoltoon liittyvät riidat, jotka ylläpitävät eroriitaa erillään asuvien puolisoiden arjessa vielä vuosia eron jälkeen (Aaltonen 2014, 317–318). Lähisuhdeväkivalta voi olla yksi syy eroon, mutta se voi olla vakava uhka myös eron jälkeen (Hautanen 2010). Väki-valta voi ilmetä monin eri tavoin, kuten pitkäkestoisena erilaisia muotoja saavana vainoamisena (Nikupeteri & Laitinen 2013) tai taloudellisena väkivaltana, jolloin esimerkiksi mies kieltäytyy maksamasta elatusmaksuja, pitkittää tahallaan huoltoriitaan liittyvää oikeudenkäyntiä tai manipuloi yhteisiä varoja (Kaittila & Nyqvist 2014). Aiemmat parisuhteet voivat monin tavoin kuormittaa yksin asuvan elämää, vaikka parisuhteen purkautumisesta olisi kulunut useita vuosia.

Aina yksin asuvien tai asunnottomien parisuhteet eivät ole toivottuja, vaan ne näyttävät pikemminkin ongelmia lisäävinä. Suhteet voivat olla eri tavoin vahingollisia. Niihin voi kytkeytyä esimerkiksi väkivaltaa ja päihteidenkäyttöä, ja parisuhteet voivat olla myös haavoittavalla tavalla riippuvuussuhteita. Väkivaltaisessa suhteessa saatetaan pysyä, jos vaihtoehtona on joutua kadulle. Joskus katu voi olla kuitenkin ainoa vaihtoehto päästä eroon vahingollisesta parisuhteesta. Toisaalta päästäkseen kadulta edes hetkellisesti pois naiset saattavat majoilla

satunnaisten miesystävien luona, mikä voi olla tuhoisaa niin heidän itsearvostuksensa kuin psyykkisen ja fyysisen terveytensä kannalta. (Esim. Granfelt 1998.) Huumeista riippuvaisten ihmisten parisuhteisiin voi kytkeytyä väkivaltaa ja rikollisuutta (esim. Väyrynen 2007). Joskus helpotuksen ongelmia tuotetaan parisuhdetilanteeseen voi tuoda poliisi, joka pidättää kumppanin, ja sen myötä huumeriippuvuuden ympärille rakentunut parisuhde katkeaa (esim. Ranta & Juhila 2020; Ranta ym. 2022).

Erilaiset tilastoraportit näyttävät vahvistavan kulttuurista oletusta yksin asuvien parisuhteettomuudesta. Tämä oletus kuitenkin purkautuu, kun aiempien yksinäisyyttä, parisuhteiden muutoksia ja sosiaalityön kohdeilmiöitä koskevien tutkimusten havainnot kootaan yhteen. Näiden tutkimusten rakentaman kuvan perusteella parisuhteet voivat näytellä yksin asuvien elämässä merkittävää roolia niin myönteisessä kuin kielteisessäkin mielessä. Parisuhteettomuus puolestaan saattaa olla elämän kipupiste osalle yksin asuvia. Aikuissosiaalityön asiakkaana olevien parisuhteita koskeva sosiaalisen raportoinnin tieto on niukkaa ja liittyy ensisijaisesti näiden suhteiden haasteisiin voimavaranäkökulman jäädessä huomion ulkopuolelle.

Yksin asuvien suhteet lapsiinsa

Kolmantena yksin asumiseen kytkeytyvänä kategorisena oletuksena avaan yksin asuvien lapsettomuutta. Lähdän liikkeelle puuttuvista lapsista. Lapsettomuus ja syntyvyyden aleneminen ovat olleet viime vuosien isoimpia yhteiskunnallisia huolenaiheita (esim. Miettinen 2015). Lapsettomuuden lisääntyminen kytketään helposti keski-ikäisten yksin asumisen yleistymiseen. Lapsettomuus on tullut tavaksi jakaa kahteen käsitteelliseen kategoriaan: vapaaehtoiseen ja tahattomaan. Vapaaehtoisessa lap-

settomuudessa on kyse valinnasta, jolloin lapsia ei haluta. Tahattomassa lapsettomuudessa lasta ei ole saatu toiveista huolimatta tai ylipäänsä sopivaa kumppania, jonka kanssa lapsia olisi haluttu, ei ole tullut kohdalle. (Esim. Carmichael & Whittaker 2007.)

Tilastokeskuksen (Suomen virallinen tilasto 2019) mukaan lapsettomuus on yleistynyt viimeisen 20 vuoden aikana niin, että kaikista 40–44-vuotiaista neljäsosa oli lapsettomia. Eniten lapsettomuus oli kasvanut kaupunkialueilla asuvilla miehillä ja maaseutualueilla asuvilla naisilla (emt.). Marika Jalovaara ja Anette Eva Fasang (2017) ovat tutkineet suomalaisten lapsettomuuteen johtaneita parisuhde-elämäntilanteita. He havaitsivat, että valtaosalla lapsettomien parisuhde-elämäntilanteissa ei ollut lainkaan yhdessäasumissuhteita tai heillä oli vain satunnaisia avoliittotilanteita. Lapsettomilla miehillä maaseututausta lisäsi todennäköisyyttä koko elämän parisuhdeettomuuteen, kun taas kaupunkilaiset miehet todennäköisemmin olivat lapsettomia, mutta heillä oli epävakaava avoliittojen historia. (Emt.) Lapsettomat ovat kertoneet sopivan kumppanin puuttumisen olevan merkittävin yksittäinen syy lapsettomuuteen (emt.; Miettinen 2015). Lisäksi lapsettomuutta saatetaan surra enemmän kuin kumppanin puuttumista (Ojala & Kontula 2002, 115–118).

Yksin asuminen ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, ettei ihmisellä olisi lapsia. Vuosittain lähes 30 000 lasta kokee vanhempiensa eron, minkä seurauksena näiden lasten vanhemmista toinen asuu virallisesti lapsistaan erillään. Kaikki eronneet vanhemmat eivät jää yksin asuviksi, mutta hyvin monien yksin asuvien eronneiden aikuisten elämään kuuluu lapsia. Ajan henkeen kuuluu pyrkimys sovinnolliseen eroon (Haavisto 2018; Hieta-nen ym. 2019), ja esimerkiksi lasten vuoroasuminen on tullut vuonna 2019 lakiin yhdeksi viralliseksi eron jälkeiseksi lasten huoltoratkaisuksi (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

1983/361). Näin yhteiskunta pyrkii turvaamaan lasten yhteyden molempiin vanhempiinsa. Samalla vastavuoroisesti mahdollistetaan myös erossa asuvan vanhemman toteuttaa vanhemmuuttaan ja olla yhteydessä lapsiinsa.

Useimmat vanhemmat pystyvät sopimaan lastensa huollon järjestelyistä eron jälkeen. Riitaisia lapsenhuoltoasioita käsitellään käräjäoikeuksissa kuitenkin vuosittain noin 2 500 (Lapsenhuoltolain uudistaminen 2017, 12). Näissä tilanteissa vanhemmat riitelevät tyypillisimmin siitä, kumman luona lapsen tulisi asua. Riidan aiheena on usein myös lasten tapaamisten järjestelyt. Vaikeimmissa tilanteissa lapsista tulee vanhempien riidan välikappaleita ja riitely voi jatkua eri oikeusasteissa vuosia, mikä rasittaa lasten lisäksi myös vanhempien arkea. Usein oikeusprosesseja ylläpitävä osapuoli on se vanhempi, jonka luona lapset eivät asu. Hovioikeudessa ratkaistuissa huoltoriitatilanteissa muutoksenhakijana oli useimmin isä ja yli puolet muutoksenhakijoista oli yksin eläviä. Muutoksenhakijoista valtaosa oli 37–46-vuotiaita. Sosioekonomiselta asemaltaan he olivat tyypillisesti pienituloisia ja melko vähän koulutettuja, joskin joukossa oli myös korkeasti koulutettuja ja korkeassa sosioekonomisessa asemassa olevia vanhempia. (Valkama & Lasola 2008.)

Kirsi Nousiainen (2004) on haastatellut tutkimuksessaan avioeron jälkeen lapsistaan erossa asuvia äitejä. Kulttuurisen moraalikoodiston mukaan äitien tulee olla läsnä lapselleen fyysisesti ja henkisesti. Lapsistaan erossa asuminen rikkoo vahvasti tätä koodistoa. Nousiaisen haastattelemat äidit kertovatkin ikävästä, menetyksen tunteista, syyllisyydestä ja häpeästä sekä myös vaikeudesta rakentaa itselleen uutta identiteettiä eron jälkeen. Lapsistaan erossa asuva äiti voidaan leimata epäonnistuneeksi, koska tällainen äiti ei mahdu vallitsevaan käsitykseen äitiydestä. Äitien elämää ovat usein varjostaneet myös erilaiset henkilökohtaiset ongelmat, kuten päihderiippuvuus tai

parisuhteeseen liittynyt väkivalta. (Emt.) Etä-isyys on avioeron jälkeen edelleen etä-äitiyttä tavanomaisempi tilanne, eikä siihen liittyvä kulttuurinen moraalikoodisto ole yhtä vahva kuin etä-äitien kohdalla. Henkilökohtaisesti vanhemmuus on kuitenkin monille isille tärkeä asia elämässä, ja he haluavat olla vahvasti osa lastensa arkea, mitä yksityiskohtaisesti sovitut tapaamiskäytännöt heidän kokemuksensa mukaan rajoittavat. Isät kokevat myös usein tulevansa sivuutetuiksi palvelujärjestelmässä nostessaan esiin huolensa lapsensa tilanteesta ja tapaamisten toteutumisesta. (Inkilä & Paavilainen 2013.)

Vanhemmasta voi tulla yksin asuva myös lapsen huostaanoton seurauksena. Huostaanotto on yhteiskunnan väliintulo, joka erottaa vanhemmat lapsistaan. Huostaanotto on äärimmäinen toimenpide, joka yhteiskunnan on mahdollista tehdä silloin, kun lapsen terveys ja kehitys ovat vakavasti vaarantuneet. Tällaisen tilanteen taustalla on usein vanhemman väkivaltaista käyttäytymistä, päihderiippuvuutta tai mielenterveyden häiriöitä. Lapsi on voitu ottaa huostaan myös esimerkiksi vanhemman vankeustuomion ajaksi. Vuonna 2020 huostaanotettuja lapsia oli runsaat 11 000 ja uusia huostaanottoja tehtiin lähes 1 700. Lisäksi lasten kiireellisiä sijoituksia tehtiin runsaat 4 600. (Lastensuojelu 2020.) Luvut eivät kerro suoraan, kuinka monet vanhemmat elävät yksin ja erossa lapsistaan eri pituisia aikoja huostaanoton tai kiireellisen sijoituksen vuoksi, mutta ne tuovat kuitenkin näkyville, että kyse on merkittävästä ilmiöstä. Vaikka huostaanotto on usein pitkäaikainen ratkaisu, lasten ja vanhempien suhdetta tulisi mahdollisuuksien mukaan pitää yllä myös sen aikana. Tavoitteena tulisi aina olla perheen jälleenyhdistäminen ja huostaanoton purkaminen. (Lastensuojelulaki 417/2007; Koulu 2013; Helavirta 2016.)

Useissa tutkimuksissa on haastateltu erilaisissa marginaalisissa elämäntilanteissa eläviä äitejä, joiden lapset on otettu

huostaan. Lasten huostaanotto on lähes poikkeuksetta ollut äideille voimakas kriisi ja menetyksen kokemus. (Tuovinen-Kakko 2011; Hiltunen 2016; Vierula 2016.) Olipa naisten kohdalla kyse asunnottomuudesta (Granfelt 1998), huumeidenkäytöstä (Väyrynen 2006; 2007; Sinko & Virokannas 2009) tai vankeusrangaistuksen suorittamisesta (Salovaara 2019), lapsista eroon joutuminen näyttäytyy naisten kerronnassa äitiyden särkymisenä tai murenemisena huostaanoton tapahduttua. Ero lapsista on saattanut murentaa ennestään haurasta elämäntilannetta, ja naiset ovat voineet ajautua entistä syvemmälle ongelmien kierteisiin. Kaikissa näissä tilanteissa on kyse elämäntarinoiden säröistä, joissa kulttuurisesti ideaalina pidetty elämäntilanne rikkoo (Juhila 2018, 36.) Parhaimmillaan ero lapsista on kuitenkin voinut synnyttää motiivin päästä irti ongelmista ja rakentaa suhdetta lapsiin uudelleen. Esimerkiksi päihteistä riippuvaiselle ja asunnottomana elävälle asunnon saaminen voi olla käänntekevä mahdollisuus oman lapsen tapaamiseen omassa kodissa (Ranta ym. 2022).

Ehdottoman vankeustuomion saaneet vanhemmat ovat hyvin marginaalinen vanhempien ryhmä, jota voi ajatella myös yksin asuvina ja lapsistaan eroon pakotettuina. Rosi Enroos (2021) on haastatellut vankilasta vapautuneita vanhempia ja analysoinut heidän lapsisuhteitaan elämäntilanteesta näkökulmasta. Vankilassaoloaika on voinut joissain tapauksissa merkitä vanhemmalle mahdollisuutta tavata lapsiaan ja korjata suhteitaan heihin. Lasten tapaaminen merkityksellistyy tällöin osaksi oman elämän uudelleenrakentamista. Monilla vankeustuomion kärsineillä oli kokemuksia myös eri syistä katkenneista suhteista, kun tuomiot ovat saattaneet kestää pitkään tai suhdetta lapseen ei ole oikein koskaan muodostunutkaan. Vankilassa olleiden suhteet olivat etäisiä etenkin huostaanotettuihin lapsiinsa. Vanhempien toiveena kuitenkin

yleensä oli, että katkenneita suhteita lapsiin voisi rakentaa uudelleen. (Emt.)

Yhteiskunta – ja usein juuri sosiaalityö – puuttuu lasten ja vanhempien suhteisiin silloin, kun niiden ajatellaan haavoittavan lasta. Eron tai huostaanoton jälkeen lapsen ei aina nähdä olevan turvallista tavata vanhempaansa. Tällöin tapaamiset voidaan määrätä sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella tai oikeuden päätöksellä järjestettäväksi tuetusti, valvotusti tai valvotuin vaihdoin (Sosiaalihuoltolaki § 27, 1301/2014). Tapaamiselle voi näissä tilanteissa olla erilaisia ehtoja, kuten tapaavan, erossa asuvan vanhemman päihitteettömyys ja väkivallaton käytös (Forsberg & Pösö 2009; Koulu 2013).

Kulttuurinen oletus keski-ikäisten yksin asuvien lapsettomuudesta avautuu monisyisenä. Aikuissosiaalityötä yleisellä tasolla käsittelevissä teksteissä puhe sosiaalisista suhteista ja etenkin lapsista pitkälti sivuutetaan. Näiden suhteiden merkityksellisyys yksin asuville aikuisille avautuu av(i)oerossa yksin jääneiden, asunnottomien, vankilassa olevien tai päihderiippuvaisten elämää koskevan tutkimuksen kautta. Lapsia kaivataan, suhteita heihin toivotaan voitavan pitää yllä, ja heidän luonapiidostaan ollaan valmiita taistelemaan oikeudessa.

Perhe- ja parisuhteet yksin asuvien parissa tehtävässä aikuissosiaalityössä

Olen tässä luvussa purkanut staattista ja vailla pari- ja perhesuhteita olevan yksin asuvan aikuisen kulttuurista kategoriaa tarkastelemalla yksin asumista osana elämäntulkua ja toisiinsa kietoutuvia perhe- ja asumispolkuja aiemman tutkimuksen kautta. Huomioni kohteena on ollut yksin asumista koskevan tutkimuksen nuoriin aikuisiin ja ikääntyneisiin keskittyvästä valtavirrasta poiketen keski-ikäiset yksin asuvat ja erityisesti

aikuissosiaalityön asiakkaat. Tarkasteluni olen perustanut lähinnä 2000-luvulla julkaistuun kotimaiseen yksin asumista, perhesuhteita ja aikuissosiaalityötä koskevaan tutkimukseen ja tilastollisiin kartoituksiin. Yhtäältä olen etsinyt pari- ja perhesuhteita koskevia huomioita yksin asuvia ja aikuissosiaalityötä koskevista tarkasteluista, toisaalta olen lukenut perhesuhteita koskevaa tutkimusta yksin asumisen linssin läpi. Lisäksi olen hyödyntänyt erilaisia aikuissosiaalityön kohteena olevia marginaaliryhmiä koskevaa tutkimusta erityisesti perhesuhteiden kuvaamisen osalta.

Ensimmäinen havaintoni yksin asuvia aikuisia koskevasta tutkimuksesta on, että yksin asuvien elämää tarkastellaan tyyppillisesti poikkileikkauksenomaisesti, tiettyyn tarkasteluhetkeen kiinnittyneenä. Tutkimuksissa yksin asuminen liitetään usein niin automaattisesti yksinäisyyteen, että kysymys yksin asuvien pari- ja perhesuhteista jää tarkastelun ulkopuolelle. Yksin asuvien hyvinvointia ja aikuissosiaalityön asiakkaita koskevissa selvityksissä pari- ja perhesuhteiden tunnustetaan vaikuttavan hyvinvointiin, mutta niiden lähempi tarkastelu jää marginaaliseksi suhteessa esimerkiksi toimeentuloon, päihderiippuvuuteen, terveys- ja mielenterveysongelmiin tai asumiseen. Voikin sanoa, että yksin asuvia koskeva poikkileikkauksellinen tutkimus itsessään tuottaa yksin asuvista sellaista kuvaa, johon perhe- ja parisuhteet eivät kuulu.

Yksin asuvien hyvinvointia koskevan tilastokoosteen loppusuosituksissa (Kauppinen ym. 2014, 43) todetaan, että yksin asumista tulisi tarkastella yksilön elämänkaarella, jotta voitaisiin huomioida, miten henkilö on päätenyt yksin asuvaksi, kuinka kauan hän on asunut yksin ja mitä muuta hänen elämässään on tänä aikana tapahtunut. Tässä luvussa hyödyntämäni Demeyn ja kumppaneiden (2013) elämänkulullinen tarkastelutapa yhdistyneenä toisiinsa kietoutuviin perhe- ja asumispolkuihin avaa

näkymän yksin asuvan kategorian moninaisuuteen. Aiemmistä yksilön elämäntulkua tai -tarinaa tarkastelevista tutkimuksista on luettavissa, että yksin asuminen on vain harvoin hyvin pitkäkestoista ja elämänmittaista. Sen sijaan se tyypillisemmin vuorottelee erilaisten parisuhde- ja perhevaiheiden kanssa. Tästä seuraa, että useilla yksin asuvilla on elämässään erilaisia pari- ja perhesuhteita. Entiset ja nykyiset parisuhteet vaikuttavat yksin asuvien arkeen, samoin kanssakäyminen tai sen puute jo aikuis-tuneisiin, erossa entisen kumppanin luokse asumaan jääneisiin tai huostaanotettuihin lapsiin. Pari- ja perhesuhteet voivat rikastuttaa tai rasittaa ja haavoittaa yksin asuvan elämää.

Useat tietyssä marginaalisessa elämäntilanteessa eläviä ihmisiä koskevat tutkimukset tekevät toistuvasti näkyväksi perhesuhteiden perustavanlaatuisen merkityksen yksilön identiteetille ja hyvinvoinnille. Erityisesti tämä tulee esiin äitejä koskevassa tutkimuksessa. Olipa kyse asunnottomana elävistä naisista, vankilaan tuomituista tai huostaanotettujen lasten äideistä, heidän kokemuksiin eritellet tutkimukset tuovat näkyville äitien äärimmäisen surun, kaipuun ja häpeän menettämästään äitiydestä, jonka palauttaminen on useimmille vahva toive. Lapsistaan erossa olevia isä koskevia huomioita tutkimuksessa on vähemmän, mutta myös isille suhteiden ylläpitäminen lapsiinsa ja yhteisen ajan viettäminen näyttäytyy tärkeänä.

Mitä näistä havainnoista seuraa aikuisten parissa tehtävälle sosiaalityölle? Ensimmäinen kysymys on, miten perhesuhteet tunnistetaan ja huomioidaan aikuissosiaalityön palveluissa. Osittain tämä on rakenteellinen kysymys. Yhtenä positiivisena esimerkkinä yksin asuvien perhesuhteiden rakenteellisesta huomioimisesta sosiaalihuollon palveluissa voidaan mainita Turussa käyttöön otettu tapa tulkita vuoroviikoin lastaan hoitavat etävanhemmat perheelliseksi asiakkaiksi. Perhesuhteiden ylläpitoa pidetään helposti yksityisasiana. Vankien perhesuhteita

tutkinut Rosi Enroos (2021, 152) on todennut, että perhesuhteiden ylläpitoa koskevat kysymykset tulee rakentaa systemaattisesti palvelujärjestelmämme toimiviksi käytännöiksi silloin, kun yksilön vapautta rajoitetaan. Valvotut tapaamiset ovat yksi mahdollisuus perhesuhteiden ylläpitämiseen silloin, kun viranomaiset säätelevät perhetilanteita.

Toinen kysymys on, millainen yhteys aikuissosiaalityöllä on muihin sosiaalihuollon palveluihin, esimerkiksi lastensuojeluun. Helsingin kaupungin aikuissosiaalityön asiakkaita koskevassa raportissa (Saarinen & Hietikko 2020) havaitaan, että valtaosalla aikuissosiaalityön asiakkaista oma lapsi on lastensuojelun asiakas. Tämä tieto herättää kyseisen raportin kirjoittajat toteamaan, että aikuissosiaalityössäkin on tärkeää selvittää lasten tilanne ja vanhemmuuteen liittyviä kysymyksiä. He esittävät, että aikuissosiaalityö voidaan nähdä myös ennalta ehkäisevänä lastensuojelutyönä. Tämän palvelujärjestelmään liittyvän pohdinnan lisäksi he toteavat, että lapset ja perhe-elämä voivat olla aikuissosiaalityön asiakkaalle huomattava voimavara, jonka pärjäämistä kannattaa tukea. (Emt.)

Kolmantena voi miettiä ylipäänsä aikuissosiaalityön organisoitumisen tapaa. Kuuden suurimman kaupungin (2020) aikuissosiaalityön raportissa arvioidaan, että joissain kunnissa aikuissosiaalityöhön kehitetty systeeminen tiimityömalli vaikeuttaa lupaavalla toimintakäytännöllä. Mallissa pyritään vuoro-vaikutuksessa ammattilaisen ja asiakkaan kesken vaikuttamaan ongelmien juurisyyhin. Sosiaalityön prosessit ovat yleensä pitkiä ja yksilön omat taustat, kuten lapsuuden perhe ja elämänpolun vaikutukset, näkyvät nykyhetkessä. Raportissa kuulutetaankin resursseja toteuttaa tarpeeksi niin kutsuttua kohtaavaa asiakastyötä. (Emt.)

Lopputulena voin todeta, että yksin asuvien pari- ja perhesuhteiden merkityksellisyys yksilön elämänculussa tavallaan

tunnistetaan, mutta aikuissosiaalityön rakenteet ja toimintakäytännöt eivät useinkaan anna tarpeeksi tilaa näiden asioiden käsittelylle. Vaikeat, riitaiset, väkivaltaiset ja traumaattiset pari- ja perhesuhteisiin liittyvät asiat voivat kuormittaa merkittävästi yksin asuvan aikuisen elämää ja olla esteenä muulle elämäntaloudelle ja hyvinvoinnille. Näiden asioiden käsitteleminen ja asiakkaalle voimavaroja tuovien läheissuhteiden ylläpitämisen tukeminen voivat edistää yksilön elämäntaloutta. Siksi yksin asuvien pari- ja perhesuhteet tulee nostaa myös aikuissosiaalityössä keskeisen huomion kohteiksi toimeentulokysymysten, työllisyyden, asumisen, päihderiippuvuuden ja mielenterveysongelmien sekä muiden aikuissosiaalityölle olennaisten teemojen rinnalle. Tutkimuksella on tässä oma tehtävänsä. Sen haasteena on olla tuomassa entistä vahvemmin näkyville perhesuhteiden merkityksiä yksin asuvan ihmisen arjen voimavarana ja kuormittajana.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Anna-Kaisa (2014) *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa*. Helsinki: Edita.
- Arksey, Hilary & Lisa O'Malley (2005) Scoping studies: Towards a methodological framework. *International journal of social research methodology* 8:1, 19–32.
- Asunnottomat 2020. Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus (ARA). Selvitys 2/2021. [https://www.ara.fi/fi-FI/Tietopankki/Tilastot_ja_selvitykset/Asunnottomuus/Asunnottomat_2020\(59753\)](https://www.ara.fi/fi-FI/Tietopankki/Tilastot_ja_selvitykset/Asunnottomuus/Asunnottomat_2020(59753)) (viitattu 17.10.2021).
- Autonen-Vaaraniemi, Leena (2009) *Eronneiden miesten kodit ja kotikäytännöt*. Acta Universitatis Tamperensis 1445. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Bernardes, Jon (1999) We must not define "The Family"! *Marriage & family review* 28:3–4, 21–41.
- Cámara, Antonio D. & Carmen Rodríguez-Guzmán & I. Barroso-Benítez & Felipe Morente-Mejías (2021) Sociodemographic analysis of an accelerated transition: The rise of solo living in Spain. *European societies* 23:1, 161–189.
- Carmichael, Gordon A. & Andrea Whittaker (2007) Choice and circumstance: Qualitative insights into contemporary childlessness in Australia. *European journal of population* 23:2, 111–143.
- Castrén, Anna-Maija & Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen (2019) Harvinaisesta ja kielletystä tavanomaiseksi ja hyväksytyksi: Muuttuva kulttuurinen ymmärrys av(i)oerosta. *Janus* 27:4, 344–361.

- Clapham, David (2002) Housing pathways: A postmodern analytical framework. *Housing, theory and society* 19:2, 57–68.
- Deme, Dieter & Ann Berrington & Maria Evandrou & Jane Falkingham (2013) Pathways into living alone in mid-life: Diversity and policy implications. *Advances in life course research* 18:3, 161–174.
- Desmond, Matthew & Kristin Perkins (2016) Housing and household instability. *Urban affairs review* 52:3, 421–436.
- Enroos, Rosi (2021) Lapsisuhteet vankien elämässä. Teoksessa Sakari Kainulainen & Juho Saari (toim.) *Suomalainen vanki: Arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa*. Tampere: Vastapaino, 241–262.
- Esteve, Alberte & David S. Reher & Rocío Trevino & Pilar Zuera & Anna Turu (2020) Living alone over the life course: Cross-national variations on an emerging issue. *Population and development review* 46:1, 169–189.
- Feijten, Petek & Maarten van Ham (2010) The impact of splitting up and divorce on housing careers in the UK. *Housing studies* 25:4, 483–507.
- Forsberg, Hannele & Tarja Pösö (2009) Valvottujen tapaamisten näyttämö. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 146–161.
- Forsberg, Hannele & Aino Ritala-Koskinen (toim.) (2018) *Monen kodin lapset: Lasten monipaikkainen asuminen ja sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gultekin, Laura & Barbara L. Brush (2017) In their own words: Exploring family pathways to housing instability. *Journal of family nursing* 23:1, 90–115.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haavisto, Vaula (2018) *Lapsen arki eron jälkeen: Suunnitelma vanhempien yhteistyöstä*. Osa 2. Ohjeita suunnitelman tekoon. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Hautanen, Teija (2010) *Väkivalta ja huoltoriidat*. Acta Universitatis Tamperensis 1544. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Helavirta, Susanna (2016) Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 261–290.
- Henning-Smith, Carrie & Gilbert Gonzales (2020) The relationship between living alone and self-rated health varies by age: Evidence from the national health interview survey. *Journal of applied gerontology* 39:9, 971–980.
- Hietanen, Päivi & Vesa Keinänen & Maarita Kettunen (toim.) (2019) *Yhteistyövanhemmuus: Yhteistyövanhemmuuden käsikirja*. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Hiltunen, Tarja (2016) Äitien kokemuksia lasten huostaanotoista. *Janus* 24:3, 265–272.
- Holdsworth, Clare (2013) *Family and intimate mobilities*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Inkilä, Jaana & Eija Paavilainen (2013) Etä-isien kokemuksia moniammatillisesta yhteistyöstä huoltoriidassa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 50:2, 150–162.
- Jalovaara, Marika & Anette Eva Fasang (2017) From never partnered to serial cohabitators: Union trajectories to childlessness. *Demographic research* 36:55, 1703–1720.
- Jamieson, Lynn & Roona Simpson (2013) *Living alone: Globalization, identity and belonging*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Teppo Kröger (toim.) (2016) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6664-5>

- Kaittä, Anniina & Leo Nyqvist (2014) Taloudellinen vakivalta parisuhteessa: Kirjallisuuskatsaus. *Janus* 22:3, 262–278.
- Kauppinen, Timo M. & Tuija Martelin & Katri Hannikainen-Ingman & Esa Virtala (2014) *Yksin asuvien hyvinvointi: Mitä tällä hetkellä tiedetään?* Työpäpaperi 27/2014. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos.
- Kinnunen, Anna & Osmo Kontula (2021) Suhteetonta elämää: Parisuhteettomien onnellisuustekijät. *Janus* 29:2, 141–159.
- Koulu, Sanna (2013) Valvotut ja tuetut tapaamiset: Kenen oikeus, kenен velvollisuus? Teoksessa Suviana Hakalehto-Wainio & Liisa Nieminen (toim.) *Lapsioikeus murroksessa*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 125–154.
- Kuuden suurimman kaupungin aikuissosiaalityö vuonna 2020. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 5/2021. Helsinki.
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983/361.
- Lapsenhuoltolain uudistaminen (2017) Työryhmämietintö. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Lastensuojelu 2020. Tilastoraportti 19/2021. Terveystieteiden tutkimuskeskus ja Suomen virallinen tilasto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021060734321> (viitattu 19.10.2021).
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Levin, Irene & Jan Trost (1999) Living apart together. *Community, work & family* 2:3, 279–294.
- Lievonen, Mikko & Maija Mattila (2021) *Yksinasuvat esiin! Miten huomioida yksin asuvat politiikassa*. Impulseja. Kalevi Sorsa -säätiö. <https://sorsafoundation.fi/yksinasuvien-asemaa-on-edistettava-puolueiden-yhteistyolla/> (viitattu 8.6.2022).
- Liu, Jianye & Juyan Wang & Roderic Beaujot & Zenaida Ravanera (2020) Determinants of adults' solo living in Canada: A longitudinal perspective. *Journal of population research* 37, 53–71.
- Martelin, Tuija & Kari Pitkänen & Seppo Koskinen (2001) Suomalaisten väestöllinen elämäntyyli: Tilastoja ja tarinoita. Teoksessa Eino Heikkinen & Jouni Tuomi (toim.) *Suomalainen elämäntyyli*. Helsinki: Tammi.
- Miettinen, Anneli (2015) *Miksi syntyyvyyks laskee? Suomalaisten lastensaantiin liittyviä toiveita ja odotuksia*. Perhebarometri 2015. Katsauksia E49. Helsinki: Väestöliitto.
- Mäkinen, Arja (2008) *Oikeesti aikuiset: Puheenvuoroja yksinläjien normaaliudesta, hyväksyttävyydestä ja aikuisuudesta*. Acta Universitatis Tamperensis 1349. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Nikupeteri, Anna & Merja Laitinen (2013) Vaino naisiin kohdistuvana eron jälkeisenä väkivaltana. *Naistutkimus* 26:2, 29–43.
- Nousiainen, Kirsi (2004) *Lapsistaan erillään asuvat äidit: Äitiysidentiteetin rakentamisen tiloja*. Helsingin yliopiston yhteiskuntapolitiikan julkaisusarja 3. Jyväskylä: SoPhi 89.
- Ojala, Eija Maarit & Osmo Kontula (2002) *Tarvitseeko minua kukaan? Keski-ikäiset yksinläjät perhekeskeisessä yhteisössä*. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D40. Helsinki: Väestöliitto.
- Ranta, Johanna & Kirsi Juhila (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative Social Work* 19:4, 685–700.
- Ranta, Johanna & Jenni-Mari Räsänen & Suvi Raitakari & Kirsi Juhila (2022) Home as a risk environment: Negotiating boundaries of homes and social relationships in services for people using illicit drugs. *International Journal of Social Welfare*. Julkaistu verkossa 19.8.2022. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12557>

- Saari, Juho (2016) Aluksi: Matkalla yksinäisyyteen. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Yksinäisten Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 9–32.
- Saarinen, Kaisa & Päivi Hietikko (2020) *Sosiaalinen raportti aikuissosiaalityön asiakkaista Helsingissä 1/2020*. Helsingin kaupunki.
- Salovaara, Ulla (2019) *Rikoksista tuomitut naiset: Yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Acta Poenologica 1. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Sinko, Päivi & Elina Virokannas (2009) Rajallisia äitiysidentiteettejä: Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista. *Janus* 17:2, 104–120.
- Smith, Kimberley J. & Christina Victor (2019) Typologies of loneliness, living alone and social isolation, and their associations with physical and mental health. *Ageing & society* 39: 8, 1709–1730.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- Suomen virallinen tilasto (2019) Väestörakenne. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/vaerak/2019/01/vaerak_2019_01_2020-10-23_tie_001_fi.html (viitattu: 11.10.2021).
- Suomen virallinen tilasto (2020) Asunnot ja asuinolot. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/asas/2020/asas_2020_2021-05-20_tie_001_fi.html (viitattu: 18.8.2021).
- Terämä, Emma & Maija Tiitu & Juho-Matti Paavola & Arttu Vainio & Niku Määttänen & Anneli Miettinen & Osmo Kontula & Heikki Hiilamo (2018) *Yksin osana elinkaarta*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 66/2018. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Tuovinen-Kakko, Tarja (2011) *Äitien kokemuksia huostaanotosta ja sen jälkeisestä elämästä*. Lisensiaatintutkimus. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Lapin yliopisto.
- Valkama, Elisa & Marjukka Lasola (2008) *Lasten huoltoriidat hovioikeuksissa*. Julkaisuja 234. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Vierula, Tarja (2016) Huostaanoton käynnistämät suhteet ja prosessit vanhempien henkilökohtaisessa elämässä. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 261–290.
- Väyrynen, Sanna (2006) "Multa on viety se kaikesta tärkein": Äitiys ja leimattu identiteetti huume kuvioissa. Teoksessa Ritva Nätkin (toim.) *Pullo, pillerit ja perhe: Vanhemmuus ja päihdeongelmat*. Jyväskylä: PS-kustannus, 81–105.
- Väyrynen, Sanna (2007) *Usvametsän neidot: Tutkimus nuorten naisten elämästä huume kuvioissa*. Acta Universitatis Lapponiensis 118. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Werkmeister Rozas, Lisa & Waldo C. Klein (2010) The value and purpose of the traditional qualitative literature review. *Journal of evidence-based social work* 7:5, 387–399.

Arki marginaalissa – Teoreettis-käsitteellinen katsaus elettyyn marginaalisuuteen

Suvi Holmberg

Olen viime vuosina työskennellyt tutkijana tutkimushankkeessa¹, jossa keskitytään mielenterveyskuntoutujien ja päih-teistä riippuvaisten asiakkaiden kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten tarkasteluun. Hankkeen fokuksessa on ollut muun muassa se, kuinka paikkaan liittyvät merkitykset ovat läsnä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten sekä arjessaan tukea tarvitsevien asiakkaiden välisessä vuorovaikutuksessa. Tarkastelun tausta nojaa auttamistyön palvelurakenteen muutokseen eli niin kutsuttuun kotikänteeseen, jonka myötä asiakkaiden koteihin ja asuinyhteisöihin vietävät palvelut ovat viime vuosina lisääntyneet (esim. Hall ym. 2021; Raitakari & Juhila 2022). Tutkimuksellisesti ilmaistuna kysymys on hyvinvointipalvelujen marginaaliin suunnatusta tuesta eli palveluista, ”jotka on kohdistettu haavoittuvassa asemassa oleville kansalaisille, joilla on mielenterveys- tai päihdeongelmia ja toisinaan myös kokemuksia asunnottomuudesta” (MARGI-tutkimusryhmä 2021).

Työtehtäviini tutkimushankkeessa kuului muun muassa aineiston keruu, joka tapahtui hyödyntämällä liikkuvaa etnografiaa (esim. Büscher & Urry 2009; Novoa 2015; Juhila ym. 2022). Käytännössä jalkauduin kotikäyntityötä tekevien sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten matkassa sellaisten ihmisten koteihin, joilla oli jonkinlaista kokemusta arjen haavoittuvuu-

¹ *Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa (2017–2022, Suomen Akatemia).*

desta, erityisesti mielenterveyden haasteista ja päihderiippuvuuksista. Tutkijan näkökulmasta jalkautuminen hyvinvointipalveluiden marginaaliin muodostui monenlaisten tunteisiin vaikuttavien suhteiden ja roolitusten yhteistyöverkostoksi, jossa jokainen tilanteeseen osallistuja – asiakas, työntekijä ja tutkija – otti vastuuta tutkimusaineiston tuottamisesta. Yhteistä toimintaamme läpäisivät päällekkäiset roolitukset, joiden myötä tutkijasta saattoi kodin tilassa tulla siivoja hänen osallistuessaan kotikäynnin toimintoihin tai asiakkaasta tutkija hänen huolehtiessaan kotikäynnin tapahtumia taltioineista ääninauhureista tai ehdottaessaan asioita havaintopäiväkirjaan kirjattavaksi. Lisäksi kotikäyntien aikana ilmaistut tunteet ilosta ärtymykseen tai luottamuksesta epävarmuuteen tuntuivat koskettavan yhtä lailla meitä kaikkia. (Lydahl ym. 2021.)

Kenttäjakson aikana ja sen jälkeen oli mahdollista myös todeta, ettei oma tutkijan arkeni lopulta juuri poikennut asiakkaiden perusarjesta, jota olin havainnoimassa. Asiakkaiden arjen tavoin minunkin arkeni sisälsi monenlaisia tunteita, ihmissuhteita, perustavanlaatuisia arkirutiineja ja liikkumista lukuisissa arkissa tiloissa. Tutkijaminän ja asiakkaiden päivittäinen, *eletty arki* muodostui sisällöltään varsin samanlaiseksi, joten jäin miettimään, mikä lopulta teki aineiston keruusta hyvinvointipalvelujen marginaaliin jalkautumista. Tässä luvussa jäsenmän marginaaliin asemoitumisen kysymyksiä osana päivittäin elettyä arkea.

Eroa tutkijan ja edellä kuvattuja palveluita käyttävien asiakkaiden arkipäiväisyyden erilaisiin asemointeihin on mahdollista tarkastella muun muassa sosiokulttuurisesti rakentuvien kategorioiden avulla (esim. Jokinen ym. 2012). Toimintamme maailmassa vaatii jatkuvaa asioiden ja ihmisten luokittelua, jotta hahmotamme, mitä ympärillämme tapahtuu. Jaottelemme eri sukupuoli, aikuiset ja lapset tai työssäkäyvät ja eläkeläiset sekä

lukuisat muut asiat omiin kategorioihinsa, jotka ohjaavat ajatteluumme ja päivittäistä toimintaamme. Kirsi Juhilan (2004, 25) mukaan kategorisointi perustuu stereotyyppisen eron tekemiseen, yleensä etuoikeutetun kategorian ehdoilla, jolloin toinen kategoria näyttäytyy tästä perspektiivistä katsottuna puutteellisena ja poikkeavana. Kärjistetysti havainnollistettuna tutkijaminän ja asiakkaiden samanlaisina näyttäytyvät arjen rytmit saavat erilaiset asemointinsa osittain siksi, että hyvin toimeentulevaa keskiluokkaa edustavana yliopiston työntekijänä arkeni kategorisoituu ”normaalimmaksi” suhteessa viimesijaisia auttamistyön palveluita käyttäviin ihmisiin, jotka asemoituvat ”marginaaliin”. Raisa Omaheimo (2021) käsitteli ilmiötä osuvasti rikkaita ja köyhiä koskevassa kolumnissaan toteamalla, kuinka keskiluokkaisuus tuottaa lähtökohtaista hyväksyttävyyttä ja luotettavuutta, jota yhteiskuntana emme ulota vähävaraisiin. Marginaaliasemaan yhteiskunnassa joutuvatkin usein ihmiset, jotka eivät mahdu normatiivisiin käsityksiin tuottavista, terveistä tai aktiivisista kansalaisista (esim. Juhila ym. 2017). Kategorisoinnit näin myös eriarvoistavat kansalaisia ja leimaavat heitä (Juhila 2004).

Sosiaalityössä marginaali ja marginaalisuus ovat vakiintuneita ja monitasoisesti ymmärrettyjä käsitteitä, joiden avulla yhteiskunnallisen eriarvoistumisen prosesseja ja niiden vastaista toimintaa on mahdollista kuvata, tavoittaa ja tutkia (esim. Juhila ym. 2002; Jokinen ym. tässä teoksessa; Kuronen tässä teoksessa). Ihmisryhmien kategorisoiminen huono-osaisiksi, haavoittuviksi tai marginaalissa eläviksi on kuitenkin eettisesti ristiriitaista, koska näin tehdessämme tulemme samalla uusintaneiksi heihin kohdistuvia (leimaavia) mielikuvia (esim. Juhila 2002, 14–15; Kuronen tässä teoksessa). Tunnistan käsitteiden ristiriitaisuuden, mutta niihin liittyvän vallan sekä erojen ja yhtäläisyyksien tarkasteleminen rajautuu tämän tekstin ulkopuo-

lelle. Niiden sijaan olen kiinnostunut siitä, mitä marginaalisuus tarkoittaa *elettynä*, suhteessa päivittäiseen elämään.

Tavoitteeni on saada otetta havaintooni siitä, kuinka matkallani hyvinvointipalvelujen marginaaliin totesin tutkijami-
nän ja asiakkaiden arjen sisältöjen rakentuvan varsin saman-
laisiksi, vaikka sosiokulttuurinen ja taloudellinen asemamme
näyttäytyivätkin erilaisina. Pysin ymmärtämään marginaaliin
asemoitumista päivittäisen arjen näkökulmasta ja pohdin tut-
kimuksen mahdollisuuksia tavoittaa ja jäsentää tätä ilmiötä ky-
symällä, miten elettyä marginaalisuutta voidaan käsitteellisesti
jäsentää. Lähestyn aihetta teoreettis-käsitteellisen kehystyksen
sekä marginaalisuutta käsittelevän aikaisemman tutkimuksen
avulla. Luku etenee siten, että avaan ensin marginaalisuuden
kokemusten ja arjen sisältöjen suhdetta, minkä jälkeen pohdin
eletyn käsitettä ja sovellan sitä marginaalisuuden tarkasteluun.
Luvun lopussa vedän havaintoni yhteen ja teen niistä johto-
päätökset.

Marginaalisuuden kokemus ja arjen sisällöt

Ihmisten arjen tukeminen ja tarkastelu ovat sosiaalityön käy-
tännön ja tutkimuksen keskeisiä lähtökohtia. Eletyn margi-
naalisuuden käsitteellistämisen yhteydessä merkitykselliseksi
tulee, miten marginaaliin asemoidut ihmiset sijoittavat itsensä
tähän kenttään. Pohdin ilmiötä marginaalisuuden kokemusten
sekä arjen sisältöjen näkökulmista. Aikaisemmin on osoitettu,
kuinka kokemukset marginaalista jäsentyvät empiirisissä tutki-
muksissa monisävyisiksi kertomuksiksi, jotka kumoavat mar-
ginaalissa elämiseen liittyviä negatiivisia mielikuvia ja häivyttä-
vät normaalin ja marginaalin välistä rajaa (Forsberg 2002, 109).
Tämän luvun kannalta kiinnostavaa onkin juuri marginaalin ja
”tavallisen” arjen välisen rajan hämärtyminen – se, kuinka mar-

ginaaliin asemoitu arki voi kerrottuna merkitä myös tavallista ja itselle ”normaalista” elämää (esim. Huotari 2002, 156; Virokannas 2002, 141).

Yksi tapa ymmärtää ilmiötä on jäsentää sitä arjen sisältöjen näkökulmasta, mikä tässä luvussa tarkoittaa syöpään sairastumisen arkea käsittelevään tutkimukseeni nojautumista (Holmberg 2020). Siinä, missä taloudellisesta niukuudesta, työttömyydestä, sirpaleisista ihmissuhteista tai puutteellisesta elämänhallinnasta kärsivistä ihmisistä tulee enemmistöväestöön nähden ”muukalaisia” tai marginalisoitunut ryhmä (Saari 2015, 17), myös syöpään sairastuneisiin kohdistuu sosiokulttuurista kategorisointia, joka erottaa heidät terveistä enemmistökansalaisista ja asettaa sairaan ja siten myös poikkeavan ja toisen kategorioihin (Holmberg 2020, 85). Havainto vahvistaa marginalisaatiota laajana yhteiskunnallisena ilmiönä ja todentaa, kuinka sosiaalityössä asiakkaiden marginaalisuuden paikat ja tarinat voivat olla monenlaisia.

Sairausarkea koskevassa kehystyksessäni arki koostuu konkreettisista, sosiaalisista, ajallisista, ruumiillisista ja poliittisistä sisällöistä (Holmberg 2020; ks. myös Holmberg & Ranta 2022). Marginaalissa elämisen kokemuksiin yhdistettynä nämä arjen sisällöt ovat tiedostetusti ja tiedostamatta jatkuvasti läsnä – kuten kenen tahansa arjessa. Vaikka marginaalissa elämisen kokemuksia käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Huotari 2002; Strandell ym. 2002; Virokannas 2002) fokus on siinä, sijoittavatko tutkimuksiin osallistujat itsensä marginaaliin, ja jos sijoittavat, millä tavalla, on arjen sisältöihin liittyvä kerronta läsnä myös heidän kertomuksissaan. Esimerkiksi konkreettinen arki tarkoittaa kehystyksessäni sitä, että arki sisältää konkreettisia rutiineja ja tapoja, joita toteutetaan päivittäin, sekä tiloja, joissa arjessa liikutaan (Holmberg 2020, 109). Yhdistettynä esimerkiksi syrjäytymisriskissä olevien nuorten kokemuksiin arjen konk-

reettiset rutiinit ja tilat linkittyvät nuorten hyvinvointia tukevaan päivittäiseen ”tekemiseen”, kuten ammattiin opiskeluun tai itsenäiseen asumiseen omassa asunnossa (Strandell ym. 2002, 116). Silti marginaalisuuden yhteydessä on myös hyvä ymmärtää, että normaalksi mielletylle vastakkainen toiminta, kuten päivittäinen päihteiden vaikutuksen alaisena oleminen, on mahdollista tulkita ihmisten omassa kuvauksissa mielekkääksi rutiiniksi (Virokannas 2002, 132–136; ks. myös Holmberg & Ranta 2022).

Arjen sosiaalisuus tarkoittaa sitä, että arkea eletään aina suhteessa ja vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin, joiden kanssa neuvottelemme tilannekohtaisesta toiminnastamme ja identiteeteistämme (Holmberg 2020, 81–88). Marginaalin kokemuksissa sosiaaliset suhteet ovat läsnä esimerkiksi viittauksina läheisiin ja yhteisöihin, joissa ihmiset toimivat. Se, kuinka läheiset suhtautuvat kriisiytyneeseen elämäntilanteeseen, kuten hiv-positiivisuuteen, voi olla merkittävää sen kannalta, kokeeko yksilö olevansa marginaalissa vai ei (Huotari 2002, 148–150, 156). Arjen ajallisuus taas yhdistyy siihen, kuinka menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus läpäisevät arkea. Näiden ajallisten rytmien avulla arjessa on mahdollista arvioida elämässä tapahtuvia ja tapahtuneita asioita (Holmberg 2020, 109). Marginaalin kokemuksissa ajallisuus on läsnä esimerkiksi suhteessa lastensuojelunuorten elämänkulkuun ja aikaan: millaista nuoren kertoma elämä on ollut aikaisemmin sekä millaista se on nyt ja mahdollisesti tulevaisuudessa (Strandell ym. 2002).

Ruumiin arki puolestaan tarkoittaa sitä, että ruumis mahdollistaa arkisen toimintamme ja erilaisten asioiden aistimisen ja kokemisen (Holmberg 2020, 109). Marginaalin kokemukseen ruumiillisuus yhdistyy muun muassa fyysisyyden ja aistien myötä, kuten päihteiden tuottamana ”jännänä tai hassuna olona” (Virokannas 2002, 133) tai hiv-tartuntana, joka on paitsi

vakava, myös sosiokulttuurisesti negatiivisin mielikuvin latautunut sairaus (Huotari 2002). Arkikehystykseni viimeinen sisältö on arjen poliittisuus. Se tarkoittaa sitä, että poliittisuus on arjessa jatkuvasti läsnä, joko hienovaraisina vuorovaikutuksellisina eleinä tai kantaa ottavampana toimintana, jonka avulla itseen kohdistuvaan arviointiin tai julkisten rakenteiden ylläpitämään ohjailuun voi ottaa kantaa. (Holmberg 2020, 109.) Marginaalin kokemuksissa poliittisuus tulee näkyväksi muun muassa tutkimuksiin osallistuneiden ihmisten tapoina tuottaa puheessaan vaihtoehtoisia muotoja ”normaalille” – he eivät esimerkiksi ota vastaan marginaaliasemaa, johon heitä yritetään asettaa (esim. Huotari 2002; Virokannas 2002; ks. myös Jokinen ym. 2004). Lisäksi tulkitsen, että tutkimuksiin osallistuminen on ollut itsessään (osittain tiedostamaton) poliittinen teko, jonka avulla marginaalissa elämisen äänet on ollut mahdollista tuoda suuremman yleisön kuultaviksi (ks. myös Holmberg 2020, 104).

Arjen konkreettisten, sosiaalisten, ajallisten, ruumiillisten ja poliittisten sisältöjen linkittäminen marginaalisuuden kokemuksiin ja eletyn marginaalisuuden käsitteellistämiseen tekee näkyväksi arkiseen itsestäänselvyyteen yhdistyvän vallan. Suoriutuakseen jokapäiväisyydestä ihmisten on raivattava tiensä läpi päivittäisistä ja kulttuurisesti määrittyneistä tavoista, rutii-neista, tiloista, ihmissuhteista, vuorovaikutuksesta, ajallisista sykleistä, aisteista ja ruumiin tarpeista sekä ratkaistava tilanteita, jotka saattavat vaatia erimuotoista poliittista toimintaa. Toisin sanoen ihmisten on eletävä arkeaan.

Näkökulmia elettyyn

Koen eletyn käsitteen hankalasti määriteltäväksi. Termin juuret yhdistyvät fenomenologiseen tieteenperinteeseen, jonka

alueella esimerkiksi eletyn kokemuksen käsite on vakiintunut. Fenomenologisena käsitteenä eletty linkittyy osaksi olemassa-olomme perustavanlaatuisista kokemusta ja kokemusten syviä rakenteita ja merkityksiä. Kysymys on tavoistamme kokea ja olla maailmassa. (van Manen 2017.) Omana käsitteenään eletystä on kuitenkin vaikea saada otetta, ja tunnen törmääväni jatkuvasti siihen, kuinka termillä tarkoitetaan samaa kuin kokemus. Esimerkiksi haavoittuvuutta elettyinä kokemuksena tutkinut Kate Brown kollegoineen (2021) nostaa esille merkittäviä huomioita marginalisoituihin naisiin ja tyttöihin kohdistuvasta syrjinnästä Isossa-Britanniassa, mutta he eivät tee tutkimuksessaan käsitteellistä eroa eletyn ja kokemuksen välille. Oman kiinnostukseni kohteena on kuitenkin eletty itsenäisenä käsitteenään, vaikka ymmärränkin sen kiinteän yhteyden kokemuksen käsitteeseen.

Suomalaisessa marginaalisuuden tutkimuksessa eletyn käsite on ollut läsnä, mutta sitä ei ole jäsennetty kovin systemaattisesti. Kirsi Juhila (1994, 165) liittää käsitteen muistamiseen sosiaalisena tapahtumana sekä tapoihin, joilla ihmiset puhuvat omasta eletystä elämästään. Näin eletty linkittyy tulkinnessa vahvasti menneisiin tapahtumiin, joita ihmiset jatkuvasti muokkaavat ja suhteuttavat nykyisiin elämäntilanteisiinsa ja niitä ympäröiviin sosiaalisiin järjestyksiin. Eletyn sidonnaisuus menneisyyteen on vahva myös sosiaalityön historian tutkimuksessa, jossa käsite on yhdistetty elettyjen ammatillisen kokemusten yhteyteen (Annola 2020; Harjula 2020). Käsitteet eletystä kunnallisen köyhäinhoidon ja kunnalliskodin johtajan työstä ovat rakentuneet suhteessa laitoshoidon nousuun sekä alan naisistumiseen ja johtajien kuvauksiin arjestaan. Marginaalisuuden näkökulmasta köyhäintalojen johtajien eletty johtajuus on merkinnyt työskentelyä kehittyvän laitosjärjestelmän tuoreella toimintakentällä sekä pyrkimystä ratkaista haastavia sosiaalisia

ongelmia. (Annola 2020, 25, 40–41.) Eletyn elämän ja elettyjen ammatillisten kokemusten myötä eletyn käsite linkittyy sekä yksilöllisiin arjen kokemuksiin että laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Minna Harjula (2020, 48–49, 72) pohtii ammatillisen kokemuksen ja eletyn välistä yhteyttä kuvaamalla, kuinka ”sosiaalityöntekijät itse ovat kokeneet hyvinvointivaltion kehityksen näköalapaikalta *elettynä sosiaalityönä*”, viitaten sosiaalityöntekijöiden, asiakkaiden ja sosiaaliturvajärjestelmän määrittelemien tehtävien väliseen arkiseen vuorovaikutukseen sekä kokemusten ajallisiin ja muuttuviin merkityksiin. Kokemukset yhteistyöstä kerrostuvat ja tuottavat uusia tulkintoja eletystä sosiaalityöstä ja työn funktiosta, kun ”vanhan” ja ”uuden” sosiaalityöntekijäpolven ajatukset eroavat toisistaan. Tulkitsen, että myös marginalisaatiosta tulee sosiaalityössä elettyä, kun käsitykset marginaaliin oletetuista ryhmistä muuttuvat ajassa sekä toimijoiden välisissä kohtaamisissa ja vuorovaikutuksessa. Arja Jokinen ja kollegat (1995, 12) totesivatkin jo lähes 30 vuotta sitten, että joistakin yhteiskunnallisista epäkohdista tulee ongelmia vasta, kun ne tietystä näkökulmasta katsottuna aletaan nähdä haitallisiksi ja puuttumista vaativiksi. Tulevaisuudessa elettyä sosiaalityötä voitaneekin tarkastella myös marginaalisuuden kehityksen heijastajana, kun nähdään, millaisia uusia ryhmiä sosiaalityön kohteiksi muotoutuu.

Yhteiskunnallisen kontekstin merkityksellisyyden tunnistaminen on eletyn käsitteen tarkastelun yhteydessä tärkeää, mutta lähemmäs arjessa elettyä marginaalisuutta päästään keskittymällä sieltä kantautuviin ääniin. Naisten kirjoitettuja omaelämäkertoja tutkinut Anni Vilkkö (1997, 73, 77) liittääkin eletyn käsitteen ihmisten kertomuksiin omasta elämästään. Tällöin eletty elämä elinympäristöineen, aikalaisineen ja käytäntöineen kietoutuu yhteen kerrotun elämän kanssa, minkä avulla yksilö

pystyy jäsentämään, arvioimaan ja ymmärtämään elämäntapahtumia. Keskiössä on oman elämäntarinan kertominen ja esittäminen jollekulle, kuulijalle tai lukijalle. Kerronta on myös aikaan sidottua. Marginaalisuuteen ja sen tavoittamiseen liitettynä Vilkon jäsenitys on erityisen merkityksellinen, koska ilman kerrottuja elämäntarinoita syvälinen ymmärryksemme marginaalisuudesta jäisi tavoittamatta. Sosiaalityön käytännön ja tutkimuksen näkökulmasta aikaan sidottu kerronta yksilöllisesti koetuista ja eletyistä sekä paikkasidonnaisista elämäntapahtumista tuottaa ymmärrystä ihmisten nykyisen elämäntilanteen haasteista (Juhila 2018, 30–31). Tässä mielessä eletty muodostuu sekä menneisyyteen että nykyisyyteen kiinnittyväksi käsitteeksi.

Elämäntapahtumiin liitettynä eletyn käsite tulee hyvin lähelle arkea ja sen monenlaisia sisältöjä, mikä vahvistaa käsitteen teoreettista käyttökelpoisuutta ymmärtää paremmin myös päivittäistä marginaalisuutta. Tästä näkökulmasta eletyn käsitettä on hyödyntänyt Riikka Korkiamäki (2021), joka on tutkinut alaikäisten turvapaikanhakijoiden kokemia sosiaalista tukea. Eletty tuki merkitsee hänen tutkimuksessaan eräänlaista sosiaalisen tuen “läpielämistä” päivittäisissä kohtaamisissa ja osana arkisia elämäntapahtumia, joista jotkin voivat sisältää kokemuksen tuesta ja jotkin eivät. Korkiamäen ajatukset myötäilevät omaa tapaan soveltaa eletyn käsitettä marginaalisuuden tarkastelussa. Eletty marginaalisuus rakentuu päivittäisen arjen konkreettisissa, sosiaalisissa, ajallisissa, ruumiillisissa ja poliittisissä sisällöissä, joita ihmiset “läpielävät”. Lisäksi erityisesti seuraavaksi käsittelemäni eletty usko tuntuu tarjoavan marginaalissa eletyn arjen tutkimukselle välineen, jonka avulla voidaan käsitteellistää ja päästä käsiksi siihen, kuinka ihmiset “elävät auki” päivittäisen elämänsä (Eletty usko 2018; Katajala-Peltonen & Toivo 2021, 3).

Eletty marginaalisuus

Historian, uskonnon ja uskonnon sosiologian tutkimuksen perinteessä eletyn käsite liittyy läheisesti ”tavallisiin” ihmisiin ja heidän ”tavalliseen” arkeensa, jossa usko ja henkisyys ovat monin tavoin läsnä (esim. McGuire 2008; Vuola 2020; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021). Usko ja uskonnollisuus yhdistyvät esimerkiksi helposti tunnistettaviin tapoihin, kuten kirkossa käymiseen tai rukoilemiseen, vaikka yhtä lailla ne voivat olla päivittäisessä elämässä läsnä myös muun muassa suhteessa päihitteettömänä pysymiseen tai ruuanlaittoon (McGuire 2008, 7–12). Usko ja uskonto rakentuvat arkisessa toiminnassa kokemuksiksi ihmisten ”eläessä niitä auki” päivittäisissä toiminnoissaan ja rituaaleissaan (Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 3).

Sovellettuna marginaalisuuteen eletyn uskon käsitteestä tulee *elettyä marginaalisuutta*: tavallisten ihmisten tavallista arkea, jossa marginaalisuus ”eletään auki” ja kokemukset siitä rakentuvat. Lähtökohtani on, että vaikka marginaaliin oletettujen ihmisten elämäntilanteisiin liittyy monenlaista haavoittuvuutta ja monenlaisia tuen tarpeita, ihmisinä olemme kaikki samanlaisia ja ”tavallisia”. Silti elettyyn uskoon liittyvät määritykset eivät voi siirtyä sellaisinaan tulkintoihin eletystä marginaalisuudesta, mutta eletyn uskon tavoin myös eletty marginaalisuus käsitteellistyy jatkuvasti liikkeessä olevana sosiokulttuurisena prosessina, jossa marginaalisuuteen liittyvät käytännöt, ilmaisut, tunteet ja rituaalit tapahtuvat ja ovat läsnä. Eletty on jotakin, mitä ihminen ”tekee” ennemmin kuin mitä hän ”on”. Marginaalisuuden niin sanottu auki eläminen ei tapahdu toisilta suljetussa kuplassa, vaan siihen yhdistyvät käytännöt tuotetaan ihmisten välisessä toiminnassa ja kulttuuriset määritykset ja valtarakenteet läpäisevät niitä. (Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 3–5, 11–14.)

Marginaalisuuteen liittyvien päivittäisten käytäntöjen, ilmaisujen, tunteiden ja rituaalien tarkasteleminen tuntuu kui-

tenkin kompleksiselta. Jos ”eletty usko” voi tarkoittaa kirkossa käymistä, rukoilemista tai raittiina pysymistä, mitä ”eletty marginaalisuus” tarkoittaa? Huomaan sortuvani normatiiviseen ajatteluun, kun mieleeni nousevat leipäjono- ja korvaushoitokäynnit sekä yöpymiset ensisuojaissa. Enkö juuri tämän luvun johdannossa kirjoittanut kokemukseeni etnografisesta aineistonkeruusta perustuen, kuinka keskiluokkaisen tutkijaminän ja viimesijaisia tukipalveluja käyttävien asiakkaiden arjen sisällöt muodostuivat kenttätöön perusteella varsin samanlaisiksi? Pyrin siten jatkamaan eletyn marginaalisuuden tarkastelua tukeutumalla enemmän ihmisten arkielämän samankaltaisuuteen kuin kulttuurisesti rakentuviin normatiivisiin jakoihin. Lähdän liikkeelle kolmesta käsitteellistyksestä, jotka yhdistän elettyyn marginaalisuuteen ja joita olen sivunnut jo aikaisemmin tässä luvussa: *eriarvoistettu, päivittäinen ja itselle tavallinen elämä*. Käsitteellistykset eivät ole toisistaan irrallisia, vaan ne näyttäytyvät arjessa päällekkäisinä ja toisiaan läpileikkaavina.

Eletyn marginaalisuuden käsitteellisiä jäsennyksiä

Eriarvoistettu elämä

Eriarvoistettu elämä tarkoittaa eletyn marginaalisuuden yhteydessä sosiokulttuurista kategorisointia ja normatiivista ajattelua, jonka myötä ihmisryhmiä ja asioita luokitellaan yhteiskunnassa ”normaaleiksi tai poikkeaviksi” (esim. Jokinen ym. 2004; 2012). Sosiokulttuurinen kategorisointi eriarvoistaa ihmisiä, eivätkä marginaaliin oletetut ihmisryhmät pääsääntöisesti voi sille mitään. Asunnottomana, sairaana tai viimesijaisia palveluja käyttävänä ihminen tulee jatkuvasti määriteltyä sosiokulttuurisissa odotuksissa ja neuvotteluissa ”erilaiseksi” kuin asunnolliset, ter-

veet ja ilman tukipalveluja pärjäävät. Omaheimo (2021) havainnollistaa ilmiötä esimerkillään:

Alkoholijuoma keskellä päivää on mainio tapa rentoutua, jos juodaan työkavereiden kanssa viiniä keskustassa. Päiväkalja lähiöpubin terassilla taas on syrjäytyneiden työttömien puuhaa.

Samanlaiset päivittäiset arjen toiminnot saavat eriarvoisen yhteiskunnallisen hyväksynnän kulttuuristen kategorisointien ja niihin yhdistyvien mielikuvien myötä, vaikka viinin juonti keskustassa voi yhtä lailla täyttää suurkulutuksen ja päihderiippuvuuden kriteerit myös työpäivän päätyttyä. Havainto auttaa purkamaan marginaaliin oletettuihin ihmisiin liittyvää stereotyyppistä tulkintaa ”syrjäytyneistä työttömistä”. Silti kulttuurinen oletus on useimmiten se, että päästäkseen eriarvoisesta yhteiskunnallisesta asemastaan marginaalissa elävien tulisi muuttaa elämänsä sellaiseksi, että ei-marginaalissa elävien olisi helpompi arvostaa sitä.

Suvi Raitakari ja kollegat (2011) tuovat esille, kuinka psykoosisairautta sairastavat nuoret pyrkivät haastattelupuheessaan rakentamaan arkeaan normatiivisten odotusten mukaiseksi, vaikka ”normaaliin” pyrkivä toiminta samalla sulkee heiltä arjessa yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia osallistumisen mahdollisuuksia. Ristiriita on selkeä esimerkiksi tilanteessa, jossa lääkeshoidon sivuvaikutukset rajoittavat ihmisen päivittäisiä toiminnan mahdollisuuksia, mutta sille ei olla valmiita etsimään vaihtoehtoja, koska lääkitys on helppo hoitomuoto. (Emt. 335–337.) Esimerkissä eriarvoistaminen tapahtuu eletyn marginaalisuuden ulkopuolelta, koska ihmisen toiminnan mahdollisuuksien tarkastelu arjessa ohitetaan. Olemme olleet kaikki vastaavan ”normaalistamisen” kohteina, vaikka emme olisikaan kokeneet psykoosisairautta tai päihderiippuvuutta. Esimerkiksi yksin elä-

viin tai vapaaehtoisesti lapsettomiin aikuisiin kohdistuu yhteiskunnassa jatkuvasti normatiivista kyseenalaistamista ja selontekovelvollisuutta ilman heidän henkilökohtaisen arkensa tai toiveidensa huomioimista eli sitä, miksi parisuhdetta tai lapsia ei ole (ks. Ritala-Koskinen tässä teoksessa)?

Eletyn marginaalisuuden näkökulmasta eriarvoisuutta tuottava toiminta on muiden kuin marginaalissa elävien vastuulla. Tätä havainnollistaa muun muassa erään kaupunginvaltuutetun tahattomaksi tarkoitettu lausunto, jossa Oulun kaupungin katukuvassa näkyviä päihteistä riippuvaisia henkilöitä kuvattiin ”ihmisroskiksi” (Leppävuori & Karjalainen 2018). On perusteltua kysyä, riittääkö esimerkiksi mielenterveyden haasteista kuntoutumisessa lopulta se, että yksilö harjoittelee, kamppailee ja pyrkii olemaan kuten ”terveet”. Vai onko toisilla, ”terveillä” vastuuta tulla vastaan ja ottaa mukaan? Eriarvoisuudet eivät poistu vain yksilöiden sitkeällä toimintakyvyn harjoittelulla ja elämäntapojen muutoksilla, vaan tarvitaan myös mukaan ottavaa ja etuoikeutetun asemansa tiedostavaa yhteiskuntaa. (Raitakari ym. 2011, 338.)

Päivittäinen elämä

Päivittäinen elämä merkitsee eletyn marginaalisuuden yhteydessä asioita, joita ihmiset arjessaan ”tekevät”, kun he ”auki elävät” arkeaan (ks. Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 3–5, 11–14). Sivuumme ilmiötä artikkelissa, jonka fokuksessa on asiakkaan kotiin vietävä katkaisuhuolto (Holmberg & Ranta 2022). Tutkimuksessa Jaakoksi nimeämme henkilön alkoholin käyttö on rajusti lisääntynyt leskeytymisen myötä, mikä on alkanut huolettaa häntä ja motivoinut hakemaan apua. Jaakon arkeen ja kotikatkoprosessin etenemiseen kohdistuva analyysimme tekee näkyväksi monia hänen elämänsä päivittäisiä ”tekemisiä”, kuten oleilun viihtyisässä asunnossa, lääkkeiden ottamisen, television

katselun, ruuanlaiton, seurustelun kodissa vierailevien ihmisten kanssa ja liikkumisen kodin ulkopuolisissa harrastuksissa sekä rutiininomaisen alkoholin käytön. Alkoholin juominen kietoutuu yhteen lukuisten muiden arjen sisältöjen sekä ruumiillisen olemisen kanssa ja rakentuu siten ristiriitaiseksi, mutta merkitykselliseksi päivittäiseksi tekemiseksi, josta on vaikea luopua. (Holmberg & Ranta 2022.) Eletyn marginaalisuuden ja arjen ”auki elämisen” näkökulmasta Jaakon arki on kuitenkin varsin samanlaista kuin kenen tahansa. Ainoastaan liika alkoholin käyttö tekee siihen säröjä ja haavoittaa päivittäisiä ”tekemisiä”, kun läheiset huolestuvat ja ruumiillinen vointi heikkenee (emt.). Juuri päivittäistä elämää haavoittavista tekijöistä, kuten alkoholista, näyttää tulevan arjessa tekijä, joka alkaa luoda elettyä marginaalisuutta.

Tarkastelen päivittäistä ”tekemistä” vielä asunnottomuuden näkökulmasta. Asunnottomuus voidaan laskea yhdeksi marginaalisuuden ydinteemoista. Käytän esimerkkinä Kirsi Juhilan (1994) entisten asunnottomien menneisyyspuhetta käsittelevää artikkelia, jossa ääneen pääsevät Erkki ja Matti, kaksi asunnottomuuskierteestä selvinnyttä ihmistä. Tutkimuksessa miesten asunnottomuusaikaan kuulunut päivittäinen ”tekeminen” koostui muun muassa rappukäytävissä nukkumisesta, töissä käymisestä, viinan juomisesta sekä silloisen majapaikan lämmittämisestä puhaltimella ja veden hakemisesta kaivolta. (Emt. 167–169.) Eletty marginaalisuus linkittyy kuvauksissa erityisesti alkoholiin ja asunnottomuuteen, kun yösija löytyy milloin mistäkin tai se saadaan lämpimäksi erillisellä puhaltimella varsinaisen lämmitysjärjestelmän puuttuessa. Viittaukset töissä käymiseen ja kaivoveden hakemiseen liittävät päivittäiseen tekemiseen kuitenkin normatiivisen ulottuvuuden, vaikka voimme kuvitella, että töihin lähteminen rappukäytävästä on erilaista kuin omasta asunnosta. Lisäksi veden nostaminen esi-

merkiksi kesämökin pihakaivosta on varmasti toisenlaista kuin silloin, jos käyttövesi pitää hakea päivittäin kolmensadan metrin päästä lähdekaivolta (emt. 191).

Päivittäisestä elämästä voi tulla epätydyttävää myös muista syistä kuin liiallisen alkoholin käytön vuoksi. Voidaanko tällöin ajatella, että kyse on eletystä marginaalisuudesta? En kutsuisi eletyksi marginaalisuudeksi kyllästymistä omaan työhön tai sitkeän flunssan myötä hankaloituvaa päivittäistä arkea, mutta jos kyllästyminen muuttuu työuupumukseksi ja flunssa vakavan sairauden oireeksi, ehkä eläminenkin muuttuu marginaalimmaksi. Siksi eletyn marginaalisuuden mahdollisuus on läsnä meidän kaikkien päivittäisessä elämässämme.

Itselle tavallinen elämä

Itselle tavallinen elämä tarkoittaa sitä, että elettyyn marginaalisuuteen liitetyt normatiivisesta ajattelusta poikkeavat tavat elää voidaan mieltää myös ”normaaliksi” ja tavalliseksi elämäksi. Havainnollistan tätä edelleen esimerkillä Juhilan (1994, 169) asunnottomien menneisyyspuhetta käsittelevästä artikkelista. Asunnottomuuskierteestä selvinnyt Matti kuvaa, kuinka oli lämmitänyt talvipakkasilla silloista majapaikkaansa puhaltimella. Hän asui ei-talviasuttavassa mökissä, jonka lämmityskulut nousivat talvella niin suuriksi, että sosiaalitoimistossa päädyttiin etsimään hänelle parempi asunto. Mökki todettiin asumiskelvottomaksi. Voidaan olettaa, että puhaltimella lämmitettävässä mökissä oli talvella haastavaa asua, mutta Matti ratkaisi tilanteen viemällä lämmityslaskut sosiaalitoimistoon, ei toivomalla itselleen uutta asuntoa. Tarve asunnon vaihdolle määritettiin sosiaalitoimiston kautta. Tulkitsenkin, että asuminen sosiaalitoimiston asumiskelvottomaksi määrittelemässä mökissä oli silti Matille itselleen tavallista ja ”normaalialia” elämää. Muutto uuteen asuntoon tapahtui kesällä, ja haastattelussaan Matti kuvaakin,

kuinka ”piti jättää sinne kaikki [kissa, kukat ja metsämarjat] ja lähtee sitte vaan betonibunkkeriin asumaan” (emt. 169). Matin tavoitteena ei haastattelussa ole kritisoida asumisensa muutosta. Lausumasta on kuitenkin luettavissa mökkiasumiseen liittyvä luopumisen haikeus. Sen perusteella tulkitsen eletyn marginaalisuuden voivan mieltä myös itselle tavalliseksi ja hyväksi elämäksi.

Vastaavia tulkintoja on tehnyt myös Kari Huotari (2002, 156–157), jonka hiv-tartunnan saaneiden miesten kokemuksia käsittelevässä tutkimuksessa tartunnan saaneet kokivat itsensä enemmän terveiksi kuin sairiksi ja halusivat elää arkeaan kuten kuka tahansa. Sairastuneet eivät mieltäneet itseään marginaaliin kuuluviksi, mutta muut ihmiset asettivat heidät sinne (ks. myös Holmberg 2020, 85). Tämä tuottaa ristiriitaisuutta elettyyn marginaalisuuteen ja itselle tavalliseen elämään, kun kulttuuristen kategorioiden tuottama eriarvoisuus muuttuu arjessa eli ihmissuhteissa, työpaikoilla tai harrastuksissa rakentuviksi kokemuksiksi. Ristiriitaisuutta syntyy myös siitä, jos marginaalissa eletty, mutta kulttuurisesti vahingollisena näyttäytyvä elämä onkin eläjälleen itselleen palkitsevaa. Esimerkiksi asunnottomuuskierteestä selvinnyt Matti liitti asunnottomuusvuosiinsa haasteiden lisäksi myös vapauden ja jännityksen tunteita, kun porukassa voitiin suunnitella, missä seuraava yö vietettäisiin, ja saatiin mennä ja tulla, miten haluttiin (Juhila 1994, 196). Ymmärrän tämän niin, että itselle tavallinen eletty marginaalisuus mahdollisti Matin tilanteessa, ainakin hetkellisesti, tunteen oman elämän hallinnasta ja yksilöllisestä riippumattomuudesta.

Itselle tavalliseksi määrittyvää, mutta vahingoittavaa elettyä marginaalisuutta on helpompi ymmärtää ilman normatiivisia silmälaseja. On selvää, että esimerkiksi liika päihteen käyttö heikentää terveyttä ja rikkoo ihmissuhteita, mutta silti päihteen voivat olla jollekulle osa tavallista elämää, koska niiden avulla

muuten toivottomalta tuntuva elämäntilannetta on helpompi ”elää auki”. Tämän ei tarvitse tarkoittaa, että marginaalissa eletty elämä tuntuisi silti tyydyttävältä. Toisaalta ”normaali” elämä ja sen tavoittelu voidaan mieltää myös niin ahdistavaksi, mielenkiinnostomaksi ja ei-haluttavaksi, että eletty marginaalisuus tarjoaa sille mielekkäämmän vaihtoehdon. (Virokannas 2002, 132–136.) Tämänkaltaiset havainnot auttavat ymmärtämään elettyä marginaalisuutta arki- ja elämäntilannesidonnaisena ilmiönä, jota normatiivinen ajattelu tavoittaa huonosti. Kuormittavia elämäntilanteita hallitakseen toinen lisää liikuntaa, lähtee lomalle tai hakeutuu psykoterapiaan, kun taas toinen sekoittaa päänsä päihteillä tai jää aamulla sänkyyn makaamaan. Päivittäin toistuvina rutiineina näistä käytännöistä rakentuu lopulta itselle tavallista elämää.

Eletyn marginaalisuuden tarkastelu auttaa ymmärtämään marginaalisuuden yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia ulottuvuuksia

Olen tässä luvussa etsinyt vastausta kysymykseen siitä, kuinka elettyä marginaalisuutta voidaan käsitteellisesti jäsentää. Lähdin liikkeelle etnografiseen aineiston keruuseen liittyvistä havainnoistani, joissa tutkijaminän ja asiakkaiden arjen sisällöt muodostuivat varsin samanlaisiksi, vaikka yhteiskunnalliset asemamme rakentuivat erilaisiksi – asiakkaat elivät päivittäistä elämäänsä marginaalissa, jota minä matkasin havainnoimaan.

Eletyn marginaalisuuden jäsentäminen on luvussa kiinnittynyt arjen pilkkomiseen konkreettisiin, sosiaalisiin, ajallisiin, ruumiillisiin ja poliittisiin sisältöihin, joiden kanssa ihmisten on jokapäiväisestä elämästään suoriuduttava (Holmberg 2020). Lisäksi olen määritellyt eletyn käsitteen päivittäisessä elämässä tapahtuvaksi sosiokulttuuriseksi prosessiksi, jossa marginaalisuu-

teen liittyvät käytännöt, ilmaisut, tunteet ja rituaalit tapahtuvat ja ”eletään auki” (Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 3–5, 11–14; ks. myös Korkiamäki 2021).

Teoreettis-käsitteellisen ja empiirisiin tutkimuksiin nojautuvan tarkastelun myötä päädyin jäsentämään elettyä marginaalisuutta kolmiulotteisen käsitteellistyksen avulla. Käsitteellisen jäsennykseni mukaan eletty marginaalisuus merkitsee eriarvoistettua, päivittäistä ja itselle tavallista elämää. Eriarvoistettu elämä tarkoittaa yhteiskunnassa ilmenevää sosiokulttuurisiin määrittelyihin ja normatiiviseen ajatteluun perustuvaa jaoteltua, jossa enemmistökansalaisten toiminnasta poikkeavat ihmiset aletaan nähdä ”toisina” ja ”puutteellisina”. Marginaalissa elävät eivät useinkaan voi eriarvoistamiselle mitään. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että he ottaisivat eriarvoistetun asemansa mukisematta vastaan. Nykyiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen peilattuna esimerkiksi aktiivisella järjestötoiminnalla, kansalaisaloitteilla ja sosiaalisen median vaikuttamisella monet marginalisoidut ryhmät voivat saada äänensä kuuluviin ja nostaa eriarvoistavia sosiokulttuurisia ja yhteiskunnallisia rakenteita purettaviksi. Samaa tehtävää peräänkuulutan myös sosiaalityön tutkijoilta ja ammattilaisilta. Eriarvoistettujen joukossa on aina myös heitä, jotka eivät jaksakaan tai pysty tuomaan esille omaa ääntään. Tutkijoina ja sosiaalityöntekijöinä olemme vastuussa siitä, kenet oletamme marginaaliin, kenen ääniä kuuntelemme ja millaisin sanavalinnoin raportoimme kuulemaamme eteenpäin. (Ks. myös Ranta & Kuusisto tässä teoksessa.)

Käsitteellistykseni toinen osa eli päivittäinen elämä auttaa tavoittamaan eletyn marginaalisuuden ”auki elämistä”. Tarkastelu tukee havaintojani siitä, kuinka eletty marginaalisuus sisältää haavoittavien tekijöiden lisäksi lukuisen määrän sellaisia arkisia ”tekemisiä”, joita toteutetaan myös normatiivisessa elämässä. Kiinnostavaa onkin, milloin päivittäisestä elämästä lo-

pulta tulee elettyä marginaalisuutta. Olen hyödyntänyt luvussa empiirisiä esimerkkejä päihteiden käytöstä sekä asunnottomuudesta ja todennut niiden mukanaan tuomien, päivittäistä elämää haavoittavien tekijöiden synnyttävän elettyä marginaalisuutta. Silti kaikkia arkielämän epätydyttävyyksiä ei voida linkittää elettyyn marginaaliin. Onko ristiriitaista ajatella, että päivittäinen elämä alkaa muuttua eleyksi marginaalisuudeksi silloin, kun jollakin lailla haavoittunut elämäntilanne alkaa vaatia ulkopuolista ammattiapua sosiaali- ja terveysalan ammattilaisilta?

Edellä esitetty ajatus on sekä marginalisoiva että marginaalisuutta purkava. Marginalisoiva se on siinä mielessä, että ihmisten päivittäinen elämä leimataan ”normaalista” poikkeavaksi eleyksi marginaalisuudeksi, vaikka institutionaalisen avun hakemisessa on kyse kuormittavaa elämäntilannetta ja päivittäistä arkea helpottavista tukipalveluista. Toisaalta leimaavat mielikuvat voivat myös tulla puretuiksi, kun avuntarpeen myötä elettyyn marginaalisuuteen voidaan yhdistää yhä moninaisempia ihmisryhmiä ja palveluja. Tällöin eletty marginaalisuus ei kohdistu vain viimesijaisia palveluja käyttäviin ihmisiin vaan myös keskiluokkaisiin enemmistökansalaisiin, joiden päivittäistä elämää päihderiippuvuudet sekä somaattiset ja mielen sairaudet yhtä lailla kuormittavat ja joiden vuoksi he ovat ammatillisen avun piirissä. Sosiaalityö tähtäisi tällöin ”kaikkien” vaikeissa arjen tilanteissa elävien ihmisten hyvinvoinnin ja yhteiskunnallisen osallistumisen mahdollisuuksien lisäämiseen tukemalla yksilöllisiä elämäntilanteita.

Elettyä marginaalisuutta koskevan käsitteellisen jäsenykseni kolmas osa on itselle tavallinen elämä. Tämä tarkoittaa sitä, että eletty marginaalisuus voi kuormittavuudestaan huolimatta olla eläjälleen myös tavallista, tavoiteltua ja hyvää elämää, vaikka se ulkopuolelta katsottuna näyttäisikin vahingolliselta. Empiirisiin tutkimuksiin tukeutuen havainnollis-

tan, kuinka asunnottomien, hiv-tartunnan saaneiden tai huumehoidossa olevien nuorten eletty marginaalisuus voi tarjota eläjilleen tavallisuuden tuntemuksia tai mielekkäämmän vaihtoehtoon liian kompleksille ”normaalille” elämälle. Normatiivisesta näkökulmasta tulkittuna itselle tavallisena määrittyvä eletty marginaalisuus muodostuu ristiriitaiseksi. Kuinka itseä ja mahdollisesti myös muita vahingoittava elämäntapa voi mieltä tavoiteltavaksi? Kysymystä voi tarkastella vastakysymyksen avulla: entä jos ihminen ei osaa muuta? Esimerkiksi asunnottomana eläneiden huumeita käyttävien ihmisten kotiin kiinnittymistä ja kodin tunnun rakentamista koskeva tutkimus osoittaa ihmisten asumishistorioiden voivan olla niin sirpaleisia ja traumaattisia, ettei kokemusta paikkaan kiinnittymisestä ja kodin tunnusta ole koskaan edes syntynyt (Ranta & Juhila 2020). Jos ihminen ei tiedä eikä tunnista vaihtoehtoa toiminnalleen, itselle tavallista elämää on vaikea muuttaa. Sosiaalityön tehtäväksi muodostuu tällöin ihmisarvon kokemuksen tukeminen, asiakkaan toiveiden kuuleminen sekä muutostyöhön tarvittavien välineiden tarjoaminen.

Jäsennykseni kolmannen osan tarkastelun yhteydessä vaikuttaa siltä, että ”eletyn” käsitteelliset rajat tulevat vastaan. Käsite auttaa ymmärtämään marginaalisuutta arki- ja elämäntilannesidonnoisena ilmiönä, mutta sen avulla on hankala päästä kiinni siihen, miltä tavallinen, tavoiteltu ja hyvä marginaalissa eletty elämä tuntuvat. Tämän tavoittamiseksi eletty kaipaa rinnalleen sekä kokemuksen että kerronnan käsitteitä. Eletyn marginaalisuuden sosiokulttuurisesti määrittyvä ”auki eläminen” luo pohjan marginaalisuuden kokemusten rakentumiselle. Kokemukset rakentuvat suhteessa arjen konkreettisiin, sosiaalisiin, ajallisiin, ruumiillisiin ja poliittisiin sisältöihin (Holmberg 2020), ja niistä tulee kerrottuja, kun ne ilmaistaan erilaisille yleisöille (esim. Vilkkonen 1997).

Lopuksi palaan vielä asiakkaiden ja tutkijaminän samankaltaisiin arjen sisältöihin. Jos sosiokulttuuriset kategorisoinnit ja erilaiset yhteiskunnalliset toiminnan mahdollisuudet loivat välillemme eroja, mikä niitä saattoi yhdistää? Vastaus löytyy inhimillisyydestä. Yhdyn Kirsi Juhilan (2018, 30) ajatuksiin siitä, että ”vaikka ihmisten elämänkulkua kehystävät monet yhteiskunnalliset reunaehdot, jokaisen elämä on silti ainutlaatuinen, yksilöllisesti eletty ja koettu” – ja sellaisenaan arvokas.

Kirjallisuus

- Annola, Johanna (2020) Eletty laitoshoido: Köyhäintalojen ja kunnalliskotien johtajien kokemukset työstään 1890–1960. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänneet*. Jyväskylä: SoPhi, 21–46. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8041-2>
- Brown, Kate & Katie Ellis & Kate Smith (2021) Vulnerability as lived experience: Marginalized women and girls in the UK. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 13–25.
- Büscher, Monika & John Urry (2009) Mobile methods and the empirical. *European journal of social theory* 12:1, 99–116.
- Eletty usko (2018) Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikkö HEX. <https://research.tuni.fi/hex-fi/eletty-usko/> (viitattu 12.8.2021).
- Forsberg, Hannele (2002) Asianosaiset ja marginaalia koskeva kerronta. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 107–110.
- Hall, Christopher & Suvi Raitakari & Kirsi Juhila (2021) Deinstitutionalisation and ‘home turn’ policies: Promoting or hampering social inclusion? *Social inclusion* 9:3, 179–189.
- Harjula, Minna (2020) Eletty sosiaalityö kahden sukupolven murroskokemuksena 1940–2000. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänneet*. Jyväskylä: SoPhi, 47–75. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8041-2>
- Holmberg, Suvi (2020) *Arki ei pysähdy: Tutkimus elämästä rinta- ja eturauhassyövän kanssa*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 252. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Holmberg, Suvi & Johanna Ranta (2022) Kotona katkolla: Asiakkaan arki osana kotiin vietävää katkaisuhuhoitoa. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Huotari, Kari (2002) Hiv-positiivisten homo- ja biseksuaalimiesten salatut elämät. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 145–163.
- Jokinen, Arja & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) (2004) *Puhua vastaan ja vaieta: Nuwottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.

- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) (1995) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat: Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) (2012) *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit: Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (1994) Muistot resurssina: Entisten asunnottomien menneisyyspuheiden tarkastelua. *Janus* 2:2, 164–177.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: Sophi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) (2002) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) (2017) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge.
- Juhila Kirsi, Johanna Ranta & Suvi Holmberg (2022) Kotiin paikantuvan tutkimuksen metodologisia lähtökohtia. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Katajala-Peltomaa, Sari & Raisa Maria Toivo (2021) *Lived religion and gender in late medieval and early modern Europe*. New York: Routledge.
- Korkiamäki, Riikka (2021) Haavoittuvat nuoret ja eletty sosiaalinen tuki. *Tiedetempaus* 24.–25.3.2021. Pori, Suomi.
- Leppävuori, Anna & Ensio Karjalainen (2018) Pihljalinnan alueellinen toimitusjohtaja joutui lopettamaan ”ihmisroska” -kommenttiansa takia. Yle 11.9.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10397879> (viitattu 24.9.2021).
- Lydahl, Doris & Suvi Holmberg & Kirsi Günther & Johanna Ranta (2021) Doing data together: Affective relations and mobile ethnography in home visits. *Qualitative research* 21:4, 515–530.
- Manen, Max van (2017) But is it phenomenology? *Qualitative health research* 27:6, 775–779.
- MARGI-tutkimusryhmä (2021) Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa 2017–2022. <https://research.tuni.fi/margi-fi/projektit/kodeissa-tapahtuvien-palvelukohtaamisten-maantiede-hyvinvointipalvelujen-marginaalissa-2017-2021/> (viitattu 30.4.2021).
- McGuire, Meredith B. (2008) *Lived religion: Faith and practice in everyday life*. New York: Oxford University Press.
- Novoa, Andre (2015) Mobile ethnography: Emergence, techniques and its importance to geography. *Human geographies: Journal of studies and research in human geography* 9:1, 97–107.
- Omaheimo, Raisa (2021) Raisa Omaheimon kolumni: Miksi sama asia on rikkaan tekemänä cool ja köyhän tekemänä mauton? Yle 19.9.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-12101106> (viitattu 22.9.2021).
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila (2022) Kotikäänne: Hyvinvointipalveluiden ja -työn muutos. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>

Suvi Holmberg

- Raitakari, Suvi & Anna Kulmala & Kirsi Günther & Kirsi Juhila & Sirpa Saario (2011) Vakava mielen sairaus ja eriarvoisuudet arjessa. *Janus* 19:4, 326–34.
- Ranta, Johanna & Kirsi Juhila (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative social work* 19:4, 685–700.
- Saari, Juho (2015) *Huono-osaiset: Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Strandell, Harriet & Ilse Julkunen & Katri Lamminen (2002) 'Ku ois vaan sellane normaali elämä': Elämänkulku marginaalista katsoen. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 111–124.
- Vilkko, Anni (1997) *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana: Naisen elämän kerronta ja luenta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 663. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Virokannas, Elina (2002) Normaalien merkitykset huumehoitoyksikön nuorten puheessa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 125–144.
- Vuola, Elina (toim.) (2020) *Eletty uskonto: Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Osa II

SOSIAALITYÖN TUTKIMUKSEN EMPIIRISIÄ NÄKÖKULMIA MARGINALISAATIOON

Liittoutumisen ja samanmielisyyden tuottaminen monitoimijaisessa jalkautuvassa aikuissosiaalityössä

Kirsi Günther

Aikuissosiaalityön ytimessä on yhteiskunnassa marginaalisessa asemassa olevien aikuisten ja erityistä tukea tarvitsevien auttaminen ja hyvinvoinnin parantaminen (Pohjola ym. 2019; ks. myös Juhila 2018). Aikuissosiaalityössä kohdataan moninaisia ongelmia, kuten työttömyyttä, asunnottomuutta, psyykkisiä sairauksia, päihderiippuvuuksia sekä talouteen ja elämänhallintaan liittyviä haasteita. Aikuissosiaalityöntekijät eivät työskentele yksin, vaan monitoimijaisessa yhteistyössä asiakkaan ja hänen läheistensä, toisten ammattilaisten, kuten terveyden- ja vanhus-tenhuollon, lastensuojelun ja Kelan asiantuntijoiden, sekä kolmannen sektorin palveluntuottajien kanssa. Yhteistyökumppaneiden valikoitumista ohjaavat asiakkaan elämäntilanne, avun ja tuen tarpeet sekä toiveet. Monitoimijaista yhteistyötä pidetään yhtenä, vaikuttavana tapana parantaa marginaalisessa asemassa olevien asiakkaiden hyvinvointia ja palveluiden saatavuutta (Sousa & Costa 2009; Mönkkönen ym. 2019).

Nykyisin aikuissosiaalityössä pyritään yhä enemmän liikumaan eli jalkautumaan toimistosta yhdessä toisten ammattilaisten kanssa sinne, missä asiakkaat ovat, esimerkiksi asiakkaan kotiin, lähiyhteisöihin ja kuntoutuspaikkoihin. Työntekijöiden jalkautumista on perusteltu sillä, että koti ja elinympäristö itsessään kertovat paljon asiakkaasta ja hänen arjestaan. (Ks. Juhila 2018; Juhila 2022; Günther 2022.) Työntekijöiden jalkautumista asiakkaan arkeen ja hänelle tärkeisiin paikkoihin voidaan pitää

vaikuttavana tapana tukea asiakasta, jolla on monenlaisia, usein kasautuneita vaikeuksia elämässään. Jalkautuvan yhteistyön tavoitteena onkin vastata asiakkaiden avun ja tuen tarpeisiin kokoamalla eri asiantuntijat yhteen – siksi monitoimijaisella yhteistyöllä on oma merkityksellinen asemansa, kun työskennellään kasautuneiden vaikeuksien ja yhtäaikaisten palvelutarpeiden kanssa.

Useissa tutkimuksissa on nostettu esiin monitoimijaisen yhteistyön mahdollisuuksia ja siihen liittyviä haasteita (ks. esim. Launis 1997; Mönkkönen ym. 2019; Raitakari ym. 2021). Nämä mahdollisuudet ja haasteet todentuvat tilannekohtaisissa neuvotteluissa, joissa asiakkaat ja eri alojen työntekijät sovittavat asiantuntijuutensa ja osaamisensa yhteen sekä tekevät yhteistyötä monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa. Kaarina Mönkkösen (2018) mukaan monitoimijainen vuorovaikutus on parhaimmillaan vastavuoroista: asiakas ja ammattilaiset toimivat yhteistyössä tasavertaisina asiantuntijoina siten, että kummankin ääni ja toiveet huomioidaan. Pahimmillaan monitoimijainen vuorovaikutus on vallankäyttöä, jolloin ei voida puhua tasavertaisesta asiantuntijuudesta eikä osallisuudesta. (Emt. 18–19.) Suvi Raitakari ja kumppanit (2021, 133–136) toteavat, että asiakkaan osallisuutta vahvistava monitoimijainen vuorovaikutus edellyttää jaettua ymmärrystä institutionaalisista tavoitteista sekä toisten osapuolten näkemysten ja toiveiden huomioimista.

Perehdyn tässä luvussa monitoimijaiseen yhteistyöhön, jota on harvoin tarkasteltu jalkautuvan aikuissosiaalityön kontekstissa ja mikrotasolla asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutuksen näkökulmasta. Havainnoin sellaista monitoimijaista yhteistyötä, jossa asiakas ja ammattilaiset sitoutuvat yhteistyöhön ja ”puhaltavat yhteen hiileen” pyrkiessään vastaamaan asiakkaan moninaisesti tuen tarpeisiin. Kysyn, miten monitoimijaisissa jalkautuvan aikuissosiaalityön kohtaamisissa ja työntekijöiden ja

asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa tuotetaan liittoutumista ja samanmielisyyttä sekä miten asiakkaat ja työntekijät osallistuvat niiden tuottamiseen?

Tutkimusaineistoni koostuu nauhoitetuista jalkautuvan aikuissosiaalityön kontekstissa tehdyistä monitoimijaisista asiakas kohtaamisista. Jäsenän aineistoa vuorovaikutuksen tutkimuksessa hyödynnetyillä liittoutumisen ja samanmielisyyden käsitteillä. Liittoutumisella viitataan asiakkaan ja työntekijöiden väliseen yhteistyöhön, joissa molemmat ovat samankaltaisesti suuntautuneet palvelulle asetettuun institutionaaliseen tehtävään ja vuorovaikutuksellisiin käytäntöihin (Juhila ym. 2014, 119). Liittoutumisen sitoutumisaste osoittaa, kenen näkemyksen puolelle ja kuinka vahvasti asiakas tai työntekijä(t) on asettunut. Samanmielisyydellä puolestaan tarkoitan monitoimijaista vuorovaikutusta, jossa työntekijä(t) ja/tai asiakas jatkavat omassa puheenvuorossaan aiheen käsittelyä edellä olevan puhujan kanssa samansuuntaisesti eivätkä ilmaise erimielisyyttä (Jokinen 1999). Samanmielisesti asemoituessaan osallistujat tuottavat vaikutelmaa yhteistyökykyisyydestä ja työskentelyyn sitoutumisesta, mutta eivät välttämättä sitoudu toistensa näkemyksiin. Monitoimijaisissa kohtaamisissa asiakas ja työntekijät voivat osoittaa samanmielisyyttä, mutta eivät liitoudu toistensa näkemyksiin. (Ks. esim. Kangasharju 1998; Jokinen 1999.) Tämän vuoksi on tärkeää tarkastella myös sitä, miten moniammatillisissa kohtaamisissa sitoudutaan puheen ja vuorovaikutuksen tasolla yhteistyöhön ja toisten näkemyksiin.

Avaan luvussa ensin aikuissosiaalityön jalkautuvaa työtä ja monitoimijaista työskentelyä. Luvun toisessa osassa kuvaan tutkimuksen kohteena olevaa aineistoa ja sitä, kuinka käytännössä analysoin ja tulkitsen työntekijöiden vuorovaikutuksesta liittoutumisen ja samanmielisyyden ilmaisuja. Tuloksia tarkastellessani analysoin aineisto-otetta edellisessä osiossa rakenta-

mani viitekehyksen avulla. Johtopäätöksissä pohdin keskeisten tulosten merkityksiä, erityisesti sitä, miten jalkautuva sosiaalityö monitoimijaisen työn ympäristönä vaikuttaa ja haastaa työntekijöiden sekä asiakkaan rooleja ja vuorovaikutusta.

Monitoimijainen työskentely jalkautuvassa aikuissosiaalityössä

Aikuissosiaalityötä on määritelty useista eri lähtökohdista, muun muassa tekemällä sisältöjen ja toimintatapojen kuvausta. Yksiselitteistä määritelmää on vaikea tehdä, koska aikuissosiaalityö määrittyy usein eri tavoin paikallisesti kunnallisissa organisaatioissa ja niiden toimintakulttuureissa. (Blomgren & Kivipelto 2012, 15–19; Karjalainen ym. 2019.) Aikuissosiaalityötä kuvataan usein viimesijaisena ja tarveharkintaisena työnä, jonka asiakasryhmää yhdistävät työikäisyys, haastavat elämäntilanteet ja erityisen tuen tarpeet, kuten taloudellisen ja asumisen tuen tarve. Asiakasryhmään liitetään usein myös työttömyys sekä päihderiippuvuudesta ja psyykkisistä sairauksista johtuva avun tarve. (Jokinen & Juhila 2008, 9; Juhila 2008, 19–20; Karjalainen ym. 2019.)

Aikuissosiaalityö mielletään perinteisesti toimistossa tahtuviksi asiakaskohtaamisiksi. Tänä päivänä aikuissosiaalityön työntekijät kuitenkin jalkautuvat eli liikkuvat enenevässä määrin asiakkaan arkeen, kotiin ja toimintaympäristöihin, kuten kirjastoon, kahvilaan tai kolmannen sektorin toimipaikkoihin (ks. Juhila 2018). Kristian Wahlbeck ja kumppanit (2018, 9) määrittelevät jalkautuvan sosiaalityön palveluksi, joka viedään sinne, missä sitä tarvitsevat ihmiset ovat. Siten jalkautuvalla aikuissosiaalityöllä tarkoitetaan menetelmää, jossa sosiaalityön ammattilaiset kohtaavat asiakkaan hänen omassa ympäristössään ja osallistuvat konkreettisesti hänen elämäänsä ja arkeensa

(Juhila 2018). Jalkautuvaa aikuissosiaalityötä kuvastaa yksilökohtaisuus, suunnitelmallisuus ja monitoimijuus. Aikuissosiaalityössä työntekijöiden arkeen kuuluu organisaatiot ylittävä yhteistyö esimerkiksi Kelan, päihdehuollon, TE-toimistojen ja terveydenhuollon kanssa (Blomgren & Kivipelto 2012). Parhaimmillaan tämän yhteistyön avulla työntekijät pääsevät aiempaa lähemmäksi asiakkaan jokapäiväistä arkea ja saavat käsitystä asiakkaan hyvinvoinnista ja toimijuudesta sekä niihin liittyvistä haasteista.

Kansainvälisissä tutkimuksissa eri alojen ammattilaisten välistä yhteistyötä kuvataan usein käsittein multi-, inter-, trans- tai crossprofessionaalisuus. Näissä määritelmissä asiakkaan ja työntekijöiden välisen yhteistyön ja toimijuuden syvyysasteet vaihtelevat. Multiprofessionaalisuus vastaa parhaiten määritelmää perinteisestä yhteistyöstä, jossa työ on jaettu eri toimijoiden vastuiden mukaan ja asiakas nähdään rinnakkaisena toimijana. Interprofessionaalisuuden käsite sen sijaan sisältää ajatuksen eri toimijoiden erilaisia rooleja ja tietoja, taitoja ja vastuita tunnistavasta ja yhteen sovittavasta yhteistyöstä. Trans- tai crossprofessionaalisuutta puolestaan kuvataan usein poikkiammatillisena yhteistyönä, jota tehdään ammatillisia rajoja rikkoen. Näiden käsitteiden merkitykset ovat lähellä toisiaan, ja niissä keskeistä on tasavertainen toimiminen ja asiakaslähtöisyys. Siitä huolimatta ne eroavat toisistaan suhteessa yhteistyön intensiivisyyteen: multiprofessionaalinen yhteistyö edustaa heikkoa intensiivisyyttä, kun taas poikkiammatillinen yhteistyö merkitsee vahvaa intensiivisyyttä yhteistyössä. (Isoherranen 2012, 20–21; Kekoni ym. 2019, 15–16.) Keskeistä yhteistyössä on eri toimijoiden, asiakkaiden ja työntekijöiden välinen vuorovaikutus, joka voi välillä olla vastavuoroista ja osallistavaa ja välillä vallankäyttöä, jolloin ei voida puhua tasavertaisesta asiantuntijuudesta. Asiantuntijan valta vaikuttaa

monitoimijaisissa yhteistyösuhteissa asiakkaan toimintaan yhteistyöverkoston jäsenenä (D'Amour ym. 2005; Isoherranen 2012; Mönkkönen 2018).

Suomessa monitoimijuuden rinnalla käytetään myös käsitteitä monialaisuus ja moniammatillisuus (ks. esim. Raitakari ym. 2019). Monialaisuus määrittyy yhteistyöksi, jota tehdään eri hallinto- ja tieteenalarajat ylittäen esimerkiksi työvoimahallinnon ja sosiaalihuollon työntekijöiden kesken. Monitoimijuuden käsite puolestaan kuvastaa julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin välistä yhteistä toimintaa, jossa asiakaskansalainen on yksi toimija. Monitoimijuudella tarkoitetaan usein yhteistyön tekemistä, kehittämistä ja tutkimista siten, että kansalainen on osallinen sekä palveluprosessissa että palvelun kehittämis- ja tutkimusprosessissa (Pyykönen 2013). Moniammatillisuuden käsite määrittyy usein yhteistyöksi, jossa työ on jaettu eri asiantuntijoiden institutionaalisten vastuiden mukaan ja jossa keskeistä on asiakaslähtöisyys (ks. Isoherranen 2012). Näin monitoimijuuden käsite voidaan ymmärtää laajemmaksi käsitteeksi kuin moniammatillisuus ja monialaisuus (Muukkonen 2015, 232). Peppi Saikun ja kumppaneiden (2017) mukaan monitoimijuus voidaan nähdä horisontaalisena yhteistoimintana, vaikka toimijat eivät olisikaan tasavertaisessa asemassa keskenään.

Ammattilaisten välisen yhteistyön voidaan nähdä pitävän sisällään erilaisia määritelmiä, mikä hankaloittaa käsitteen sisällön hahmottamista (ks. esim. Isoherranen 2012). Kaarina Mönkkösen ja Taru Kekonin (2020) mukaan esimerkiksi monitoimijuuden käsitettä on lainsäädännössä ja arjen työkäytännöissä kuvattu moniammatillisuuden, -tieteisyyden ja -alaisuuden käsitteillä. Osittain tämän vuoksi käytän tässä tutkimuksessa monitoimijuuden käsitettä ja tarkoitan sillä eri työntekijöiden ja asiakkaan välistä, joko organisaatioiden sisäistä tai

niiden välistä yhteistyötä, jonka avulla pyritään edistämään asiakkaan hyvinvointia. Tässä yhteistyössä keskeisenä lähtökohtana ja tavoitteena on asiakkaan toimijuus ja osallisuus (ks. Juhila ym. 2021). Ajattelen, että monitoimijainen yhteistyö on dynaaminen käsite, jonka merkitystä luodaan jatkuvasti jalkautuvan aikuissosiaalityön arjessa ammattilaisten ja asiakkaiden välisissä vuorovaikutustilanteissa.

Aikuissosiaalityössä monitoimijainen jalkautuva ryhmä muodostuu yleensä työntekijöistä, jotka työskentelevät asiakkaan ongelman parissa siten, että heillä on yhteinen tavoite ja tehtävä, esimerkiksi asiakkaan toimeentulo-ongelmaan ratkaisuvaihtoehtojen etsiminen tai asiakkaan hyvinvoinnin ja toimijuuden tukeminen. Ryhmässä eri alojen työntekijät pyrkivät muodostamaan yhdessä jaettua ymmärrystä ja tietämystä asiakkaan haasteellisista elämäntilanteista. He etsivät ratkaisuvaihtoehtoja niihin yhdessä asiakkaan kanssa neuvotellen ja hyödyntäen kunkin osapuolen asiantuntijuutta (ks. D'Amour ym. 2005; Kekoni ym. 2019, 20; Juhila ym. 2021). Näin heidän on mahdollista parhaimmillaan rakentaa yhdessä yhteistä ja jaettua ymmärrystä asiakkaan tilanteesta ja yhdessä löytää siihen parhaita mahdollisia ratkaisuvaihtoehtoja (ks. Edwards 2004; 2011; Pärnä 2012).

Liittoutuminen ja samanmielisyyden tuottaminen monitoimijaisessa yhteistyössä

Monitoimijaisen jalkautuvan yhteistyön toimivuus ei ole aina itsestäänselvyys, vaikka sitä pidetään onnistuessaan vaikuttavana tapana parantaa marginaalisessa asemassa olevien asiakkaiden hyvinvointia (ks. esim. Launis 1997). Yhteistyötä haastavat muun muassa työntekijöiden erilaiset tietoperustat, arvot, toimintatavat ja organisaatiokulttuurit sekä ymmärrys jalkautta-

vasta monitoimijaisesta työstä (ks. Kekoni ym. 2019; Juhila ym. 2021). Yhteistyön toimivuudelle merkityksellistä on eri työnteekijöiden välisen yhteisen kielen ja toimintatapojen, kuten vuorovaikutus- ja yhteistyötapojen löytyminen, asiakkaan ja ammattilaisten asiantuntijuuksien ja toimintavaltuuksien tunnistaminen sekä luottaminen heidän toimintaansa ja sitoutumiseensa yhdessä tehtävään työhön (Sousa & Costa 2009; Edwards 2011; Pärnä 2012; Kekoni ym. 2019, 22; Raitakari ym. 2021).

Monitoimijaisessa yhteistyössä pulmaksi voi muodostua myös se, että työ kietoutuu ongelmien ympärille ja niiden työntekijälähtöiseen ratkaisemiseen, jolloin asiakkaan omat näkemykset ja mielipiteet voivat jäädä taka-alalle (Kekoni ym. 2019, 23; Juhila ym. 2021). Tällöin asiakkaasta saattaa tulla työn ja vuorovaikutuksen passiivinen kohde, eikä hän pääse osalliseksi omaan asiaansa (Juhila ym. 2021).

Monitoimijaisen yhteistyön näkökulmasta keskeistä onkin juuri vuorovaikutus, asenne toisiin työntekijöihin ja asiakkaisiin sekä heillä olevaan tietoon (Juhila ym. 2021). Parhaimmillaan jalkautuva monitoimijainen ryhmä koostuu työntekijöistä ja asiakkaasta, jotka toimivat tavoitteellisesti, omia näkemyksiään esittäen ja siten uutta tietoa ja osaamista tuottaen ja hyödyntäen etsiessään ratkaisuvaihtoehtoja ongelmiin (Mönkkönen ym. 2019, 48–50, 54). Näin ollen yhteistyö vaatii kykyä neuvotella ja huomioida toisten näkemykset ja toiveet sekä myös kykyä sietää erimielisyyttä (Mönkkönen 2019; Raitakari ym. 2021). Asiakas ja työntekijä neuvottelevat yhdessä siitä, mihin yhteistyössä keskitytään eli mikä on yhteinen tehtävä ja tavoite sekä miten se toteutetaan (Edwards 2011, 33). Neuvotellessaan asiakas ja työntekijä asemoivat itsensä erilaisiin vuorovaikutuksessa rakentuviin positioihin, kuten puheenjohtajaksi, tietäjäksi, kertojaksi ja kuulijaksi (ks. esim. Suoninen & Wahlström 2009; Raitakari ym. 2021). Po-

sitiot eivät ole staattisia, vaan ne muuttuvat monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa.

Raitakarin ja kumppaneiden (2021) mukaan työntekijöillä on merkittävä asema siinä, miten he kutsuvat ja osallistavat asiakkaan vuorovaikutukseen esimerkiksi esittämiensä kysymysten avulla. Monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa voi syntyä myös erilaisia työntekijä-työntekijä- tai asiakas-työntekijäliittoutumia. Helena Kangasharjun (1996) mukaan liittoutuma voi muodostua muun muassa silloin, kun työntekijä 1 esittää mielipiteensä, minkä jälkeen työntekijä 2 ilmaisee olevansa työntekijän 1 kanssa eri mieltä, ja lopulta asiakas ilmaisee samanmielisyyttä työntekijän 2 kanssa. Liittoutuma syntyy, kun asiakas tai työntekijä ilmaisevat vahvan sitoutumisasteensa jonkun vuorovaikutuksessa olleen osallistujan esittämään näkemykseen (ks. Kangasharju 1996; 1998). Sitoutumisasteen vahvuus osoittaa liittoutujan liittoutumisen suhteessa esitettyyn näkemykseen ja siihen, kenen puolelle liittoutuja asettuu (Jokinen 1999, 130). Asiakas ja työntekijä voivat käyttää samanmielisyyden ja liittoutumisen osoittamiseen erilaisia keinoja, kuten edellisen puhujan puheenvuoron toistoa, toisen puheenvuoron täydentämistä, yhteisten luetteloiden rakentamista sekä dialogipartikkelin käyttöä (Kangasharju 1998).

Monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa työntekijät ja asiakkaat liittoutuvat usein toistensa kanssa saadakseen hyväksyntää omiin näkemyksiinsä tai vaikuttaakseen toistensa näkemyksiin. Työntekijät voivat esimerkiksi liittoutua yhteen vastustamaan joitain asiakkaan esittämiä näkemyksiä ja tulkintoja, tai joku työntekijöistä voi liittoutua asiakkaan kanssa tuodakseen esiin asiakkaan näkemyksiä ja oikeuksia. (Juhila ym. 2021.) Anna Kulmala, Heli Valokivi ja Anni Vanhala (2003) ovat tulkinneet asiakkaan sitoutumista yhteistyöhön hyödyntäen liittoutumisen käsitettä. He näkevät liittouman jatkumona, jossa toisessa

päässä on asiakkaan vahva liittoutuminen työntekijän kanssa ja toisessa asiakkaan erimielisyys ja irtisanoutuminen suhteesta. Minna-Kaisa Järvisen (2006, 84–85) mukaan liittoutumisessa keskeistä on luottamus. Jos asiakas kokee, että työntekijä on vahvasti hänen puolellaan ja ajaa hänen asiaansa, asiakas liittoutuu työntekijän kanssa saadakseen edistettyä omia asioitaan.

Monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa työntekijät ja asiakas esittävät sekä toistensa puheenvuoroista eroavia että samanmielisyyttä osoittavia näkemyksiä. Piia Mikkola (2014) on tutkinut sitä, miten samanlinjaisuus ja erilinjaisuus rakentuvat yhteistyössä. Hän tarkoittaa samanlinjaisuudella sitä, että vuorovaikutukseen osallistuva jatkaa edeltävän puhujan aloittamaa aiheen käsittelyä edellisen puhujan ehdottamasta näkökulmasta. Eriilinjaisuudella hän puolestaan tarkoittaa sitä, että vuorovaikutuksessa oleva tarkastelee aihetta edellisestä puhujasta poikkeavalla tavalla. Samanlinjaisuuden kanssa osittain päällekkäinen käsite on Mikkolan mukaan samanmielisyyys, joka eroaa samanlinjaisuudesta sillä, että samanmielisyydessä on kysymys asennoitumisesta suhteessa edeltävään vuoroon. (Emt.176–180.) Tässä tutkimuksessa käytän samanmielisyyden käsitettä synonyyminä samanlinjaisuuden käsitteelle. Ymmärrän samanmielisyyden siten, että moni vuorovaikutukseen osallistuva jatkaa edeltävän puhujan näkökulmasta aiheen käsittelyä samansuuntaisesti. Tehdessään näin hän myös usein samalla liittoutuu edellä olevan puhujan kanssa. Kangasharju (1998) kuitenkin muistuttaa, että monitoimijaiseen vuorovaikutuksessa voi esiintyä myös näkemyksiä, jotka voidaan tulkita osittaiseksi samanmielisyydeksi, erimielisyydeksi tai pelkästään ilmaukseksi siitä, että vuorovaikutukseen osallistuja on reagoinut viestiin (ks. myös Jokinen 1999).

Työntekijöiden ja asiakkaan välisen vuorovaikutuksen analysointi

Aineistona monitoimijaiset asiakaskohtaukset

Tarkastelemani aineisto¹ on kerätty jalkautuvan aikuissosiaalityön arjessa tapahtuneista monitoimijaista asiakaskohtauksista keskikokoisessa suomalaisessa kaupungissa. Kyseisen kunnan aikuissosiaalityön palvelut on organisoitu siten, etteivät työntekijät tapaa asiakkaita sosiaalitoimistossa, vaan he jalkautuvat asiakkaiden arkeen, kuten koteihin, asumispalvelujen taukotiiloihin, kuntouttavan työtoiminnan tiloihin ja TE-palvelupisteeseen. Aikuissosiaalityö toimii myös erillisissä institutionaalisissa tiloissa. Työntekijät tapaavat asiakkaita esimerkiksi Ohjaamossa, joka on alle 30-vuotiaille tarkoitettu palvelu, josta saa apua monenlaisiin asioihin kuten opiskeluun, työllistymiseen ja asumiseen liittyviin kysymyksiin. Lisäksi asiakkaita kohdetaan Järjestötalolla eli avoimen kansalaistoiminnan keskuksessa, jossa toimii erilaisia järjestöjä ja sosiaalipalveluja.

Tutkimusaineisto koostuu vuonna 2018 aikuissosiaalityössä kerätyistä yhdeksästä luonnollisissa monitoimijaisen kohtaamisen tilanteissa nauhoitetuista ääninauhoitteista (yhteensä 6 h 35 min, yhden palaverin pituus keskimäärin 44 min) ja tutkijan havaintopäiväkirjaan kirjaamista kohtaamiseen liittyvistä havainnoista. Aineisto on kerätty liikkuvan etnografian keinoin, eli tutkija on jalkautunut aikuissosiaalityön ja asiakkaan arjen paikkoihin ja tiloihin, joissa asiakkaat ja työntekijät toimivat ja tapaavat toisiaan. Jalkautumalla asiakas-työntekijäkohtauksiin tutkija havainnoi kokonaisvaltaisesti kohtaamista: seuraa vuorovaikutusta, näkee, kokee ja aistii kohtaamisten paikat, tilat ja

1 Aineisto on kerätty osana Suomen Akatemian tutkimushanketta *Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa* (2017–2022).

tunnelman sekä kirjoittaa havainnoistaan havaintopäiväkirjaan (ks. Novoa 2015; Lydahl ym. 2021; Juhila ym. 2022).

Tutkimukseen osallistuminen oli työntekijöille ja asiakkaille vapaaehtoista. Suurin osa aineistossa olevista asiakkaista on ollut pitkään aikuissosiaalityön asiakkaana. Ennen aineiston keruuta työntekijöitä ja asiakkaita informoitiin tutkimuksen tarkoituksesta ja eettisyydestä: siihen osallistumisen vapaaehtoisuudesta, aineiston käyttötarkoituksesta ja käsittelystä sekä säilytyksestä. Tutkimuksella on puoltava lausunto alueen ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta.

Monitoimijaiset kohtaamiset kietoutuvat moninaisten ja vaikeiden asiakastilanteiden ympärille, kuten asiakkaan taloudellisiin kysymyksiin, työkyvyn arviointiin, päihteenkäyttöön, asumisen turvaamiseen tai avun ja tuen tarpeen arviointiin sekä palvelujen suunnitteluun. Joissakin monitoimijaisissa kohtaamisissa jokin näistä sai suuremman painoarvon kuin toinen. Jalkautuvissa monitoimijaisissa kohtaamisissa on asiakkaan ja sosiaalityöntekijöiden lisäksi läsnä 1–3 muuta ammattilaista, esimerkiksi asumispalvelujen työntekijöitä, asumis- ja kuntoutusohjaajia, työvoimahallinnon työntekijöitä, asiakkaan tukihenkilöitä ja päihde- tai vanhuspalvelujen työntekijöitä, sekä asiakkaan omainen, jotka tuovat oman erityisasiantuntijuuteensa asiakastilanteessa käsiteltäviin ja selviteltäviin asioihin. Työntekijät ovat yleensä toisilleen ja asiakkaalle ennestään tuttuja, mutta joihinkin tapaamisiin liittyy uusia kohtaamisia.

Koska kohtaamiset tapahtuvat jalkautuvan aikuissosiaalityön kehyksessä ja tietyn teeman ympärillä, sosiaalityöntekijä toimii usein monitoimijaisen kokoontumisen kutsujana ja vetäjän roolissa. Paikka, jossa kohtaaminen tapahtuu, määrittyy asiakkaan tarpeen ja toiveiden mukaan. Sosiaalityöntekijä avaa kokouksen kertaamalla aiemmassa kokoontumisessa läpikäydyt asiat ja kertomalla, miksi ja minkä aiheen ympärille sillä kerralla

on kokoonnuttu. Kokouksen siirtymät aiheesta toiseen eivät ole lineaarisia, vaan jo käsiteltyyn aiheeseen saatetaan palata välillä uudestaan. Kokouksen puheenjohtajana toimivan sosiaalityöntekijän tehtävänä on pyrkiä huolehtimaan siitä, että jokaisen ääni pääsisi kokouksessa kuuluviin. Kokouksen lopussa sosiaalityöntekijä kokoaa ja kertoo monitoimijaisessa kohtaamisessa neuvotellut ja yhteisesti sovitut asiat sekä jaetut vastuut.

Liittoutumisen ja samanmielisyyden analysointi

Analysoin, järjestelin ja luokittelin aineistoa hyödyntäen sisällönanalyysiä (Tuomi & Sarajärvi 2009; Krippendorff 2013) sekä institutionaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksen analyttisiä liittoutumisen ja samanmielisyyden käsitteitä (ks. Hall ym. 2014; myös Jokinen ym. tässä teoksessa). Järjestelin aineistoa sisällönanalyysin keinoin yhtäläisyyksien ja erojen näkökulmasta ja pyrin tuottamaan yleistä kuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Valittujen aineisto-otteiden lähiluennassa keskityin liittoutumisen ja samanmielisyyden näkökulmasta monitoimijaisen vuorovaikutuksen analysointiin.

Aineiston analyysissä käytin apuna ATLAS.ti 9 -ohjelmaa. Analyysiprosessini jakautui kahteen vaiheeseen. Ensimmäisessä vaiheessa kuuntelin kohtaamisten nauhoitteita, luin niistä tehtyjä litteraatioita ja kävin läpi kohtaamisista tehtyjä havaintopäiväkirjamerkintöjä rakentaen näin ymmärrystä monitoimijaisista kohtaamisista. Toisessa vaiheessa luokittelin aineistoa tutkimuskysymysteni ohjaamana. Tarkastelin, miten monitoimijaisissa jalkautuvan aikuissosiaalityön kohtaamisissa ja työntekijöiden ja asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa tuotetaan liittoutumista ja samanmielisyyttä ja miten asiakkaat ja työntekijät osallistuvat niiden tuottamiseen. Paikansin aineistosta 35 jaksoa, jotka luokittelin kolmeen erilaiseen teemaluokkaan: samanmielisyyttä yhdessä liittoutuen (25 jaksoa), liittoutumista

ja samanmielisyyttä asiakkaan osallisuutta korostaen (6 jaksoa) sekä samanmielisyyttä työntekijöiden antaman informaation ohjaamana (4 jaksoa). Työntekijät ja asiakkaat tuottivat samanmielisyyttä ja liittoutumista näissä luokissa työntekijät ja asiakkaat tuottivat erilaisin puhe- ja vuorovaikutuskeinoin.

Tämän jälkeen keskityin monitoimijuuden kohtaamista kuvaavien aineisto-otteiden valitsemiseen yhteistyöhön sitoutumisen näkökulmasta. Valitsin aineistosta kolme erilaista otetta samoin perustein. Ensinnäkin otteista tulee näkyväksi asiakkaan ja työntekijöiden välinen liittoutuminen ja samanmielisyyys. Toiseksi otteet havainnollistavat samanmielisyyttä ja liittoutumista tuottavat toiminta- ja puhuvat. Lisäksi ne tekevät näkyväksi asiakkaan ja ammattilaisten roolit kohtaamisessa ja havainnollistavat jalkautuvan monitoimijaisen kohtaamisen tehtäviä ja sen tavoitteita. Olen poistanut ja muuttanut aineisto-otteissa olevia tunnustetietoja, kuten ihmisten, palveluiden ja paikkakuntien nimet.

Asiakkaan ja työntekijöiden liittoutuminen ja samanmielisyyden tuottaminen monitoimijaisissa neuvotteluissa

Samanmielisyyttä yhdessä liittoutuen

Seuraavan aineisto-otteen monitoimijaisessa kohtaamisessa tavoitteena on neuvotella sosiaalityöntekijän, työvoimapalvelun työntekijän ja asiakkaan kanssa asiakkaan päihdeiden käytöstä ja kuntouttavasta työtoiminnasta. Asiakas on pyytänyt monitoimijaista kohtaamista, jossa käsiteltäisiin hänen toivettaan päästä kuntouttavaan työtoimintaan. Palaveri pidetään Järjestötalolla, jonne sosiaalityöntekijä ja työvoimapalvelun työntekijä jalkautuvat. Työntekijöiden tehtävät ovat neuvottelussa erilaiset. So-

siaalityöntekijä ohjaa neuvottelua ja nostaa esiin aiheita, jotka liittyvät muun muassa asiakkaan päihteiden käyttöön, päihdehoitoon ja taloudellisiin kysymyksiin. Työvoimapalvelun työntekijän vastuulle määrittyy enemmän työkykyyn ja työhön liittyviä kysymyksiä. Asiakas tuottaa kohtaamiseen oman näkemysensä tilanteestaan ja esittää oman toiveensa kuntouttavasta työtoiminnasta. Ennen käsiteltyjen asioiden tiivistämistä neuvottelussa on keskusteltu asiakkaan taloudellisesta selviytymisestä ja vuokranmaksusta.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Nyt minulle itseleni, vedetäänkö yhteen tämä mitä tähän mennessä ollaan puhuttu. Elikkä ASIAKAS ((asiakkaan nimi)) onko tarkoitus nyt sinulla se että, sinä olet jonkun aikaa kuukauden kaksi tai vähän pidempään kuntouttavassa, jotta sinä voisit aloittaa sitten sen työ- ja toimintakyvyn selvittelyn? Ymmärsinkö minä oikein?

ASIAKAS: Kyllä, voin olla useammankin kuukauden kuntouttavalla ja sitten alkaisi ((työ- ja toimintakyvyn arviointi)), sanotaan, että se olisi kolme neljä kuukauttakin. ((Työ- ja toimintakyvyn arviointi)), alkaa sitten, vaikka kolmen kuukauden ((jälkeen)).

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Se voi olla myös työkokeilu. Elikkä tässä ei tehdä nyt työkykyarviota, vaan hän on nyt työ- ja toimintakyvyn arvioinnin ulkopuolella.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Ei mutta.

ASIAKAS: Toistaiseksi.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Odotetaan sitä, että saadaan selville-

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Joo, sitä mä tarkoitin.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo, saadaan selville, että hänellä on se päihteettömyys vähän pitempään jatkunut.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Joo, nimenomaan. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Ja sitten mietitään uudestaan se työ- ja toimintakyvyn arviointia.

ASIAKAS: Joo, NIMI (työ- ja toimintakyvyn arvioinnista vastaavan sosiaalityöntekijän nimi) kanssa.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Mutta että tavoitteena on se, että jossakin vaiheessa aloitettaisiin työ- ja toimintakyvyn arviointi.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo, tutkimuskuntoinen. Sano taanko näin.

ASIAKAS: Niin. NIMI (työ- ja toimintakyvyn arvioinnista vastaavan sosiaalityöntekijän nimi) kanssa, mitä sähköpostiin laitettiin, jossain vaiheessa katsotaan. Minä olen kuntouttavalla jonkun aikaa.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Juuri näin.

Ote alkaa työvoimapalvelun työntekijän pyynnöllä käydä yhteisesti läpi neuvottelussa sovitut asiat. Tämän jälkeen hän esittää suoran kysymyksen asiakkaalle ja pyytää tätä vahvistamaan, mistä asioista neuvottelussa on sovittu. Tällöin asiakas saa merkittävän position tiedon sopijana ja vahvistajana (ks. positiosta Davies & Harrè 2001). Työntekijä liittoutuu asiakkaan ja tämän aiemmin kertoman näkemyksen kanssa. Hän käy sovitut asiat uudelleen läpi ja haluaa vahvistuksen siitä, että hänellä on yhteinen näkemys asiakkaan kuntoutuksen etenemisestä: kuntoutus alkaisi kuntouttavasta työtoiminnasta ja etenisi työ- ja toimintakyvyn arviointijaksolle. Asiakas vahvistaa jakavansa työntekijän ymmärryksen asiasta ja esittää toiveen kuntouttavan työtoiminnan ajallisesta kestosta. Asiakkaan näkemys on, että hän voisi olla kuntouttavassa työtoiminnassa kauemminkin kuin työntekijä ehdottaa ennen kuin aloittaisi työ- ja toimintakyvyn arviointijakson.

Sosiaalityöntekijä tuo neuvotteluun uuden näkökulman. Hän ehdottaa, että asiakkaan ei välttämättä tarvitse olla kuntouttavassa työtoiminnassa vaan kyse voisi asiakkaan kohdalla olla myös työkokeilusta, jossa ei tehdä työ- ja toimintakyvyn arviointia. Sosiaalityöntekijän ehdotuksen voi tulkita hämmentävän työvoimapaalvelun työntekijää ja luovan erilinjaisuutta työntekijöiden väliseen liittoutumaan (ks. erilinjaisuudesta Mikkola 2014). Asiakas ilmaisee samanmielisyyttä sosiaalityöntekijälle kommentoimalla tämän ehdotusta: ”Toistaiseksi.” Näin hän liittoutuu sosiaalityöntekijän kanssa. Tämän jälkeen sosiaalityöntekijä kohdistaa puheensa työvoimapaalvelun työntekijälle: ”Odotetaan sitä, että saadaan selville, että hänellä on päiheteetömyys vähän pidemmälle jatkunut.” Samalla sosiaalityöntekijä selvittää työvoimapaalvelun työntekijälle tarkoitustaan ja kutsuu tämän liittoutumaan kanssaan. Työvoimapaalvelun työntekijä puhuu sosiaalityöntekijän päälle ja tuo esiin samanmielisyytensä käyttäen dialogipartikkeleita ”juu” ja ”joo”. Hän vahvistaa niitä lisäpalautteella ”Joo, sitä mä tarkoitin” ja ”Juu, nimenomaan”. Sorjosen (2001, 132–133) mukaan partikkelien ”juu” ja ”joo” käyttö osoittaa myönteistä suhtautumista asiaan (ks. myös Kangasharju 1998).

Sosiaalityöntekijä jatkaa toteamalla, että vasta sitten, kun asiakas on ollut päihitteettömänä pidempään, mietitään työ- ja toimintakyvyn arviointia. Asiakas ilmaisee samanmielisyytensä: ”Joo.” Saatuaan varmistuksen asiakkaalta työvoimapaalvelun työntekijä hakee vuorovaikutuksessa vielä uudelleen sosiaalityöntekijältä vahvistusta käsitykselleen siitä, että kuntoutusprosessi etenee vasta, kun asiakas on kuntoutunut siinä määrin, että hänelle voidaan tehdä työ- ja toimintakyvyn arviointi. Sosiaalityöntekijä ilmaisee samanmielisyyttä tuomalla vielä uudelleen esiin asiakkaan kuntoutumisen tutkimuskuntoiseksi, korostaen siten kuntoutumisen tärkeyttä asiakkaan työ- ja toimintakyvyn

arvioinnissa. Partikkelilla ”niin” asiakas ilmaisee ymmärtävänsä sosiaalityöntekijän viestin. Täydentämällä sitä maininnalla ”Minä olen kuntouttavalla jonkun aikaa” asiakas liittoutuu kummankin työntekijän näkemyksen kanssa. Työvoimapalvelun työntekijä päättää neuvottelun aiheesta samanmielisyyden ilmaisuun, ”Juuri näin”, ja antaa samalla asiakkaalle positiivisen palautteen liittoutumisesta.

Aineisto-ote tekee näkyväksi sosiaalityöntekijän, työvoimapalvelun työntekijän ja asiakkaan välisen liittoutumisen. He hakevat samanmielisyyttä rakentamalla yhteistä ymmärrystä siitä, miten päästään kohti asiakkaan tavoitetta ja toivetta. Asiakas nostetaan neuvottelussa yhdeksi tiedontuottajaksi työntekijöiden rinnalle. Työntekijät suunnittelevat yhdessä asiakkaan kanssa hänen kuntoutuspolkuaan. Lisäksi he tekevät yhdessä päätöksen asiakkaan kuntoutuspalveluista liittoutumalla toistensa näkemyksiin. Samanmielisyyttä otteessa pyritään tuottamaan kohdistamalla puhe henkilölle, jonka kanssa halutaan liittoutua, toistamalla aiemmin sovittuja asioita ja varmistamalla päätöksen sisältö sekä käyttämällä dialogipartikkeleita ja vahvistamalla niitä lisäpalautteella.

Liittoutumista ja samanmielisyyttä asiakkaan osallisuutta korostaen

Tarkastelemassani asiakkaan osallisuutta korostavassa monitoimijaisessa kohtaamisessa läsnä ovat sosiaalityöntekijä, tukihenkilö ja asiakas. Kohtaaminen tapahtuu nuorten palvelupisteessä Ohjaamossa, jonne sosiaalityöntekijä ja tukihenkilö ovat jalkautuneet tapaamaan asiakasta. Kohtaamisen tarkoituksena on arvioida asiakkaan palvelutarvetta ja erityisesti kartoittaa tukihenkilön tarvetta. Sosiaalityöntekijän ja tukihenkilön positiot ovat eriytyneet. Sosiaalityöntekijä ohjaa keskustelua ja nostaa esiin aiheita, jotka liittyvät muun muassa asiakkaan hyvinvoin-

tiin, opiskeluun ja taloudelliseen tukeen. Asiakkaan tukihenkilö toimii monitoimijaisessa neuvottelussa asiakkaan ”äänenä” esimerkiksi nostamalla neuvottelussa esiin asiakkaan toiveita. Ennen tukitoiminnan jatkamisen päätöskeskustelua sosiaalityöntekijä, tukihenkilö ja asiakas käyvät keskustelua kuntoutusrahasta ja sen hakemisesta.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo, jes. Tuleeko sinulle mieleen mitä me ei olla puhuttu?

ASIAKAS: Ei.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Vielä on yksi ((asia)). Pitäisi päättää hänen kohtalonsa. ((naurahdus))

TUKIHENKILÖ: Mitä sinä minun päänmenoksi mietit?

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Mitä me tehdään? Otatko sinä vielä hänet? Tarviitko sinä häntä?

ASIAKAS: En minä tiedä. Minä en tiedä mitä minä tarviin. ((naurahtaa))

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Missä sinä oot viimeks käyttänyt hänen palveluaan ja tukeansa?

ASIAKAS: No, ehkä just noissa Kela-asioissa että sinne..kin.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo. Olitteko te kuraattoriasioita ja näitä menitte vielä yhdessä ja?

ASIAKAS: Joo.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Eli asioiden.

ASIAKAS: Ja nyt varmaan sit tämän jälkeen pakottaa minut soittaa puhelimella sinne ((Kelaan)). Hirveetä kidutusta.

TUKIHENKILÖ: Kyllä.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Mutta asioiden hoitoa siis edelleen?

ASIAKAS: [naurahtaa] Juu.

(...)

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Ja nyt, kun sinulla pyörii kuitenkin sitten ne omat keskustelut keskussairaalassa, että se on ollut nyt

sen kahdeksan tuntia, niin lähetäänkö liu'uttaa vähän alaspäin, mutta minä katsoisin, ettei ihan heti loppu? Et mentäisiinkö vielä kaksi kuukautta vuoden loppuun? Tiputetaanko me tuntimäärä kuuteen?

ASIAKAS: Mulle on ihan sama.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Sinä sanoit, että nyt ei ollut toteutunut ihan kahdeksaa tässä lokakuussa.

TUKIHENKILÖ: Ei, kuusi on varmaan semmoinen mitä lähettään hakemaan. Minä en usko, että tässä mitään hirveitä yllätyksiä tulee, kyllä, että sitten pohditaan, että millä nämä, kun se asunto tulee, että miten menee aikaa. Vähän sitä työtä sitten siinä vaan.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Niin. Otetaanko kuudesta kahdeksaan tuntia haitari koska minä luotan siihen, et sinä laskutat kuitenkin vaan sen mitä tarvitsette?

TUKIHENKILÖ: Joo.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo. Elikkä, marras- ja joulukuussa hän on vielä sulla käytettävissä kuudesta kaheksaan tuntia kuukaudessa, joo. Ja ei ole pakko tosiaan, käyttää koko määrää mutta älä peru tapaamisia että, minä ymmärsin et sä olet ollut motivoitunut tapaamisiin?

ASIAKAS: Joo.

Sosiaalityöntekijä osoittaa asiakkaalle kysymyksen siitä, halu-aako tämä nostaa esiin vielä joitain asioita monitoimijaisessa neuvottelussa. Näin asiakkaalle annetaan positio asioita agendalle tuovana henkilönä. Asiakkaalla ei kuitenkaan ole uutta asiaa neuvotteluun tuotavaksi. Tämän jälkeen sosiaalityöntekijä vuorostaan nostaa keskusteluagendalle tukihenkilöä koskevan asian. Asian esiin nostamisessa sosiaalityöntekijä käyttää huumoria ja toteamusta ”Pitäisi päättää hänen kohtalonsa” sekä kysymyksiä ”Mitä me tehdään? Otatko sinä vielä hänet? Tar-

viitko sinä häntä?” (ks. huumorin käytöstä esim. Meyer 2000). Esittäessään avoimet kysymykset työntekijä naurahtaa. Asiakkaalle kohdennetuilla kysymyksillä ja käyttämällä pronominia ”me” sosiaalityöntekijä kutsuu asiakasta neuvottelemaan asiasta ja liittoutumaan kanssaan sekä tekemään päätöksen palvelun jatkamisesta. Näin sosiaalityöntekijä osallistaa asiakkaan päätöksentekoon omassa asiassaan. Sosiaalityöntekijä saa neuvotteluissa position asioiden esiin nostajana ja asiakkaan neuvotteluun osallistajana ja päätöksentekijänä. Tukihenkilön positioksi asettuu näin päätöksenteon kohteena oleminen.

Asiakas vastaa työntekijän liittoutumiskutsuun: ”En minä tiedä. Minä en tiedä mitä minä tarviin.” Asiakkaan vastaukseen liittyy ironinen huumori ja naurahdus. Niiden avulla hän ilmaisee vaikeutensa kertoa palvelutarvettaan. Huumoria ja naurahdamista voidaan kuitenkin tulkita keinona osoittaa samanmielisyyttä (Glenn 2003, 1–2) siitä, että asiakkaalla on tukihenkilön tarve (ks. myös Meyer 2000). Sosiaalityöntekijä jatkaa ja kysyy esimerkkejä käyttäen asiakkaalta, mitä, missä ja millaisten asioiden hoidossa hän on tarvinnut tukihenkilön apua ja tukea. Näin työntekijä pyrkii kartoittamaan asiaa yhteistyössä asiakkaan kanssa. Asiakas kertoo tarvitsevansa tukihenkilöä Kelan kanssa asioidessaan. Sosiaalityöntekijä tarkentaa kysymystään asiakkaan tukihenkilön tarpeesta esimerkein. Asiakas vahvistaa tukihenkilön tarpeensa käyttämällä dialogipartikkeleita ”joo” ja ”juu” (ks. Sorjonen 2001). Asiakas tiivistää palvelun tarpeensa huumorin sävyttämään ilmaisuun, joka on kohdistettu sosiaalityöntekijälle ja tukihenkilölle: ”Ja nyt varmaan sit tämän jälkeen pakottaa minut soittaa puhelimella sinne ((Kelaan)). Hirveetä kidutusta.” Tähän tukihenkilö toteaa samanmielisesti vastamalla: ”Kyllä.”

Tukihenkilön tarpeen arvioinnin jälkeen sosiaalityöntekijä muuttaa keskustelun suuntaa ja nostaa esiin tukipalvelun

sidonnaisuuden tuntimäärän. Nyt työntekijä kutsuu neuvotte-
luun mukaan asiakkaan lisäksi tukihenkilön. Sosiaalityöntekijä
ehdottaa heille, että asiakkaan tukipalvelua jatkettaisiin kaksi
kuukautta eteenpäin ja tuntimäärä rajattaisiin kuuteen tuntiin.
Asiakas vastaa työntekijän ehdotukseen: ”Mulle on ihan sama.”
Näin asiakas ilmaisee, ettei tuen tuntimäärällä ole hänelle mer-
kitystä, ja samalla hyväksyy tuen ajallisen rajauksen. Toisaalta
ilmauksen voi tulkita myös siten, että asiakas epäröi ja pohtii
omaa tuen tarvettaan. Saatuaan vastauksen asiakkaalta sosiaa-
lityöntekijä kohdistaa erikseen tukihenkilölle kysymyksensä
asiakkaan palvelun käytöstä. Tukihenkilö osoittaa vastaukses-
saan samanmielisyyttä palvelun tuntimäärän suhteen, vaikka
esittääkin tuntimäärälle joustoa. Sosiaalityöntekijä osoittaa
samanmielisyyttä ottaessaan huomioon työntekijän toiveen.
Lopuksi sosiaalityöntekijä kohdistaa puheensa asiakkaalle ja
kertaa yhdessä sovitut asiat. Hän varmistaa vielä asiakkaalta,
että tämä on motivoitunut palvelun käyttöön. Asiakas vahvis-
taa palvelutarpeen partikkelilla ”joo”-partikkelia ja ilmaisee
näin samanmielisyyttä.

Monitoimijaisessa neuvottelussa sosiaalityöntekijä osal-
listaa asiakasta päätöksentekoon ja pyrkii liittoutumaan siten
hänen kanssaan. Sosiaalityöntekijä asemoi asiakkaalle omista
palveluistaan päättävän position, tukihenkilölle päätöksenteon
kohteena olevan position, jonka mielipiteet otetaan huomioon,
ja itselleen yhdessä asiakkaan kanssa päätöksiä tekevän posi-
tion (ks. positioista myös Raitakari ym. 2021). Sosiaalityön-
tekijä kutsuu asiakkaan mukaan neuvottelemaan tämän omaa
elämäntilannetta koskevista asioista kohdistamalla asiakkaalle
kysymyksiä ja antamalla tämän tiedolle ja näkemyksille mer-
kityksen. Otteessa asiakkaiden ja työntekijöiden välisessä liit-
toutumisessa keskeisellä sijalla on huumori. Samanmielisyyss
otteessa tulee esiin partikkeleilla ”juu” ja ”joo”.

Samanmielisyyttä työntekijöiden antaman informaation ohjaamana

Monitoimijaisessa kohtaamisissa samanmielisyyttä tuotetaan myös työntekijöiden ohjauksen ja neuvonnan avulla. Seuraavassa aineisto-otteessa tehdään asiakkaan palvelutarpeen selvitystä ja palvelusuunnitelmaa. Sosiaalityöntekijä jalkautuu tapaamaan asiakasta ja työvoimapalvelun työntekijää työ- ja elinkeinopalvelupisteeseen. Neuvottelussa keskustellaan asiakkaan tilanteesta: kerrataan asiakkaan asiakkuushistoria työvoimapalveluissa ja sosiaalitoimessa, neuvotellaan mahdollisuudesta työvoimakoulutukseen, työkokeiluun tai kuntouttavaan työtoimintaan sekä käsitellään halukkuutta työ- ja toimintakyvyn arviointiin. Neuvottelussa on vaikea erottaa sitä, kumpi työntekijä johtaa palaveria. Työvoimapalvelun työntekijä puhuu omasta suunnastaan ja sosiaalityöntekijä omastaan. Palaverissa myös asiakkaalle on tilaa esittää omia näkemyksiään ja kertoa oma mielipiteensä.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Meillä on myös se työ- ja toimintakyvyn arviointi, siis meillä aikuissosiaalityön työväline, joka tehdään yhteistyössä yksityisen lääkäriaseman kanssa. Ja se on erittäin perusteellinen työ- ja toimintakyvyn arvio sitten ihan kokonaisuudessaan. Siinä kartoitetaan ne sairaudet ja vammat, viat ja ynnä muut mutta, pääpaino on siinä, että mitä voimavaroja on, siis kykyä osallistua avoimille työmarkkinoille, eli haetaan sitä osatyökykyisyyttä, ja mikä työkyky on jäljellä, ja siinä minkälaista ammatillista koulutusta tai työtä vielä sitten kykenee tekemään ja mihin kannattaa ryhtyä. Ajattelen sinun ikääsi, että tämäkin on siis mahdollisuus, ei viemässä mitään sinulta pois, vaihtoehto siihen, että jäisit kotiin odottamaan jotakin, mitä ei ehkä sitten koskaan siis tapahdu. Olen sitä mieltä, että jos nyt ei tämä suunnitelma toteudu, et se varasto jää johonkin terveydel-

liseen asiaan niin, käynnistetään tällainen NIMI ((asiakkaan nimi)) johdolla, hän on sosiaalityöntekijä kanssa. Niin silloin, saat kyllä semmoisen voiman tuolta yksityiseltä lääkäriasemalta. Eli siinä virkailija kokoaa kaikki sinun terveystiedot, eri näistä paikoista missä olet ollut ja haastattelee sinua ja, sinä olet koko ajan tässä prosessissa mukana ja, eri lääkärit, riippuen mistä on kyse, niin haastattelee ja tutkii sinua sitten. Että minä, mieti.

ASIAKAS: Joo.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Jää sinne pohtimaan sitä että, tämä on suunnitelma B tai C, mutta minun mielestä aina elämässä pitää olla erilaisia suunnitelmia eri tilanteisiin. Jos ei tämä toteudu.

ASIAKAS: Se kuulostaa ihan hyvältä pelkästään jo toi eri, paikoista niitten kokoaminen, kun minusta tuntuu että, minä olen välillä joutunut käymään tuolla, sairaalassa edes toi mitä tuolla ja tuossa terveyskeskuksessa puhutaan, niin niitten välillä ei ((naurahtaan)) kulje tieto mihinkään väliin.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Niin, joo. Siinä on kaksi asiaa mitä minä odotan sinulta. Pääteettömyyttä. Ja sitten että olet motivoitunut. Eli käyt niissä ((työ- ja toimintakyvyn arviointi)) tapauksissa minkä takia, koska se päihteet aina nousevat siellä, et hei, voidaanko me tätä asiaa tutkia miten nämä päihteet vaikuttaa näissä lääkärintoiminnissa. Mutta se, että se on niin kallis palvelu, että jos sieltä tulee lääkäriltä aika, se voi olla, vaikka puoli kuudelta koska lääkäriasema ostaa paljon yksityisiä näitä erikoislääkärintoimintaa niin, että sitoudu käymään niissä. Mutta ei niitä sillain, niin hirveästi, mutta säännöllisesti.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Ja minä näkisin sen hirveen hyvänä ((työ- ja toimintakyvyn arvioinnin)), koska nyt tavallaan, voisi jotenkin ajatella että, kun hait silloin viime syksynä omalta lääkäriltä sitä lausuntoa, niin hänellä ei ehkä ollut siitä kokonaisuudesta ymmärrystä eikä näkemystä. Niin tavallaan lääkäriasemalta se ((työ- ja toimintakyvyn arviointi)) pal-

velu on ostettu sillä tavalla, että sieltä tulee just nimenomaan se, että sinä tulet siellä kokonaisuutena. Ja sitten tavallaan se, että on myöskin hyvät jatkosuunnitelmat ja, siellä on yhtä lailla sitten vaihtoehtona ne, mahdolliset Kelan kuntoutukset ja palvelut. Mutta hyvät lausunnot. Juuri sen palvelun yleensä sitten Kelan palveluissa on se että, siellä tarvitsee olla sitten usein se lääkärinlausunto pohjalla niin, saa tosi kokonaisvaltaisen paketin, et se on ehdottomasti sulle sinun edun mukaista. Tai esimerkiksi sitä koulutusta hakiessa, sinä voit sanoa, että on katsottu, että mä sovellun näihin tehtäviin, tai että sieltä tulee jotakin, just liittyen, vaikka niihin sinun oppimisasioihin sitten tämä on huomioitava. Niin se olisi sinullekin varmaan semmoinen hyvä paketti. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo. Nämä lääkärit on koulututtaneet nimenomaan tähän työkyvyn arviointiin.

ASIAKAS: Niin.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Kyllä.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Että jokaisessa haastattelukysymyksessä ((työ- ja toimintakyvyn arvioinnissa)) on aina mielessä että, miten tämä sinun jäljellä olevaan työkyky. Miten sinua voidaan hyödyntää, mitkä on voimavarat.

ASIAKAS: Kyllä, kyllä.

TYÖVOIMAPALVELUN TYÖNTEKIJÄ: Hyvä (– –)

Sosiaalityöntekijä kohdistaa puheensa asiakkaalle ja ehdottaa aikuissosiaalityön työ- ja toimintakyvyn arvioinnin palvelua. Hän informoi asiakasta kuvaamalla yksityiskohtaisesti sitä, mitä kyseinen palvelu on ja mistä se koostuu, yrittäen näin saada asiakkaan kiinnostumaan palvelusta. Sosiaalityöntekijä asemoituu informaation antajan positioon. Palvelun kuvaamisen jälkeen sosiaalityöntekijä kohdistaa puheensa asiakkaalle ja kutsuu tätä liittoutumaan kanssaan. Sosiaalityöntekijä katsoo palvelun olevan asiakkaalle mahdollisuus, jonka avulla tämä saisi tietoa

omasta työ- ja toimintakykyisyydestään. Sosiaalityöntekijä kehottaa asiakasta pohtimaan palvelun mahdollisuutta. Asiakas näkee työ- ja toimintakyvyn arvioinnin olevan hänelle hyväksi. Hän osoittaa samanmielisyyttä dialogipartikkelilla ”joo”. Asiakas vahvistaa samanmielisyyttään sosiaalityöntekijän informaation perusteella ja vetoamalla aiempiin huonompiin kokemuksiinsa palveluiden välisestä tiedonkulusta: ”minusta tuntuu että, minä olen välillä joutunut käymään tuolla, sairaalassa edes toi mitä tuolla ja tuossa terveyskeskuksessa puhutaan, niin niitten välillä ei ((naurahtaa)) kulje tieto mihinkään väliin.”

Sosiaalityöntekijä esittää asiakkaalle palvelun saannin ehdoiksi päihitteetömyyden ja motivaation. Hän perustelee esittämiään ehtoja ensinnäkin sillä, että usein työ- ja toimintakyvyn arvioinnin esteeksi on noussut liiallinen päihiteiden käyttö, ja toiseksi sillä, että palvelun käyttö on kallista, koska kyseessä on yksityisellä lääkäriasemalla erikoislääkärin palveluna tuotettava palvelu. Sosiaalityöntekijä saa position palvelusta informaation tuottajana ja palveluun asiakasta ohjaavana. Työvoimapaalvelun työntekijä liittoutuu sosiaalityöntekijän kanssa ja osoittaa samanmielisyyttä siitä, että palvelu on asiakkaalle tarpeellinen. Hänen näkemyksensä on, että työ- ja toimintakyvyn arviointi on asiakkaan edun mukaista. Työvoimapaalvelun työntekijä täydentää sosiaalityöntekijän näkemystä tuomalla esiin palvelun hyödyn asiakkaan tulevaisuuden näkökulmasta: erikoislääkärin antama lausunto saattaa mahdollistaa asiakkaalle pääsyn Kelan kuntoutukseen ja palvelujen piiriin. Sosiaalityöntekijä vahvistaa työvoimapaalvelun työntekijän tuottaman informaation paikansäilytyksen. Hän käyttää ilmaisua ”Joo”, täydentää työvoimapaalvelun työntekijän puhetta ja vahvistaa asiakkaalle arviointia tekevien lääkärin ammattipätevyyden.

Työvoimapaalvelun työntekijä kutsuu asiakasta antamansa informaation avulla liittoutumaan työntekijöiden näkemyksiin.

Asiakkaan ilmaisun ”Niin” voi tulkita samanmielisyyden osoituksena. Työvoimapalvelun työntekijä vahvistaa asiakkaan näkemystä toteamalla ”Kyllä”. Sosiaalityöntekijä jatkaa palvelun merkityksen esiin tuomista asiakkaalle: työ- ja toimintakyvyn arviointi on kohdennettu henkilökohtaisesti asiakkaalle. Tähän asiakas reagoi osoittamalla samanmielisyyttä toistamalla myönteistä vastaustaan: ”Kyllä, kyllä.” Työvoimapalvelun työntekijä antaa asiakkaalle positiivista palautetta samanmielisyyden osoittamisesta ja siten palvelun merkityksellisuuden näkemisestä.

Monitoimijaisessa palaverissa sosiaalityöntekijä ja työvoimapalvelun työntekijä liittoutuvat keskenään osoittaakseen asiakkaalle työ- ja toimintakyvyn arvioinnin merkityksen: he avaavat ja kuvailevat sitä, mitä arviointi on, miten arviointi tehdään ja mitä hyötyjä siitä on asiakkaalle. Tätä tehdessään työntekijät eivät odota asiakkaalta vastausta. Työntekijöiden tuottama tieto työ- ja toimintakyvyn arvioinnista ja arvioinnin hyödyistä asiakkaalle saa asiakkaan ilmaisemaan samanmielisyyttään työ- ja toimintakyvyn arvioinnin tarpeellisuudesta ja merkityksestä hänelle itselleen sekä liittoutumaan työntekijöiden kanssa. Työntekijöiden positioksi määrittäyty tiedon tuottaminen palveluista ja asiakkaan ohjaaminen palveluun. Asiakkaan positioksi määrittäyty vuorovaikutuksessa tiedon vastaanottaminen ja palvelujen tarpeellisuuden arviointi oman kuntoutumisen näkökulmasta. Samanmielisyyttä moniammatillisessa vuorovaikutuksessa osoitetaan hyödyntämällä etenkin dialogipartikkeleita ”joo”, ”kyllä” ja ”niin” (ks. Kangasharju 1998; Sorjonen 2001) sekä täydentämällä toisten puheenvuoroja.

Johtopäätökset

Tarkastelin tässä luvussa institutionaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksen keinoin monitoimijaista yhteistyötä mikrotasolla

asiakkaan ja työntekijöiden välisenä vuorovaikutuksena. Tutkin sitä, miten monitoimijaisissa jalkautuvan aikuissosiaalityön kohtaamisissa ja työntekijöiden ja asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa liittoudutaan, neuvotellaan ja tuotetaan samamielisyttä sekä miten asiakkaat ja työntekijät osallistuvat niiden tuottamiseen.

Tutkimukseni tekee näkyväksi, miten aikuissosiaalityön monitoimijaisissa kohtaamisissa osapuolet liittoutuvat ja toimivat samanmielisesti pyrkiessään yhteistyössä vastaamaan asiakkaiden moninaiisiin tuen tarpeisiin. Paikansin asiakaskohtaamisista kolme erilaista liittoutumisen ja samanmielisyyden tuottamisen puhe- ja vuorovaikutustapaa: samanmielisyttä yhdessä liittoutuen, liittoutumista ja samanmielisyttä asiakkaan osallisuutta korostaen ja samanmielisyttä työntekijöiden antaman informaation ohjaamana. Monitoimijaisissa kohtaamisissa liittoutumisen ja samanmielisyyden tuottamisen tavat varioivat: yhdessä kohtaamisessa saattaa esiintyä kaikkia kolmea edellä mainittua erilaista tuottamisen puhe- ja vuorovaikutustapaa. Näissä eri tavoissa määrittyvät ja tulevat puhutuksi asiakkaan ja työntekijöiden liittoutuminen yhteistyöhön sekä samanmielisyttä tuottavat toiminta- ja puhetavat. Lisäksi niissä tulevat näkyväksi asiakkaan ja ammattilaisten roolien sisällä esiintyvät erilaiset positiot, kuten sosiaalityöntekijän positiot päätöksentekijänä ja asiakkaan tukijana tai asiakkaan positiot tiedontuottajana ja oman tuen tarpeen arvioijana. Kyseiset positiot eivät ole pysyviä, vaan ne saattavat vaihdella kohtaamisissa.

Toimintatavassa, jossa samanmielisyttä tuotetaan yhdessä liittoutuen, asiakas ja työntekijät toimivat monitoimijaisissa kohtaamisissa asiantuntijoina. Näissä kohtaamisissa asiakas asemoitui yhdessä työntekijöiden kanssa tiedontuottajaksi. Asiakas ja ammattilaiset suunnittelivat yhdessä asiakkaan kunnoutusta ja tekivät päätöksiä häntä tukevista palveluista. Liittou-

tumista ja samanmielisyyttä kohtaamisissa tuotettiin erilaisin tavoin, esimerkiksi suuntaamalla puhe henkilölle, jonka kanssa haluttiin liittoutua, toistamalla sovittua asiaa ja käyttämällä dialogipartikkeleita ”joo” ja ”juu”, joita vahvistettiin lyhyillä samanmielisyyttä korostavilla ilmaisuilla.

Liittoutumista ja samanmielisyyttä asiakkaan osallisuutta korostavassa toimintatavassa työntekijät ja asiakas toimivat asiantuntijoina. Sosiaalityöntekijä asemoi itsensä päätöksentekijän ja asiakkaan osallisuutta ylläpitävään positioon. Asiakkaalle ja aikuissosiaalityölle palveluita tuottavan tukihenkilön positioksi asemoitui tiedontuottajan ja päätöksenteon kohteena olevan positiot ja asiakkaan positioksi puolestaan tiedontuottajan ja tuetusti päätöksiä tekevän positiot. Samanmielisyyden ja liittoutumisen tuottamisessa keskeistä oli kysymysten kohdistaminen, huumori ja dialogipartikkeliä käyttäminen.

Samanmielisyyttä työntekijöiden antaman informaation ohjaamana tuottavassa tavassa samanmielisyyttä tuotettiin työntekijöiden antaman tiedon avulla. Työntekijöiden positioksi määrittyi tiedon tuottaminen palveluista ja niihin pääsyn ehdoista sekä asiakkaan ohjaaminen palveluun. Asiakkaan positioksi puolestaan asemoitui työntekijöiden tuottaman tiedon vastaanottaja ja oman palvelutarpeen arvioija. Liittoutumisen ja samanmielisyyden keskeisenä keinona monitoimijaisessa palaverissa käytettiin toisten puheenvuorojen täydentämistä ja dialogipartikkeleita (ks. Kangasharju 1998; Sorjonen 2001).

Monitoimijaista asiakkaiden ja työntekijöiden välistä yhteistyötä pidetään yhtenä vaikuttavana keinona asiakkaan moninainen tarpeisiin vastaamisessa (ks. Mönkkönen ym. 2019). Monitoimijaisissa kohtaamisissa sosiaalityöntekijä saa usein position palaverin vetäjänä – hän ohjaa keskustelun kulkua, kutsuu työntekijät ja asiakkaat mukaan keskusteluun sekä lopuksi tiivistää käsitellyt asiat ja kertaa sovitut päätökset. Näissä kohtaamisissa

merkitykselliseksi nouseekin se, miten muut toimijat kutsutaan vastavuoroiseen vuorovaikutukseen. Kohtaamisissa erityisen tärkeää on se, miten marginaalissa oleva asiakas osallistetaan oman asiansa käsittelyyn.

Monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa paikantamissani liitoutumisen ja samanmielisyyden tuottamisen tavoissa asiakkaan osallisuus näyttäytyy moninaisena: toisinaan asiakkaan osallisuus toteutuu tasavertaisena, toisinaan työntekijät tukevat hänen osallisuuttaan vuorovaikutuksessa ja näin mahdollistavat hänen keskustelussa mukana olemistaan. Toisinaan asiakkaan osallisuus rajautuu tiedon vastaanottamiseen ja oman palvelutarpeensa arviointiin, toisinaan asiakkaan ääni jää työntekijöiden äänien taakse. Monitoimijaisessa vuorovaikutuksessa riskinä onkin se, että asiakas saattaa jäädä työntekijöiden varjoon. Tällöin yhteistyöstä voi pahimmillaan tulla vallankäytön areenoita, joissa asiantuntijuus ei ole jaettua eikä asiakkaan osallisuus toteudu edes rajoitetusti (ks. D'amour ym. 2008; Mönkkönen 2018; Kekoni ym. 2019). Yleisesti monitoimijaisissa kohtaamisissa tavoitteena tulisi olla, että asiakas saisi näkemyksensä ja toiveensa kuuluviin sekä position asiantuntijana oman asiansa käsittelyssä jaetusti muiden asiantuntijoiden kanssa (ks. myös Juhila 2018; Pohjola ym. 2019; Raitakari ym. 2020).

Monitoimijaisessa yhteistyössä kohdataan usein tilanteita, joissa asiakkaat tarvitsevat tukea oman osallisuutensa mahdollistamiseksi. Tällöin työntekijän velvollisuus on mahdollistaa kohtaamistilanteissa asiakkaan osallistumista oman asiansa käsittelyyn sekä joskus myös tehdä päätöksiä asiakkaan puolesta, mikäli asiakas ei itse juuri sillä hetkellä kykene tekemään päätöksiä ja päätöksenteon hänen puolestaan katsotaan olevan asiakkaan edun mukaista.

Tutkimukseni tekee näkyväksi tapoja, joilla asiakkaan osallisuutta voidaan aikuissosiaalityön monitoimijaisissa asiakaskoh-

taamisissa lisätä. Työntekijät voivat osallistaa asiakasta ja tukea asiakkaan äänen esiin tulemista esimerkiksi kohdentamalla tälle avoimia kysymyksiä, kutsumalla hänet me-pronominia käyttäen osallistumaan asiansa käsittelyyn, käyttämällä huumoria esimerkiksi palvelutarpeen kartoittamisessa, toistamalla sovittuja asioita neuvottelussa, avaamalla asiakkaalle aikuissozialiteetin tarjoamia palveluita ja antamalla asiakkaalle tilaa ilmaista mielipiteensä. Jatkossa olisi mielenkiintoista tarkastella sitä, miten asiakas ja työntekijä esittävät erimielisyyttä tuottavia näkemyksiä jalkautuvan aikuissozialiteetin monitoimijaisissa kohtaamisissa ja miten he liittoutuvat vai liittoutuvatko he toistensa kanssa niitä esittäessään.

Kirjallisuus

- Blomgren, Sanna & Minna Kivipelto (2012) *Valtaistus: Valtakunnallinen aikuissozialiteetin kartoitus*. Raportti 27. Tampere: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- D'Amour, Danielle & Marcela Ferrada-Videla & Leticia San Martin Rodrigues & Marie-Dominique Beaulieu (2005) The conceptual basis for interprofessional collaboration: Core concepts and theoretical frameworks. *Journal of interprofessional care* 19, 116–131.
- Davies, Bronwyn & Rom Harré (2001) Positioning: The discursive production of selves. *Journal for the theory of social behaviour* 20:1, 43–62.
- Edwards, Anne (2004) The new multi-agency working: Collaborating to prevent the social exclusion of children and families. *Journal of integrated care* 12:5, 3–9.
- Edwards, Anne (2011) Building common knowledge at the boundaries between professional practices: Relational agency and relational expertise in systems of distributed expertise. *International journal of educational research* 50:1, 33–39.
- Glenn, Philip (2003) *Laughter in interaction*. Lontoo: Cambridge University Press.
- Günther, Kirsi (2022) Koti päihdetyön näyttämönä: Kotikäytön aloituksia ja päättämisiä ohjaavat kehykset. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Hall, Christopher & Kirsi Juhila & Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) (2014) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge.
- Isoherranen, Kaarina (2012) *Uhka vai mahdollisuus? Moniammatillista yhteistyötä kehittämässä*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 18. Helsinki: Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37493/isoherranen_vaitoskirja.pdf?sequence=1&isAllowed=y (viitattu 14.4.2021).

- Jokinen, Arja (1999) Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Ero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 126–159.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (2008) Johdanto. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 7–11.
- Juhila, Kirsi (2008) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön areenat. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 14–47.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2022) Koti asiakkaan ja työntekijän kohtaamispaikkana. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Juhila, Kirsi & Dorte Caswell & Suvi Raitakari (2014) Resistance. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge, 117–135.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Dorte Caswell & Tanja Dall & Monika Wilińska (2021) From a collaborative and integrated welfare policy to frontline practices. Teoksessa Kirsi Juhila, Tanja Dall, Christopher Hall & Juliet Koprowska (toim.) *Interprofessional collaboration and service user participation: Analysing meetings in social welfare*. Bristol: Policy Press, 9–31.
- Juhila, Kirsi & Johanna Ranta & Suvi Holmberg (2022) Kotiin paikantuvan tutkimuksen metodologisia lähtökohtia. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Järvinen, Minna-Kaisa (2006) *Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa*. Lisensiaatintutkimus. Sosiaalipoliitikan ja sosiaalityön laitos. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kangasharju, Helena (1996) Aligning as a team in multiparty conversation. *Journal of pragmatics* 26, 291–319. as Helena (1996) 26, 291—319.
- Kangasharju, Helena (1998) Kielentutkimuksen ja keskusteluanalyysin suhteesta. *Virittäjä* 3, 407–412.
- Karjalainen, Pekka & Anna Metteri & Minna Strömberg-Jakka (2019) *Tiekartta 2030: Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön tulevaisuus selvitys*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 41. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161612/R41_19_Tiekartta_2030.pdf?sequence=1&isAllowed=y (viitattu 16.4.2021).
- Kekoni, Taru & Kaarina Mönkkönen & Anneli Hujala & Sanna Laulainen & Jukka Hirvonen (2019) Moniammatillisuus käsitteinä ja käytänteinä. Teoksessa Kaarina Mönkkönen, Taru Kekoni & Aini Pehkonen (toim.) *Moniammatillinen yhteistyö: Vaikuttava vuorovaikutus sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus, 15–46.
- Krippendorff, Klaus (2013) *Content Analysis: An introduction to its methodology*. 3. painos. Los Angeles: Sage.
- Kulmala, Anna & Heli Valokivi & Anni Vanhala (2003) Sosiaalityön kohtaamisia asiakkaiden kertomana. Teoksessa Mirja Satka, Anneli Pohjola & Marketta Rajavaara (toim.) *Sosiaalityö ja vaikuttaminen*. Jyväskylä: SoPhi, 125–146.
- Launis, Kirsti (1997) Moniammatillisuus ja rajojen ylitykset asiantuntijatyössä. Teoksessa Juhani Kirjonen, Pirkko Remes & Anneli Eteläpelto (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 122–133.

- Lydahl, Doris & Suvi Holmberg & Kirsi Günther & Johanna Ranta (2021) Doing data together: Affective relations and mobile ethnography in home visits. *Qualitative research* 21:4, 515–530.
- Mikkola, Piia (2014) Samanlinjaisuus ja erilinjaisuus kehityskeskustelussa: Alaisen mahdollisuudet vaikuttaa topiikkien määrittelyyn ja tulkintaan. *Puhe ja kieli* 34:4, 175–199.
- Meyer, John C. (2000) Humor as a double-edged sword: Four functions of humor in communication. *Communication theory* 10:3, 310–331.
- Muukkonen, Tiina (2015) *Luottamus lastensuojelussa: Monitoimijaisen yhteistyön rakentuminen*. Lisensiaatintutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mönkkönen, Kaarina (2018) *Vuorovaikutus asiakastyössä: Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mönkkönen, Kaarina & Taru Kekoni (2020) Monitoimijaisuus työntekijän voimavarana ja haasteena. Teoksessa Anneli Hujala & Helena Taskinen (toim.) *Uudistuva sosiaali- ja terveysala*. Tampere: Tampere University Press, 215–240.
- Mönkkönen, Kaarina & Taru Kekoni & Aini Pehkonen (2019) Johdanto. Teoksessa Kaarina Mönkkönen, Taru Kekoni & Aini Pehkonen (toim.) *Moniammatillinen yhteistyö: Vaikuttava vuorovaikutus sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus, 7–14.
- Novoa, Andre (2015) Mobile ethnography: Emergence, techniques and its importance to geography. *Human geographies: Journal of studies and research in human geography* 9:1, 97–107.
- Pohjola, Anneli & Tarja Kemppainen & Asta Niskala & Nina Peronius (2019) Sosiaalityö osana yhteiskunnallista kehityskulkua. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala & Nina Petronius (toim.) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 323–341.
- Pyykönen, Riikka (2013) *Asiakasosallisuus monitoimijaisessa yhteistyössä*. Kehrä II loppuraportti. http://www.socca.fi/files/3375/Kehra_II_loppuraportti_Riikka_Pyykonen.pdf (viitattu 25.9.2021).
- Pärnä, Katarina (2012) *Kehittävä moniammatillinen yhteistyö prosessina: Lapsiperheiden varhaisen tukemisen mahdollisuudet*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C 341. Turku: Turun yliopisto.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) (2022) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>
- Raitakari, Suvi & Johanna Ranta & Sirpa Saario (2021) Alignment and service user participation in low-threshold meetings with people using drugs. Teoksessa Kirsi Juhila, Tanja Dall, Christopher Hall & Juliet Koprowska (toim.) *Interprofessional collaboration and service user participation: Analysing meetings in social welfare*. Bristol: Policy Press, 115–140.
- Raitakari, Suvi & Jenni-Mari Räsänen & Tuula Kostiaainen & Kirsi Juhila (2019) *Integroiva työtapa muotoutuva perhekeskuskontekstissa: Kriittisten tekijöiden tarkastelua*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Saikku, Peppi & Marketta Rajavaara & Ullamaija Seppälä (2017) *Monialainen yhteistyö paikallisessa työllisyyden hallinnassa*. Integroiva kirjallisuuskatsaus. Sosiaali- ja terveysturvan raportteja 7. Helsinki: Kela.
- Sorjonen, Marja-Leena (2001) *Responding in Conversation; A study of response particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sousa, Liliana & Tania Costa (2009) The multi-professional approach: Front-line professionals' behaviours and interactions. *International journal of social welfare* 19, 444–454.

Kirsi Günther

- Suoninen, Eero & Jarl Wahlström (2009) Interactional positions and the production of identities: Negotiating fatherhood in family therapy talk. *Communication & Medicine* 6:2, 199–209.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi (2009) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Wahlbeck, Kristian & Outi Hietala & Lauri Kuosmanen & David McDaid & Juha Mikkonen & Johannes Parkkonen & Kaarina Reini & Samuel Salovuori & Jouni Tourunen (2018) *Toimivat mielenterveys- ja päihdepalvelut*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 89. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160554/89-2017-YhdessaMielin_valmis.pdf (viitattu 25.9.2021).

Aikuissosiaalityön vastuut asumisen turvaajana perustoimeentulotuen Kela-siirron jälkeen

Jenni-Mari Räsänen & Sirpa Saario

Aikuissosiaalityössä tapahtui merkittävä rakenteellinen muutos vuoden 2017 alussa, kun perustoimeentulotuen käsittely ja myöntäminen siirtyivät Kelan vastuulle. Harkinnanvaraisesti myönnettävät ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki jäivät kuntien aikuissosiaalityön vastuulle. Aikuissosiaalityö tunnistetaan usein paljon palveluja ja erityistä tukea tarvitseville kohdentuvana palveluna (Karjalainen ym. 2019; Paavola ym. 2019, 89). Heistä on tämän Kela-siirroksikin nimetyn toimeentulotuki uudistuksen myötä tullut Kelan ja kunnan yhteisasiakkaita. Muutos on heijastunut aikuissosiaalityön tehtäviin ja vastuisiin monella tapaa.

Tässä luvussa keskitymme tarkastelemaan erityisesti asiakkaan asumiseen ja sen turvaamiseen liittyviä vastuukysymyksiä toimeentulotuki uudistuksen jälkeen. Toimeentulotuki on asumisen turvaamisessa hyvin merkittävä väline, sillä asumiseen liittyy lähes aina taloudellisia kuluja. Kysymme, miten aikuissosiaalityön ammattilaiset jäsentävät omaa vastuutaan asiakkaan asumisen turvaamisessa perustoimeentulotuen Kela-siirron jälkeen. Käyttämämme aineistot kuvaavat aikuissosiaalityön uudenlaisia ja muuttuneita asumisen turvaamiseen liittyviä vastuita eri näkökulmista. Työntekijöiden ryhmähaastatteluisia ilmenevät ne eri tavat, joilla aikuissosiaalityön ammattilaiset jäsentävät vastuitaan. Asiakas-työntekijäkohtaamisissa vuorostaan tulee näkyväksi, miten vastuista neuvotellaan todellisissa

aikuissosiaalityön kohtaamisissa. Tämä luku paikantuu erityiseen ajalliseen tilanteeseen, jossa perustoimeentulotuen siirto Kelaan oli vastikään toteutunut.

Luku kytkeytyy olennaisesti marginalisaation kysymyksiin analysoidessamme Kela-siirtoon liittyvien aikuissosiaalityön vastuiden muutosta tilanteissa, joissa aikuissosiaalityön tarve on suuri ja asiakkaat tarvitsevat useita eri palveluja. Pyrimme paikantamaan niitä asumisen turvaamiseen liittyvien vastuiden ja yhteistyön rajakohtia, joissa asiakkaiden riski joutua palveluiden ulkopuolelle kasvaa (ks. Juhila 2018, 178). Tällöin tavat, joilla aikuissosiaalityön ammattilaiset määrittelevät vastuunsa ja kuvaavat sitä asiakkaalle, muodostuvat erittäin tärkeiksi.

Avaamme luvussa ensin aikuissosiaalityön ja Kelan organisatorisia vastuita ja yhteistyötä Kela-siirron jälkeen. Seuraavaksi valotamme vastuun käsitettä ja vastuista neuvottelemista, jotka muodostavat tulokulmamme analyysiin. Tämän jälkeen kuvaamme luvussa käytetyn aineiston ja analyysiprosessin sekä rajatyön käsitteen, joka toimii aikuissosiaalityön ammattilaisten haastattelujen ja asiakas-työntekijäkohtaamisten analyysissa käsitteellisenä työkaluna. Tuloksia tarkastellessamme osoitamme, miten asumisen turvaamiseen liittyvät vastuut tulevat aineistossamme ilmi kohtuullisista asumiskustannuksista huolehtimiseen sekä asiakkaan asumiseen liittyvään neuvontaan ja ohjaukseen liittyvissä kysymyksissä. Näiden tulosten merkityksellisyyttä pohdimme luvun lopussa.

Aikuissosiaalityön ja Kelan tehtävät ja yhteistyö Kela-siirron jälkeen

Aikuissosiaalityötä ja sen sisältöjä on ajan kuluessa määritelty eri tavoin (Taina & Kotiranta 2014; ks. myös Paavola ym. 2019, 90). Aikuissosiaalityön tehtäväkenttä on varsin laaja, minkä

vuoksi se vaatii monenlaista tietoa ja osaamista (Svenlin ym. 2021, 283). Kirsi Juhila (2008a) määrittelee aikuissosiaalityön kokonaisvaltaiseksi auttamistyöksi, johon lukeutuvat asiakkaiden taloudellisten asioiden selvittämisen lisäksi muun muassa asumiseen, päihderiippuvuuksiin, terveyteen, toimintakykyyn, elämänhallintaan ja itsenäiseen pärjäämiseen liittyvät asiat. Aikuissosiaalityötä ohjaavat ensisijaisesti sosiaalihuoltolaki (1301/2014) sekä useat erityislait, kuten laki toimeentulotuesta (1412/2017) (Paavola ym. 2019, 85). Aikuissosiaalityössä on halettu vahvistaa varhaista tukea ja palveluiden helppoa saavutettavuutta, mutta yhtä lailla aikuissosiaalityössä on tärkeää tunnistaa erityistä tukea (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, § 3) ja paljon palveluja tarvitsevat asiakkaat ja vastata heidän tarpeisiinsa (Karjalainen ym. 2019, 13; Paavola ym. 2019, 89, 107).

Sosiaalityöntekijä on sosiaalihuoltolakiin (1301/2014, § 42) perustuen omatyöntekijänä vastuussa asiakkaan kokonaistilanteesta ja sen koordinoinnista. Aikuissosiaalityön tehtävinä nähdäänkin asiakkaan tilanteen ja hänen palveluidensa koordinointi sekä muutoksen edistäminen (Paavola ym. 2019, 107). Asiakkaiden tarpeisiin vastaamisessa korostuvat toimeentulotuen lisäksi muun muassa vuorovaikutuksellinen työskentely, suunnitelmallisuus, kuntouttaminen ja palveluohjaus (Juhila 2008a). Palvelutarpeen arvioinnin merkitys ja tarve on korostunut aikuissosiaalityössä sosiaalihuoltolain myötä (Karjalainen 2016, 133–134).

Perustoimeentulotuen Kela-siirrosta huolimatta toimeentulotuki on edelleen osa sosiaalihuoltoa, sillä kunnat vastaavat ehkäisevästä ja täydentävästä toimeentulotuesta (Korpela ym. 2020, 17). Näitä etuuksia haetaan ja myönnetään harkinnanvaraisesti pääsääntöisesti sen jälkeen, kun asiakas on ensin saanut tai hakenut Kelasta perustoimeentulotukea. Ehkäisevää ja täydentävää toimeentulotukea voidaan myöntää esimerkiksi asun-

nottomuuden ehkäisemiseksi (Hautala & Vartio 2019, 66). Sitä ei kuitenkaan ole tarkoitettu toistuvaksi tai pitkäaikaiseksi ratkaisuksi vuokranmaksuongelmiin (Sällinen 2019, 72).

Valtiojohtoisen Kelan tehtävänä on huolehtia eri-ikäisten Suomessa asuvien ihmisten sosiaaliturvasta. Keskeinen asumisen kustannusten turvaamiseen tarkoitettu sosiaaliturvaetus on yleinen asumistuki. (Kela 2021a; 2022.) Asumisen kustannuksia voidaan myös korvata viimesijaisella, tarveharkintaan perustuvalla toimeentulotuella. Perustoimeentulotuen merkitys onkin suuri erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden asunnottomuuden ehkäisemisessä (Juhila 2008a, 20; 2008b, 93). Toimeentulotuki on ylipäätään merkittävä tekijä vuokra-asuntomarkkinoilla, sillä tuen saajien osuus on kohtalaisen suuri (Eerola ym. 2019, 48). Toimeentulotuki uudistuksen yhtenä tavoitteena on ollut, että hakijan oikeus ensisijaisiin etuuksiin selvitetään ja ratkaistaan ennen toimeentulotukihakemuksen käsittelyä, minkä katsottiin uudistuksen myötä helpottuvan (Halmetoja & Rintala 2020, 417).

Aikuissosiaalityön haasteiden on tulkittu toimeentulotuen Kela-siirron jälkeen liittyvän asiakkaan tuen tarpeen arviointiin ja asiakasohjaukseen (Karjalainen ym. 2019, 21). Sekä kunnan että Kelan toimijat ovat tuoneet esiin huolen siitä, missä määrin heikossa asemassa olevat asiakkaat saavat tarvitsemansa palvelut Kela-siirron jälkeen (Perälä 2020; Turkia 2021, 176). Onkin havaittu, että kaikkein eniten toimeentulotuen muutoksesta on koitunut ongelmia paljon tukea tarvitseville asiakkaille, jotka joutuvat asioimaan nyt kahden viranomaisen luona (Blomgren & Saikkonen 2018). Asiakkaiden ”pompottelua” kunnan ja Kelan välillä havaittiin etenkin uudistuksen alkuvaiheessa (Turkia 2021, 169). Toimeentulotukilain uudistamisessa tunnistettiin riski siitä, että yhteys sosiaalityön ja taloudellisen tuen myöntämisen välillä saattaa katketa. Käytän-

nössä havaittiin, että yksilöllistä tarveharkintaa edellyttävien toimeentulotukipäätösten tekeminen sekä erityisiä palveluita ja ohjausta tarvitsevien asiakkaiden elämäntilanteiden kartoittaminen ja tukeminen olisivat edellyttäneet vahvaa yhteyttä sosiaalityöhön. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2020.) Toimeentulotuen siirto aiheutti pulmia myös Kelan ja TE-palveluiden välisessä asiakasohjauksessa, ja TE-palveluihin ohjautuikin Kelasta työkyvyltään entistä heikompia asiakkaita (Halmetoja & Rintala 2020, 422). Sosiaalityöntekijöiden arvioiden mukaan asiakkailla on myös vain vähän tietoa ja ymmärrystä toimeentulotuen käytännöistä sekä perustoimeentulotukeen liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista (Kivipelto ym. 2021, 6–7).

Kela-siirto on vaikuttanut kuntiin eri tavoin, mutta uudistuksen jälkeen kuntien aikuissosiaalityössä tehtiin edelleen paljon perustoimeentulotukeen liittyvää selvitys- ja neuvontatyötä (Blomgren & Saikkonen 2018; Karjalainen ym. 2019, 48; Blomgren ym. 2020, 222). Vielä keväällä 2021 siihen meni kunnissa keskimäärin neljäsosa työajasta (Kivipelto ym. 2021, 5–6). Siirtyminen perustoimeentulotukea koskevasta päätöksenteosta neuvontaan ja ohjaukseen on toisaalta vahvistanut aikuissosiaalityön roolia “asiakkaan puolella olevana toimijana” (Turtiainen ym. 2021, 39, 41). Toisaalta Kela-siirron myötä Kelan vastuun on nähty lisääntyvän etenkin asiakkaiden neuvomisessa, ohjaamisessa ja sosiaalihuollon palvelutarpeiden tunnistamisessa (HE 217/2016). Heidi Turkia (2021, 175) on kiinnittänyt huomiota monialaisen yhteistyön ja asiakasohjauksen kehittämisen tarpeeseen Kelan ja kuntien välillä. Työnjaon tulisi olla selkeämpi etenkin tilanteissa, joissa työntekijöille on epäselvää, mitkä asiat kuuluvat osaksi perustoimeentulotukea ja mitkä puolestaan täydentävää ja ehkäisevää toimeentulotukea. Työnjaon määrittely olisi tärkeää myös siitä näkökulmasta, missä määrin Kela-asioi-

den neuvonta ja hakemusten täyttäminen kuuluvat kuntien työntekijöiden vastuulle (emt.).

Vastuista neuvotteleminen

Vastuita voidaan määritellä monella tapaa: ne voivat liittyä velvollisuuksiin, sitoumuksiin sekä erilaisiin tehtäviin ja töihin, joita yksilöille, ryhmille ja instituutioille asetetaan (Martin 2007, 28–29). Sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaisten työtä ja vastuuta määrittävät eri lait ja organisatoriset toimintakäytännöt. Ammatilliset joutuvat usein tasapainottelemaan eri vastuiden välillä suhteessa asiakkaisiin, organisaatioon, laajemmin yhteiskuntaan (Fenwick 2016, 8) sekä ammattieettisiin näkökohtiin (Juhila 2009; Räsänen & Saario 2017). Niin ikään arkipäiväisissä työtilanteissa esiintyy tasapainottelua erilaisten tilannekohtaisten vastuiden välillä (Martin 2007; Juhila & Hall 2017). Vastuut voivat todentua myös vastuullistamisena, jolloin esimerkiksi asiakkaille itselleen tai joillekin työntekijäryhmille siirretään asiakkaiden arjen tukemiseen liittyviä vastuuta, jotka ovat aiemmin kuuluneet jollekin toiselle (Juhila ym. 2017).

Ammatilliset vastuut ja rajat voivat olla häilyviä, jolloin se, kenellä on lopulta vastuu ja oikeus tehdä päätöksiä, voi osoitautua kriittiseksi kysymykseksi (Fenwick 2016, 113; Ranta ym. 2017). Vastuut ja rajat tulevat näkyviksi erityisesti moniammatillisessa yhteistyössä, joka edellyttää niiden tunnistamista, kykyä neuvotella niistä tarpeen mukaan sekä uusien toimintatapojen etsintää (Raitakari ym. 2019). Muun muassa mielenterveyspalveluiden asiakkaiden siirtymät asumispalveluista toiseen aktivoivat vastuu- ja rajaneuvotteluja, joissa pyritään vahvistamaan asiakkaan arjessa lähellä olevien ammattilaisten vastuiden ja asiantuntijuuden merkitystä (Saario ym. 2015). Myös asiakkaiden tilanteissa tapahtuviin muutoksiin liittyvät riskitekijät

tekevät näkyviksi ammattilaisten neuvotteluja siitä, mitkä vastuut nähdään tilanteen ratkaisemisessa kuuluvan itselle ja mitkä puolestaan toisille ammattilaisille (Saario ym. 2017). Esimerkiksi asunnottomuuden umpikujatilanteiden tunnistaminen ja niiden ratkaisuyritykset voivat aktivoida monen suuntaisia sekä myös epäsymmetrisiä asumisen turvaamista koskevia vastuu- ja rajaneuvotteluja työntekijöiden, asiakkaiden ja näiden läheisten kesken (Ranta ym. 2017).

Vastuu- ja rajaneuvottelujen analyysi haastattelu- ja asiakas-työntekijäkohtaamisissa

Hyödynnämme tutkimuksessamme äänitallennettuja aikuisosiaalityössä toimivien työntekijöiden haastatteluja sekä asiakas-työntekijäkohtaamisia. Aineistomme pitää sisällään kaksi vuonna 2017 kerättyä aikuissosiaalityöntekijöiden ja kaksi sosiaaliohjaajien ryhmähaastattelua sekä kahdeksan vuoden 2018 aikana kerättyä äänitallennettua aikuissosiaalityön kotikäyntiä ja 14 muihin kohtaamispaikkoihin jalkautuvaa käyntiä. Molemmat aineistot sijoittuvat toimeentulotuen Kela-siirron jälkeiseen aikaan, mutta muodostavat ajallisen jatkumon: haastattelut on tehty siirron murrosvaiheessa, kun taas asiakas-työntekijäkohtaamiset sijoittuvat aikaan, jolloin uusi toimeentulotukijärjestely oli jo ehtinyt hieman vakiintua. Aineistot on kerätty kahdesta eri kunnasta. Haastatteluaineisto on kerätty nimenomaan perustoimeentulotuen Kela-siirtoon liittyviä kysymyksiä varten, asiakas-työntekijäkohtaamiset puolestaan laajempia tutkimusintressejä varten¹.

1 Asiakas-työntekijäkohtaamisista koostuva aineisto on kerätty osana Suomen Akatemian tutkimushanketta *Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa (2017–2022)*. Kyseinen hanke ja sen piirissä toteutettu aineiston keruu ovat saaneet puoltavan lausunnon alueen ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta.

Työntekijöiden ryhmähaastatteluihin osallistui keskimäärin kolme työntekijää kerrallaan, mutta yhdessä haastattelussa oli poikkeuksellisesti vain yksi työntekijä. Ryhmähaastatteluiden aiheena oli Kela-siirto, ja niissä käsiteltiin siirron merkitystä toimenkuvan näkökulmasta, siirron mahdollisuuksia ja haasteita asiakkaan, työntekijän ja organisaation kannalta sekä näkemyksiä sosiaalialan tilanteesta ja työmuodoista siirron jälkeen. Työntekijät saivat vapaasti keskustella näistä aiheista yhdessä. Pyrkimys oli saada esiin ammattiryhmien yleinen näkemys siirrosta.

Asiakas-työntekijäkohtaukset ovat luonnollista aineistoa ja edustavat kunnissa tehtävää aikuissosiaalityön perustyötä. Kohtaamisissa tulevat eniten puheeksi palvelutarpeet, jotka liittyvät asiakkaiden taloudelliseen tilanteeseen, esimerkiksi toimeentulotukeen, Kela-etuuksiin, vuokranmaksuun, välitystiliin ja edunvalvontaan sekä asumiseen. Näiden lisäksi käynneillä keskustellaan myös muun muassa asuinympäristöstä, arjessa pärjäämisestä, päihteiden käytöstä ja työelämään integroitumisesta. (Räsänen 2022.)

Asiakas-työntekijäkohtaukset vaihtelivat kestoiltaan muutamasta minuutista reiluun tuntiin. Jokaisessa kohtaamisessa oli asiakkaan lisäksi läsnä sosiaalityöntekijä sekä myös muita ammattilaisia, joista useimmiten sosiaaliohjaaja sosiaalityöntekijän työparina (ks. Günther tässä teoksessa; Räsänen 2022). Kokoonpanot vaihtelivat käsiteltävien ja selviteltävien asioiden mukaan. Kotikäyntien lisäksi aineistossa oli asiakkaan ja työntekijän välisiä tapaamisia toimiston ulkopuolella erilaisissa kohtaamispaikoissa. Asiakas-työntekijäkohtaamisten osalta rajattiin tätä artikkelia varten 14 käyntiä, joissa Kela-siirto tuli puheeksi. Näistä käynneistä seitsemän oli kotikäyntejä ja seitsemän jalkautuvan työn käyntejä.

Analyysin ensimmäisessä vaiheessa paikansimme sisällön-analyttisellä orientaatiolla asumiseen ja Kela-siirtoon liittyvät

teemat, joista löytyi yhteensä 71 aineisto-otetta. Nämä jakautuivat aineistojen kesken siten, että haastatteluaineisto sisälsi yhteensä 28 aineisto-otetta ja asiakas-työntekijäkohtaamisissa ilmeni yhteensä 43 otetta. Havaitimme, että valituissa aineisto-otteissa puhutaan toimeentulotuen ja asumisen turvaamiseen kytkettyistä teemoista, kuten vuokranmaksuista, vuokratakuista ja -rästeistä, muuttokustannuksista sekä muutoista isommasta pienempään (halvempaan) asuntoon. Nämä teemat liittyivät lähes poikkeuksetta perustoimeentulotuen hakemiseen.

Analyysin toisessa vaiheessa jaoimme molemmissa aineistoissa esiintyvät asumisen turvaamiseen liittyvät aikuissosiaalityön vastuut perustoimeentulotuen siirron jälkeen kahteen pääteemaan: kohtuullisista asumiskustannuksista huolehtimisen vastuihin sekä asiakkaan neuvonta- ja ohjausvastuihin asumiskustannuksiin liittyvissä kysymyksissä. Ensinnäkin aikuissosiaalityössä pyritään varmistamaan, että asiakkaan vuokra on kohtuullinen ja sijoittuu Kelan kohtuullisiksi katsomiin vuokrakustannuksiin. Työntekijät myös auttavat ja neuvovat asiakkaita nykyistä halvemman asunnon hankkimisessa. Toiseksi aikuissosiaalityön ammattilaiset ohjaavat ja neuvovat asiakkaita toimeentulotuen hakemisessa. He muun muassa varmistavat, että hakemus on ajoissa sisällä, ja kertovat, milloin asiakkaalla on oikeus taloudelliseen tukeen, mitä päätöksissä huomioidaan sekä kenen vastuulla on maksaa vuokrat ja muut asumiskulut. Yksi keskeinen aikuissosiaalityön vastuu onkin neuvoa, mitä Kela huomioi perustoimeentulotukea haettaessa ja siitä päätettäessä. Aineistoissa ilmenee myös aikuissosiaalityön yhteydenottoja Kelaan, joilla pyritään edistämään asiakkaan toimeentulotuen hakemista. Aikuissosiaalityön ammattilaiset käyttävät asumisen turvaamisessa kunnan vastuulla olevaa harkinnanvaraista ja ehkäisevää toimeentulotukea esimerkiksi vuokratäristen ja huonekalujen kustantamiseen.

Perustoimeentulotuen Kela-siirto aktivoi monenlaisia vastuu- ja rajaneuvotteluja, joista neuvotellaan aineistomme haastattelupuheessa ja asiakas-työntekijäkohtaamisissa. Nämä neuvottelut kytkeytyvät siihen, mitkä tehtävät kuuluvat omalle tehtävä- ja osaamisalueelle ja mitkä puolestaan rajautuvat pois (Raitakari ym. 2019, 75). Analyysissä kiinnitämme huomiota erityisesti organisatorisiin vastuisiin ja niihin liittyviin ammatillisiin toimivallan ja -alueen rajoihin. Etenkin rajojen ylitykset ja rajoista kiinni pitäminen ovat kiinnostavia näkökulmia. Tarkastelemmekin valitsemiamme aineisto-otteita siitä näkökulmasta, miten aikuissosiaalityön ammattilaiset rakentavat ymmärrystä vastuistaan asiakkaan asumisen turvaamisessa toimeentulotuen Kela-siirron jälkeen. Näitä neuvotteluja analysoimme rajatyön käsitteen avulla (ks. Hall ym. 2010; Slembrouck & Hall 2014; Saario ym. 2015).

Rajatyö voidaan käsittää kysymykseksi siitä, miten ammattilaiset ymmärtävät ja jäsentävät osaamisensa ja toimivaltansa tietyllä kentällä suhteessa toisiin toimijoihin (Hall ym. 2010, 349). Rajatyö voi olla mukaan lukevaa tai poissulkevaa (Juhila & Hall 2017; ks. myös Slembrouck & Hall 2014; Saario ym. 2017; Juhila 2018, 189). Mukaan lukevalla rajatyöllä viitataan siihen, että työntekijät ottavat itselleen tehtäviä ja vastuita, esimerkiksi soittavat asiakkaan puolesta Kelaan. Poissulkevassa rajatyössä työntekijät vuorostaan poissulkevat itseltään tehtäviä ja vastuita ja usein delegeoivat niitä toisille toimijoille, kuten Kelalle tai asiakkaille itselleen. Näissä vastuuneuvotteluissa ammattilaiset pohtivat usein sitä, kenen tulee tehdä mitäkin ja kuka on vastuussa mistäkin (Slembrouck & Hall 2014, 64; Juhila & Hall 2017). Tähän rajatyön näkökulmaan pohjautuu seuraavaksi kuvaamamme empiirinen analyysi aikuissosiaalityön ammattilaisten jäsentämistä vastuista asumisen turvaamisessa.

Valitsimme tarkempaan analyysiin molemmista aineistoista otteita, jotka valottavat kahta edellä kuvattua pääteemaa ja niihin kytkeytyviä vastuu- ja rajaneuvotteluja eri näkökulmista. Otteet sisältävät kuvauksia keskeisistä toimeentulotuen Kela-siirrosta seuranneista muutoksista asiakkaille. Haastattelut osoittavat työntekijöiden jäsennyksiä haastattelutilanteessa ja asiakas-työntekijäkohtaukset puolestaan asioiden ilmenemistä ja työntekijöiden puhetta asiakkaiden kanssa todellisissa asiakastilanteissa.

Aikuissosiaalityön ammattilaisten tekemä rajatyö asumisen turvaamisessa

Tarkastelemme seuraavaksi asumista turvaavien vastuiden rakentumista kahdesta näkökulmasta: ensin työntekijöiden keskinäisen puheen avulla (haastatteluaineistojen otteet) ja sen jälkeen asiakas-työntekijäkohtauksissa käytävien neuvottelujen avulla (kotikäyntityön ja jalkautuvan työn otteet). Aineistot tekevät näkyväksi aikuissosiaalityön ammattilaisten (ja jossain määrin myös asiakkaiden) tulkintatavat, mutta rajaavat pois Kelan työntekijöiden näkökulman. Näin ollen analyysimme tavoittaa ja tuo esiin ennen kaikkea aikuissosiaalityön ammattilaisten itselleen ja asiakkailleen jäsentämät vastuut.

Kohtuullisista asumiskustannuksista huolehtimisen vastuut

Kohtuulliset asumiskustannukset liittyvät oleellisesti Kelan kriteereihin, joissa kohtuullinen, toimeentulotukilaskelmassa huomioon otettava vuokra määritellään kunnassa kohtuullisena pidetyn vuokratason mukaan (Korpela ym. 2020, 17). Joidenkin kuntien osalta Kela on asettanut muita tiukemmat kriteerit kuntakohtaisesta kohtuullisena pidettävästä enimmäisvuokrasta, minkä vuoksi asiakkaan vuokraa ei välttämättä huomioida

toimeentulotukilaskelmassa kokonaisuudessaan (Linnanvirta ym. 2020, 164, 169). Asumiskustannuksilla viittaamme myös vuokravakuuksiin ja muuttokustannuksiin, jotka toimeentulotuen Kela-siirron myötä siirrettiin kuntien vastuulle kuuluvasta täydentävästä toimeentulotuesta osaksi Kelan myöntämää perustoimeentulotukea (Korpela ym. 2020, 17). Rajatyön näkökulmasta on kiinnostavaa, miten aikuissosiaalityön ammattilaiset kuvaavat toimintaansa, kun heillä ei enää ole näiden kustannusten osalta päätösvaltaa, mutta toisaalta he ovat tottuneet käyttämään työssään tilannekohtaista ammatillista harkintaa ja tulkitsemaan ohjeistuksia ja lainsäädäntöä.

Seuraavassa aineisto-otteessa sosiaalityöntekijän kuvaama asiakas asuu nykyisessä asunnossaan, jossa vuokra on liian korkea suhteessa Kelan määrittämiin kohtuullisiin vuokratuloihin nähden. Sosiaalityöntekijä pohtii Kela-siirron myötä kohtuuhintaisen vuokran kiristyneen tulkinnan aiheuttamia haasteita asiakkaalle. Näitä ovat vaikeus maksaa tulevia vuokria ja mahdollisesti etsiä uusi, halvempi asunto. Samalla sosiaalityöntekijä kuvaa omaa ammatillista toimintaansa, jossa hän omaksuu itselleen vastuuta turvatakseen asiakkaan asumisen:

HAASTATELTAVA: Sellasia on joutunu tossa nyt kun on tää vuokran kohtuullistaminen, niin siitä varmaan, sitte voi tulla semmonen et ne alkaa, ku meillähän on aika korkee se yhen ihmisen, meil on vajaa 650 ((euroa)), kaheltakin 700 ja nythän ne ((Kela)) pudotti sen alle 600:een, niin siinä päätöksessä mä oon nähny ihmisiä jotka nyt kolmen kuukauden sisällä pitäiski ettiä halvempaa asuntoa. Mistäköhän ettii. Yhelle mä laitoin sitten, just tälle ((asiakkaalle)) joka tänään soitti eikä oikein tajunnu sitä päätöstä niin, se on välivuokra-asunto, niin mä laitoin sitten oman selvityksen et tää on välivuokra-asunto ja tää on sosiaalityötoimen vuokraama asunto vaikka meillä on sillon vähän ylikal-

lis, ei oo silleen katottu tarkkaan sitä niin, ku se on meiltä huomioitu niin että toivon että se huomioidaan jatkossakin tältä asiakkaalta. Ei se paljoo, no oli se jonkun verran ylikallis että silleen että, sosiaalisin perustein. Mut eihän sitä nyt kaikille voi tehdä semmosta että niitä vaan täytyy ruveta miettimään että mistä ne löytää halvemman asunnon.

HAASTATELJA: Niin eli tavallaan sä annoit siis ikään ku sentyyppisen lausunnon että tässä olis nyt sosiaaliset syyt mitkä puoltas sitä?

HAASTATELTAVA: Kyllä. Eli mulla on mun asiakas ja minä tiedän sen asian, niin totta kai ku mä katoin sitä päätöstä sillon tammikuussa, ku se ei sitä ymmärtäny ni mä huomasin et siellä on tämmönen et pitää olla selvitys tästä vuokrasta, miks näin. Ni mul on sitte, ni se oli sen peruste. Se nyt oli huomioitu tässä helmikuussa se normaali mut en tiedä sit jatkossa et mitä sillon sitte tapahtuu että, hyväksyykö ne sen sitten.

HAASTATELJA: Mut nyt se oli otettu huomioon?

HAASTATELTAVA: Nyt oli joo, mutta en tiä sitte.. mut siitä mun mielestä oli, se on meiän asiakas ja välivuokra- ja on tosiaan kuntouttavas työtoiminnassa ja eikä ymmärrä näit päätöksiä, et se on sillä tavalla ihan.. tarvi, et sil on sosiaaliset perusteet ihan selkeet.

HAASTATELJA: Kyllä. Olik tää sitten tämmönen ilmeisesti kirjallinen selvitys minkä teit ja sit se meni sinne?

HAASTATELTAVA: Niin. Ja näkeehän sen siitäkin kun välivuokrasopimus tehhän, niin.. sehän on, sosiaalitoimi elikkä minä teen sen vuokrasopimuksen, alivuokrasopimuksen asiakkaan kanssa ja, sillähän se hakee sitä asumistukee. Mut mä laitoin vielä erillisen paperilapun siihen, kirjoitin ihan vielä auki sitä asiaa että on ainakin selvitetty ettei nyt siitä ainakaan jää kiinni. Jos sitä ruvetaan häneltä kohtuullistaa ni se menee ihan sekasin, se menee ihan täysin päin seinää koko homma sit.

Haastateltava sosiaalityöntekijä kyseenalaistaa ensin yleisellä tasolla Kelan linjausta kohtuullisena pidetystä vuokrasta. Hän näkee pulmallisena sen, että vuokran kohtuullistaminen synnyttää monille asiakkaille tarpeen muuttaa halvempaan vuokra-asuntoon. Hän kertoo tavanneensa asiakkaita, joiden pitäisi löytää uusi asunto kolmen kuukauden sisällä. Toteamus ”mistäköhän etti” viittaa siihen, ettei työntekijä näe tätä tehtävää kovinkaan helppona. Samalla hän tuo esiin ajatuksen asiakkaan vastuullistamisesta. Työntekijän puheen voi tulkita siten, että Kelan määrittämä kohtuullisen vuokran raja asettaa asiakkaalle vastuun joko maksaa korkeampaa vuokraa tai löytää uusi asunto, mikä mahdollisesti luo jopa riskin asunnottomuudesta. Tämän jälkeen työntekijä kertoo hänelle soittaneesta asiakkaasta, joka ei ”oikein tajunnu sitä päätöstä”. Asiakkaan toimeentulotukilaskelmassa ei ollut hyväksytty liian korkeaksi määriteltyä vuokraa kokonaisuudessaan.

Mukaan lukeva rajatyö eli työntekijän itselleen asettama vastuu näyttäytyy siten, että työntekijä katsoo tehtäväkseen (tässä poikkeustapauksessa) laatia asiakkaan sosiaaliseen tilanteeseen perustuva kirjallinen selvitys Kelaan: asiakas asuu sosiaalisiin perustein myönnetyssä välivuokra-asunnossa, jossa kunnan sosiaalitoimi toimii vuokranantajana ja näin ollen turvaa asumisen jatkumisen. Tämä olisi työntekijän mukaan toivottava asiantila myös jatkossa. Vaikka vuokra on Kelan nykyisten kriteerien mukaan liian korkea, sosiaalityöntekijä painottaa lausunnossaan, että asumisen turvaamisessa tulisi huomioida myös muita tekijöitä kuin vuokran suuruus, koska kyseessä on erityistä tukea tarvitseva asiakas. Työntekijä ennakoii asiakkaalle koituvia tulevaisuuden riskejä, jotka aiheutuisivat vuokran kohtuullistamisesta, toteamalla ”se menee ihan sekasin” ja ”täysin päin seinää koko homma”. Työntekijä perustelee tällä ei-toivotulla tulevaisuuden kuvalla ryhtymistään lausunnon tekoon.

Tämänkaltainen mukaan lukeva rajatyö, jossa sosiaalityöntekijä on asiakkaan puolesta yhteydessä Kelaan ja perustelee tilannetta sosiaalisilla syillä, näyttää kuitenkin olevan jonkinasteinen poikkeus. Kertoessaan samassa tilanteessa olevista muista asiakkaista työntekijä mainitsee, että ”yhelle mä laitoin sitten” oman selvityksen. Vaikka sosiaalityöntekijä tukee tätä nimenomaista asiakasta siinä, ettei tämän tarvitsisi muuttaa halvempaan asuntoon, hän toteaa, että ”eihän sitä nyt kaikille voi tehdä semmosta”. Tässä todentuu poissulkeva rajatyö. Otteessa mainittu asiakas vaikuttaa siis yksittäiseltä tapaukselta, jossa sosiaalityöntekijä vastuullistaa itseään vedoten asiakkaan erityisiin tarpeisiin ja nykyiseen, toimivaksi havaittuun välivuokrajärjestelyyn. Mukaan lukeva rajatyö näyttäytyy näin tavanomaista ammatillista toimintaa pidemmälle menevänä ja omistautuneena työnteon tapana, jota Furnham (2009, 77–79) luonnehtii ”enemmän kuin välttämättömän tekemiseksi”.

Seuraavassa asiakas-työntekijäkohtaamisen otteessa asiakas on vuorostaan saanut halvemman asunnon, ja kohtaamisessa tulee puhutuksi, että vuokra on Kelan määritelmän mukaan kohtuuhintainen. Otteessa todentuu vuorovaikutustilanne, jossa työntekijä suunnittelee yhdessä asiakkaan kanssa yhteydenottoa puhelimitse Kelaan sekä toimeentulotukeen tarvittavien liitteiden toimittamista sinne. Asiakas on hakenut Kelasta perustoimeentulotukea vuokravakuuteen ja muuttokustannuksiin. Kohtaamisen aikana sosiaalityöntekijä on jo soittanut Kelan viranomaislinjalle tarkistaakseen asiakkaan tilannetta. Puhelun aikana on selvinnyt, että etuushakemus vuokravakuutta varten täytyy tehdä uudestaan. Sosiaalityöntekijä yrittää auttaa asiakasta ja selvittää tämän hakemuksen tilannetta Kelassa. Kohtaamisen aikana ilmenee, että asiakkaalla on asiakkuus myös psykiatrisissa palveluissa, ja hän tuo keskustelun aikana esiin, että muuttoon liittyvät epävarmuudet voivat pahentaa

hänen psyykkistä tilaansa. Aineisto-otteen keskustelu käydään erään kohtaamispaikan tiloissa.

ASIAKAS: – – Mut on se että nyt taas kaks viikkoo pyörin, hölmönä, koska mä tiedän mitä, mä, emmä vieläkään tiedä mitä mä teen tavallaan.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Sä haet vuokravakuuden ((Kela-last)).

ASIAKAS: Sen, joo.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Kyllä. Sul on hakemus-

ASIAKAS: Sen mä saan, sitä mä en..

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo, sul on hakemus. Ja nyt tässä tilanteessa ni se on kuitenkin edullinen asunto.

ASIAKAS: Niin on.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Niin kun sul on se vuokravakuus sisällä, mä voin tarvittaessa soittaa uudelleen Kelaan ja kiirehtiä sitä koska, sun ((asunto))tarjous oli mihin asti voimassa?

ASIAKAS: On 26. päiväkö se oli ku se täytyy olla siel sisällä, ((kaupungin asuntotoimistossa)), 26. päivä, jos mä oikein muistan, mutta suurin piirtein.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Mä voin vielä uudestaan ens viikolla soittaa Kelalle ja kiirehtiä sitä sun hakemustas. Se asunnon irtisanominen, jos se on kaks viikkoo...

ASIAKAS: Se on kaks viikkoa.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Ja sulla kuitenkin on asunto, niin täs tilanteessa niin se irtisanominen, mä en voi sanoo mikä on oikein ja väärin mutta, se että se on kohtuuhintanen asunto ja mä en ihan äkkiseltään ymmärrä miksi Kela ei sitä sulle myöntäisi. Mut sitte taas sä joudut äkkii maksaa kaks viikkoo lisää vuokraa, jota voit kyllä tosin sitäkin maksaa jälkeinpäin ((nykyiselle vuokranantajalle)), erissä, et ei tässä semmosta ylitsepääsemätöntä ongelmaa ei oo.

ASIAKAS: Ei olekaan, siis, niin.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Sä tuut selviämään.

ASIAKAS: No, joo. Niin. Olen mä tähänkin asti selvinny mutta, se, jollei se muutto, se, no, okei rahoitus siihen muuttoon järjesty, sillohan mä en voi muuttaa.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Juu. Ja perut ((muuttopalvelun, jonka oli varannut)).

ASIAKAS: Niin no sen mä voin, siis joka tapaukses koska sitä mä en pysty kuitenkaan sinne maksamaan. Elikä mä oon nyt siinä, roikun siinä ((Kelan kilpailuttaman muuttofirman)) hirressä. Jos Kela ilmoittaa että ne ei annakaan sitä mulle, syystä tai toisesta, senhän ne voi tehdä, eihän ne nyttenkään luvannu sitä ((viittaa ilmeisesti aiempaan sosiaalityöntekijän soittamaan puheluun Kelaan))

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Mä tarkennan. Onko sulla jotain sellasta varaa, että sitä toimeentulotukea ei myönnettäisi?

ASIAKAS: Ei.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Sul ei ollu mitään palkkatuloa.

ASIAKAS: Ei.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo, no, ja sinne on nyt sosiaalipuolen lausunto ja sä saat sinne vielä sen psykiatrisen sairaanhoitajan jonkun tekstin sinne Kelaan, ja sä saat sen omaviestin kautta vaikka kuvana, et sitä ei tarvi enää Kelaan viedä erikseen.

((Välissä lyhyt keskustelu siitä, miten asiakas kokee tällaiset epävarmuustilat itselleen pahimpina tilanteina. Työntekijä osoittaa ymmärrystään tilanteelle. Ote jatkuu:))

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Mut tehdäänkö sotasuunnitelma, elikkä sä teet sen, pystytkö tekemään tänään sen vuokravakuushakemuksen?

ASIAKAS: Tietenkin joo. Totta kai mä teen heti kun mä pääsen kotiin.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Ja mä soitan Kelaan. Se näkyy viimeistään tiistaiaamuna. Mä voin yrittää soittaa sinne jo maanan-

tai-iltapäivästä, mutta viimeistään tiistaiamuna ni mä saan sielt jonkun vastauksen, ja mä kysyn Kelalta mitä siel tapahtuu.

Aluksi asiakas osoittaa olevansa hermostunut asunnon vaihdon ja siitä aiheutuvien kustannusten takia. Sosiaalityöntekijän voi tulkita rauhoittlevan asiakasta neuvomalla tätä hakemaan vuokravakuuden uuteen asuntoon Kelasta. Tämän asiakas tietää saavansa, millä hän osoittaa, ettei se ole syy hänen hermostukseensa. Sosiaalityöntekijä perustelee tilannetta Kelan asettamalla kriteerillä vuokravakuuden saannille: ”se on kuitenkin edullinen asunto.” Mukaan ottava rajatyö aktivoituu, kun sosiaalityöntekijä ottaa vastuulleen selvittää ja kiirehtiä asiakkaan hakemusasiaa uudestaan Kelasta. Jo aiemmin kotikäynnillä sosiaalityöntekijä on ottanut vastuulleen hakemusasian selvittämisen ja soittanut Kelan viranomaislinjalle. Sosiaalityöntekijä tarkentaa asiakkaalta tässä yhteydessä uutta asuntoa koskevan tarjouksen voimassaoloaikaa, minkä jälkeen hän edelleen ottaa vastuulleen hakemusasian selvittämisen ja kiirehtimisen. Tämän jälkeen aktivoituu poissulkeva rajatyö, sillä sosiaalityöntekijä ei pysty ottamaan kantaa tilanteessa toimimiseen: ”mä en voi sanoa mikä on oikein ja väärin.” Sosiaalityöntekijä jatkaa kuitenkin Kelan myöntöperusteiden avaamista ja tuo esiin asunnon kohtuuhintaisuuden, mikä hänen arvionsa mukaan riittää toimeentulotuen myöntöperusteeksi: ”en ihan äkkiseltään ymmärrä miksi Kela ei sitä sulle myöntäisi.” Tämän jälkeen hän kuitenkin nostaa esiin asumisen turvaamista koskevan järjestelyn, jossa mahdollisesti kertyneiden ylimääräisten vuokrien maksuja voidaan ”järjestellä” tämänhetkisellemme vuokranantajalle.

Sosiaalityöntekijä myös tukee ja kannustaa asiakasta: ”Sä tuut selviämään.” Asiakas ei epäile selviytymistään. Sen sijaan hänellä on epävarmuutta siitä, maksaako Kela muuttokustannuksia hänelle tarjottuun asuntoon. Asiakkaan huoli on oleel-

linen, sillä kunnan sosiaalitoimessa ja Kelassa saatetaan usein tehdä erilaisia tulkintoja siitä, ovatko muutto ja siihen liittyvät kustannukset perusteltuja korvattaviksi toimeentulotuella (Turkia 2021, 170). Tämä korostaa organisatorisiin vastuisiin liittyvien neuvottelujen tärkeyttä.

Mukaan ottava rajatyö aktivoituu otteen lopussa, jossa sosiaalityöntekijä tarkentaa vielä asiakkaalta Kelan vastuulle kuuluvan perustoimeentulotuen myöntöä mahdollisesti estäviä tekijöitä, ”varoja” ja ”palkkatuloja”, sekä tiivistää kunnan osalta tehtyjä toimenpiteitä hakemuksen edistämiseksi. Lisäksi sosiaalityöntekijä ottaa tehtäväkseen neuvoa asiakasta, miten tämä saa toimitettua psykiatrisen sairaanhoitajan ”tekstin” Kelan omaviesti-palvelussa. Näin tehdessään sosiaalityöntekijä toimii tulkkina perustoimeentulotuen hakuprosessissa. Otteen lopussa sosiaalityöntekijä vastuullistaa asiakasta tekemään etuushakemuksen vuokravakuutta varten vielä samana päivänä sekä tekee mukaan ottavaa rajatyötä ”mä soitan Kelaan – – mä kysyn Kelalta mitä siel tapahtuu”. Näin toimiessaan sosiaalityöntekijä ottaa kokonaisvastuuta toimeentulotukihakemuksesta sekä asiakkaan asumisen turvaamisesta ja psyykkisen tilan vakaana pysymisestä. Tämän voi tulkita organisaatiouudistuksen nivelvaiheeseen kuuluvaksi vastuunotoksi, jolla pyritään varmistamaan, ettei palvelujärjestelmä itsessään tuottaisi marginalisaatiota.

Asiakkaan neuvonta- ja ohjausvastuut asumiskustannuksiin liittyvissä kysymyksissä

Asumiskustannuksiin liittyvissä kysymyksissä asiakkaita ohjataan aikuissosiaalityön ja Kelan välillä molempiin suuntiin. Kelassa asiakkaita ohjataan ottamaan yhteyttä kunnan aikuissosiaalityöhön erityisesti ehkäisevän toimeentulotuen osalta. Jokela kollegoineen (2019) toteaa, että toimeentulotukiudistuksen myötä noin puolet Kelan kuntien sosiaalityöhön tekemistä il-

moituksista sosiaalihuollon tarpeesta koskevat ehkäisevän ja täydentävän toimeentulotuen hakemista. Aikuissosiaalityössä asiakkaita ohjataan ottamaan perustoimeentulotukiasioissa yhteyttä Kelaan ja samalla asiakkaita neuvotaan tässä uudessa käytännössä. Asiakkaiden ohjaamisen ja neuvonnan toimivuus on tärkeä teema, koska Kela-siirron myötä asiakas voi olla toimeentulotuen perusteella samanaikaisesti kahden eri organisaation asiakas. Kaikkein eniten Kela-siirrosta onkin koitunut ongelmia paljon palveluita ja erityistä tukea tarvitseville asiakkaille, jotka asioivat nykyisin kahdessa sosiaaliturvaetuksia myöntävässä organisaatiossa (Blomgren & Saikkonen 2018).

Aikuissosiaalityön ammattilaiset kuvaavat asiakkaiden ohjaamisen muuttuneita vastuita sekä haastatteluissa että asiakas-työntekijäkohtaamisissa. Seuraavissa aineisto-otteissa sosiaaliohjaajat kuvaavat välittömästi toimeentulotuen Kela-siirron jälkeiseen aikaan sijoittuvia tilanteita, joissa asiakas ohjataan Kelasta kunnan aikuissosiaalityöhön. Ensimmäisessä otteessa kuvataan aikuissosiaalityön näkökulmasta ”perusteltua” asiakkaan ohjausta, jossa asiakasta uhkaa häätö nykyisestä asunnostaan vuokratästä vuoksi. Otetta edeltää haastattelijan kysymys siitä, millaisia asiakastapauksia tai ehkäisevän ja täydentävän toimeentulotuen hakemuksia Kelasta on ohjattu aikuissosiaalityöhön.

HAASTATELTAVA: Mulle taas tuli semmonen esimerkki just että, oli se sosiaalityöntarve Kelassa, laitettu se tänne näin ja.. Olin ite nähnyt sitä tuolla uusissa asiakkaissa niin se tuli sen takii suoraan mulle. Ja siin oli semmonen et sillä oli häätö edessä ja sitte se, peruttiin se tai myönnettiin sitte ehkäisevää toimeentulotukea siihen hädön ehkäsemiseksi. Ja sit se oli ite maksanu opintolainalla, suurimman osan niistä vuokratästeistä. Ja sit täältä vielä myönnettiin ehkäisevää ((toimeentulotukea)). Ja

sitte toki yritin sitä sitte järjestellä sillä lailla että, tein Kelalle lausunnon siitä että, täältä pyydetään harkitsee sillai et sitä opintolainaa ei oteta sitte loppukevään ajaks tuloks ((huomioon toimeentulotukilaskelmassa)) koska se ei oo tosiaan siellä sitte käytettävissä ja se on mennä niihin vuokratästeihin. Niin sitä selvittelin semmosen yli pari viikkoo ku sieltä luvattiin olla yhteydessä ja ei oltu. Ja sitte vihdoon viimein tuli semmonen sähköposti. Sitä ei ollu siis millään lailla ees perusteltu siinä päätöksessä et onks siinä ylipäätään ollu se, minun lausunto siinä jotenki mukana siinä päätöksenteossa. Mut sieltä tuli vaan semmonen, lyhyt ja ytimekäs kommentti että opintolaina 400 euroa huomioidaan tuloks ((toimeentulotukilaskelmassa)) loppukevään ajan että sillä lailla, semmonen tapaus. Ne lähetti tänne ja sitte yritin sitä järjestellä ja.. Se meni sit näin.

Haastateltava sosiaaliohjaaja kuvaa, kuinka hän on ottanut vastuulleen Kelan lähettämän asiakkaan ja myöntänyt tälle ehkäisevää toimeentulotukea vuokraan, jotta tuleva häätö saataisiin vältettyä ja asiakkaan asumisen jatkuvuus turvattua. Asiakas on kertonut aiemmin työntekijälle maksaneensa itse opintolainalla osan vuokratästeistä. Ehkäisevän toimeentulotuen myöntäminen on tavanomainen sosiaaliohjaajan toimenkuvaan liittyvä vastuu. Työntekijä kuitenkin laajentaa vastuutaan mukaan lukevalla rajatyöllä, jossa hän kertoo laatineensa lausunnon Kelaan perustellakseen sitä, miksi opintolainaa ei asiakkaan tapauksessa kannattaisi huomioida perustoimeentulotuen laskelmassa. Työntekijä kertoo selvittäneensä asiaa pitkään ja saaneensa sen jälkeen Kelalta sähköpostitse tiedon, että opintolaina huomioidaan asiakkaalle toimeentulotukilaskelmassa tulona. Kelan päätös on lainvoimainen, koska opintolainan määrä otetaan perustoimeentulotuessa tulona huomioon siltä ajalta, jolloin asiakkaalla on oikeus opintolainaan (Kela 2021b). Silti

sosiaaliohjaajalle Kelan päätös on ei-toivottava. Lausunnossaan sosiaaliohjaaja käyttää tilannekohtaista harkintaa ja perustelee, miksi kyseisen asiakkaan kohdalla tulisi tehdä poikkeuksellinen ratkaisu eli jättää opintolainat huomioimatta asiakkaan asumisen turvaamiseksi myös jatkossa. Sosiaaliohjaaja kuvaa, kuinka päätös ilmoitettiin ilman selvyttä siitä, oliko hänen lausuntonsa huomioitu vai ohitettu päätöksessä.

Aineisto-otteessa sanallistetaan kiistanalaista vastuuneuvottelua, jossa aikuissosiaalityön harkintaan perustuva näkökulma asumisen turvaamisesta asettuu ristiriitaan Kelan yleisen periaatteen kanssa tehdä tiukemmin normin mukaisia, kaikille yhdenmukaiseksi arvioituja ratkaisuja. Aikuissosiaalityössä käytetty ammatillinen harkintavalta, joka antaa mahdollisuuden lain tulkintaan tilannekohtaisesti (Kalliomaa-Puha ym. 2014), on olennainen teema asiakkaiden sosiaalisten tilanteiden, tässä tapauksessa asumisen, turvaamisessa. Se näyttää myös olevan kiinteästi yhteydessä mukaan lukevan rajatyön toteuttamisen tapoihin.

Myös seuraavassa otteessa kuvataan asiakkaan ohjaamista Kelasta aikuissosiaalityöhön. Toisin kuin äskeisessä aineisto-otteessa kuvattu häätöuhka tämä ohjaaminen ei ole sosiaaliohjaajan näkökulmasta perusteltua. Asiakas on ottanut yhteyttä Kelaan asuntonsa lämmittämiseen liittyvien polttopuukustannusten vuoksi. Sosiaaliohjaaja katsoo asian kuuluvan perustoimeentulotuen piiriin ja näin ollen Kelan vastuulle. Otetta edeltää haastattelijan kysymys siitä, millaisia asiakastapauksia Kelasta on ohjattu aikuissosiaalityön ammattilaisille.

HAASTATELTAVA: Mehän, tuolla tuettiin noita ((etuuskäsiteljiöitä)) tuolla palvelutarpeen arvioinnissa tuolla tiskillä. Niin sinne tuli niitä asiakkaita just suoraan ne tuli Kelasta suoraan tonne alakertaan. Ja no yhdelläkin miehellä niin sillä oli sitten

täytettynä semmonen harkinnanvaranen lappu mikä Kelassa oli sit käsketty tänne tuomaan. No joo okei kun on kerta harkinnanvaranen vihreä lappu se tuodaan tänne. Paitsi että hän oli kyllä siinä kertonu siinä tiskillä että hän tarvii polttopuihin siten toimeentulotukee. Ja hänelle oli hyvin selkeästi neuvottu että sosiaalitoimesta meet hakemaan. Vaikka ne on asumiseen liittyvä meno, menoja hänen lämmityskulujaan niin, neuvottiin tulemaan tänne. No sit hän tuli ((Kelasta)) tänne ja sitte minä taas tiskillä sanoin että se kyllä kuuluu perustoimeentulotukeen että valitettavasti joudun neuvon teijät ihan takasin sinne Kelaan että... Me ei täällä kyllä niitä myönnetä. Ja hän ei sitte jättänykään sitä hakemusta että sanoin toki että no voit jättää sen hakemuksen mut sehän nyt hylätään täällä koska se kuuluu perustoimeentulotukeen. Niin tämmöstä pallottelua me ollaan tehty vaikka kuinka paljo.

Aikuissosiaalityön ”tiskille” tullut asiakas tuo Kelasta saamansa paperin, jossa on maininta harkinnanvaraisesta toimeentulotuesta. Asiakas on lähetetty aikuissosiaalityöhön Kelasta, kun hän on ilmoittanut siellä tarvitsevansa polttopuita. Tässä tilanteessa sosiaaliohjaaja tekee poissulkevaa rajatyötä sillä perusteella, että polttopuut kuuluvat perustoimeentulotukeen ja näin ollen Kelan vastuulle. Sosiaaliohjaaja kuvaa tilannetta epätoivottavana, koska se sisältää asiakkaan ”pallottelua”: ”No sit hän tuli ((Kelasta)) tänne ja sitte minä taas tiskillä sanoin, että se kyllä kuuluu perustoimeentulotukeen, että valitettavasti joudun neuvon teijät ihan takasin sinne Kelaan.” Sosiaaliohjaajan mainintaa siitä, että he ovat tehneet runsaasti samankaltaisia asiakkaiden palauttamisia Kelaan, voi tulkita niin, että hänen mukaansa poissulkevaa rajatyötä eli vastuun siirtämistä toiselle toimijalle on tehty Kela-siirron murrosaikana runsaasti. Tällaisissa tilanteissa asiakas saattaa ainakin hetkellisesti näyttäytyä

palveluiden väliinpuotoajana, jonka asiaa hoitava vastuutaho on epäselvä.

Seuraavassa otteessa sosiaalityöntekijä ohjaa asiakasta toimittamaan sähkölaskut Kelaan, jotta ne tulisivat maksetuiksi perustoimeentulotuesta ajallaan². Kela-siirron jälkeen havaittiin tilanteita, joissa vuokranmaksuun tarkoitetut rahat oli maksettu Kelasta suoraan asiakkaan tilille, jolloin vuokrat olivatkin toisinaan jääneet maksamatta (Kivipelto ym. 2020, 467). Kela voi maksaa asumiseen liittyviä kustannuksia suoraan vuokranantajan tai esimerkiksi sähköyhtiön tilille (Kela 2021c). Näin ei kuitenkaan automaattisesti tehdä, joten tässä mielessä sosiaalityöntekijän on hyvä ottaa vastuuta asian varmistamisesta. Otteessa sosiaalityöntekijä varmisteleeikin, huolehtiiko vuokran ja sähkön maksamisesta laskuttajalle asiakas itse vai Kela. Otteen keskustelu käydään erään kohtaamispaikan tiloissa. Mukana on myös TE-toimiston työntekijä, joka otteen lopussa osallistuu keskusteluun asumisen turvaamisesta. Otetta ennen sosiaalityöntekijä on ottanut esille asiakkaan sähkölaskussa olleen perintäosuuden.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Eli sul on nyt sähköt päällä.

ASIAKAS: On on.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Se on se sama päätös, jonka Kela lähetti sulle mutta mä halusin vaan tarkistaa, että sä oot huomannu sen, että siel on se pieni maksu ((sähkölaskun perintäkustannus, josta ovat aiemmin puhuneet)).

ASIAKAS: Juu juu se tuli eilen postissa mulle.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Kannattaa muistaa sit aina toimittaa ne sähkölaskut Kelaan.

ASIAKAS: Juu. Se oli, mun oma virhe.

2 Sähkölasku on perustoimeentulotukea haettaessa pakollinen asumismenoihin lukeutuva liite (ks. Kela 2021c).

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Tai no sanotaanko unohdus.

ASIAKAS: Nii. Se oli ihan eri paikassa. Mä olin muistanu mä oon vieny sen. En ollukaan muistannu.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Viet vaan sähkölaskut Kelaan, ja tarkistat vielä et sitte ne ((Kelan etuuskäsittelijät)) maksaa niitä ((sähkölaskuja)).

ASIAKAS: Juu mä oon-

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Maksako ((Kela)) sun tilille vai vuokra-, tai siis suoraan laskuttajalle?

ASIAKAS: Suoraan.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Meneeks sulla vuokra laskuttajalle?

ASIAKAS: Ei, minä maksan sen itte.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Sä hoidat sen. Joo, hyvä.

ASIAKAS: Huomenna aamul tulee Kelasta ne rahat et mä taas maksan, oman osuuteni, pois.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Joo, hyvä.

ASIAKAS: Mulla on se hyvä, 15. päivään mennessä pitää, maksaa vuokra viimeistään.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Nii et sul ei oo heti kuun alussa.

ASIAKAS: 10. päivä.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ: Hyvä.

TYÖVOIMATOIMISTON TYÖNTEKIJÄ: Se on hyvä et sul on asunto säilyny kumminkin.

Sosiaalityöntekijä varmistaa, että asiakkaalla on sähköt päällä, mikä on keskeinen asumisen turvaamiseen liittyvä tarkistus. Ilmeisesti aiemmin esiin tullut sähkölaskua koskeva perintä on antanut olettaa, että sähköt saattaisivat olla poikki maksamattomien sähkölaskujen vuoksi. Sosiaalityöntekijä viittaa kädessään olevaan Kelan toimeentulotukipäätökseen ja haluaa tarkistaa, että asiakas on huomannut laskussa olevan perintäosuuden. Asiakas kertoo saaneensa päätöksen eilen postissa.

Itseltä vastuuta pois ottava rajatyö ilmenee otteessa, kun sosiaalityöntekijä vastuullistaa asiakasta hoitamaan sähkölaskut toimeentulotukihakemuksen liitteenä ajallaan Kelaan sekä lisäksi tarkistamaan että ”ne ((Kelan etuuskäsittelijät)) maksaa niitä ((sähkölaskuja))”. Kyse on asiasta, joka kuuluu asiakkaan ja Kelan väliseen menettelyyn ja vastuisiin, mutta on myös sosiaalityöntekijältä tärkeä asiakkaan asumisen turvaamiseen liittyvä tarkistus. Sosiaalityöntekijän puheessa aktivoituu myös mukaan ottava rajatyö. Hän ensinnäkin varmistaa asiakkaalta, miten laskut ja vuokrat nyt hoituvat, kun perustoimeentulotukiasiakkuus on Kelassa, ja toiseksi huolehtii, että sähkölaskut ja vuokrat tulevat ajallaan maksetuiksi. Tällä varmistamisella hän myös ottaa vastuuta asiakkaan asumisen turvaamisesta ja talousasioiden itseenäisestä huolehtimisesta.

Pohdintaa aikuissosiaalityön muuttuneiden vastuiden ja roolien merkityksestä Kela-siirron jälkeen

Lukumme tarkoituksena on ollut tuottaa tietoa vastuuneuvotteluista ja yhteistyön ongelmista yhteiskunnan marginaalissa, jossa ihmiset ovat riippuvaisia perusetuuksista. Olemme analysoineet niitä rajatyön kohtia, joissa esiintyy aikuissosiaalityön ammattilaisten itselleen mukaan lukevaa vastuunottoa tai vastuita poissulkevaa puhetta suhteessa asiakkaan asumisen turvaamiseen ja Kelan kanssa asioimiseen. Olemme osoittaneet, kuinka asiakkaan asumisen turvaamiseen liittyvät vastuunjaot näyttäytyvät uudentyypisenä avustamisena toimeentulotukiprosessissa. Aikuissosiaalityössä pyritään sovittamaan yhteen vanhoja, ennen Kela-siirtoa vallinneita käytäntöjä uusiin käytäntöihin, jotta asiakkaan asuminen voitaisiin turvata myös tässä murroskohdassa. Aineistoistamme on luettavissa tapoja,

joilla aikuissosiaalityön ammattilaiset jäsentävät asumiseen ja sen turvaamiseen kohdennettujen etuuksien muuttuneita käytäntöjä ja hakuprosesseja sekä niihin liittyvää asiakasohjausta. Kyseiset tilanteet sisältävät asiakkaiden riskin jäädä ilman tarvittavia palveluita ja etuuksia. Aikuissosiaalityön ammattilaiset tukevat asiakkaita monilla tavoilla toimeentulotuen muutoksessa. Ottamalla itselleen vastuuta asiakkaan asumisen turvaamisessa he myös ehkäisevät asiakkaiden riskejä joutua yhä syvemmälle marginaaliseen asemaan (ks. myös Juhila 2002, 13, 15).

Tulkintamme mukaan aikuissosiaalityön ammattilaiset näyttäytyivät molemmissa aineistoissamme rajatyöntekijöinä, joiden keskeisenä tehtävänä on yhtäältä ohjata ja ”saattaa” asiakkaita onnistuneesti Kelan tuen piiriin ja toisaalta vastaanottaa heille Kelan ohjaamia asiakkaita. Rajatyöntekijöinä heidän roolinsa vahvistuu sekä asiakkaiden poluttajina sosiaaliturvan piiriin että kokonaisvastuun ottajina asiakkaiden asumisen turvaamisessa (Juhila 2018, 179; ks. myös Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, § 42). Rajatyöntekijöinä ammattilaiset takaavat myös asiakasturvallisuutta, jossa asiakkaiden yksilölliset elämäntilanteet ja tuen tarpeet huomioidaan riittävästi (ks. Kurki ym. 2021). Asiakasturvallisuuden kannalta tärkeät käytännöt voivat vaarantua etenkin organisaatioiden siirtymävaiheissa, joihin liittyy usein erilaisia ennakoimattomia vaikeuksia (Jylhä ym. 2021, 99–100). Kela-siirto on yksi esimerkki tämänkaltaisesta siirtymävaiheesta, jossa ammattilaisten aktiivinen kokonaisvastuunotto ja asiakkaiden poluttaminen on erityisen tärkeää.

Olemme analyysissamme osoittaneet aikuissosiaalityön uusina vastuina perustoimeentulotuen hakuprosessien tulkina toimimisen. Tämä todentuu esimerkiksi tilanteissa, jossa aikuissosiaalityön ammattilaiset toimivat asiakkaan ja Kelan välissä huolehtien ja neuvoen osapuolia tarvittavissa asioissa. Vaikka aikuissosiaalityön ammattilaisilla ei enää ole perustoi-

meentulotukea koskevaa päätösvaltaa, heillä on sitä koskevaa hakuprosessia ja perusteluja koskevaa asiantuntijatietoa, jota he välittävät asiakkailleen. Tuloksemme kiinnittyvät tältä osin myös havaintoon siitä, ettei asiakkailta ole aina riittävästi tietoa perustoimeentulotuen käytännöistä eikä niihin liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista (Kivipelto ym. 2021, 6–7). Tuloksemme tekevät myös näkyväksi aikuissosiaalityöntekijöiden Kela-siirron jälkeistä roolia päätöksentekijän sijaan asiakkaan puolella toimijoina ja asianajajina (Turtiainen ym. 2021, 41).

Rajojen joustot ja vastuiden itselle omaksuminen (Furnham 2009, 77–79) liittyvät osaltaan erilaisiin organisatorisiin toimintakulttuureihin: aikuissosiaalityön ammattilaisilla on Kelan etuuskäsittelijöitä enemmän mahdollisuuksia venyä säännöissä ja tehdä tilannekohtaista harkintaa arvioidessaan esimerkiksi ehkäisevän toimeentulotuen myöntöperusteita ja suuruutta (Turtiainen ym. 2021, 39). Sosiaalityöntekijät ovat tottuneet käyttämään työssään tilannekohtaista ammatillista harkintaa ja tulkitsemaan ohjeita ja lainsäädäntöä sen avulla (Kalliomaa-Puha ym. 2014). Kelassa tilanteita sen sijaan katsotaan enemmänkin etuuskohtaisesti ja siten, että kohtelu olisi valtakunnallisesti mahdollisimman tasa-arvoista ja yhdenvertaista. Itselleen vastuiden ottaminen ja ylimääräiseen venyminen voidaan myös tulkita työksi sen eteen, että asiakasohjaus onnistuisi, vaikkei se välttämättä kuulu ”normaaliin” toimenkuvaan, mutta sisältyy sosiaalialan työntekijöiden ammattietiikkaan sekä rooliin tilanteiden kokonaisvastuunottajina. Toisaalta yhteydenotot Kelaan sekä asumisen ja toimeentulon turvaaminen ovat osa aikuissosiaalityön perustyötä. Joustamalla rajoista ja ottamalla vastuuta asiakkaiden tilanteista sosiaalityöntekijät voivat myös pyrkiä varmistamaan, ettei palvelujärjestelmä muutoksineen tuottaisi itsessään marginalisaatiota.

Myös asiakkaita vastuullistetaan hakemaan ja selvittämään heitä koskevia Kelan etuuksia itsenäisesti, vaikka aikuissosiaalityön ammattilaiset ovatkin tarvittaessa tukena tässä prosessissa. Aineisto-otteista voidaan paikantaa aikuissosiaalityössä korostuneen taloussosiaalityön lähtökohtia, joissa ideana on vahvistaa asiakkaan vastuunottoa taloudestaan ja taloudellisesta toimintakyvystään (Sällinen 2019, 71; Zechner ym. 2019). Tämä vahvistaa asiakkaiden mahdollisuuksia turvata asumistaan itsenäisesti.

Tuloksemme tukevat näkemystä siitä, että sosiaalitoimen ja Kelan välisessä yhteistyössä tarvitaan molemminpuolista tietoa työn perusteluista ja työkäytännöistä (Karjalainen ym. 2019, 49; Turkia 2021) sekä niistä neuvottelemista. Kelan ja sosiaalitoimen yhteispalvelupisteet ovat jo tuoneet ratkaisuja vastuunjako-ongelmiin, ja näitä toimipisteitä toivotaan olevan jatkossa nykyistä enemmän (esim. Kivipelto ym. 2021). Tulevaisuudessa esimerkiksi sosiaali- ja terveyskeskuksissa voitaisiin integroida moniammatilliseen työskentelyyn myös Kelan työntekijät, mikä palvelisi aikuisväestön tarpeita yhä paremmin (Alho 2021, 84). Talousvaikeudet ovat kaikkienensa moninaisia ja edellyttävät sosiaalityössä kykyä tunnistaa niihin vaikuttavia tekijöitä monella tasolla. Asiakkailla itsellään on usein heikosti mahdollisuuksia muuttaa olosuhteitaan, jolloin tarvitaan sosiaalityöntekijöiden ja heidän yhteistyökumppaneidensa asettamista asiakkaan rinnalle köyhyyttä tuottavia rakenteita vastaan. (Viitasalo 2021, 225, 230.)

Konstruktivistinen jäsenyksenämme tuo esiin tilannekohtaisia, ruohonjuuritasolla ilmeneviä aikuissosiaalityön ja Kelan välisiä vastuuneuvotteluita. Aineistomme sijoittuvat murroskohtaan, jossa perustoimeentulotuki on juuri siirtynyt Kelalle. Kyse on voinut olla siirtoajan ohimenevistä alkuvaikeuksista, ja näin ollen rajatyö on tämän murroskohdan mukaista. Ai-

kuissosiaalityön ja Kelan välisiin vastuisiin on kenties tullut selkeyttä, kun yhteistyö on vakiintunut ja tahot ovat totuttuneet rooleihinsa, jolloin vastuuneuvotteluja ei välttämättä tarvita niin paljon. Moni asia voi olla ratkaistu nykyään. Toisaalta yhteistyöhön ja vastuunjakoon liittyviä pulmia esiintyy jossain määrin edelleen (Kivipelto ym. 2021), mikä tekee Kelan ja ai-kuissosiaalityön välisten vastuiden tarkastelusta ajankohtaista.

Asiointi kahdessa toimeentulotukea myöntävässä organisaatiossa, Kelassa ja sosiaalitoimessa, tulee koskemaan jatkossakin erityistä tukea tarvitsevia, perusetuuksista riippuvaisia ja usein marginaalisessa asemassa olevia henkilöitä. Vastuu- ja rajaneuvotteluja tässä ”jaetussa asiakkuudessa” tapahtuu siis myös tulevaisuudessa, mikä korostaa niihin liittyvien yhteistyön pulmien esiin nostamisen tärkeyttä. Jatkossa keskeistä on tarkastella myös Kelan työntekijöiden ja asiakkaiden jäsenyyksiä yhteistyön myötä muuttuneisiin vastuisiin. Lisäksi olisi kiinnostavaa tutkia, miten rajatyö todentuu asiakas-työntekijäkohtaamisissa nykytilanteessa, kun muutoksesta on kulunut jo useampi vuosi.

Kirjallisuus

- Alho, Sirkka (2021) Kollektiivinen asiantuntijuus ja monitoimijainen yhteistyö aikuissosiaalityössä. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) *Aikuissosiaalityö: Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus, 69–85.
- Blomgren, Sanna & Paula Saikkonen (2018) Toimeentulotuki uudistus haastoi Kelan ja kuntien yhteistyön: Kuntakyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 7/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Blomgren, Sanna & Paula Saikkonen & Hanna-Maria Heinonen & Markku Laatu (2020) Miten yhdenvertaisuus toteutuu viimesijaisessa turvassa? Kelan ja kuntien yhteinen vastuu. Teoksessa Tuija Korpela, Hanna-Maria Heinonen, Markku Laatu, Simo Raittila & Minna Ylikännö (toim.) *Ojista allikkoon? Toimeentulotuki uudistuksen ensi metrit*. Helsinki: Kela, 212–243.
- Eerola, Essi & Teemu Lyytikäinen & Tuukka Saarimaa & Janna Öberg (2019) Toimeentulotuki ja asumiskustannukset. Teoksessa Signe Jauhainen & Tuija Korpela (toim.) *Toimeentulotuen saajien elämäntilanne, asuminen ja työnteke*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2019:18. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 31–54.

- Fenwick, Tara (2016) *Professional responsibility and professionalism: A sociomaterial examination*. Lontoo: Routledge.
- Furnham, Adrian (2009) *People management in turbulent times*. Lontoo: Palgrave McMillan.
- Hall, Christopher & Stef Slembrouck & Emma Haigh & Anita Lee (2010) The management of professional roles during boundary work in child welfare. *International journal of social welfare* 19:3, 348–357.
- Halmetoja, Antti & Taina Rintala (2020) Perustoimeentulotuen siirto Kelaan hankaloitti asiakastyötä TE-palveluissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 85:4, 416–424.
- Hautala, Minna & Sanna Vartio (2019) Taloudenhallinta asumisen turvaajana. Teoksessa Minna Zechner, Sirpa Karjalainen & Katri Viitasalo (toim.) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Jyväskylä: Kokkolan yliopistokeskus Chydenius, 65–69.
- HE 217/2016 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi toimeentulotuesta annetun lain ja toimeentulotuesta annetun lain muuttamisesta annetun lain sekä eräiden niihin liittyvien lakien muuttamisesta.
- Jokela, Marita & Minna Kivipelto & Minna Ylikännö (2019) *Toimeentulotuelta sosiaalityön asiakkaaksi: Sosiaalityöhön ohjaaminen Kelan ja kunnan rajapinnassa*. Työpäperi 26/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2008a) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön areenat. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 14–47.
- Juhila, Kirsi (2008b) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 82–108.
- Juhila, Kirsi (2009) Sosiaalityön selontekovelvollisuus. *Janus* 17:4, 296–312.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Christopher Hall (2017) Analysing the management of responsibilities at the margins of welfare services. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 57–80.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Christopher Hall (2017) Introduction. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 1–8.
- Jylhä, Virpi & Kaarina Mönkkönen & Hanna Kuusisto (2021) Turvallisuuskulttuuri, vaaratapahtumat ja työn hallinta. Teoksessa Taina Kurki, Virpi Jylhä & Taru Kekoni (toim.) *Asiakasturvallisuus sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus, 96–116.
- Kalliomaa-Puha, Laura & Toomas Kotkas & Marketta Rajavaara (toim.) (2014) *Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Karjalainen, Pekka (2016) Sosiaalityön uusi asento: Paikka, rooli ja orientaatio. Teoksessa Sanna Blomgren, Jouko Karjalainen, Pekka Karjalainen, Minna Kivipelto, Paula Saikkonen & Peppi Saikku (toim.) *Sosiaalityö, palvelut ja etuudet muutoksessa*. Raportti 4/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 119–136.
- Karjalainen, Pekka & Anna Metteri & Minna Strömberg-Jakka (2019) *TIEKARITA 2030: Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön tulevaisuus selvitys*. Sosiaali- ja terveysministeriön muistioita 2019:41. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

- Karjalainen, Sirpa (2019) Taloussosiaalityötä kehittämässä. Teoksessa Minna Zechner, Sirpa Karjalainen & Katri Viitasalo (toim.) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Jyväskylä: Kokkolan yliopistokeskus Chydenius, 42–52.
- Kela (2021a) Yleinen asumistuki. <https://www.kela.fi/yleinen-asumistuki> (viitattu 23.6.2021).
- Kela (2021b) Perustoimeentulotuki opiskelijalle. <https://www.kela.fi/toimeentulotuki-opiskelijat> (viitattu 3.6.2021).
- Kela (2021c) Pikaopas perustoimeentulotukeen. <https://www.kela.fi/toimeentulotuki-pikaopas> (viitattu 30.9.2021).
- Kela (2022) Tarkoitus ja arvot. <https://www.kela.fi/tarkoitus-ja-arvot> (viitattu 23.8.2022).
- Kivipelto, Minna & Pekka Karjalainen & Pasi Moisio & Eeva Liukko & Jouko Karjalainen (2020) Sosiaalityön uusi asento ja odotukset Kela-siirron jälkeen. Teoksessa Tuija Korpela, Hanna-Maria Heinonen, Markku Laatu, Simo Raittila & Minna Ylikännö (toim.) *Ojista allikkoon? Toimeentulotukiuudistuksen ensi metrit*. Helsinki: Kela, 456–480.
- Kivipelto, Minna & Niina Tanner & Jade Knop & Heikki Hiilamo (2021) *Toimeentulotukiuudistus ei vapauttanut aikaa sosiaalityöhön: Sosiaalihuollon tukea tarvitsevien asiakkaiden avun saanti vaikeutunut*. Tutkimuksesta tiiviisti 41/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Korpela, Tuija & Hanna-Mari Heinonen & Markku Laatu & Simo Raittila & Minna Ylikännö (2020) Johdanto. Teoksessa Tuija Korpela, Hanna-Maria Heinonen, Markku Laatu, Simo Raittila & Minna Ylikännö (toim.) *Ojista allikkoon? Toimeentulotukiuudistuksen ensi metrit*. Helsinki: Kela, 8–29.
- Kurki, Taina & Virpi Jylhä & Taru Kekoni (toim.) (2021) *Asiakasturvallisuus sosiaalija terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Laki toimeentulotuesta 1412/2017.
- Linnanvirta, Suvi & Christian Kroll & Helena Blomberg (2020) Ruoka-avun saajien näkemykset toimeentulotukiuudistuksesta. Teoksessa Tuija Korpela, Hanna-Maria Heinonen, Markku Laatu, Simo Raittila & Minna Ylikännö (toim.) *Ojista allikkoon? Toimeentulotukiuudistuksen ensi metrit*. Helsinki: Kela, 152–185.
- Martin, David (2007) Responsibility: A philosophical perspective. Teoksessa Guy Dewsbury & John Dobson (toim.) *Responsibility and dependable system*. Lontoo: Springer, 21–42.
- Paavola, Jutta & Arto Rautajoki & Anneli Pohjola (2019) Palvelurakenteiden muutoksessa määrittävä aikuissosiaalityö. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala & Nina Peronius (toim.) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 81–107.
- Perälä, Tuomas (2020) *Toimeentulotuki paikkaansa hakemassa: Sosiaalialan ammattilaisten näkökulma toimeentulotuen alikäyttöön*. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Raitakari, Suvi & Jenni-Mari Räsänen & Tuula Kostiainen & Kirsi Juhila (2019) *Integroiva työtapamuutouvuassa perhekeskusteksteissä: Kriittisten tekijöiden tarkastelua*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ranta, Johanna & Suvi Raitakari & Kirsi Juhila (2017) Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunottomuuden toiminnallisissa loukuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:2, 165–175.
- Räsänen, Jenni-Mari (2022) Kotiin kietoutuva tiedon keruu aikuissosiaalityössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>

- Räsänen, Jenni-Mari & Sirpa Saario (2017) Welfare workers reflecting their everyday responsibilities in focus groups. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 153–173.
- Saario, Sirpa & Kirsi Juhila & Suvi Raitakari (2015) Boundary work in inter-agency and interprofessional client transitions. *Journal of interprofessional care* 29:6, 610–615.
- Saario, Sirpa & Jenni-Mari Räsänen & Christopher Hall (2017) Negotiating boundaries of professional responsibilities in team meetings. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 174–195.
- Slembrouck, Stef & Christopher Hall (2014) Boundary work. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge, 61–78.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- Svenlin, Anu-Riina & Aila-Leena Matthies & Kati Turtiainen (2021) Epilogi: Kohti tietoon perustuva aikuissosiaalityötä. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) *Aikuissosiaalityö: Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus, 283–290.
- Sällinen, Johanna (2019) Taloussosiaalityö aikuissosiaalityössä: Ohjausta ja motivointia. Teoksessa Minna Zechner, Sirpa Karjalainen & Katri Viitasalo (2019) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Jyväskylä: Kokkolan yliopistokeskus Chydenius, 70–75.
- Taina, Jaana & Tuija Kotiranta (2014) Sosiaalityötä ja toimeentulotukea: Aikuissosiaalityö paikkaansa hakemassa. Teoksessa Riitta Haverinen, Marjo Kuronen & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus*. Tampere: Vastapaino, 179–195.
- Turkia, Heidi (2021) *Monialaisen yhteistyön ja asiakasohjauksen kehittäminen Kelan ja kuntien välillä: Toimintatutkimus perustoimeentulotuen siirrosta Kelaan*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 158. Helsinki: Kela.
- Turtiainen, Kati & Maija Jäppinen & Ingo Stamm (2021) Ihmisoikeudet aikuissosiaalityön lähtökohtana. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) *Aikuissosiaalityö: Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus, 27–41.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto (2020) *Perustoimeentulotuen siirto Kelalle: Toimeenpanon vaikutusten arvioinnin merkitys lainvalmistelussa*. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 1/2020. Helsinki: Valtiontalouden tarkastusvirasto.
- Viitasalo, Katri (2021) Taloudellisen kyvykkyyden vahvistaminen ja mekanismit sosiaalityössä. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) *Aikuissosiaalityö: Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus, 218–232.
- Zechner, Minna & Sirpa Karjalainen & Katri Viitasalo (toim.) (2019) *Avauksia taloussosiaalityöstä*. Jyväskylä: Kokkolan yliopistokeskus Chydenius.

Asumissosiaalinen työ marginalisaation vastaisena psykososiaalisena ja suhdeperustaisena työnä

Riitta Granfelt

Tässä luvussa keskityn asumissosiaaliseen työhön käsitteenä ja Asunto ensin -mallin yhteydessä sovellettuna ammatillisena lähestymistapana, joka edellyttää psykososiaalista osamista silloin, kun asunnottomuus realisoituu osana laaja-alaista marginalisaatiota. Psykososiaalisuudella ymmärrän asiakkaan tilanteen huomioimisen siten, että työssä on mukana sosiaalisen ulottuvuuden lisäksi psyykkinen ulottuvuus, toisin sanoen psyykkisen hyvinvoinnin vahvistaminen ja pahoinvoinnin vähentäminen. Sosiaalisen tarkastelussa hyödynnän suhdeperustaisen auttamistyön käsitettä (Ranta 2020). Laaja-alaisella marginalisaatiolla tarkoitan tilannetta, jossa asiakkaan eri elämänalueille sijoittuvat vaikeudet, kuten työttömyys, asunnottomuus, yksinäisyys ja masennus, kietoutuvat toisiinsa sekä ylläpitävät ja syventävät toisiaan, jolloin tilanne ei kohene yksittäiseen elämänalueeseen kohdentuvilla yksittäisillä toimilla.

Asumissosiaalisen työn käsite alkoi hiljalleen vakiintua osaksi suomalaista asunnottomuuden vastaista työtä ensimmäisen pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishojelman PAAVO I:n (2008–2011) aikana. Asunnottomuuden vastainen työ ja asumissosiaalinen työ sen osana on tähän päivään saakka kehittynyt ja muotoutunut valtakunnallisten asunnottomuuden vähentämishojelmien puitteissa valtakunnallisena ohjelmatoimintana. Valtakunnalliset ohjelmat perustuvat asunnon jokaisen ihmisen perusoikeudeksi mieltävään Asunto ensin -malliin. Asunto en-

sin -mallin ydin rakentuu asunnosta ja asumisen onnistumista turvaavista palveluista, joiden ajatellaan yhdessä tarjoavan väylän pois asunnottomuudesta, pysyvään asumiseen ja sen myötä omaan kotiin. Asunto ensin -mallin periaatteiden mukaisesti asuminen ja palvelut erotetaan toisistaan ja asiakkaan valinnanvapautta kunnioitetaan niin asunnon kuin palvelujen osalta. (Esim. Tsemberis 2010, 18–50; Kaakinen 2013, 15–20.)

Asuminen ja asunnottomuus ovat niin kokonaisvaltaisesti elämään vaikuttavia tekijöitä, ettei niitä voi erottaa muusta elämästä irralliseksi alueeksi. Kotiin ja siihen liittyviin merkityksiin kohdistuva kotimainen ja ulkomainen, eri tieteenaloille sijoittuva tutkimus on viime vuosina osoittanut asumisen vahvan sidoksisuuden elämän moniin eri osa-alueisiin. Koti tai sen puuttuminen ei ole vain kehikko elämän tapahtumille ja läheisuuksille tai niiden puuttumiselle, vaan osa elettyä ja koettua elämää. (Juhila & Kröger 2016, 224.) Asunto ensin -mallin mukainen näkemys pysyvään asumiseen ja kodin perustavanlaatuisesta merkityksestä antaa perusteet asumissosiaaliselle työlle asuntoon kotiutumista ja kodin tunnun rakentumista tukevana ammatillisena, suhteissa rakentuvana toimintana.

Asunto ensin -mallin toteutus on edellyttänyt asumissosiaalisen työn kehittämistä siten, että asumissosiaalisen työn avulla pystytään turvaamaan myös päihteitä käyttävien, rikoskierteessä elävien ja mielen sairauksista kärsivien henkilöiden asuminen omassa kodissa itsenäisesti (esim. Granfelt 2013a; Granfelt & Turunen 2021a, 36–46). Tällaista asumissosiaalista työtä on esimerkiksi huumeita käyttäville tarjottava kotiin annettava tuki, jossa apua on saatavilla niin siivoukseen, virastoasiointiin kuin vaikeiden tunnekokemusten käsittelyyn. Kotiin annettavaa tukea täydentämässä voi olla muun muassa matalan kynnyksen päivätoimintakeskus, jonne asiakkaat ovat tervetulleita, myös päihtyneinä ja psyykkisesti oireilevina (esim. Ranta

2020; Ranta & Juhila 2020). Päähteiden käyttö yhdistyneenä eriasteiseen psyykkiseen oireiluun on esimerkki niistä (asumisen) haasteista, joiden edessä Asunto ensin -mallin mukaista asumisen tukea tarjoavat palveluntuottajat ovat olleet kaikkien asunnottomuuden poistoon ja ennaltaehkäisyyn tähtäävien valtakunnallisten ohjelmien ajan ja ovat edelleen. Kun asuminen ymmärretään perusoikeudeksi, joka ei edellytä elämäntavan muutosta tai hyvää toimintakykyä, asumisen turvaamiseen tarvitaan moniammatillista ja -alaista osaamista ja asumissosiaalisen työn tutkimusperustaista kehittämistä.

Tavoitteeni on tässä luvussa avata ja määritellä asumissosiaalisen työn sisältöä suhdeperustaisena työnä, jossa painottuu psykososiaalinen työote. Esimerkiksi asumissosiaalisesta työstä olen valinnut yksinäisyyden ja työskentelyn sen lievittämiseksi. Yksinäisyys kodin tuntua heikentävänä, asumista vaarantavana ja psykososiaaliselle haavoittuvuudelle altistavana tekijänä on ollut asunnottomuustutkimuksessa vähemmän esillä kuin esimerkiksi päihderiippuvuus ja mielen sairaudet. Tässä luvussa tavoitteenani on psykososiaalisuuden ja suhdeperustaisuuden näkyväksi tekeminen ja sanoittaminen erityisesti yksinäisyyteen kohdistuvassa asumissosiaalisessa työssä. Etsin vastausta kysymykseen, mitä *psykososiaalisuus ja suhdeperustaisuus tarkoittavat asumissosiaalisessa työssä*.

Tähän kysymykseen vastaamisessa käytän apuna empiiristä aineistoa, joka on rakentunut osana yksinäisyyden vähentämiseen kohdistuvaa, usean marginalisaation vastaista työtä tekevän järjestön yhteistyöhanketta. Hankkeen tavoitteena on kehittää uusia toimintamalleja yksinäisyyden vähentämiseksi. Aineisto kertoo yksinäisyyteen ja siihen liittyviin päihde- ja mielenterveysongelmiin kohdistuvasta asumissosiaalisesta työstä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten kuvaamana. Keräsin pääosin vapaamuotoisista haastatteluista koostuvan ai-

neiston vuoden 2021 kevään aikana, jolloin koronapandemia vaikutti suuresti järjestöjen toimintaedellytyksiin.

Luvun alussa määrittelen asumissosiaalisen työn käsitettä ja sen sisältöä. Seuraavaksi kuvaan asumissosiaalista työtä suhdeperustaisena ja psykososiaalisesti painottuneena marginalisaation vastaisena ammatillisena toimintana. Tämän jälkeen on vuorossa aineiston erittelyyn perustuva jakso, johon johdatan kertomalla aineiston muodostamisesta ja analyysistä. Aineistoon perustuvan osuuden jälkeen kokoon yhteen johtopäätökseni suhdeperustaisuuden ja psykososiaalisuuden merkityksestä asumissosiaalisessa työssä.

Asumissosiaalisen työn määrittelyä

Asumissosiaalisen työn käsitteen alle sijoittuvat esimerkiksi kotiin annettava tuki ja tuetun asumisen yksiköissä tehtävä asumisohjaus sekä järjestöjen ja kuntien tarjoama asumisneuvonta. Myös asunnottomille suunnatuissa päiväkeskuksissa, asumispäivystyksissä ja erilaisissa kriisiasumisen palveluissa tehtävä työ on asumissosiaalista työtä. Useat ammattiryhmät, esimerkiksi päihdehuollossa, rikosseuraamusalalla ja mielenterveyssektorilla, tekevät asumissosiaalista työtä. Tämän seurauksena asumissosiaalinen työ saa sisällöllisesti hieman toisistaan poikkeavia painotuksia kunkin auttamisorganisaation ja työntekijän perustehtävän pohjalta. Asumissosiaalinen työ on myös yksi sosiaalityön osa-alue, jota tehdään erityisesti aikuissosiaalityössä paljon palveluja tarvitsevien asiakkaiden parissa, päihdepalveluissa ja osana monikulttuurista sosiaalityötä. Rikosseuraamusalalla asumissosiaalinen työ sijoittuu osaksi desistanssia eli rikollisuudesta irrottautumista tukevaa työtä. Asumissosiaalisessa työssä asumisen kysymykset asettuvat osaksi elämäntilanteen kokonaisuutta ja sen pohjalta ohjautuvaa työskentelyä.

Näin ollen asumissosiaalinen työ edellyttää aikaa tutustua asiakkaaseen ja hänen tilanteeseensa. Asumissosiaalisessa työssä jalkaudutaan usein asiakkaalle merkityksellisiin paikkoihin, kuten asiakkaan kotiin ja lähiyhteisöihin. Tällaisen työn toteuttaminen edellyttää asiakkaan ja työntekijän välille muodostunutta luottamussuhdetta.

Asumissosiaalista työtä tekevät ensinnäkin päätoimisesti esimerkiksi kuntien ja järjestöjen asumisneuvojat, Asunto ensin -mallin mukaisesti toimivien asumisyksikköjen työntekijät ja tuettua asumista tarjoavien järjestöjen asumisohjaajat. Toiseksi asumissosiaalinen työ paikantuu osaksi työskentelyn kokonaisuutta, esimerkiksi lastensuojelun jälkihuollossa silloin, kun itsenäiseen asumiseen siirtyminen tulee ajankohtaiseksi. Asumissosiaalisen työn käsite liittyy ensisijaisesti yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten parissa tehtävään työhön. Itse käsittekin on hieman marginaalinen eikä ole vielä kukaan aivan täysin lunastanut paikkaansa asunnottomuustutkimuksessa ja asunnottomuuden vastaisessa työssä. Vastaavaa käsitettä ei löydy kansainvälisestä asunnottomuuden tutkimuksesta. Siten asumissosiaalisen työn käsite on kotimainen innovaatio, jota on määritelty hieman eri tavoin eri yhteyksissä ja eri aikoina.

Asumissosiaalisen työn merkitys yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten parissa tehtävänä työnä realisoituu rikostaustaisille, erityisesti vankilasta vapautuville henkilöille, kohdennetuissa asumispalveluissa. Omaan tutkimukseeni¹ osallistuneiden rikostaustaisten henkilöiden, kuten yleensäkin asunnottomana vankilasta vapautuvien, elämässä asunnottomuus oli osa laaja-alaista marginalisaatiota, joka oli saattanut kestää vuosia, jopa vuosikymmeniä. (Granfelt 2013b; 2015; 2016.) Asumispalveluissa tehtiin asumissosiaalista työtä psykososiaalisella

1 Tutkimushankkeessa *Pitkäaikaisasunnottomuus ja Asunto ensin -periaatteen soveltaminen Suomessa* (2011–2015, Suomen Akatemia).

työotteella, mikä näkyy myös tutkimushankkeen aikana kirjoittamassani määritelmässä:

Käsite asumissosiaalinen työ kuvaa sellaista asunnottomien tai aiemmin asunnottomuutta kokeneiden parissa tehtävää työtä, jonka avulla pyritään vastaamaan psykososiaalisiin ja käytännöllisiin ongelmiin. Asumissosiaalisen työn ensisijainen tavoite on asumisen turvaaminen ja asunnottomuuden ennalta ehkäisy. Tämän lisäksi sen avulla voidaan parhaimmillaan edesauttaa merkittävästi asukkaan kuntoutumista. Asumissosiaalinen työ toteutuu usein ammattilaisten ja asukkaiden välisenä yksilö-, ryhmä- tai yhteisötason vuorovaikutustyönä, mutta se voi olla myös rakenteellista asumisen tai palvelujärjestelmän epäkohtiin kohdentuvaa moniammatillista verkostotyötä. (Granfelt 2013b, 209.)

Tässä määritelmässä ilmaisu ”tämän lisäksi sen avulla voidaan merkittävästi edesauttaa asukkaan kuntoutumista” on sidoksissa yhdysvaltalaisen Pathways to Housing -järjestön kehittämään Asunto ensin -malliin, jonka yhtenä periaatteena on asukkaan kuntoutuminen (tai toipuminen). Suomalaisessa Asunto ensin -mallissa asukkaan kuntoutuminen ei ole ollut keskeinen tavoite. Sen sijaan asunnon katsotaan luovan edellytykset asukkaan sosiaalisen hyvinvoinnin vahvistumiselle ja osallisuudelle hänelle merkitykselliseen toimintaan. Asumissosiaalisen työn yhteydessä toipuminen tulee ymmärtää laajassa merkityksessä jo siitäkin syystä, että asumissosiaalista työtä tehdään hyvin erilaisissa tilanteissa elävien ihmisten kanssa. Toipuminen voi tarkoittaa vuosien tai jopa koko elämän mittaista prosessia, jossa asumissosiaalinen työ sijoittuu monesti vain yhteen ajaltaan rajalliseen jaksoon.

Vuosien varrella asumissosiaalisen työn määritelmä on vuorovaikutuksessa tutkimuksiini osallistuneiden asunnottomuutta

kokoneiden ja asunnon saaneiden henkilöiden sekä ammattilaisten kanssa muokkaantunut seuraavanlaiseksi:

Käsite *asumissosiaalinen työ* kuvaa sellaista asunnottomien, asunnottomuusuhan alla elävien tai aiemmin asunnottomuutta kokoneiden parissa tehtävää asunnottomuuden vastaista työtä, joka kohdistuu asumista vaarantaviin taloudellisiin, sosiaalisiin ja terveydellisiin ongelmiin. Asumissosiaalisen työn tavoitteena on asunnottomuuden poistaminen ja ennalta ehkäisy, asumisen pysyvyyden turvaaminen sekä asunnottomien ja asunnottomuutta kokoneiden taloudellisen ja psykososiaalisen hyvinvoinnin vahvistuminen. Asumissosiaalinen työ toteutuu ammattilaisten, kokemusasiantuntijoiden ja asiakkaiden välisenä yksilö-, ryhmä- tai yhteisötason vuorovaikutustyönä, mutta se voi olla myös rakenteellista asumisen tai palvelujärjestelmän epäkohtien poistamiseen ja kehittämiseen kohdentuvaa monialaista verkostotyötä. (Granfelt & Turunen 2021a, 12.)

Seuraavaksi syvennän asumissosiaalisen työn määritelmää suhdeperustaisuuden näkökulmasta. Lähtökohtanani on asumissosiaalisen työn määrittäminen yhdeksi suhdeperustaisen auttamistyön osa-alueeksi. Ymmärrän asumissosiaalisen työn toteutuvan suhdeperustaisen työn kehikossa, jolloin suhdeperustainen auttamistyö on kattokäsite. Sen alle sijoittuu asumissosiaalinen työ, johon saattaa sisältyä psykososiaalinen työote.

Suhdeperustaisuus asumissosiaalista työtä syventämässä

Asunnottomuutta ja siihen liittyviä vaikeita menetyksiä kokoneilla ihmisillä saattaa olla tehtävänänsä rakentaa uudelleen suhde itseensä, toisiin ihmisiin ja yhteiskuntaan. Tehtävän vaativuuteen vaikuttavat sekä yksilöllinen elämänhistoria että asunnottomuus aika ja sen koettu tuhoisuus. Toipumista tuke-

valla vuorovaikutussuhteella on suuri merkitys elämäntarinan uudelleen rakentamisessa. (Mertanen 2009, 233–252; Rissanen 2015, 133–149; Juhila 2018, 81–86.) Kirsi Juhila (2018) on kirjoittanut elämäntarinallisesta identiteettityöskentelystä ja käyttänyt termiä ”säröinen elämänkulku” niistä tarinoista, joihin sisältyy esimerkiksi asunnottomuutta, päihderiippuvuutta, väkivaltaa ja mielenterveydellisiä vaikeuksia. Säröiset, sosiaalisten ongelmien ja traumakokemusten kuormittamat elämäntarinat sijoituvat yhteiskunnan marginaaleihin, niin sanotuille katvealueille. Ne ovat psykososiaalisesti suuntautuneen asumissosiaalisen työn näkökulmasta kuitenkin kaikkein tärkeimpiä tarinoita: niissä ja niitä yhdessä asiakkaan kanssa työstettäessä toteutuu tai jää toteutumatta Juhilan jäsentämä ihmisyyden etiikka ja sen periaatteet eli tunnustaminen, vastavuoroisuus, kunnioitus, luottamus ja välittäminen. (Emt. 255–261.)

Rikosseuraamusasiakkaiden parissa tehtävää asumissosiaalista työtä jäsentävässä tutkimuksessani (Granfelt 2013b, 222) olen luonnehtinut asumissosiaalisen työn kohdistuvan paitsi asiakkaaseen myös hänelle merkityksellisiin sosiaalisiin suhteisiin ja ympäristöön. Asumissosiaalisen työn erityisyys kiinnittyy sen suhdeperustaisuuteen. Asumissosiaalinen työ on monialaisen työryhmän toimintaan tai kahdenkeskisiin kohtaamisiin perustuvaa suhdeperustaista auttamistyötä, jossa keskustellaan esimerkiksi veloista, pelon ja väkivallan sävyttämistä lähisuhteista sekä ahdistuksesta, jotka uhkaavat päihteettömyyttä ja sen myötä välillisesti vaarantavat asumisen. Suhteiden keskeisyys on asumissosiaalisessa työssä sen asunnottomuustyöstä erottava piirre. Asunnottomuustyö on kattokäsite, joka sisältää niin asumissosiaalisen työn kuin pienituloisille suunnattujen asuntojen rakentamisen ja hankkimisen sekä valtakunnan politiikkaan kohdistuvan vaikuttamistyön.

Asumissosiaalisessa työssä suhteet voivat painottua eri tasoille – asumissosiaalinen työ voi toteutua niin alueellisena, yhteisöllisenä, ryhmämuotoisena kuin kahdenkeskisenäkin vuorovaikutustyönä, mutta se on aina kiinnittynyt suhteisiin ja paikkoihin. Asumissosiaalinen työ suhdeperustaisena työnä voi toteutua myös rakenteellisella tasolla, jolloin yksilö- ja yhteisötason vuorovaikutustyössä rakentunutta tietoa hyödynnetään palvelujen ja asumisvaihtoehtojen kehittämisessä. Rakenteellisen tason suhdeperustainen asumissosiaalinen työ voi tarkoittaa myös esimerkiksi verkostoitumista kunnan asuntopolitiikasta päättävien tahojen kanssa.

Asumissosiaalinen työ on relationaalista ja tapahtuu eritasoisissa suhteissa ja niiden välisessä vuorovaikutuksessa. Sen lähtökohtana on ihmisten keskinäisen riippuvuuden ja liittymisen tarpeen tunnistaminen ja tunnustaminen (ks. Juvonen 2015, 43). Asumissosiaalinen työ toteutuu suhteessa asukkaisiin, asunnottomana eläviin ihmisiin tai heille merkityksellisiin toimijoihin tai näiden puuttumiseen. Työn toteutuminen eri tasoille sijoittuvissa suhteissa tuo asumissosiaalisen työn käsitteen hyvin lähelle Johanna Rannan (2020) jäsennyistä suhdeperustaisesta auttamistyöstä. Rannan jäsennyksen taustalla on sekä Gillian Ruchin (2018) käsitteellistämä suhdeperustainen sosiaalityö että laajempi näkemys kaikkien ihmisten toimijuuden suhteellisuudesta – siitä, että asiakkaan ja työntekijän välisissä kohtaamisissa heidän kykynsä, kapasiteettinsa ja valtansa toimia muodostuvat aina tilannesidonnaisesti ja riippuvaisena vuorovaikutuksestaan laajempiin suhteisiin (ks. Burkitt 2016). Suhdeperustainen sosiaalityö nojautuu Ruchin jäsennyksessä psykodynaamiseen teoriasuuntaukseen, jonka mukaisesti hän on tutkinut ja kehittänyt muun muassa traumasensitiivistä osaaamista osana sosiaalityön ammatillisia käytäntöjä ja asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutussuhdetta. Traumatyön perusteiden

osaaminen on tärkeää erityisesti yhteiskunnan marginaaleissa elävien naisten, kuten päihteitä käyttävien, vankilassa olleiden ja asunnottomien naisten, parissa tehtävässä asumissosiaalisessa työssä (esim. Karttunen 2019; Salovaara 2019; Lehtonen ym. 2020).

Suhdeperustaisen auttamistyön perustana on asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutussuhde, jonka rakentumiseen vaikuttavat paitsi yksilötason vuorovaikutus myös palvelujärjestelmä-, paikka- ja yhteiskuntasuhteet (Ranta 2020, 65–94). Esimerkiksi päihteitä käyttäville tarkoitettun päivätoimintakeskuksen työntekijöiden hyvin toimivat suhteet terveysneuvontapisteeseen ja päihdepoliklinikalle vahvistavat asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutussuhdetta päihteistä riippuvaisten asiakkaiden kanssa tehtävässä työssä. Tämä merkitys vielä korostuu, kun kyseessä ovat yhteiskunnan marginaaleissa elävät asiakkaat, joille monen palvelun kynnyks muodostuu ylitympäsemättömän korkeaksi. Toisena esimerkkinä voi mainita asunnottomuusuhan alla elävän asiakkaan, jonka turvattomuuden kokemuksestä vähentää ratkaisevasti tieto siitä, että hänen asioitaan hoitavalla sosiaalityöntekijällä on viranomaisasemansa puolesta mahdollisuus luvata asunnon järjestyminen Asunto ensin -mallin mukaisesti (Granfelt & Turunen 2021a, 26–27).

Asumissosiaalinen työ sijoittuukin suhdeperustaisen auttamistyön käsitteen sisälle, sen yhdeksi, erityisesti asunnottomuuteen ja asumiseen ja niiden myötä paikkaan ja paikattomuuteen kiinnittyväksi toimintamuodoksi, johon toisinaan sisältyy vahva psykososiaalinen orientaatio. Tämä on perusteltua erityisesti silloin, kun työskennellään yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten kanssa, joiden nykyisyyttä ja menneisyyttä kuormittavat kasautuneet traumakokemukset, kuten väkivalta eri muodoissaan, hylätyksi ja torjutuksi tuleminen sekä erilainen kaltoinkohtelu.

Psykososiaalisuus asumissosiaalisessa työssä

Psykososiaaliset ongelmat, kuten päihderiippuvuus, mielen-terveyden haasteet ja yksinäisyys, voivat köyhyyteen tai pienituloisuuteen liittyneinä altistaa asunnottomuudelle, syventää marginalisoitumiskierrettä ja vaikeuttaa asunnottomuudesta irrottautumista. Ne voivat myös muodostaa riskitekijän asunnottomuuden uusiutumiselle. Psykososiaalisen työotteen keskeistä sisältöä on taito kohdata henkilökohtaisia psykologisia kokemuksia ja hahmottaa sosiaalinen elämäntilanne laaja-alaisesti eri ulottuvuuksissaan. Työskentely kohdistuu yleensä tilanteisiin, joissa psyykkiset ja sosiaaliset ongelmat, kuten ahdistus ja masennus, työttömyys, ylivelkaantuminen ja häätöuhka, ovat kietoutuneet toisiinsa ja joiden muodostaman umpikujan edessä ihminen kokee syvää yksinäisyyttä ja häpeää.

Psykososiaalista lähestymistapaa luonnehtii pyrkimys kokonaisvaltaiseen työskentelyotteeseen, jossa jäsentelyn kohteena ovat asiakkaan elämäntilanteen osatekijöiden keskinäiset suhteet. Monella tavoin kuormittuneissa, vaativissa asiakastilanteissa työskentely edellyttää työntekijältä hyviä vuorovaikutustaitoja paitsi asiakassuhteessa myös monialaisissa verkostoissa sekä kykyä itsereflektioon (esim. McMahon 2018). Psykososiaalisuus voidaankin nähdä vuorovaikutukseen perustuvan sosiaalityön perusorientaationa, joka sijoittuu suhdeperustaisen auttamistyön kehikseen. Psykososiaalinen työote ei näin ollen palaudu ainoastaan yksilö- ja perhetason työskentelyksi, vaan se voi toteutua myös yhteisöllisenä marginalisaation vastaisena työnä, esimerkiksi matalan kynnyksen päiväkeskuksissa. Katja Kuusisto ja Johanna Ranta (2020) korostavat yksilön ja ympäristön välisen suhteen ymmärtämisen merkitystä psykososiaalisessa päihdetyössä. Tästä seurauksena psykososiaalisen työotteen toteuttaminen edellyttää työntekijältä kohdeilmion laajaa ymmärtämistä ja pal-

velujärjestelmän tuntemusta hyvien vuorovaikutustaitojen lisäksi (emt. 114).

Asumissosiaalisessa työssä lähtökohtana on työn kohdistuminen ihmisen kokonaistilanteeseen, jossa asunnottomuus voi olla monin tavoin sidoksissa psyykkisiin ja sosiaalisiin vaikeuksiin eli elämäntilanteen psykososiaalisuuteen. Olen aiemmin määritellyt asumissosiaalisen ja psykososiaalisen työn muistuttavan sisällöltään toisiaan, mutta niiden fokus eroaa: asumissosiaalisessa työssä painottuu asuminen, psykososiaalisessa työssä puolestaan psyykkinen kokeminen ja lähisuhteet. Asumissosiaalinen työ ei voi olla psykososiaalisen työn juonne, mutta psykososiaalinen työote on usein osa asumissosiaalista työtä. Samassa yhteydessä korostan luottamukseen perustuvan asiakas-työntekijäsuhteen merkitystä asumissosiaalisessa työssä ja määrittelen sen kohdeilmiöiksi asumista vaarantavat (psyko) sosiaaliset ja käytännölliset ongelmat. (Granfelt 2013b.)

Pyrkimys ymmärtää asiakkaiden tunnekokemuksia osana kokonaistilanteen jäsentämistä on psykososiaalisen työn ydinosaamista. Psykososiaalinen osaaminen korostuu kulttuurisesti marginaaliin määrittyvien asiakasryhmien parissa tehtävässä työssä. Asiakkaiden tilanteiden ymmärtäminen ja psyykkisen hyvinvoinnin koheneminen osana sosiaalis-taloudelliseen tilanteeseen kohdentuvaa työtä merkitsee pyrkimystä välittävään, osaksi asiakkaiden arkea jäsentyvään työskentelyorientaatioon. (Granfelt 1993, 214–221.) Psykososiaalisesti painottuneessa asumissosiaalisessa työssä asunnottoman tai asunnottomuusriskissä olevan asiakkaan kanssa työskentelevän työntekijän toimiva yhteys asumispalveluihin ja muihin asiakkaan tarvitsemiin palveluihin luo työskentelylle pohjan, jolle psykososiaalinen vuorovaikutustyö rakentuu.

Asumissosiaaliseen työhön ei itsestään selvästi tai välttämättä sisälly psykososiaalista työskentelyotetta, vaan se

voi olla esimerkiksi vuokranmaksuun liittyvää taloudellisten asioiden selvittelyä, ohjaamista etuuksien hakemisessa ja konkreettisiin asumisen kysymyksiin kohdistuvaa opastusta. Asumissosiaalista työtä voi tehdä, vaikka luottamukseen perustuvaa vuorovaikutussuhdetta ei olisikaan rakentunut. Tällöin esimerkiksi huolehditaan, että asukkaalla on tieto palveluista ja etuuksista, jotka hänelle kuuluvat. Neuvonnassa ja etuuksien järjestämisessä pitäytyvä työskentelyote voi olla juuri sellainen, jota asiakas kyseiseltä palvelulta sillä hetkellä toivoo.

Psykososiaalista työtä tarvitaan kuitenkin etenkin silloin, kun esimerkiksi yksinäisyys, mielenterveyden haasteet, rikoskierre ja päihderiippuvuus vaikeuttavat asunnottomuudesta irrottautumista, vaarantavat asumisen pysyvyyttä ja pahimmassa tapauksessa ylläpitävät pitkäaikaisasunnottomuutta osana syvenevää marginalisaatiota. Pitkäaikaisasunnottomuus määritelläänkin nykyisin asunnottomuudeksi, johon liittyy terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia. Asunnottomuuden kesto ei siis ole enää ensisijaisesti määräävä tekijä. (Helskyaho ym. 2019.) Pitkäaikaisasunnottomuudessa on usein kyse laaja-alaisesta marginalisaatiosta, jossa päihderiippuvuus ja psyykinen oireilu tekevät asunnottomuudesta irrottautumisen ja palvelujärjestelmän kynnysten ylittämisen vaikeaksi ja vailla tukea usein ylivoimaiseksi.

Asumissosiaalisen työn tavoin psykososiaalisen työn piirteet painottuvat eri ammattiryhmillä ja erilaisissa tilanteissa elävien asiakkaiden parissa monin eri tavoin. Psykososiaalisessa työssä korostuvat asiakkaan lähisuhteet tai niiden puuttuminen ja asiakkaan suhde itseensä, esimerkiksi kokemuksen elämänsä itse pilanneena epäonnistujana, joka ei ansaitse tulla autetuksi. Asumissosiaalisessa työssä asiakkaan suhde asunnottomuuteen tai sen uhkaan on aina keskiössä, mutta kuitenkin suhteessa mui-

hin elämän osa-alueisiin. Psykososiaalinen orientaatio edellyttää taitoa kohdata sensitiivisesti asiakkaan arkaluonteisia henkilökohtaisen elämän kysymyksiä ja vastaanottaa vaikeita tunteita, kuten surua, vihaa, häpeää ja syyllisyyttä. Myös asumissosiaalinen työ voi olla vaativaa ihmissuhdetyötä, mutta yhtä lailla se voi olla neuvontaa ja konkreettista, fyysistä asumista tukevaa tekemistä asiakkaan kotona.

Traumatisoivat elämäntapahtumat voivat olla esteenä asuntoon kotiutumiselle ja asunnon rajaamiselle omaksi tilaksi. Kokemukset haavoittuvilla ja herkällä elämänalueilla, kuten äitiys ja seksuaalisuus, voivat tuhota mahdollisuuden rakentaa asunnosta oma, henkilökohtaisesti merkitykselliseksi koettu koti. Elämänkulun aikana kerrostuneet, käsittelemättömiksi jääneet traumakokemukset kasautuvat psykososiaalisiksi taakaksi, jonka sanallistaminen vuorovaikutuksessa edes itselle tuntuu ylivoimaiselta. (Granfelt & Turunen 2021b.) Asukas saattaa kokea, ettei hän ole asunnon arvoinen eikä hänellä ole oikeutta psykososiaaliseen hyvinvointiin omassa kodissaan.

Asumissosiaalista työtä jäsentäviä sanoja ovat paikka ja suhteet. Niiden merkitys korostuu työssä, jonka tavoitteena on tukea asunnottomuudesta irrottautumista ja kodin tunnun rakentumista asuntoon. Psykososiaalisesti suuntautuneessa asumissosiaalisessa työssä kohdataan paikattomuutta, rikkoutuneita suhteita ja elämää vailla merkityksellisiä ja kannattelevia ihmissuhteita, jotka kaikki tuottavat myös yksinäisyyttä. Näihin haavoittuvuutta tuottaviin ihmiselämän taakkoihin paneudun seuraavaksi empiirisen aineistoni avulla. Empiirisen aineiston analyysia taustoittamaan olen valinnut muutamia yksinäisyyttä joko ensisijaisena teemana tai osana psykososiaalisesti kuormittuneita tilanteita käsitteleviä sosiaalityön tutkimuksia.

Asumissosiaalisen työn sisältöjen erittely pienois-kertomusten avulla – konteksti, aineisto ja analyysi

Tarkastelemani aineisto koostuu asumissosiaalista työtä tekevien valtakunnallisten tai paikallisten järjestöjen työntekijöiden haastatteluista ja heidän keskinäisistä verkostotapaamisistaan tekemistäni muistiinpanoista. Aineisto on kerätty sekä pääkaupunkiseudulta että keskisuuresta eteläsuomalaisesta kaupungista. Kaikkien tutkimuksessa mukana olevien järjestöjen toiminta kohdistuu marginalisaatioon siten, että joko asunnottomuus tai psykososiaaliset vaikeudet ovat ensisijainen työskentelyn kohdeilmiö. Suomessa järjestösektorilla on kuntien ohella merkittävä rooli marginalisaatioon ja tähän liittyen myös asunnottomuuteen kohdistuvassa työssä sekä rakenteellisella tasolla että palveluiden tuottamisessa. Työtä tehdään sekä suoraan asunnottomuuden vastaiseen työhön keskittyvissä että siihen välillisesti kiinnittyvissä järjestöissä. Useilla järjestöillä on pitkät perinteet vertaisuuteen perustuvien palvelujen tuottamisessa ja kehittämisessä. (Juhila 2006, 124–125.)

Haastattelin kuuden eri järjestön työntekijöitä, yhteensä kahdeksaa sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaista, videovälitteisesti ja kirjoitin haastattelujen aikana muistiinpanoja. Aineisto rakentui keskustelunomaisesti tutkijan ja työntekijöiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Lisäksi osallistuin viiteen verkkovälitteiseen yhteistyötapaamiseen, joiden aikana tein muistiinpanoja ja kerroin työntekijöille aineistonkeruusta ja alustavista tuloksista. Tämän muistiinpanoihin perustuvan aineiston pohjalta laadin jokaisesta haastattelusta ja yhteistyöverkoston tapaamisesta erillisen yhteenvedon, joissa näkökulmana on psykososiaalinen työskentelyote osana asumissosiaalista työtä.

Yhteenvedot koostuvat asumissosiaalisen työn kohdeilmiöiden ja niihin kohdistuvan asumissosiaalisen työn kuvauksista.

Ensisijainen kohdeilmiö aineistossani on yhteistyöhankkeen perustehtävän mukaisesti yksinäisyys, joka kietoutuu paitsi mielenterveyden haasteisiin ja päihderiippuvuuteen myös köyhyyteen. Erityisesti ne järjestötoimijat, joiden perustehtävään kuuluu ensisijaisesti asumisen turvaaminen, kertovat pitkittyneen koronapandemian aiheuttamista asumista vaarantavista ongelmista, kuten vuokraveloista ja konflikteista asukkaiden keskinäisissä suhteissa.

Empiiristä aineiston muodostamista ohjasivat osaltaan edellä määrittämäni asumissosiaalisen ja psykososiaalisen käsitteet sekä kiinnostukseni yksinäisyyden ilmiöön asumissosiaalisen työn kontekstissa. Haastattelut olivat keskustelunomaisia ja kiinnittyivät kunkin työntekijän työstä nouseviin pohdintoihin, erityisesti yksinäisyyden näkökulmasta. Verkostotapaamisissa tutkijan vaikutus aineiston rakentumiseen oli vähäinen: työntekijät jakoivat keskenään työnsä ajankohtaisia kysymyksiä ja aivan erityisesti pandemian suhdeperustaiselle työskentelylle aiheuttamia suuria haasteita. Niistä näkyvimpinä nousivat toistuvasti esiin asiakkaiden syvenevä yksinäisyys ja sen laaja-alaiset, negatiiviset vaikutukset heidän kokonaistilanteeseensa.

Soveltamaani analyysimetodia voi kutsua aineistolähtöiseksi, kertomuksellisuutta hyödyntäväksi sisällönanalyysiksi (Ruusuvoori ym. 2010; Tuomi & Sarajärvi 2013). Rakensin sen avulla aineisto-otteista yksinäisyyttä ja siihen kohdistuvaa asumissosiaalista työtä kuvaavia pienoiskertomuksia. Aineistossa läsnä oleva vahva paikan merkityksen tiedostaminen selittyy ainakin osittain tutkimusprosessin ajoittumisesta ajanjaksoon, jolloin koronapandemia sulki matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen ovet ja näiden paikkojen merkitys asiakkaiden sosiaalisille suhteille konkretisoitui entistäkin selvemmin. Tämä, kaikille yllättävä tilanne, paitsi pakotti järjestötoimijat etsimään

uusia kohtaamisen muotoja myös tarjosi edellytykset paikan merkityksen reflektointiin uudesta, erityisesti suhteiden ja paikan keskinäistä vuorovaikutteisuutta arvioivasta näkökulmasta käsin.

Toteutin analyysin siten, että fokus oli sisältöjen analyysissa, mutta kiinnitin huomiota myös aineiston kerronnallisuuden säilyttämiseen. Eriteltyäni laatimistani yhteenvedoista yksinäisyyttä käsittelevät kokonaisuudet, jaoin ne sisällön mukaisesti kahteen pääjaksoon: yksinäisyyttä asumissosiaalisen työn kohdeilmionä kuvaavat ja yksinäisyyden lievittämiseksi tehtävästä asumissosiaalisesta työstä kertovat yhteenvedot. Kohdeilmiötä eli yksinäisyyttä marginaalissa kuvaavissa yhteenvedoissa painottuvat päihderiippuvuus ja mielenterveyden haasteet yksinäisyyden taustalla, sitä tuottamassa ja ylläpitämässä sekä toisaalta yksinäisyyden seurauksena. Yksinäisyyttä lievittävän asumissosiaalisen työn kuvauksissa korostuvat vertaistuen ja vapaaehtoistyön merkitys.

Ammatillisen kokemustiedon näkyväksi tekeminen ja käsitteellistäminen muodostavat analyysin toteutusta kannattelevan periaatteen, joten tutkimusote noudattaa tältä osin sosiaalityön käytäntötutkimuksen lähtökohtia (Satka ym. 2005; Saarama & Julkunen 2009). Marginalisaatioon ja siihen kohdistuvaan asumissosiaaliseen työhön keskittyvä reflektointi yhdessä hankkeen työntekijöiden kanssa kiinnittää tekemäni analyysin asumissosiaalisen työn ammattikäytäntöjen kehittämiseen. Aineiston analyysin tuloksena tuotin kuvauksen psykososiaalisella työotteella tehtävästä, suhdeperustaisesta asumissosiaalisesta työstä. Analyysin tulosten tehtävänä on syventää ja konkretisoida aiemmin tekemääni asumissosiaalisen työn käsitteellistä määrittelyä.

Asumissosiaalinen työ kokonaisvaltaisena suhteiden rakentamisena ja yksinäisyyden lievittäjänä

Asumissosiaalista työtä tehdään asumispoluilla, niiden eri vaiheissa ja erityisesti siirtymissä. Asumispolku on ollut viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana usein käytetty metafora niin asunnottomuustutkimuksessa kuin asunnottomuuden vastaisessa kehittämistyössä (esim. Clapham 2002, 57–68; 2003, 119–127; Juhila ym. 2016, 11–39; Jokinen ym. tässä teoksessa). Asumispolku ohjaa tutkimaan asunnottomuutta ja sen poistamiseen kohdistuvaa työtä osana elämänsä eri vaiheita. Asumissosiaalisen työn osalta asumispolun käsite johdattaa katsomaan asumispolun eri vaiheissa ja paikoissa toteutuvaa vuorovaikutusta sekä sen ristiriitoja tai puuttumista. Asumissosiaalinen työ muokkaantuu polkujen vaiheiden, paikkojen ja poluilla kulkijoiden subjektiivisten kokemusten ja heidän niille antamien merkitysten mukaisesti omanlaisekseen.

Asumispolut voivat olla vaikeakulkuisia, ja kulkija saattaa eksyä niin kauas, ettei löydä takaisin omin voimin. Asumissosiaalinen työ ja sen onnistuminen konkretisoituvat eri muodoissaan asumispolkujen eri vaiheissa, erityisesti niiden kriittisissä siirtymäkohdissa tai syystä tai toisesta vaikeilla osuuksilla. Näille vaikeille jaksoille kasaantuu elämänsä säröjä aiheuttavia tekijöitä, ja erityisesti jo aiemmin traumakokemusten kuormittamille kulkijoille niiden läpi kulkeminen voi olla omin voimin ylitsepääsemättömän vaativaa. Tällainen asumispolun vaihe voi olla esimerkiksi työssä uupuminen, sen myötä ylivelkaantuminen ja lopulta häätöuhan alle joutuminen ahdistuksen ja masennuksen kuormittamalle yksinäiselle ihmiselle. Vankilasta vapautuminen ja tuetusta asumisesta itsenäiseen asumiseen siirtyminen ovat myös esimerkkejä asumispolun kriittisistä siirtymistä, jolloin kulkija tarvitsee usein tukea.

Seuraava, aineiston analyysia tarkasteleva osio etenee siten, että ensin kuvaan koronapandemian vaikutusta yksinäisyyteen kohdistuvalle asumissosiaaliselle työlle työntekijöiden tulkitsemana. Pandemian merkitys suhdeperustaisen työn tekemiseen oli suuri, sillä kohtaamispaikat sulkeutuivat. Tästä poikkeuksellisesta ajanjaksosta kertovan osuuden jälkeen siirryn pienoiskertomuksiin, jotka kuvaavat yksinäisyyttä osana marginalisaatiota. Päihderiippuvuus ja mielenterveyden ongelmat yksinäisyyttä syventämässä ja yksinäisyyden syventäminä ovat näiden kertomusten keskiössä. Viimeisenä on vuorossa osio, joka keskittyy asumissosiaaliseen työhön ammattilaisten ja vertaisten toteuttamana marginalisaatioon kohdistuvana toimintana.

Pandemia yksinäisyyttä syventämässä

Onhan tämä luonnoton tapa tehdä ihmistyötä.

Poikkeuksellinen koko yhteiskuntaa koskettava globaali kriisi, kuten koronapandemia, voi merkitä monella tavoin haavoittavassa tilanteessa eläville ihmisille psykososiaalisten vaikeuksien aktivoitumista, esimerkiksi päihteiden käytön hallinnan menetystä tai vakavaa psyykkistä oireilua. Kotiin eristäytyminen altistaa ristiriidoille niin lähi- kuin naapuruussuhteissa. Elämäntilanteen kriisiytyminen voi johtaa asumishäiriöihin ja vuokranmaksun laiminlyöntiin, häätöuhkaan ja pahimmillaan asunnottomuuden uusiutumiseen.

Korona on tuottanut suuria vaikeuksia, kaikki toiminta on vain verkossa. Kävijöiden tilanteet suuresti huonontuneet. Ahdistus ja yksinäisyys, pelko tulevasta ja voimassa olevasta tilanteesta. Päihteiden käyttö aktivoitunut: kymmenen, jopa kaksitoista vuotta raittiina olleita retkahtanut.

Ahdistuneilla, neurooseihin taipuvilla korona heti paha. Kävijöillä (järjestön asiakkaat, R. G.) ei normaalioloissa ihmis-kontakteja ja nyt ei muillakaan: tietynlainen tasavertaisuus. Mutta kun jatkui, kääntyi ahdistavaksi. Nyt vahvempana yksin jääminen ja toivottomuus. Näkyy, että voivat huonommin, mutta vielä ei näe pahinta vaikutusta. Sellaista pahoinvointia, joka ei vielä näy, on odotettavissa.

Edellä olevissa aineisto-otteissa työntekijät kertovat syvästä huolesta, joka kohdistuu asiakkaiden yksinäisyyden ja ahdistuksen voimistumiseen pandemian pitkittyessä vuoden 2020 keväästä saman vuoden syksyyn ja edelleen vuodenvaihteen jälkeiseen aikaan. Työntekijät tunnistavat mielenterveyden haasteiden kanssa kamppailevat asiakkaat erityisen haavoittuvina koronan vaikutuksille. Toisaalta aineistosta käy ilmi, kuinka pandemia vähensi yksinäisyyden leimaavuutta, kun eristäytyminen ja kontaktien vähäisyys koskettivat kaikkia. Työntekijät arvioivat koronan jälkivaikutukset erityisen hankaliksi – he joutuvat mahdollisesti kohtaamaan yhdessä asiakkaiden kanssa jotain vieläkin pahempaa.

Asumissosiaalisen työn päämääränä on tukea asukkaiden psykososiaalista hyvinvointia ja etsiä yhdessä heidän kanssaan mahdollisuuksia osallistua itselle merkitykselliseen toimintaan, kuunnellen ja kunnioittaen omaa jaksamista. Tässä onnistuminen osaltaan tukisi tavoitetta ennaltaehkäistä asunnottomuuden uusiutumista. Vuorovaikutukseen perustuva työskentely kuitenkin merkittävästi vaikeutui koronapandemian vuoksi, sillä pandemian seurauksena suuri osa päiväkeskuksista oli ollut suljettuina ja kaikenlaiset ryhmä- ja yhteisötoiminnot, jopa kahdenkeskiset tapaamiset, olivat olleet rajoittuneita tai kokonaan keskeytyneet. Ihmisille, joilla on vain vähän sellaisia paikkoja, joissa he tuntevat yhteenkuuluvuutta ja arvostetuksi tuleamista,

pandemian aiheuttama sulkutila on merkinnyt yksinäisyyden syvenemistä ja yksin jäämistä vaikeasti hallittavien psykososiaalisten vaikeuksien, kuten päihderiippuvuuden, ahdistuksen ja masennuksen, kanssa. Näin on siitä huolimatta, että työntekijät ovat tehneet parhaansa hyödyntääkseen digitaalisia välineitä.

Valtava pettymys tilanteen pitkittymisestä. Pihakahvila ja luontoretket eivät toteudu. Uusien ihmisten todella hankala liittyä etätoimintojen kautta, melkein vuosi odotettu. Kesäkuussa toivottavasti ulkoilua, retkiä, kesäkahvila ...

Luontoympäristön suotuisat vaikutukset kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin, kuten masennuksen ja ahdistuksen hellittämiseen ja itsemyötätunnon vahvistumiseen, on osoitettu useissa tutkimuksissa (esim. Salonen 2020). Luonto hyväksyy jokaisen omanlaisenaan ja vastaanottaa vaatimuksia asettamatta. Luonnossa voi kokea yhteenkuuluvuutta toisiin, vailla puhumisen pakkoa. Tämä madaltaa kynnystä osallistua yhteisöllisyyteen perustuviin toimintoihin.

Pandemian pitkittyminen näkyy passiivisuutena: ei tartuta mihinkään, niihinkään mahdollisuuksiin, mitä olisi tarjolla. Turhautumista ja vaikea tarttua edes niihin asioihin mitä voisi tehdä.

Koronapandemian aikana mielenterveyden ongelmista ja sosiaalisista peloista kärsivät asiakkaat sulkeutuivat yhä enemmän koteihinsa – lähteminen ylipäänsä mihinkään oli muodostunut entistäkin vaikeammaksi. Toistakymmentä vuotta kestänyt raittius oli saattanut kariutua, eikä peseytyminen ja vaatteiden vaihtaminen puhtaisiin enää kiinnostanut. Matalan kynnyksen päiväkeskusten yhteisöllisyys ja kokemus omasta paikasta ovat

vaikeasti korvattavissa digitaalisin välinein, joita läheskään kaililla ei edes ole. Tämä uudenlainen, verkkovälitteinen paikkasuhde vaikuttaa yksinäisyyttä kokevan asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutussuhteen ylläpitämiseen ja uusien suhteiden muodostamiseen. On aivan eri asia tavata tuttu työntekijä yhteiseksi koetussa paikassa kuin istua yksin kotona tietokoneen ruudun äärellä, vailla fyysisen läsnäolon tuomaa läheisyyden ja kokemusten yhdessä jakamisen tuntua.

Läsnäolo on kaiken perusta, vaikka minkä näköisiä zoomeja ja teamseja niin puuttuu vierellä olo, läsnäolo. Ihminen ei välttämättä tarvitse mitään aktiviteetteja. Vaikka ei sano sanaakaan, niin läsnäolo merkitsee. Läsnäolon puuttuminen on pahin.

Yksinäisyys osana marginalisaatiota

Yksinäisyys on iso osa asiakkaiden elämässä. Se on ehkä suurin asiakaskokemuksissa, monen tasoinen yksinäisyys: eksistentiaalinen, emotionaalinen, sosiaalinen, kosminen, juurena moneen muuhun ongelmaan.

Yksinäisyyttä tutkinut kasvatustieteiden professori Niina Junttila (2015; 2018) on paitsi tutkimuksissaan myös julkisessa keskustelussa korostanut sitä, kuinka yksinäisyys tulee ottaa vakavasti, niin yksilön kokemuksena kuin yhteiskunnallisena ongelmana. Yksinäisyydellä voi olla tuhoisia vaikutuksia sekä psyykkiseen että fyysiseen terveyteen. Toisin kuin yksin olo yksinäisyys ei ole koskaan omien toiveiden mukainen valinta. Suomessa yksinäisyys on usein mielletty ihmisen omaksi viaksi, mikä vahvistaa yksinäisyyteen liittyvää häpeää ja kokemusta vääränlaisuudesta. Yksinäisyyden puheeksi ottamista vaikeuttaa se, että yksinäisyys on vaikeasti sanallistettava, subjektiivinen kokemus. ”Yksinäisyys on haikuraista oloa, odottamista vailla

kohdetta, hahmottomia, venyviä tunteja, ympäröivää tyhjyyttä ja pahaenteistä hiljaisuutta”, kirjoittavat Antti Karisto ja Elisa Tiilikainen (2017, 529) ikääntyneiden yksinäisyyden kokemuksia käsittelevässä tutkimuksessaan. Nuorelle yksin ja syrjityksi jääminen kaveripiirissä saattaa olla musertava kokemus, jota hyvätkään suhteet aikuisiin eivät voi korvata. Yksinäisyys voi olla tilanteittaista ja hetkittäistä, jolloin yksinolon ja yksinäisyyden välinen ero on liukuvaa. (Korkiamäki 2014, 38–50.) Omassa aineistossani yksinäisyys näyttäytyy elämään kokonaisvaltaisesti vaikuttavana kokemuksena, joka ei ollut palautettavissa koronapandemiasta johtuvaan eristäytymiseen, vaikka se yksinäisyyttä syvensikin.

Useissa sosiaalityön tutkimuksissa (esim. Granfelt 1998; Laitinen 2004; Kiuru 2015; Bärlund 2019) yksinäisyys on tuotu aiemminkin esiin, vaikkakin eri kontekstissa kuin tässä luvussa. Katarina Bärlundin (2019) tutkimus lapsensa surmanneista äideistä kertoo yksinäisyyden lukkiuttamasta epätoivosta ja sitä seuranneesta peruuttamattomasta tragediasta. Hanna Kiurun (2015) väitöskirjasta on luettavissa itsemurhaan päätyneiden nuorten kokemus ajautumisesta umpikujaan, joka ei ole ollut jaettavissa sen enempää läheisten kuin ammattilaistenkaan kanssa. Näissä tutkimuksissa yksinäisyys liittyy ylitsepäsemättömän vaikeaan ahdistukseen tai tunnistamatta ja hoitamatta jääneisiin mielen sairauksiin. Elämästä on tullut loukku, jonne ihminen on jäänyt yksin, suljetuksi sietämättömään olotilaan, josta on päästävä pois millä tahansa keinolla (Järventie 1993, 134–136; ks. myös Ranta ym. 2017).

Asumissosiaalisessa työssä kohdataan niitä ihmisiä, jotka ovat menettäneet tai vaarassa menettää toiveikkuutensa ja jotka eivät omasta mielestään ”ansaitse hyvää” eivätkä näe omalla toiminnallaan olevan kenellekään mitään merkitystä. Kirsi Juhilan (2018, 36–41) käyttämää metaforaa lainaten luottamus ihmisiin

on rikkoutunut elämänkulun ”säröissä” tai sitä ei ole koskaan ollutkaan. Tällaisessa tilanteessa asumissosiaalisen työn tehtäväksi asettuu psykososiaalisen pahoinvoinnin vähentäminen. Asiakas ei ehkä uskalla ottaa yksinäisyyttä puheeksi, koska ”se on oma vika” tai yksinäisyyttä ei koeta ”oikeaksi ongelmaksi”, kuten köyhyys, velkaantuminen, työttömyys tai päihderiippuvuus. Yksinäisyyttä voi olla vaikea sanallistaa senkin vuoksi, että siihen helposti liittyy hylätyksi tulemisen, häpeän ja avuttomuuden tunteita – kokemus siitä, ettei ole kenellekään merkityksellinen, vaan taakka, jonka läsnäoloa on siedettävä, jos ei muuten, niin viran puolesta.

Hän herää aikaisin, juo kahvin ja kulkee ostarilla yksin. Istuu yksin ja katselee kun muut menevät ohi. Hän arvelee, että kyllä hänessä täytyy olla jotain vikaa, kun ei kukaan tule istumaan baarissa hänen pöytänsä.

Edellä olevassa aineisto-otteesta työntekijä kertoo matalan kynnyksen päiväkeskuksessa käyvän asiakkaansa yksinäisyyden ja ulkopuolisuuden kokemuksista paikoissa, joissa on paljon ihmisiä. Näissä paikoissa tavataan ihmisiä tai tehdään jotakin merkityksellistä – vähintään ollaan menossa jonnekin. Ostarilla yksin kulkeva henkilö liikkuu vailla päämäärää ja seuraa muiden kulkemista sivusta. Kaikki näkevät, että hän on yksin, niin ostarilla kuin baarissa. Yksinäisyyden tuskallisimpia elementtejä voikin olla juuri se, että tulee nähdyksi tavalla, joka tuottaa häpeää ja huonommuuden tunnetta: minulla ei ole ketään.

Tutkimusaineistoni kertoo kaikilta osiltaan siitä, kuinka psykososiaalisesti painottunutta asumissosiaalista työtä tekevissä järjestöissä kohdataan syvää yksinäisyyttä: kiireetön kahvihetki asiakkaan kotona tai yhteinen kävelylenkki yhdessä työntekijän kanssa olivat asiakkaille mieluisia, odotettuja tapahtumia, jotka

katkaisivat hiljaisten päivien yksitoikkoisen ketjun. Työntekijän kysymykseen ”Mitä olet tehnyt tällä viikolla?” vastaus saattoi olla ”en mitään”. Irmeli Järventie (1993) kirjoittaa väitöskirjassaan, kuinka odottamisen voi kestää, jos on jotakin, mitä odottaa. Muussa tapauksessa odottaminen on pelkkää tuskaa.

Suhdeperustaisella työskentelyotteella yksinäisyyttä vastaan

Lähiöasemalle ovat tervetulleita niin mielenterveydeltään järkyneet kuin huumeita käyttävät, ihmiset, joiden luottamus itseensä ja toisiin on kadoksissa.

Matalan kynnyksen järjestöt tavoittavat henkilöitä, joita kuormittavat psykososiaaliset vaikeudet kietoutuneena yksinäisyyteen, köyhyyteen ja kokemukseen elämän merkityksettömyydestä. Päihderiippuvuus ja rikostausta ja toisaalta niistä irrottautuminen ovat saattaneet rikkoa merkittäviä sosiaalisia suhteita ja rajata osallisuutta itselle merkityksellisiin toimintoihin. Matalan kynnyksen päiväkeskuksissa huumeita käyttävät ihmiset ovat tervetulleita ja aktiivisia osallistujia.

Kirsi Juhilan (2018, 105) sanoin sosiaalityö – tässä tapauksessa asumissosiaalinen työ – kiinnittyy paikkoihin, jotka muovaavat kohtaamisia tietyntylaisiksi: paikka tulee ymmärtää työskentelyn olennaiseksi osaksi ja lähtökohdaksi. Paikka ei ole vain toimintojen näyttämö, vaan osa kokemuksia, kohtaamisia, muistoja ja toiveita. Paikkalähtöisessä työssä on tärkeää antaa tilaa sille, miten kyseisessä paikassa, esimerkiksi lähiöasemalla, käyvät asiakkaat (kävijät) paikan näkevät ja millaiseksi he haluavat sen omalla toiminnallaan ja vuorovaikutussuhteillaan rakentaa (emt. 139–141). Matalan kynnyksen kohtaamispaikassa psykososiaaliset vaikeudet, köyhyys ja asunnottomuus eivät poistu, mutta sieltä saattaa löytyä eriarvoisuutta purkavaa vuorovaikutusta. Lähiöaseman ovella saa kokea olevansa ihan oi-

keasti tervetullut, merkityksellinen yhteisön jäsen, jota on ehkä jo odotettu saapuvaksi.

Ovet ovat avoinna ihmisille, jotka käyttävät päihteitä ja joilla on rikkinäinen mielenterveys. Paikalle tulee ihmisiä, joilta on mennyt luottamus kaikkiin tai sitä ei ole koskaan ollutkaan. Sama porukka, joka häräilee ostarilla lähti piknikille kysellen, onko totta, että meille järjestetään tällaista? Juotiin kahvit nurmikolla ja itse päättivät, että näillä piknikeillä ei käytetä päihteitä!

Monissa tutkimuksissa on osoitettu myötätunnon ja käytännöllisen avun merkitys asiakkaille sekä kokemus kokonaisvaltaisesta auttamisesta (Haahtela 2015; Ranta & Juhila 2020; Juhila ym. 2021). Tämä on myös psykososiaalisen työn ydintä. Juhila ja kumppanit (2020) ovat käsitteellistäneet kotona annettavan tuen kolmeen eri ulottuvuuteen, jotka ovat tilanteittaisuus, rajattomuus ja myötätunto. Nämä ulottuvuudet saavat erityisen sisältönsä seurauksena siitä, että ne toteutuvat kotiympäristöissä. Näiden kolmen ulottuvuuden muodostama kokonaisuus, erityisesti tilanteittaisuus ja myötätunto, konkretisoituvat aineistossani. Matalan kynnyksen kohtaamispaikat eivät tarjooneet valmista ammatillisesti ohjattua toimintaa, vaan lähtökohdiana oli osallistujien omaehtoinen toimijuus. Tavoitteena on saada esiin ihmisten vahvuuksia ja tukea heitä näkemään itsensä toisin – säröisen elämäntarinan arvokkuuden. Psykososiaalisen työn ytimestä voi etsiä yhdessä kokemisen ja tekemisen sekä kokemusten jakamisen kautta yhteisen ymmärryksen rakentamista eli jaettua asiantuntijuutta. (Juhila 2006, 137–142; 2018, 36–41.) Kävijä-termi liittyy paikkaan: kävijä poikkeaa tai tulee pitemmäksi aikaa johonkin paikkaan. Kävijäisyys voi olla säännöllistä tai satunnaista.

Susta tulee vertaistyöntekijä kun astut sisään ja otat kupin kahvia... Sulle annetaan vastuutehtävä... Etsitään jotakin mitä olet aiemmin tehnyt ja mistä tykkäät. Vapaaehtoinen on pienen mahdollistaja... Me ei puhuta asiakkaista eikä potilaista vaan kävijöistä. Toiminta rakentuu kävijöiden intressien kautta.

Vertaisohjaajat ohjaavat todella paljon. Työntekijät mahdollistavat vertaisohjaajien toiminnan, että he saavat käyttöön omia vahvuuksiaan. Ei olla taho, joka tukee ammatillisuuden kautta.

Koti on yksityisyyden paikka, mutta tämä on heidän yhteisöllinen tila. Virasto- ja palvelukynnys poistuu ja he tulevat nähdyksi jossakin paikassa osallisina, toimijoina, paikan rakentajina, eivät etuuskien ja palvelujen hakijoina.

Kunnioittava vuorovaikutussuhde, niin kahdenkeskinen kuin johonkin yhteisöön muodostuva, on merkitykseltään ehkä aivan erityisen suuri marginaaliin asemoiduille, niin viranomaiskohtaisissa kuin henkilökohtaisessa elämäkulusaan näkymättömiksi jääneille tai väärin nähdyille ihmisille. Molemminpuoliseen arvostukseen perustuva vuorovaikutussuhde purkaa omalta osaltaan altistumista eriarvoisuuden kokemuksille ja kutsuu esiin vahvuuksia tilanteessa, jossa asiakas on kokenut menetyksiä ja on riippuvainen julkisen palvelujärjestelmän tarjoamasta tuesta. Eriarvoisuutta tuotetaan ja poistetaan jokapäiväisissä vuorovaikutustilanteissa, jotka liittyvät oletuksiin siitä, millaisia ihmisiä asiakkaat ovat, mikä heidän asemansa on ja miten heitä pitäisi auttaa (Junnilainen 2019, 269).

Seuraava pienoiskertomus kuvaa yhteisöllistä toimintaa, jossa luontoyhteys on oleellinen osa vuorovaikutusta. Luontoympäristössä voi tulla nähdyksi ja nähdä itsensä toisin:

Toiminnan tavoitteena oli tarjota jokaiselle miehelle oma yksilöllinen tila, itse asetettuine rajoineen ja mahdollisuus vuorovai-
kutukseen toisten miesten ja ympäröivän luonnon kanssa. Osallistuminen oli kaikilta osin vapaaehtoista eikä yhteisöön sitoutumista edellytetty. Asiakkuuksia on kyllä voinut olla, mutta jopa vuosikymmenien ajan palvelujärjestelmä on ohittanut heidät ihmisinä ainutkertaisine kokemuksineen. Lapsuudesta ja nuoruudesta asti he ovat olleet näkymättömiä tai heidät on nähty sellaisessa valossa, joka ei ole rohkaissut luottamaan itseen ja tulevaisuuteen.

Heitä yhdisti näkymättömyyden kokemus ja vähitellen jaetun kokemuksen pohjalle rakentui yhteisö, joka alkoi kantaa yksilöllisiä ja yhdessä jaettuja merkityksiä ja rakentaa näkyvyyttä. Syntyi yhteisö, johon kuului ja paikka, jonka saattoi kokea omaksi.

Pienois kertomuksissa yksinäisyydestä rakentuu ilmiö, johon usein liittyi masennusta ja ahdistusta, epävarmuutta sekä vaikeuksia päihteiden käytön hallinnassa. Psykososiaalisen kuorimituksen syveneminen voi uhata asumisen pysyvyyttä silloin, kun oma elämä ja koti sen osana muuttuu merkityksettömäksi. Matalan kynnyksen kohtaamispaikka saattaa olla ainoa tila, jossa moneen kertaan torjuttu ihminen tulee nähdyksi siten kuin hän on toivonut elämänsä eri vaiheissa ja paikoissa.

Paikka ja suhteet asumissosiaalisen työn keskiössä

Asumissosiaalinen työ konkretisoituu ihmisten asumispoluilla, erityisesti niiden siirtymävaiheissa, sekä asumispolkujen kulki-
joille merkityksellisissä paikoissa, ensisijaisesti kodeissa, mutta myös esimerkiksi matalan kynnyksen päiväkeskuksissa, luontoretkillä ja kahviloissa. Asumissosiaaliselle työlle on ominaista

kiinnittyminen erilaisiin paikkoihin ja suhteisiin. Paikka ja suhteet ovat asumissosiaalisen työn sisältöjä jäsentävät käsitteet. Paikassa ja suhteissa toteutuu toiminta, joka voi olla esimerkiksi hiljaista läsnäoloa yhdessä asiakkaan kanssa tai asuinalueella tapahtuvaa yhteisöllistä toimintaa. Myös verkkovälitteisessä toiminnassa on kyse paikasta (Juhila 2018, 115–120). Tutkimuksessani verkkovälitteisyys osoittautuu monella tavoin vajavaiseksi kohtaamisen paikaksi ihmisille, joille esimerkiksi matalan kynnyksen päivätoimintakeskus on muodostunut hyvin tärkeäksi paikaksi – sellaiseksi, jonne on kotoa mukava lähteä ja josta saattaa palata kotiin hyvällä mielellä.

Määrittelin edellä suhdeperustaisen auttamistyön yläkäsitteeksi asumissosiaaliselle työlle. Asumissosiaalinen työ on lähtökohtaisesti suhdeperustaista, paikkoihin ja suhteisiin kiinnittynyttä toimintaa. Paikka osana suhdeperustaista auttamistyötä korostuu asumissosiaalisessa työssä, jossa paikattomuus ja paikka ja niihin kiinnittyvät suhteet ovat työn keskiössä. Psykososiaalisesti suuntautuneessa asumissosiaalisessa työssä kohdataan paikkojen ja suhteiden ristiriitaisuus: ne voivat olla samanaikaisesti subjektiivisesti hyvinkin merkityksellisiä ja toisaalta tuhoisia. Esimerkiksi Asunto ensin -mallin mukaisesti toimivaan asumisyksikköön voi muodostua päihderiippuvuutta ylläpitäviä vertaissuhteita, jotka samanaikaisesti tarjoavat välittämistä ja huolenpitoa (Granfelt 2013b; Granfelt & Turunen 2021b).

Psykososiaalinen osaaminen on yksi asumissosiaalisen työn ulottuvuus, joka toteutuu vaihtelevassa määrin ja jonka kehittäminen osana asumispolun eri vaiheita on ajankohtaista, kun tavoitteeksi on asetettu asunnottomuuden poistaminen. Asunnottomuuden uusiutumisen ennalta ehkäiseminen edellyttää psykososiaalisen työotteen sisällyttämistä osaksi asumissosiaalista työtä. Asumissosiaaliseen työhön sisältyy asiakkaiden

psykykkisen ja emotionaalisen haavoittuvuuden työstämisen elementti, joka antaa vahvasti asuntopolitiikkaan kiinnittyvälle toimintamuodolle erityisen psykososiaalisen vivahteen.

Asumissosiaalisessa työssä keskeistä on paitsi asunnottomuuden vähentäminen myös kotiutumisen tukeminen, kodin tunnun vahvistaminen ja edellytysten luominen kiinnittymiselle tilaan, jonka tulisi olla asukkaalle merkityksellinen koti. Psykososiaalisesti painottuneessa asumissosiaalisessa työssä haasteena on sekä rakenteellisten että yksilöllisten tekijöiden merkityksen ymmärtäminen kohdeilmion rakentumisessa. Tämän ymmärryksen pohjalta konkretisoituu työskentelyote, joka tavoittaa sekä yhteiskuntapolitiikan että ainutkertaiselle kokemukselle annetut merkitykset.

Asumissosiaalisessa työssä kohdataan yksinäisyyttä, jolloin psykososiaalisen työotteen merkitys korostuu. Asunnottomuudesta irrottautuminen ei itsestään selvästi merkitse yksinäisyydestä ja ulkopuolisuuden tunteista eroon pääsyä. Päinvastoin uudessa asunnossa yksinäisyyden ja ikävän tunteet, pettymys sekä ahdistus voivat herätä voimakkaina. Uusi asunto ei aina tunnu omalta. Tällaisissa tilanteissa psykososiaalinen työote osana asumissosiaalista työtä voi olla ratkaiseva apu kotiutumisessa ja kodin tunnun rakentumisessa. (Ranta & Juhila 2020; Granfelt & Turunen 2021a, 33.)

Tutkimusaineistossani korostuu vertaistuen suuri merkitys yhteiskunnan marginaaleissa eläville aikuisille. Kuitenkaan kaikki eivät kokeneet vertaisuuteen perustuvaa yhteisöllistä toimintaa omakseen, vaan heille kahdenkeskiset keskustelut työntekijöiden kanssa olivat mieluisin vaihtoehto. Onkin tärkeää, ettei yhteisöllisyydestä ja vertaisuudesta tule normi asumissosiaalisessa työssä ja ettei sitä tarjota yksioikoisesti ratkaisuna yksinäisyyteen. Päihderiippuvuus, masennus ja ahdistus, mielen sairaudet ja yksinäisyys eivät yksiselitteisesti yhdistä näiden

vaikeuksien kanssa kamppailevia tai niitä aiemmissa elämänvaiheissaan kokeneita ihmisiä. Yksinäisyys saattaa jäädä pysyväksi osaksi omaa elämäntarinaa, ja elämässä on siitä huolimatta paljon hyvää. Asumissosiaalisen työn näkökulmasta tärkeintä on se, etteivät yksinäisyyden kokemukset uhkaa asumisen pysyvyyttä: vaikka kotona olisi yksinäistä, se on silti oma paikka, jossa on, ainakin hetkittäin, hyvä olla.

Psykososiaalisesti suuntautunut asumissosiaalinen työ ei ole psykoterapiaa, mutta sen avulla voidaan rakentaa luottamukseen perustuvia vuorovaikutussuhteita, joissa jaetaan tunnekokemuksia, joko sanallisesti, toiminnan kautta tai hiljaa läsnä ollen. Naisten asumisyhteisöissä tekemissäni tutkimuksissa työntekijät ovat kertoneet läsnä- ja saatavilla olon merkityksestä luottamussuhteen rakentamisessa asukkaiden ja asukas yhteisön kanssa. Olen käyttänyt tästä työskentelytavasta käsitettä läsnäolotyö. (Granfelt 2013b; Granfelt & Turunen 2021b).

Monella asunnottomuutta kokeneella on elämänhistoriasaan ja asumispolullaan sen osana epäonnistumisen, epäoikeudenmukaisuuden ja leimautumisen kokemuksia, jotka ovat rikkoneet kodin tunnun niin perustavanlaatuisesti, että kodista on tullut vaikeasti hahmotettava ja tavoitettava ilmiö. Kotia ei ole ehkä koskaan ollut, jolloin sitä on vaikea tunnistaa ja tavoittaa – on vain huonoja, kodittomuuden kokemusta vahvistavia muistoja erilaisista tilapäismajoituksista ja laitoksista. Äärimmäisissä tapauksissa kodin kokemus on tavoittamattomissa. Tämä ei kuitenkaan poista turvallisen asunnon merkitystä haittojen vähentämisen ja subjektiivisen kärsimyksen lieventämisen näkökulmasta: Asunto ensin -mallin mukaisesti jokaisella on oikeus asuntoon, riippumatta siitä, mitä merkityksiä henkilö asunnolleen antaa. On parempi kokea ahdistusta ja nähdä harhoja tai työntää huumeruisku suoneen omassa asunnossa kuin yleisissä WC-tiloissa. Haittoja vähentävä lähestymistapa on

arvokas kehikko asumissosiaaliselle työlle, jossa aidosti toteutetaan ihmisyyden etiikkaa. Erityisesti asunnottomien naisten elämänkuluista löytyy traumatisoivia kokemuksia huomattavan usein (esim. Mayock ym. 2016; Pleace ym. 2016). Tämän seurauksena psykososiaalinen orientaatio osana asumissosiaalista työtä on hyvin perusteltu.

Yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten puolelle asetutu ja heidän asemansa parantamiseen pyrkivä työote on sosiaalityön eettinen lähtökohta (Juhila 2002, 11). Asumissosiaalisen työn asiakkaat ovat pääsääntöisesti yhteiskunnan marginaaleissa eläviä, pienituloisia tai köyhiä ihmisiä, joiden asema asuntomarkkinoilla on poikkeuksellisen haavoittuva. Merkityksellisyydestään huolimatta traumasensitiivinen tai psykoterapeuttinen osaaminen eivät riitä asumissosiaalisessa työssä, vaan työntekijöiltä edellytetään ymmärrystä myös marginalisaatiosta yhteiskunnallisena ja kulttuurisena ilmiönä ja asunnottomuudesta sen osana sekä taitoa toimia palvelujärjestelmäsuhteissa asiakkaidensa etuja ajaen.

Asumissosiaalista työtä tekevien ammattilaisten, asunnottomien ja asunnottomuudesta irrottautuneiden kokemustieto on tärkeä resurssi asumispalvelujen ja laajemminkin marginalisaation vastaisen työn kehittämisessä. Lähes 30 vuotta sitten kirjoittamassani psykososiaalisen työn olemusta etsivässä artikkelissani (Granfelt 1993) korostuu näkemys psykologian ja sosiaalipolitiikan liitosta psykososiaalisen työn tietoperustassa ja sen pohjalta rakentuvassa toiminnassa. Tämä aiemmin esittämäni lähtökohta sopii hyvin suhdeperustaiseen, psykososiaalisesti painottuneeseen asumissosiaaliseen työhön. Vailla toimivaa asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutussuhdetta on mahdotonta ymmärtää niitä subjektiivisia merkityksiä, joita asiakas antaa elämänsä eri osa-alueille, esimerkiksi kodille. Marginalisaation vastainen työ edellyttää kuitenkin myös ym-

määrystä laajempien sosiaalisten suhteiden, erityisesti paikka- ja palvelujärjestelmäsuhteiden, vaikutuksesta yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten tilanteisiin. Lisäksi se edellyttää osaamista toimia näiden suhteiden hyödyntämiseksi siten, että mahdollisimman monella olisi omaksi koettu koti ja kokemus oman elämän merkityksellisyydestä.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Tarja & Anna Leimumäki (2010) Kokemus ja kerronnallisuus: Kaksi luentaa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 119–149.
- Burkitt, Ian (2016) Relational agency: Relational sociology, agency and interaction. *European journal of social theory* 19:3, 322–339.
- Bärlund, Katariina (2019) *Äitien alle yksivuotiaisiin lapsiinsa kohdistamat henkirikokset, niiden yritykset ja väkivalta mielentilatutkimusasiakirjoissa: Narratiivinen tutkimus*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Clapham, David (2002) Housing pathways: A postmodern analytical framework. *Housing, theory and society* 19:2, 57–68.
- Clapham, David (2003) Pathways approaches to homelessness research. *Journal of community & applied social psychology* 13, 119–127.
- Granfelt, Riitta (1993) Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Granfelt, Harri Jokiranta, Synnöve Karvinen, Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola (toim.) *Monisärmäimen sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 175–224.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Granfelt, Riitta (2013a) Asumissosiaalinen työ rikosseuraamusalalla. Teoksessa Susanna Hyväri & Sakari Kainulainen (toim.) *Paikka asua ja elää? Näkökulmia asunnottomuuteen ja asumispalveluihin*. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, A tutkimuksia 39, 209–228.
- Granfelt, Riitta (2013b) Asumissosiaalinen työ läsnäolotyönä: Kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 219–243.
- Granfelt, Riitta (2015) *Asumissosiaalinen työ: Kotiin ja rikollisuudesta irti?* Helsinki: Y-Säätiö.
- Granfelt, Riitta (2016) Vankilasta desistanssipolun kautta kotiin. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi, 60–84. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6664-5>
- Granfelt, Riitta & Saija Turunen (2021a) *Naisten asumispoluilta kerrottua: Asukkaiden ja ammattilaisten kokemuksia asunnottomuudesta, kodista ja asumissosiaalisesta työstä*. Helsinki: Y-Säätiö.
- Granfelt, Riitta & Saija Turunen (2021b) Women on the border between home and homelessness: Analysing worker-client relationship. *Social inclusion* 9:3, 223–233.

- Haahtela, Riikka (2015) *Asiakkuuksien rakentuminen asunnottomille suunnatussa naistyössä*. Acta Universitatis Tamperensis 2023. Tampere University Press.
- Helskyaho, Raine & Maria Ohisalo & Saija Turunen (2019) *Asunnottomat 2018*. Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus ARA: Selvitys 3.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 11–18.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Cecilia Hansen Löfstrand & Suvi Raitakari (2021) Devoted work without limits? Activities and premises of home visit work at the margins of community care. *International journal of care and caring* 5:2, 247–262.
- Juhila, Kirsi & Outi Jolanki & Anni Vilkkö (2016) Siirtymät ja valinnat vanhojen ihmisten ja asunnottomien asumispoluilla. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi, 11–39. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6664-5>
- Juhila, Kirsi & Teppo Kröger (2016) Asumispoluista elämisen polkuihin. Teoksessa Kirsi Juhila & Teppo Kröger (toim.) *Siirtymät ja valinnat asumispoluilla*. Jyväskylä: SoPhi, 215–224. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6664-5>
- Junnilainen, Lotta (2019) *Lähiökylä: Tutkimus yhteisöllisyydestä ja eriarvoisuudesta*. Tampere: Vastapaino.
- Junttila, Niina (2015) *Kavereita nolla: Lasten ja nuorten yksinäisyys*. Helsinki: Tammi.
- Junttila, Niina (2018) *Kaiken keskellä yksin: Aikuisten yksinäisyydestä*. Helsinki: Tammi.
- Juvonen, Tarja (2015) *Sosiaalisesti kontrolloitu, hauraasti autonominen: Nuorten toimijuuden rakentuminen etsivässä työssä*. Julkaisuja 165. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Järventie, Irmeli (1993) *Selviytyä hengiltä: Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin*. Tutkimuksia 34. Helsinki: Stakes.
- Kaakinen, Juha (2013) *Asunto ensin ja sitten*. Teoksessa Susanna Hyväri & Sakari Kainulainen (toim.) *Paikka asua ja elää? Näkökulmia asunnottomuuteen ja asumispalveluihin*. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, A tutkimuksia 39, 15–23.
- Karisto, Antti & Tiilikainen, Elisa (2017) *Yksinäisyys ja aika. Yhteiskuntapolitiikka* 82:5, 527–535.
- Karttunen, Teija (2019) *Naiseryistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä*. JYU dissertations 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kiuru, Hanna (2015) *Tragedian tarina: Nuoren itsemurhaan päättynyt elämä vanhemman kertomana*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C, osa 404. Turku: Turun yliopisto.
- Korkiamäki, Riikka (2014) ”Jos mä nyt voisin saada ystäviä”: Ulkopuolisuus vertaissuhteissa nuorten kokemana. Teoksessa Mika Gissler, Marjatta Kekkonen, Päivi Känkänen, Päivi Muranen & Matilda Wrede-Jäntti (toim.) *Nuoruus toisin sanoen: Nuorten elinolat vuosikirja 2014*. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.
- Kuusisto, Katja & Johanna Ranta (2020) Psykososiaalisen päihdetyön asema Suomessa 1900-luvulta nykypäivään. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänneet*. Jyväskylä: SoPhi, 112–133. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8041-2>

- Laitinen, Merja (2004) *Häväistyt ruumiit, rikotut mielet: Tutkimus lapsina läheisyydessä seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Leena & Riitta Granfelt & Pilvi Azeem (2020) *Kohti kotia ja turvaa: Naisriitysiisyyden asunnottomuustyössä*. Helsinki: Y-Säätiö.
- Mayock, Paula & Joanne Bretherton & Isabel Baptista (2016) Women's homelessness and domestic violence: (In)visible interactions. Teoksessa Paula Mayock & Joanne Bretherton (toim.) *Women 's homelessness in Europe*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 127–147.
- McMahon, Linnet (2018) Long-term complex relationships. Teoksessa Gillian Ruch, Danielle Turney & Adrian Ward (toim.) *Relationship-based social work: Getting to the heart of practice*. 2. painos. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 147–164.
- Mertanen, Heli (2009) Poeettinen ja metaforinen kieli terapiatyössä. Teoksessa Juhani Ihanus (toim.) *Sanat että hoitaisimme: Terapeuttinen kirjoittaminen*. Helsinki: Duodecim, 233–252.
- Place, Nicholas & Joanne Bretherton & Paula Mayock (2016) Long-term and recurrent homelessness among women. Teoksessa Paula Mayock & Joanne Bretherton (toim.) *Women 's homelessness in Europe*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 209–225.
- Ranta, Johanna (2020) *Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ranta, Johanna & Kirsi Juhila (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative social work* 19:4, 685–700.
- Ranta, Johanna & Suvi Raitakari & Kirsi Juhila (2017) Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunnottomuuden toiminnallisissa loukuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:2, 165–175.
- Rissanen, Päivi (2015) *Toivoton tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta*. Tutkimuksia 88. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Ruch, Gillian (2018) The contemporary context of relationship-based practice. Teoksessa Gillian Ruch, Danielle Turney & Adrian Ward (toim.) *Relationship-based social work: Getting to the heart of practice*. 2. painos. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 19–35.
- Ruusuvuori, Johanna & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (2010) Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 9–34.
- Salonen, Kirsi (2020) *Kokonaisvaltainen luontokokemus hyvinvoinnin tukena*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 253. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Salovaara, Ulla (2019) *Rikoksista tuomitut naiset: Yhteisöstä erottamisen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Acta Poenologica 1. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Satka, Mirja & Synnöve Karvinen-Niinikoski & Marianne Nylund (2005) *Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on?* Teoksessa Mirja Satka, Synnöve Karvinen-Niinikoski & Marianne Nylund (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 9–19.
- Saurama, Erja & Ilse Julkunen (2009) *Lähestymistapana käytäntötutkimus*. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 293–311.
- Tsemberis, Sam (2010) *Housing First: The Pathways model to end homelessness for people mental illness and addiction*. Minnesota: Hazelden.

Osallistumisen esteet päihteitä käytävillä naisille suunnatun tukipisteen asiakkaan tarinassa – Kategoria-analyysi moniulotteisen marginalisoitumisen rakentumisesta

Elina Virokannas

Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja ihmisoikeuksien puolustaminen on sosiaalityön ydintehtävä, jonka ympärille niin tieteenala kuin siihen sidoksissa olevat ammattikäytännöt rakentuvat. Sosiaalityön suhde valtakulttuurin ulkopuolelle jääviin tai eri syistä jättäytyviin on vääjäämättä keskeinen tarkastelun kohde sekä tutkimuksessa että käytännön toiminnassa (esim. Juhila 2002), vaikka tutkimuksen tulokset ja käytettävä terministö ovat ajan myötä vaihdelleet. Tämän kirjan keskeisenä käsitteenä käytettävän marginaalin tai marginalisaation sijaan saatetaan puhua syrjäytymisestä ja ulossulkemisesta (Helne ym. 2004; Raunio 2010) tai elämäntilanteen haavoittuvuudesta (Virokannas ym. 2020). Myös intersektionaalisuuden käsitettä, jolla viitataan risteäviin syrjinnän perusteisiin (Kara 2016), on käytetty kuvaamaan marginalisoitumisen ulottuvuuksia.

Marginaaleihin viittaavien erilaisten käsitteiden ohella kulloisenakin aikakautena voimassa olevat marginaalien ja sosiaalityön – tai ylipäätään hyvinvointipalveluiden – välistä suhdetta luonnehtivat ”diskursiiviset ilmastot” vaihtelevat. Esimerkiksi integroivan, osallistavan tai toiseutta tuottavan toiminnan ihanominen on yhteydessä palveluiden luonteeseen ja laatuun. (Juhila 2002; 2006.) Eri konteksteissa legitimeiksi määrittävillä

puhekäytännöillä on siten konkreettisia seurauksia yksittäisten ihmisten ja ihmisryhmien elämään.

Yksi ryhmä, jonka elämään käytettävät käsitteet sekä vallitsevat diskursiiviset ilmastot ja toimintatavat vaikuttavat merkittävästi, on laittomia päihteitä käyttävät naiset. Päihteitä käyttävien naisten ja sosiaalityön samoin kuin koko palvelujärjestelmän välinen suhde on monella tapaa jännitteinen. Suhteeseen kietoutuvat perinteistä naiseutta ja äitiyttä koskevat stereotypiat ja puhetaan (Campbell 2000). Erityisesti päihdepalveluiden sukupuolisensitiivisyyden puute hankaloittaa naisten asioimista näissä palveluissa. Nais erityisiä päihdepalveluita on pyritty kehittämään, mutta niiden saatavuus on edelleen riippuvaista maantieteellisestä sijainnista, kunkin kunnan palvelurakenteesta, resursoinnista ja erityisosaamisesta (Karttunen 2019). Palveluiden saannin kynnykset, kuten huumetesteillä osoitettava päihteettömyys, eri hallinnonaloille sijoittuvien palveluiden vaihtelevat vaatimukset ja epäselvät vastuunjaot aiheuttavat pahimmillaan palveluista ulos jättämistä ja ulos jättäytymistä (Kuronen ym. 2021).

Tarkastelen luvussa erään haavoittuvassa elämäntilanteessa olevan naisen tarinaa moniulotteisen marginalisoitumisen näkökulmasta. *Moniulotteinen marginalisoituminen* ei ole suomalaisessa kontekstissa vakiintunut käsite. Käytän sitä korostamaan elämän eri osa-alueiden kietoutumista toisiinsa yksittäisen henkilön elämänsä aikana. Ensiksikin viittaan käsitteellä tilanteeseen, jossa esiintyy heikentyneitä resursseja ja hallinnan puutetta usealla toisiinsa limittyneellä elämänalueella. Toiseksi viittaan moniulotteisuudella yksilön elämäntilanteen ja rakenteellisten ulottuvuuksien, kuten palvelujärjestelmän toiminnan sekä yhteiskunnallisten arvostusten ja normien, väliseen suhteeseen. Tällöin fokus siirtyy yksittäisistä elämänsä asioista ja yksilön ominaisuuksista yhteiskunnan tapaan toimia ja valmiuksiin vastata

erilaisiin eriarvoisuutta ja hyvinvoinnin puutetta ylläpitäviin tilanteisiin. Kolmantena, kahteen edelliseen kietoutuvana ulottuvuutena, käsitteeseen sisältyy diskursiivinen taso: ihmisten ja asioiden kategorisointi sekä merkitysten ja ominaisuuksien liittäminen kategorioihin ovat oleellinen osa marginalisoitumisen rakentumista ja ylläpitoa (esim. Juhila 2002; 2012; Ward 2009).

Tarkastelemani tarina on rakentunut keskustelussa, jonka kävin tutkijan roolissa erään naisen kanssa pääkaupunkiseudulla sijaitsevassa laittomia päihteitä käyttäville naisille suunnatussa tukipisteessä loppuvuodesta 2017. Olin tehnyt samassa tukipisteessä tutkimusta jo aiemmin, mutta tuon aineistonkeruujakson jälkeen toimeentulotuen siirtyminen sosiaalitoimelta Kelaan oli tuonut merkittäviä muutoksia tukipisteen asiakkaiden elämään. Tämän vuoksi jatkoin aineistonkeruuta. Vaikka kyseessä on yhden naisen tarina, se sisältää laajasti jaettuuta yhteisiä elementtejä muiden samankaltaisessa tilanteessa olevien naisten kanssa. Tulkitsen siten henkilökohtaisina kerrottujen kokemusten merkityksellistyvän sosiaalisesti jaettuina sekä yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta ilmentävinä (Gubrium & Holstein 2009).

Tutkimusmenetelmänä käytän etnometodologiaan pohjautuvaa kategoria-analyysia (esim. Juhila ym. 2012). Etnometodologisessa tutkimussuuntauksessa ihmisten toimintaa pyritään katsomaan niin kuin se kussakin sosiaalisessa tilanteessa rakentuu ja toimijoille itselleen näyttäytyy (esim. Sacks 1972). Hyödynnän kategoria-analyysia tehdäkseni näkyväksi marginalisoitumisen useita toisiinsa sidoksissa olevia ulottuvuuksia. Fyysiset ja psyykkiset sairaudet, työttömäksi jääminen, päihderiippuvuus, tiedon puute palvelujärjestelmän toiminnasta, väärinymmärrykset, velkaantuminen ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset kietoutuvat käsiteltävässä tarinassa yksilöllisinä elämäntapahtumina toisiinsa. Suhde palvelujärjestelmään

näyttäytyy keskeisenä merkitysten rakentumista määrittävänä tekijänä, kun omaa elämäntilannetta nostetaan tarinaksi. Kerronnan tasolla muodostuu erilaisia sekä itseä että muita koskevia kategorioita, jotka määrittävät erilaisiksi osallistumisen ja omaan elämään vaikuttamisen esteiksi.

Luvun aluksi esittelen palveluiden saannin esteitä aikaisemman tutkimuksen pohjalta. Tämän jälkeen kerron tutkimuksen toteutuksesta ja asetelmasta sekä käytetystä metodologiasta. Analyysiluvussa erittelen empiirisen esimerkin kautta yksityiskohtaisesti, kuinka marginalisoitumisen moninaiset ulottuvuudet rakentuvat omaa elämää koskevassa, itsekategorioita sekä kategoriapareja tuottavassa puheessa. Analyysin pohjalta esitettävissä johtopäätöksissä kiinnitän huomiota elämäntilanteen ja marginalisoitumisen prosessin kokonaisvaltaisen ymmärtämisen ja huomioimisen tärkeyteen, kun naisia kohdataan palvelujärjestelmässä.

Palveluiden ulkopuolelle jääminen ja epäluottamus

Laittomia päihteitä käyttävien ihmisten vaikeudet saada asianmukaisia hyvinvointipalveluja ja kokemukset käännytetyksi tulemisesta ovat tulleet esiin useissa tutkimuksissa (Perälä 2007; Törmä 2009; Paylor ym. 2012, 47–48; Mulia 2012; Virokannas 2017a; 2017b; Ranta 2020). Erityisesti aktiivisesti huumeita käyttävät naiset kohtaavat järjestelmässä moraalisesti latautuneita asenteita ja vaatimuksia, jotka kytkeytyvät naiseuden ohella äitiyteen tai potentiaaliseen äidiksi tulemiseen (Virokannas 2011; Hughes ym. 2015; Karttunen 2019; McGrory ym. 2020; Mejak & Leskošek 2021). Huumeiden käyttö ei sovi kulttuuriin stereotyyppioihin hyvästä naiseudesta, mikä lisää riskiä tulla kategorisoiduksi ei-halutuksi asiakkaaksi palvelujärjestelmässä (Lipsky 1980).

Tyypillisiä naisten itsensä raportoimia palveluihin hakeutumisen esteitä ovat erilaiset pelot, häpeä ja leimautumisen välttäminen, samanaikaiset psyykkiset sairaudet, lähisuhdeväkivalta, toivottomuus sekä käytännön vaikeudet järjestää aikaa itsensä hoitamiseen (Taylor 2010; Hines 2013). Päihdehoitoon hakeutuminen vaatisi useassa tilanteessa lastenhoitoapua, taloudellista tukea ja palveluiden helppoa saatavuutta. Palveluntarjoajan tai hoitohenkilökunnan negatiiviset asenteet, epätarkoituksenmukaiset institutionaaliset säännöt ja järjestelmälähtöiset vaatimukset saavat naiset usein jättäytymään palveluiden ulkopuolelle (Mulia 2002; Virokannas 2020). Myös epätietoisuus omista oikeuksista, järjestelmän toimintatavoista ja vaatimuksista hankaloittavat avun ja tuen saamista (Lavee 2017).

Päihkeitä käyttävien naisten oma kokemus niin sosiaalityön kuin laajemmin hyvinvointipalveluiden käytännöistä on usein epäluulon ja pettymysten läpäisemä. Hyviä kokemuksia pidetään normaalista poikkeavina yksittäistapauksina, eikä asiallista kohtelua välttämättä edes odoteta (Virokannas 2011; 2017b). Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamisia sekä työntekijöiden keskinäisiä neuvotteluja käsittelevissä tutkimuksissa onkin tuotu esiin ristiriita ideaalina olevan asiakaskeksien lähtökohdan ja käytännön toiminnan välillä (esim. Hall ym. 2003). Sen sijaan, että lähdetäisiin liikkeelle asiakkaan tilanteesta tämän omilla ehdoilla, riskinä on, että hyvä asiakas kategorisoituu jo valmiiksi neuvot ja ehdotukset ilman kritiikkiä vastaanottavana sekä motivoituneena tulemaan autetuksi työntekijöiden parhaaksi näkemällä tavalla (Juhila 2003). Sosiaalityöntekijän tapaamiseen tulevan naisen näkökulmasta tilanteesta voi olla kyse aivan toisenlaisesta asetelmasta kuin hyväntahtoisen avun vastaanottamisesta. Lähtökohdana voi olla aikaisempien huonojen kokemusten vuoksi jo valmiiksi pettymykseen varautuminen, omien oikeuksien puolustaminen tai turhautuminen

omasta elämäntilanteestaan kertomiseen ties kuinka monennelle työntekijälle, joka oletettavasti seuraavalla asiointikerralla on jo siirtynyt toisaalle.

Naiset jäävätkin helposti palveluiden ulkopuolelle moninaisista tarpeistaan huolimatta. Tilanteessa, jossa palveluiden tarve on suuri, mutta syystä tai toisesta niitä käytetään niukasti, oman elämän hallinta ja vaikutusmahdollisuudet heikkenevät. Tuloksena on usein marginalisoituminen ja ulkopuolelle jääminen niin sanotulle valtaväestölle itsestään selvistä asioista, kuten työelämästä ja toimeentulosta.

Tutkimuksen toteutus

Aineisto

Tässä luvussa käyttämäni aineisto perustuu yhteen keski-ikäisen naisen kanssa käytyyn keskusteluun matalan kynnyksen tukipisteessä, jossa päihteitä käyttävät naiset saivat tukea sekä ammattilaisilta että vertaisilta. Olin järjestänyt aiemmin, vuosina 2015–2016, samassa tukipisteessä ryhmäkeskusteluja ja tarkastellut eriarvoisuuden kokemuksia ja palveluiden saannin esteitä päihteitä käyttävien naisten näkökulmasta (Virokannas 2017a; 2017b). Vuoden 2017 aikana Suomessa tapahtuneet toimeentulotuen myöntämistä koskevat muutokset olivat tuoneet asiakkaiden elämäntilanteisiin ja tukipisteen toimintaan uudenlaisia haasteita. Työntekijöillä meni huomattavasti aikaa asiakkaiden tukemiseen Kela-asioinnissa. Näihin haasteisiin liittyen minua pyydettiin uudelleen tutkijan roolissa paikalle, ja kävin asiakkaiden kanssa muutamia uusia keskusteluita. Vaikka muutos palvelujärjestelmässä toimi kimmokkeena keskusteluille, käsittelen muutosta ainoastaan siltä osin kuin se tarinassa tulee esiin ja saa merkityksiä.

Aineistonani käyttämä keskustelutilanne rakentui siten, että nainen alkoi kertoa minulle tilanteestaan tukipisteen yleisessä oleskelutilassa, jossa oli läsnä runsaasti muitakin asiakkaita sekä työntekijöitä. En varsinaisesti aloittanut haastattelua, vaan keskustelu käynnistyi spontaanisti naisen aloitteesta, ja kysyin lupaa nauhurin päälle laittamiseen tutkimustarkoitusta varten. Myöhemmin keskustelussamme kävimme läpi, mitä tutkimukseen osallistuminen tarkoittaa. Taustahäly alkoi keskustelun edetessä häiritä, ja siirryimme naisen kanssa kahden kesken tukipisteen niin sanottuun takahuoneeseen, jossa sijaitsivat työntekijöiden työpöydät ja koneet sekä pienryhmätilan muodostavat sohvatuolit ja pöytä. Suurin osa keskustelustamme käytiin siis erillään kaikille avoimesta oleskelutilasta. Nauhoitettu keskustelu kesti yhteensä 88 minuuttia, ja sen loppupuolella takahuoneeseen tuli yksi työntekijä toisen asiakkaan kanssa. He käsitelivät ensin asiakkaan asiaa hieman erillään meistä, minkä jälkeen toinen asiakas liittyi keskusteluamme ja kertoi palvelujärjestelmäkokemuksistaan. Myös työntekijä otti jonkin verran osaa keskusteluun ja kertoi omasta näkökulmastaan erityisesti Kela-siirron aiheuttamista hankaluuksista. Käytän analyysissä pääasiassa sitä osaa keskustelusta, jossa olimme naisen kanssa kahdestaan.

Tutkimustehtävä ja analyttis-metodologiset käsitteet

Tarkempana tutkimustehtävänäni on tarkastella, millaisia osallistumisen esteitä tukipisteen naisasiakkaan tarinassa rakentuu ja kuinka ne kategorisoituvat moniulotteisen marginaalisuuden näkökulmasta. Menetelmänä käytän kategoria-analyysia. Kategorioilla viitataan kategoria-analyysissa lähtökohtaisesti ihmisiä kuvaaviin ilmaisuihin eli personoituihin kategorioihin, ja niihin liittyy tietynlainen toiminta. Personoidut kategoriat puolestaan jakautuvat itseä ja muita henkilöitä koskeviin

luokituksiin. Omaa elämää koskevassa kertomuksessa syntyy väistämättä runsaasti kertojaa itseään koskevia määritelmiä ja erilaisiin puhujapositioneihin asemoitumisia. Tällaisella itsekategorisoinnilla tehdään eroa puhujan itsensä ja muiden välille. (Juhila ym. 2012.)

Identifioituminen johonkin joukkoon sisältää aina erottautumisen joukon ulkopuolisista (emt. 56). Esimerkiksi käsiteltävänä olevassa tarinassa nainen määrittelee päihteidenkäyttönsä eksplisiittisesti viihdekäytöksi. Viihdekäytön kuvaukseen sisältyy tarinassa erilaisia piirteitä kuin mihin termillä on lähtökohdaisesti viitattu: viihdekäytön alkuperäinen merkitys koskee niin sanottujen kevyempien huumeiden satunnaista, ei-suonensisäistä käyttöä, mikä ei aiheuta käyttäjälle merkittäviä elämäntilanteiden haasteita (Salasuo & Rantala 2003). Nainen kuitenkin kertoo ”viihdekäyttäneensä asuntonsa” amfetamiinin käytöllä. Vaikka määritelmä ei ole sosiologisen tutkimuksen näkökulmasta ”oikeaoppinen”, ilmaisulla syntyy eronteko esimerkiksi heroisiin suoneen pistämiseen, mitä voidaan pitää vieläkin pahemmaksi ja erityisesti naisille epäsopeammaksi kuin amfetamiinin polttamista.

Kaikenlaiset identifioinnit eivät ole uskottavia tai hyväksyttäviä. Kulloinkin sopivat kategorisoinnit ja niihin liittyvät merkitykset ovat aina sidoksissa tiettyyn aikakauteen, kulttuuriin ja moraalisiin arvostuksiin. Odotetusta poikkeavat tai moraalisesti epäilyttävät itsekategorisoinnit aiheuttavat selontekovelvollisuuden (Juhila 2012, 133–134). Selonteot, joilla odotetusta poikkeavista tilanteista pyristellään vuorovaikutuksen keinoin takaisin järjestykseen, voivat olla luonteeltaan esimerkiksi puolustavia, oikeuttavia, syyttäviä tai kausaalisia (emt. 136–137, 148). Jos kokemuksistaan kertova nainen sanoo valehdelleensa päihteidenkäytöstään terapeutilleen, tekoa voidaan puolustaa tai oikeuttaa vetoamalla pelkoon siitä, että totuuden kertomisesta seuraisi

palveluista ulos rajautuminen. Identifioituminen niin sanottuun ei-sallittuun kategoriaan ei ole uskottavaa, vaikka se ei synnyttäisi moraalista selontekovelvollisuutta. Esimerkki kategoriasta, joka ei ole kaikille vapaa, on vaikkapa itsensä määrittely asiantuntijaksi ilman asiantuntijaposition oikeuttavaa koulutusta ja asemaa.

Toiminnot, ominaisuudet, tieto ja kompetenssi viittaavat kategorioiden määreisiin (Juhila ym. 2012, 61). Toiminnoilla tarkoitetaan kategoriaan liitettävää toimintaa ilman, että sitä tarvitsee sanoa ääneen. Esimerkiksi asiakkaan kategoriaan liitettävät toimintaodotukset ovat erilaiset kuin työntekijän kategoriaan liittyvät. Ominaisuudet puolestaan ovat tiedon ja kompetenssin tavoin kategoriaan kytkeytyviä luonnollisina pidettyjä ominaisuuksia. Vaikka kategorioihin liittyvät ominaisuudet ovat usein sosiaalisessa vuorovaikutuksessa itsestään selviä ja kyseenalaistamattomia, ne ovat jossain määrin jatkuvan neuvottelun alaisia. Kirsi Juhila, Arja Jokinen ja Eero Suoninen (2012) korostavat, että oleellista on se, kenellä on valta osallistua neuvotteluihin ja kenen tai minkä kategorian ominaisuuksia neuvottelut koskevat. Auttamistyön kontekstissa on keskeistä, missä määrin asiakas saa osallistua elämäntilannettaan ja tuen tarvettaan koskevien määritelmien ja päätösten tekemiseen ammattilaisten ohella.

Kategorisointi ja määreiden liittäminen kategorioihin sisältävät aina vallan käyttöä tai sen puutetta. Ihmisiä voidaan kategorisoida stigmatisoivasti ja näin rajata heidän oikeuksiaan erilaisiin etuuksiin, palveluihin tai sosiaalisiin jäsenyyksiin. Stigmatisointia purkamaan pyrkivää ”vastapuhetta” (Juhila 2004) esiintyy palveluiden käyttäjien joukossa runsaasti, mutta usein liikkumavara vastustettavien ja toivottavien kategorioiden välillä jää hyvin kapeaksi. Esimerkiksi päihteitä käyttävän naisen mahdollinen pyrkimys identifioitua hyvän naisen tai äidin kategoriaan on lähtökohtaisesti kyseenalaistettu ja edellyttää naiselta erityistä selontekoa (Virokannas 2011).

Osallistumisen esteet – moniulotteista marginalisoitumista ilmentävät kategoriat

Lähden osallistumisen esteiden tarkastelussa liikkeelle palvelujärjestelmäkokemuksistaan kertoneen tukipisteen asiakasnaisten kamppailusta itselle hyväksyttävien kategorioiden tuottamisessa. Analysoin aineistosta kohtia, joissa nainen määrittelee itse itseään ja omia ominaisuuksiaan. Itsekategorisoinnin ohella tarina sisältää kuvauksia kategorisoiduksi tulemisesta toisten toimijoiden taholta sellaisella tavalla, joka ei vastaa omaa käsitystä itsestä. Näitä ulkoapäin tulevia kategorioita käsittelen seuraavaksi. Lopuksi tarkastelen omaa toimintaa ja elämänhallintaa ehkäisevien kategoriaparien rakentumista yhden esimerkkiotteen avulla. Osittain kaikki edellä kuvatut kolme ulottuvuutta ovat läsnä samanaikaisesti, mutta keskityn analyysin eri osissa kuhunkin erikseen.

Rajoittuneet itsekategoriat ja kompetenssin puute osallistumisen esteenä

Tukipisteen asiakasnaisten tarinassa itseä kategorisoidaan eksplisiittisillä identifioitumisilla tiettyihin ryhmiin, kuvaamalla omaa toimintaa ja ominaisuuksia tietyllä tavalla sekä liittämällä toimintaan tietoa ja kompetenssia tai niiden puutetta. Kompetenssin puutetta ilmentäviä määritelmiä, joita nainen itsestään tuotti, olivat esimerkiksi fyysisesti sairas, taipuvainen masennukseen, työkyvytön, traumaattisten elämäntapahtumien uhri, tietämätön, nöyryytetty ja epätoivoinen. Seuraavassa aineisto-otteessa pitkäaikainen masennus näyttäytyy kokonaisvaltaisena elämää hallitsevana passivoittavana ja toimintakykyä kaaventavana olotilana.

NAINEN¹: ... Siin oli äidin kuolema ja avioero kaikki samassa nipussa tämmösiä asioita ni, ei niitä vaan tosta vaan sitte. Ja sitte ihmisel ku tulee se masennus ku sehän tulee kuitenkin pitkän ajan kuluessa, ni ei sitä nopeesti hoidetaakaan edes. Ja sitte et tuli kaikkia näitä, peruttamatta jättä-, en perunu aikoja, lääkäriaikoja, no [-] aika ettei pystyny soittaa, lääkäriinkin pääsi sillee et meni et joo et jaksoi et suihkun kautta et pakko mennä, ni sielläkin syyllistetään sitte et, tai takerrutaan siihen et ku sä et oo perunu näitä aikoja. Sitä, et hyvä kun sai päivässä jonkun jutun ees hoidettua. Ku on niitäki päiviä et mä en tee mitään muuta kun makaan vaan, ku ei jaksa tarttua mihinkään toimeen. Kyllähän kaikki kulkee kyllä käsi kädessä nämä asiat tässä, että huoli on koko ajan ja, se on vähän niin ku semmonen, joku semmonen kipu et siihen turtuu ja tottuu. Se on jotenki sun, osa sitä sun elämää.

Nainen identifioi itsensä vahvasti masentuneen kategoriaan, jota määrittelevät useat osin itsestä riippumattomat käsittelemättä jääneet vaikeat elämäntapahtumat. Masentuneen kategoriaan otteessa liitettävät ominaisuudet ovat voimattomuus sekä kyvyttömyys pitää huolta itsestään ja hoitaa asioitaan. Masennuksen ja sitä aiheuttavien tekijöiden välinen suhde näyttäytyy naisen kertomuksessa kausaalisena, jolloin hänen itsensä ei ole mahdollista omalla toiminnallaan puuttua tapahtumien syihin ja seurauksiin. Käyttämättömien lääkäriaikojen perumatta jättäminen selittyy omien voimavarojen puutteen väijäämättömänä seurauksena, jolloin se on ymmärrettävämpää ja sosiaalisesti

1 Aineisto-otteissa käytetyt erikoismerkit ovat seuraavat: Kolme pistettä ilman sulkua ... viittaa puheen jatkumiseen suoraan aiemmasta puheesta. Kolme pistettä sulkeissa (...) tarkoittaa tekstistä tiivistämisen vuoksi poistettua lyhyehköä pätkää. Kaksi tavuviiva hakasulkeissa viittaa epäselväksi jääneeseen puheenkohtaan [-]. Hakasulkeiden sisällä voi myös olla tutkijan lisäselvitys puhetilanteesta. Teksti on litteroitu sanatarkasti. Kaikki välimerkit kuvaavat puheen tempoa eivätkä noudata kieliopillisia sääntöjä.

hyväksyttävämpää kuin ilman syytä perumatta jättäminen. Masentuneen kategoriaan identifioituminen voidaan nähdä myös eräänlaisena omaa toimintaa puolustavana selontekona, joka rakentaa puhujasta ennemmin toimintakyvyttömän uhrin kuin sovituisia ajoista piittaamattoman henkilön. Tällöin moitteiden saaminen perumatta jääneistä ajoista näyttäytyy kohtuuttomana ja ymmärtämättömänä toimintana palvelujärjestelmän taholta.

Vaikka erilaisten vaikeuksien ja haasteiden kautta itsensä määrittely hallitsi tarinaa, siinä esiintyi myös toimintakykyä ja kompetenssia korostamaan pyrkiviä itsekategorioita. Seuraava ote jatkuu suoraan edellisestä otteesta.

NAINEN: Mutta ku ei se pitäis olla nii. Kyllä mun ajatuksena on tässä se et mä [--] työllistää tai alkaa opiskelemaan, työssäoppimisen kautta. Mä en halua tosiaan jäädä laakereilleni, lepäilemään. Mä täytän ens kuussa 56 et mul on kuitenkin, vielä on työvuosia.

Edellisessä otteessa kuvaillusta kausaliitteiden determinoivasta voimattomuudesta hallita omaa elämää siirrytään ilmaisulla ”mutta ku ei se pitäis olla nii” tulevaisuuteen suuntautuneeseen itsekategoriaan, jonka ominaisuuksia ovat halu opiskella ja päästä kiinni työelämään. Omalla työnteolla ansaittavia säännöllisiä tuloja voidaan pitää yleisen kulttuurisen ymmärrystavan mukaan keskeisenä tapana ehkäistä marginalisoitumista. Kyky hankkia elanto ja pärjätä omillaan ovat myös vahvoja kulttuurinormatiivisia odotuksia, joihin ihanteellista itsekategoriaa otteessa suhteutetaan. Tavoitellun itsekategorian ominaisuuksia luonnehtivat toimintakykyisyys ja mahdollisuus vaikuttaa omaan elämäntilanteeseen. Tavoiteltu kategoria poikkeaa siten masentuneen kategoriasta, johon ei kuulu toive elämäntilanteen paranemisesta.

Naisen tarinassaan kuvailema vallitseva elämäntilanne ja olemassa olevat resurssit sekä tavoiteltu taloudellisesti ja toiminnallisesti itsenäinen elämä ovat sisällöllisesti kaukana toisistaan. Kategoria-analyttisesti tarkasteltuna erilaisilla itsekategorioilla on tarinan eri kohdissa vaihtelevat tehtävät. Kun edellä esitetyn kaksiosaisen otteen ensimmäisessä osassa masentuneen kategoriaan identifioituminen selitti hyväksyttävällä tavalla moitteita saanutta toimintaa, jälkimmäisessä otteessa rakennetaan eroa masentuneen kategoriaan tuomalla sen rinnalle muitakin mahdollisia itsekategorioita. Seuraavassa otteessa nainen liittää työllistymisaikeiden lisäksi itsekategorisointiin täysjärkisyys, omanarvontunnon ja ylpeyden, joista kiinnipitäminen näyttättyy haasteellisena palvelujärjestelmässä asioitaessa.

NAINEN: Ku mä kuitenkin koen olevani sillee suhteellisen täysjärkinen ihminen ja semmone [-

TUTKIJA: [Pyrit hoitamaan omia asioita

NAINEN: Niin ja semmonen omanarvontunto ja ylpeys, niin sekin on väärin et pitäs jotenkin mennä silleen anellen ja tyytyä siihen et mitä sieltä heitetään. Se on mun mielest vähän semmost sylkemistä siellä. Tää on mun kokemus. Yritän turvautua tuohon apuun mitä tuolta nihkeesti tiputellaan niin äärimmäisen harvoin. Jotenki et semmonen, empatia ja semmonen huumani ajattelutapa niin sitä [...

TUTKIJA: [Puuttuu

NAINEN: Puuttuu ihan täysin. Ja tääkin tosiaan et semmonen nuori kaveri [viittaa haastatteluhetkiseen sosiaalityöntekijäänsä] mä tiiä, mut jotenki et mä, olen aistivinani, että ei oo semmosta elämäkokemusta, ja kokemusta tästä kolikon kääntöpuolesta, että tuijotetaan vaan tosiaan niitä taulukoita ja muuta. Että hyvin, sitä saa tosiaan pihdeillä kiskoo sieltä. Ja

tosiaan et semmosta et, hirveen syyllinen olo aina kun menee sinne. Vähän et siellä kyllä tuntuu että stigmatoidaan ihminen kyllä.

Riippuvuus palveluista ja niihin turvautumisen välttämättömyys määrittyvät nöyryyttäviksi kokemuksiksi ja siten toivottuun itsekategoriaan epäsoviviksi asioiksi. Täysivaltainen, omista asioistaan huolehtiva omanarvontuntoinen henkilö ei joudu pyytämään minimaalista tukea epäempaattisiksi koetuilta työntekijöiltä. Tätä kategoriaristiriitaa nainen työstää tarinassaan korostamalla turvautuvansa apuun vain harvoin ja tuntemalla silloinkin syyllisyyttä. Samalla hän tulee implisiittisesti rakentaneeksi eroa yhteiskunnallisessa keskustelussa usein muodostettuun ja passiiviseksi määriteltyyn tuella eläjien kategoriaan, johon kuuluvien tarkoituksenakaan ei ole työllistytä tai ottaa vastuuta elämäntilanteestaan.

Sosiaalipalveluiden toimintalogiikka sekä palveluita edustavien työntekijöiden toiminta määrittyvät kertomuksessa kaiken kaikkiaan hankaliksi, epämääräisiksi ja nöyryyttäviksi. Palvelujärjestelmä kategorisoituu tarinassa roistoksi, joka ajaa naisten elämäntilannetta syvempään ahdinkoon ja ennemmin vaikeuttaa kuin helpottaa toivottujen itsekategorioiden saavuttamista. Itsekategorioiden rakentuminen on siten vahvasti sidoksissa tarinassa määrittyvään naisen ja palvelujärjestelmän väliseen hierarkkiseen suhteeseen.

NAINEN: Mäkin haluaisin päästä pois tästä tilanteesta ja päästä työllistymään ja näin että ni tuo on ihan järkyttävää tommonen luukulla ramppaaminen. Ja sun pitää koko sun elämä oksentaa tuntemattomille ihmisille ja perustella et mitä sä niillä roposilla teet. (...) Ja sitten tietenkin se, et mihinkä sitte syyll-, tai ei voi sanoa et syyllistyy, mutta et ku nämä kaikki kulkee käsi kädessä

justii sitten nämä psykosomaattiset vaivat ja kaikki muut ja niin toi tilanne sehän ei ainakaan yhtään siitä helpota [...]

TUTKIJA: [No ei

NAINEN: ... Niin sitten tulee päihteiden käyttöä. Nyt mulla on ollu alkoholin käyttöä taas enemmän. Mut et pystyn olemaan kyllä juomattakin. Mutta se et ku välillä tuntuu et seinät kaatuu päälle, et jotenki sitä pakenee siihen semmoseen turruttavaan olotilaan.

Hyvinvointipalvelujärjestelmä näyttäytyy tarinassa pirstaleisena ja naisen työllistymispyrkimyksiä estävänä. Palveluiden hakeminen edellyttää useissa paikoissa käymistä ja oman elämän paljastamista tuntemattomille ihmisille yhä uudestaan ja uudestaan. Kontrasti työllistymistoiveiden ja palveluista riippumattoman tilanteen saavuttamisen sekä järjestelmän edellyttämän ”luukuilla ramppaamisen” välillä on suuri. Itsekategoriaksi muodostuu vastoin omaa tahtoaan palveluiden armoilla oleminen.

Ei-toivottu riippuvuus hyvinvointipalveluista, palveluiden saamisen edellytyksenä oleva oman elämäntilanteen jakaminen lukuisille tahoille sekä psykosomaattiset vaivat muodostavat tarinassa kausaalisen yhteyden päihteidenkäytön lisääntymiselle. Päihteidenkäytön lisääntyminen näyttäytyy siis ainakin osittain seurauksena oman elämänhallinnan puutteesta, mikä puolestaan juontuu taloudellisista vaikeuksista ja terveysongelmista, joita palvelujärjestelmä ei riittävästi tue ja hoida. Päihteidenkäyttöön syyllistyvän kategorian tuomisen esiin ja ampumisen alas voi tulkita eräänlaiseksi etukäteen esitetyksi selonteoksi ja vastapuheeksi sille, että päihteiden käytön lisääntyminen määrittyisi johtuvaksi naisen omista ominaisuuksista tai tahdonlujudesta.

Kaiken kaikkiaan itsekategorioihin liitetyt toiminnot ja ominaisuudet vaihtelivat eri kohdissa tarinaa, mikä mahdollisti naisen asettumisen ja liikkumisen uhriposiitiosta aktiiviseen, it-

senäisyyttä tavoittelevaan toimijaan – tosin aktiivinen toiminta palvelujärjestelmässä harvoin tuotti toivottua tulosta. Myös itsekategorisointiin kulloinkin liitetty kompetenssi ja tieto vaihtelivat tarinan eri kohdissa. Omana pyrkimyksenä näytti olevan halu päästä eroon palvelujärjestelmäriippuvuudesta, vaikka kerrontahetkellä resursseja itsenäiseen toimeentuloon ei ollut. Vallitsevan elämäntilanteen asettamat raamit tarjosivat naiselle mahdollisuuksia vain rajattuihin itsekategorisointeihin, jotka olivat ristiriidassa tavoiteltujen ja kulttuurisesti hyväksytyjen ominaisuuksien ja kompetenssin kanssa.

Toiset toimijat ja ulkoapäin tulevat kategoriat elämönhallinnan esteinä

Itsekategorioiden vaihteluun vaikuttavina tekijöinä näyttäytyivät kertomuksessa esiintyneet lukuisat toiset toimijat ja heidän taholtaan tulleet naiseen kohdistuneet määritelmät. Kategorioilla voidaan viitata myös ei-personoituihin asioihin ja merkityksiin, kuten fyysisiin objekteihin ja ympäristöihin, institutioihin sekä rakenteisiin (Juhila ym. 2012, 58–60). Tällaisena ”toisena toimijana” henkilöiden lisäksi kertomuksen keskiössä toimi palvelujärjestelmä ylipäättään tai tarkentuen esimerkiksi Kelaan tai aikuissosiaalityöhön.

Toiset personoidut toimijat kategorisoituivat tiettyjen institutionaalisten asemiensa mukaisesti ammattikuntana tai asemaansa edustavina tiettyinä yksilöinä. Edellisiä ovat muun muassa sosiaalityöntekijät, lääkärit, sairaanhoitajat, työnantajan edustajat, sosiaaliasiamies sekä vuokranantaja ja jälkimmäisiä tietyt nimeltä mainitut sosiaalityöntekijät ja sosiaaliasiamiehet. Naisen henkilökohtaisiin suhteisiin perustuvia muita toimijoita olivat ystävät, veli ja muut sukulaiset. Muita personoituja kategorioita, joihin omaa positiota suhteutettiin, olivat esimerkiksi vähävaraiset ja köyhät.

Muiden toimijoiden merkitys omien elämäntapahtumien eri vaiheissa on karkeasti jaoteltavissa omaa toimijuutta estäviin ja tukeviin. Ystävät mainittiin erittelemättömänä joukkona henkilöitä, joilta sai tarpeen mukaan apua tai joiden kanssa oltiin samanmielisiä palvelujärjestelmän ongelmakohdista. Myös sukulaisiin viitattiin, kun haettiin tukea omalle järjestelmään kriittisesti asennoituvalle näkemykselle. Sen sijaan viranomaisten toiminta oli useimmiten arvostelun kohteena ja merkityksellistyi kertomuksessa esteenä toimia halutun itsekategorisoinnin mukaisesti. Eri viranomaisryhmistä löytyi tiettyjä naisen omaehtoista toimintaa hankaloittavia henkilöitä, minkä lisäksi viranomaiset kategorisoituivat ylipäätään huonosti toimivana ryhmänä. Esimerkiksi aiemmin esitetyssä otteessa naisen luonnehtima oman sosiaalityöntekijän toiminta näyttäytyi ennemmin mekaanisena sääntöihin tukeutumisenä kuin kokonaisvaltaiseen ymmärrykseen tähtäävänä auttamistyönä: ”ei oo semmosta elämäkokemusta, ja kokemusta tästä kolikon kääntöpuolesta, että tuijotetaan vaan tosiaan niitä taulukoita ja muuta.” Naisen tavoitteleman itsekategorian mukaisen toiminnan esteeksi muodostui kertomuksessa usein viranomaisen päätöksen vuoksi saamatta jääneen taloudellisen tai henkisen tuen puute.

Vahvimmin naisen elämänsuuntaa vastoin hänen omaa tahtoaan muuttaneena ja kerronnanhetkistä tilannetta leimaavana ulkopuolelta tulevana kategorisointina näyttäytyi entisen työntekijän kanssa käydyt kiistanalaiset neuvottelut naisen työkyvystä. Tukipisteellä käymämme keskustelutilanne käynnistyi naisen alkaessa kertoa noin vuoden takaisista tapahtumista, joiden tuloksena hänet oli irtisanottu työstään laitosapulaisena. Erimielisestä irtisanomistilanteesta oli seurannut kolmen kuukauden karenssi. Tuona aikana naiselle oli kertynyt vuokra-velkaa ja hän oli ajautunut velkakierteeseen. Hän kuvailee elä-

mäntilanteensa vaikeutuneen tuolloin merkittävästi. Seuraavan irtisanomistilannetta kuvaavan otteen keskiössä on kamppailu siitä, kenellä on valta määritellä irtisanomisen todellinen syy.

NAINEN: Niin, viime vuodenvaihteen jälkeen niin mut irtisannottiin. Et mä kyllä vähän junailin sit sen homman sillä tavalla et, mä en pystynyt sitä työtä tekemään. Ja työnantajan edustaja sitten kertoi siinä kuulemistilaisuudessa että tästä ei sitten koidu mulle mitään seuraamuksia. No siitähän koitui sitten kolmen kuukauden karenssi sen takia et joo että koska mä en riitauttanut sitä irtisanomista. Ja sitten, ne käsitti sen asian sillä tavalla et joo et mä olisin heidän mielestään, näitten asiantuntijoitten mielestä, ni pystynyt hoitamaan ne työtehtävät ihan hyvin. Ja sehän nyt ei pitäny paikkaansa et mullahan oli käsi, [--] XX [tarkka diagnoosi poistettu] oireyhtymä tässä ja muuta ja, sitte taustalla masennusta ja ahdistusta ja muuta tämmöstä. Niin [--] just siihen pahimpaan ruuhkaan [viittaa toimentulotuen siirtymiseen Kelalle ja tukien käsittelyn ruuhkautumiseen]. Mähän en saanu kahteen kuukauteen mitään mistään.

Irtisanomisen syyn määrittely kulminoituu siihen, kategorisoidaanko nainen työkyvyttömäksi vai työkykyiseksi. Luokittelu on naisen elämäntilanteen kannalta tärkeää, sillä se määrittelee taloudellisen tuen ja etuuksien saannin työpaikan menettämisen jälkeen. Nainen kategorisoi itse itsensä sekä fyysisen että psyykkisen sairauden vuoksi työkyvyttömäksi, mikä oli ristiriidassa työnantajan näkemyksen kanssa. Otteen alussa nainen antaa vihjeen siitä, että hänen oma toimintansa ennen irtisanomista on ollut tarkoitushakuista: ”mä kyllä vähän junailin sit sen homman sillä tavalla.” Siitä huolimatta hän määrittelee virheelliseksi työnantajaa edustavien ”asiantuntijoiden” arvioinnin, jonka mukaan hän olisi ollut kykenevä jatkamaan työssään. Ir-

tisanomisen syyksi määrittyy lopulta jokin muu kuin työkyvyttömyys, minkä seurauksena työttömyyskorvauksien saamiseen aiheutuu karenssi.

Työnantaja näyttäytyy tarinassa valta-asemaa hallitsevana tahona naisen työkykyä koskevissa neuvotteluissa, jolloin naisen itsekategorisaatiolla – sairauksien vuoksi työkyvyttömyyden – ei ole lopputuloksen kannalta merkitystä. Vaikka naisella on yritystä omaehtoiseen itselle suotuisaan ”junailuun” ja siten aktiivisesti tietyn itsekategorisoinnin ylläpitämiseen, yritykset jäävät ponnettomiksi eikä toiminta tuota toivottua tulosta.

Naisen toimintaa rajoittavana ulottuvuutena oheisessa tarinan kohdassa tulee esiin myös tiedon puute irtisanomisen seurauksista. Irtisanomisen olisi voinut riittää, mutta työnantajan edustajalta saadun virheelliseksi määrittyvän tiedon perusteella nainen kertoo hyväksyneensä irtisanomisensa. Oma toimintaa rajoittavat ensinnäkin häviäminen omia ominaisuuksia koskevassa kategorisoinnissa, toiseksi tiedon ja kompetenssin puute ymmärtää työsuhdetta koskevia ehtoja ja tukijärjestelmän toimintaa. Entisen työnantajan edustajat kategorisoituvat tarkoituksellisesti naista harhaanjohtaviksi, ja naisen itsekategoriaksi jää kompetenssin ja tiedon puutteen vuoksi uhrin asema. Vallan puutteesta aiheutuvien naiselle epäedullisten seurausten vakavuutta lisää irtisanotuksi tulemisen sijoittuminen samaan aikaan, kun toimeentulotuki siirtyi sosiaalitoimen palveluista Kelaan. Tuolloin toimeentulotukipäätöksiä joutui odottamaan poikkeuksellisesti kuukausien ajan.

Tähän irtisanomistilanteeseen ja sen seurauksiin nainen palaa useasti tarinansa aikana. Irtisanominen merkityksellistyy merkittävimmäksi syyksi haastatteluhetkellä vallitsevalle elämänhallinnan puutteelle. Tarina etenee kuvauksilla siitä, kuinka työpaikan menettämisestä ja etuuskien viivästyemisestä seuraa velkakierre, mikä puolestaan aiheuttaa lisää ongelmia. Vuok-

ranantajan kanssa saadaan laadittua maksusuunnitelma, mutta aikuissosiaalityön myöntämissä harkinnanvaraisissa etuuksissa vuokratelkaa ei naisen kertoman mukaan huomioida. Kaikenlaiset ylimääräiset menoerät aiheuttavat kriisin. Tukien saamisen Kelasta viivästyttyä nainen kertoo olleensa yhteydessä sosiaaliasiamieheen, mistä ei kuitenkaan näytä olleen konkreettista hyötyä.

NAINEN: Sillon kesällä just, se tilanne oli ihan kaoottinen. Et jos nyt Kelassa kaikki venyy ja muuta niin, soitin sitten sosiaaliasiamiehelle, niin silläkin vastaus oli tämmönen, se oli semmosta liibalaabaa semmosta pyörittelyä vaan: ”niin, kyllähän sä voisit tietenkin ottaa siihen johtavaan sosiaalityöntekijään yhteyttä mutta, tuskin sekään mitään auttaa ku ne on tiimissä tehty ne päätökset jo etukäteen.”

Tarinan kulussa on yhtä aikaa läsnä sekä kyvyttömyys hallita omaa elämäntilannetta että pyrkimys toimia aktiivisesti oman tilanteen parantamiseksi. Omien oikeuksien perääminen sosiaaliasiamiehen avustuksella ei tuota naiselle toivottua tulosta, sillä etuuksien saamisen viivästyminen näyttätyy sosiaaliasiamiehen määrittelemänä asiana, johon ei voi vaikuttaa. Tukijärjestelmä kategorisoituu toimimattomaksi ja piittaamattomaksi yksittäisistä elämäntilanteista – nainen jää väistämättä avun ulkopuolelle, ja oman elämäntilanteen haltuun saaminen määritetty mahdottomaksi.

Sosiaaliasiamiehen kanssa käyty keskustelu määrittyy ympäriryöreäksi ”liibalaabaksi”, jonka jälkeen nainen kertoo lainanneensa rahaa ystäviltaan ja käyttäneensä ravintonaan hävikki-ruokaa. Kertomus etenee useilla tapahtumakuvauksilla, joissa nainen kategorisoituu aktiiviseksi toimijaksi viranomaisten suuntaan mutta joissa viranomaisten toiminta näyttätyy ajat-

telemattomana ja institutionaaliset toimintakäytännöt jäykkinä. Nainen kertoo esimerkiksi saaneensa sosiaalityön palveluissa työskennelleen kesäsjaisen myöntämänä muutaman kymmenen euron maksusitoumuksen ruokakauppaan. Maksusitoumukseen oikeuttava paperi olisi pitänyt hakea sosiaalityötoimistolta, joka sijaitsi usean kilometrin päässä naisen kotoa. Naisella ei ollut rahaa matkalippuun, ja hän yritti matkustaa sosiaalityötoimistoon ilman lippua. Hän jäi kiinni liputta matkustamisesta, ja lopputuloksena euromäärältään pienen ruoka-avun hakeminen koitui kalliiksi. Itselle määritelty aktiivisen toimijan rooli tulee kerta toisensa jälkeen tarinassa estetyksi viranomaisen toiminnalla, joka määrittää sitä, millainen tarjolla olevien tukipalveluiden vastaanottajan tulee olla ja miten hänen tulee toimia ja käyttäytyä.

Naisen kertomuksessa esitetyt työnantajan aloitteesta tapahtuneesta irtisanomisesta käynnistyneet yksittäiset tapahtumat merkityksellistyvät perustarpeiden tyydyttämistä koskeviksi selviytymiskamppailuiksi. Tarina etenee elämänhallinnan kokonaisvaltaista heikkenemistä ilmentävillä kuvauksilla ja tuloksettomilla yrityksillä toimia aktiivisesti. Heikkenemistä siivittävät ulkoapäin tulevana tekijöinä toimeentulotuen rakennemuutokset ja niistä aiheutuvat etuuksien maksun viivästymiset. Naisen omiin ominaisuuksiin liittyvinä tekijöinä osallistumisen esteiksi määrittyvät taipumus masentuneisuuteen ja päihteiden käytön lisääntyminen, jotka näyttäytyvät ennemmin seurauksina ulkoisista ja rakenteellisista vastoinkäymisistä kuin oman hallinnan alaisuudessa olevilta tekijöiltä.

Palvelujärjestelmässä rakentuvat kategoriaparit palveluiden käytön haluttomuutta tuottavina tekijöinä

Nainen kamppailee tarinassaan jatkuvasti erilaisten itsemäärittelyiden sekä ulkoapäin tulevien ei-toivottujen ja osallistumi-

sen esteitä luovien kategorisointien välillä. Yhtäällä tarinassa korostuu elämäntilanteen hankaluus ja siitä johtuva avuntarve, toisaalta taas tulee esiin vahva pyrkimys ja tavoite tulla toimeen omillaan ja irrottautua palvelujärjestelmästä. Tähän kamppailuun liittyy suhteen muodostaminen toisiin tarinassa esiintyviin tahoihin ja toimijoihin. Osallistumisen esteitä rakentavaa ulottuvuutta naisen tarinassa ilmentää myös kategoriaparien muodostuminen (ks. Suoninen 2012, 114–115). Kategorisoinneissa muodostuu usein toisiinsa liittyviä vastinpareja, kuten asiakas–työntekijä (ks. Juhila ym. 2012, 26–30). Kategoria-analyysissa näitä positioita ei oteta annettuina. Sen sijaan tarkastellaan, kuinka kategoriat vuorovaikutuksen tasolla rakentuvat ja millaisia sisältöjä ne kulloinkin saavat. Lähtökohtaisesti asiakkaan asemassa oleva voi hyvinkin ottaa oman elämänsä asiantuntijan roolin ja työntekijä määrityä vaikkapa tietämättömäksi. Kategoriaparit – esimerkiksi uhripositioon kategorisoituva nainen ja ymmärtämättömät valta-asemassa olevat viranomaiset – ovat läsnä jo aiemmin esitetyissä otteissa, mutta otan ne seuraavaksi erityisen tarkastelun kohteeksi.

Narkomaaniksi leimautuminen palvelujärjestelmässä on tutkimusten mukaan tyypillinen häpeää aiheuttava ja palveluista ulkopuolelle jättäytymistä aiheuttava tekijä laittomia päihteitä käyttävien naisten kertomuksissa (Hines 2013; Virokannas 2017a; 2020). Erityisesti päihdetaustaisen henkilön hakiessa apua mielenterveysongelmaan avun saannin kannalta on merkityksellistä, millaisiin kategorioihin asiakas on oikeutettu ja mistä ulosrajattu sekä millaiseksi asiakas–työntekijäsuhde muodostuu. Seuraavassa otteessa nainen kertoo amfetamiinin käyttötaustansa tulemisesta esiin psykiatrisen sairaanhoitajan vastaanotolla.

NAINEN: Ja mullahan on mielialälääkitys ja, et oon käyny psyk. sairaanhoitajan luona. (...) Mullahan on siis mul on, päih-

detausta tuolla et, oli amfetamiinin käyttöä ja näin. Mutta et sehän jäänyt vuosia sitten jo pois, et jäi omia aikojaan, mä olin semmonen niin sanottu päivittäinen viihdekäyttäjä. Sit ku mä kävin, olin toista kertaa tän sairaanhoitajan luona ni kerroin tämän siten ni, se oli jännä sit, heti meni näin [liikahtaa kauemmas haastattelijasta].

TUTKIJA: Kauemmas.

NAINEN: Joo. "Ai jaa. Onks sulla vielä?"

TUTKIJA: Et rupes pelottaa.

NAINEN: Joo. Mä [--] ei, et ei oo. "Millon se on loppunu?" Mä et, emminä muista et, vuosia jo et emmä oo pitkään aikaan käyttäny. Vähän sillee, kuukausia, viikkoja, vuosia.

TUTKIJA: Se takertu siihen.

NAINEN: Joo. Se tuli siitä et ku mäkin haluaisin vähän laajemmin kans tätä [...

TUTKIJA: [... puhua ja purkaa.

NAINEN: Nii. Ja mul on hirveen traumaattisia kokemuksia kuitenkin ihan lapsuudesta asti, et mitä on sitten raahannut tossa mukana. Mulle tuli tuli vähän sit semmonen et haluanko mä mennäkään tolle ihmiselle ollenkaan. Jotenkin et must tuntu et se koko se mun tarina ja kaikki muuttu siinä.

Psykiatrisen sairaanhoitajan luona käynnin alkusyyksi määritetty mielenterveysongelma, mikä on palvelujärjestelmässä sopiva ja hyväksyttävä syy kyseisen palvelun saamiseen (ks. Jokinen 2012). Palveluun yhteensopiva mielenterveysongelmaisen kategoria uhkaa kertomuksessa kuitenkin horjua, kun nainen kertoo sairaanhoitajalle amfetamiinin käyttötaustastaan. Käytöstä on pitkä aika, eikä se ole naisen määritelmän mukaan akuutisti merkittävä. Se on kuitenkin osa hänen elämäänsä traumaattisten lapsuudenkokemusten ohella, ja siksi hän olisi halunnut käsitellä sitä sairaanhoitajan kanssa.

Hyvän asiakkaan odotettuun kategoriaan kuuluisi hyvinkin omien elämäntapahtumien laaja-alainen käsittely ja pyrkimys avoimuuteen (ks. Juhila 2003), jota aiemman huumeidenkäytön esiin tuominen osoittaa. Sairaanhoidajan reaktio määrittyy kuitenkin säikähtämiseksi ja päihteidenkäyttöä koskevien yksityiskohtien tivaamiseksi. Kun nainen lähtökohtaisesti identifioituu mielenterveysongelmaisen ja elämäkokemuksistaan avoimesti kertovan asiakkaan kategoriaan, hän odottaa siihen vastattavan terapeutisella asioiden kokonaisvaltaisella käsitteyllä. Sen sijaan kategoriapariksi muodostuu päihdetaustaiseksi paljastuva asiakas ja päihteiden käyttöä kontrolloiva työntekijä. Kun kategoriaparin osapuolten ominaisuudet muuttuvat vastoin naisen tahtoa, hän menettää kyseisessä hoitokontekstissa omaa elämäntilannettaan koskevan määrittelyvallan. Tuloksena nainen kertoo olevansa epävarma halustaan jatkaa muuttuneiden kategorioiden mukaista toimintaa.

Työpaikan menettämistä ja työkykyisyyttä koskevan kategorisoitukamppailun lisäksi ulkoapäin määritellyt kategoriat liittyivät tarinassa päihteiden käyttäjän leiman saamiseen, ja ne merkityksellistyivät palvelujärjestelmässä saatuun kohteluun vaikuttavina seurauksina. Tulkitsen edellä esitettyjä aineisto-otteita ja koko naisen tarinaa leimaavaksi samanaikaisen pyrkimyksen identifioitua itselle toivottuihin kategorioihin, joita toiset toimijat ja järjestelmä eivät legitimoineet vaan painoitellen jopa estivät ja joihin naisen oma kompetenssi ja ominaisuudet eivät riittäneet. Tällainen kategoriaristiriitiä synnytti tarinassa osallisuuden estymistä useilla tavoilla ja rakensi siten moniulotteista marginalisoitumista.

Naisen tarinassa valitsevana rakentuva melko mustavalkoinen uhri-roisto-asetelma saattaa herättää kysymyksen, pitäisikö tilanteita tarkastella myös palvelujärjestelmän ja siinä toimivien ammattilaisten näkökulmasta. Onko naisen oma toiminta ollut

aina moitteetonta, ja vika on yksinomaan palvelujärjestelmässä? Mikäli tarinan tapahtumia kuvailtaisiin tilanteissa mukana olleiden toisten toimijoiden näkökulmasta, syntyvät kategoriat olisivat varmastikin erilaisia ja tapahtumat merkityksellistyisivät osin eri tavalla. Lisäksi konteksti, jossa nainen kertoo palvelujärjestelmäkokemuksista kiinnostuneelle tutkijalle kohtaamistaan epäkohdista, saattaa rohkaista kertomaan juuri huonoista kokemuksista. Etnometodologisen kategorianalyysin tarkoituksena ei kuitenkaan ole tavoitella lopullista määritelmää siitä, “miten asiat oikeasti ovat”, vaan kategorioiden mielletään jo lähtökohtaisesti olevan sidoksissa niiden rakentumisen kontekstiin (esim. Sacks 1972). Ihmisoikeuksien toteutumista puolustavan sosiaalityön ja sen tutkimuksen näkökulmasta oleellista on mahdollistaa haavoittuvissa elämäntilanteissa elävien ihmisten tarinoiden kuulluksi tuleminen sekä niissä rakentuvien ihmisten elämänkulkuun sidoksissa olevien kategorioiden sensitiivinen tulkitseminen.

Moniulotteinen marginalisoituminen ja palvelujärjestelmän haasteet

Tämän luvun tarkoituksena oli käsitellä tukipisteen naisasiakkaan tarinassa rakentuvia osallistumisen esteitä ja esteiden kategorisoitumista moniulotteisen marginaalisuuden näkökulmasta. Esittämäni tarkastelun mukaan moniulotteisen marginalisoitumisen prosessin kannalta oleellista on vallan puute määritellä itsekategoriat ja kuuluminen haluttuun joukkoon tai mahdollisuus identifioitua ainoastaan kompetenssin puutetta ilmentävään marginaaliseen kategoriaan (ks. myös Ward 2009). Lei- maavalla tavalla kategorisoiduksi tuleminen sekä erityisesti palvelujärjestelmän kontekstissa rakentuvat konflikteja ja asioiden toimimattomuutta tuottavat kategoriaparit ylläpitävät oman

elämänhallinnan puutetta ja luovat sen myötä osallistumisen esteitä. Moniulotteista marginalisoitumista ilmentääkin osaltaan kyvyttömyys vastustaa epämieluisia kategorioita ja niiden seurauksia.

Kategoria-analyysi osallistumisen esteiden rakentumisesta yhden naisen tarinan perusteella mahdollistaa erilaisen tulokulman palvelujärjestelmän tarkasteluun kuin tätä yleisemmällä tasolla liikkuvat palvelututkimukset, joiden tarkoitus on luonnollisestikin laajemman näkökulman tarjoaminen (esim. Wahlbeck ym. 2018). Keskittyminen yhteen tarinaan antaa tilaa moniulotteisen marginalisoitumisen tarkasteluun yksityiskohtaisesti ja kokonaisvaltaisesti. Esimerkiksi ruoka-avustuksen saamisen muoto ainoastaan paperisena ja toimistolta haettavana ilman varaa julkisen liikenteen matkakorttiin avautuu merkityksiltään hyvin konkreettisesti, kun se asettuu yhtäältä osaksi velkakierrettä syventävien useiden elämäntapahtumien prosessia ja toisaalta osaksi laajempaa kokemusta siitä, etteivät viranomaiset ymmärrä erilaisten elämäntilanteiden haasteellisuutta. Myös keskenään ristiriitaisten itsekategorioiden muodostuminen ja niiden välinen kamppailu näyttäytyvät ymmärrettävinä, kun niiden rakentumista tarkastellaan yrityksinä tuottaa omasta toiminnasta edes jollain tavalla itselleen hyväksyttävää kuvaa.

Vaikka käsittelemäni kertomus oli yhden naisen henkilökohtainen haastattelutilanteessa syntynyt tarina, siinä nousi esiin hyvin samankaltaisia asioita kuin aikaisemmassa päihteitä käyttäviä naisia ja heidän palvelujärjestelmäkokemuksiaan tarkastelleissa tutkimuksissa (esim. Mulia 2002; Hines 2013; Virokannas 2020). Arjessa on monenlaisia haasteita, ja sosiaali- ja terveyspalveluiden tarve on suuri. Samanaikaisesti kokemukset palvelujärjestelmässä asioinnista eivät välttämättä ole rohkaisevia eivätkä tue omia pyrkimyksiä (ks. Kuronen ym. 2021). Päihteitä käyttäviä naisia leimaavat yhteiskunnalliset diskurssit

ja asenneilmapiiri eivät helpota kokonaisuutta (ks. Campbell 2000). Moniulotteista marginalisoitumista luonnehtiva tilanne synnyttää auttamistyön käytäntöihin tarpeen huomioida elämäntilanne kokonaisvaltaisesti sekä ymmärtää laaja-alaisesti marginalisoitumisen prosessin eri vaiheet ja toisiinsa kietoutuvat ulottuvuudet.

Kyseisen naisen kertomuksessa esimerkiksi toimeentulotuen siirtyminen Kelaan ja siirrosvaiheen rakenteelliset ongelmat vaikeuttivat jokapäiväistä selviytymistä. Tukea tilanteeseen kerrottiin saatavan ainoastaan satunnaisesti ystäviltä, jotka itsekkin olivat naisen määritelmän mukaan ”vähävaraisia”. Vuorovaihtuksen tasolla hankaluuksia aiheutti erityisesti naisen esiintuoma kokemus siitä, että työntekijät olivat kiinnostuneempia säädösten yksityiskohdista ja niiden kapeasta tulkinnasta kuin inhimillisestä hädästä ja keinojen löytämisestä sen lievittämiseen. Hyvän työntekijän kategoriaan kuuluu naisen tarinan määrittämänä monipuolinen elämäkokemus, joka sisältää kenties omakohtaisia vaikeuksia. Lisäksi siihen kuuluu auttamistyön perustuminen yksittäisten sääntöjen sijaan kokonaisvaltaiselle harkinnalle. Hyvä työntekijä ei myöskään kavahda asiakkaan huumeiden käyttötaustaa tai aseta päihteidenkäyttöä ensisijaiseksi palveluiden käyttäjää kategorisoivaksi tekijäksi. (Ks. myös Skärner & Billquist 2016; Lavee 2017; Virokannas 2017b.)

Tässä luvussa esittämäni tulokset tukevat näkemystä siitä, että palvelujärjestelmän kehittämisessä tulisi kiinnittää huomiota sekä rakenteellisella että kasvokkaisen kohtaamisen tasolla tapahtuvaan päihdetaustaisten naisten ja heidän palvelutarpeidensa kategorisointiin. Kasvokkaisen kohtaamisen tasolla haasteena ovat riittävän tiedon puute päihderiippuvuuksista ja erityisesti laittomien huumeiden käyttöä koskeva asenteellisuus (ks. Hirschovits-Gerz 2014). Aikaisemman tutkimuksen perusteella asenteisiin liittyvät haasteet ovat suuremmat perus-

palveluissa kuin päihdepalveluissa (Kuussaari 2006), ja esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden yhteistyö päihderiippuvuuksiin pe-rehtyneiden työntekijöiden sekä käyttäjien kanssa on tärkeää (Nelson 2012). Rakenteellisella tasolla haasteena on palveluiden kategorisoituminen järjestelmässä kapeasti siten, etteivät palvelut vastaa riittävän moniulotteisesti haavoittuvassa elämäntilanteessa olevien naisten tarpeisiin. Tämän vuoksi palveluiden joustavuutta, harkinnanvaraisuutta ja helppoa saatavuutta tulee lisätä. (Ks. myös Karttunen 2019.)

Klassisen ja sitkeän ongelman muodostavat esimerkiksi kategorianeuvottelut päihde- ja mielenterveysongelman välillä: voidaananko palveluiden käyttäjä kategorisoida mielenterveyspalveluihin oikeutetuiksi, jos hänet luokitellaan samanaikaisesti päihteidenkäyttäjäksi? Tilanne on verrattavissa pitkään vallinneeseen määrittelykiistaan siitä, tarvitseeko päihdeongelmaisen parantua päihderiippuvuudestaan ennen kuin hän on oikeutettu asunnottoman kategoriaan ja sen myötä omaan asuntoon, mihin muun muassa Asunto ensin -mallin periaatteet limittyvät vahvasti (esim. Hansen Löfstrand & Juhila 2017).

Palvelujärjestelmän toimintaan sisältyvästä jonkinasteisesta palveluiden käyttäjien kategorisoinnista tuskin koskaan päästään eroon, ja luonnollisestikin palveluita tulee suunnata erilaisiin tarpeisiin. Sosiaalityö on kuitenkin palvelu, josta ketään ei tule rajata ulos ja jossa kenenkään elämäntilanteessa ilmenevät haasteet eivät saa olla liian moniulotteisia tai hankalia. Oikeudella saada apua on myös vankka lainsäädännöllinen pohja. Perustuslain (731/1999) pykälän 19 mukaan ”jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon”. Moniulotteisen marginalisoitumisen prosessi sisältää leimatuksi tulemistä ja toiseutta ylläpitäviä puhetapoja ja käytäntöjä materiaalistien resurssien ja yksilötasoisien kompetenssin puut-

teen ohella. Mutta kuten Ward (2009, 249) toteaa, sosiaalityön ammatillisilla käytännöillä voidaan vaikuttaa ja luoda vaihtoehtoisia puhetapoja. Sosiaalityöntekijöiden koulutuksessa ei voida liikaa korostaa empaattisen ja kokonaisvaltaisen kohtaamisen tärkeyttä. Sosiaalityön pyrkimyksenä tulee olla sosiaalista oikeudenmukaisuutta edistävien ja inhimillistä hätää lievittävien keinojen etsiminen eikä palveluista ulos rajaaminen normeihin sopimattoman elämäntilanteen tai vääränlaisen käytöksen vuoksi. Marginalisoitumisen prosessin monia ulottuvuuksia ja niiden keskinäisiä suhteita tulisi ymmärtää niin rakenteellisella kuin diskursiivisella tasolla (ks. emt.). Kyse ei ole pelkästään yksilöllisistä elämänkuluista, joissa voi toki olla traumaattisia voimavaroja heikentäviä tapahtumia ja joita tulee myös voida kohdata. Marginalisoitumisessa on lisäksi aina kyse yhteiskunnallisista ja organisatorisista rakenteista, puhe- ja toimintatavoista, joilla on vahvoja seurauksia yksilöiden elämään.

Suomessa vuonna 2017 tapahtunut toimeentulotuen organisoitumisen rakennemuutos oli kertaluonteinen uudistus, jonka vahingot ovat jo tapahtuneet – ja niistä on toivon mukaan opittu. Sen sijaan jo hyvin pitkään jatkunut laajempi sosiaali- ja terveystalouden järjestymistä koskeva rakennemuutos on edelleen käynnissä. (Ks. Kuronen & Virokannas 2021.) Vaikka lainsäädännölliset reunaehdot uudelle palvelurakenteelle on saatu vihdoin vahvistettua (ks. Sosiaali- ja terveysministeriö 2021), on vielä hyvin epäselvää, kuinka uudet rakenteet ja toimintakäytännöt lähtevät toimimaan ja millaisia konkreettisia seurauksia niistä on erityisesti haavoittuvissa elämäntilanteissa oleville runsaasti palveluita tarvitseville kansalaisille. Palvelujärjestelmän muutosta tullaan oletettavasti seuraamaan valtakunnallisesti lukuisilla tutkimushankkeilla, mutta tutkimuksen toteuttamista yksittäisten elämäntilanteiden näkökulmasta ei myöskään pidä unohtaa.

Kirjallisuus

- Campbell, Nancy D. (2000) *Using women. gender, drug policy, and social justice*. Lontoo: Routledge.
- Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (2009) *Analyzing narrative reality*. Lontoo: Sage.
- Hall, Christopher & Kirsi Juhila & Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) (2003) *Constructing clienthood in social work and human services: Interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers.
- Hansen Löfstrand, Cecilia & Kirsi Juhila (2017) Housing First as a moral tale and a travelling idea. Teoksessa Björn Andersson, Frida Petersson & Anette Skärner (toim.) *Den motspänstiga akademikern: Festskrift till Ingrid Sahlin*. Malmö: Egalite, 11–37.
- Helne, Tuula & Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.) (2004) *Seis yhteiskunta: Tahdon sisään!* Jyväskylä: SoPhi 80.
- Hines, Lisa (2013) The treatment views and recommendations of substance abusing women: A meta-synthesis. *Qualitative social work* 12:4, 473–489.
- Hirschovits-Gerz, Tanja (2014) *Suomalaisten riippuvuuksia koskevat mielikuvat*. Acta Universitatis Tamperensis 1963. Tampere: Tampere University Press.
- Hughes, Judy & Shirley Chau & Lisa Vokri (2015) Mothers' Narratives of their Involvement with Child Welfare Services. *Affilia: Journal of women and social work* 31:3, 344–358.
- Jokinen, Arja (2012) Kategoriat, instituutit ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2012) *Kategoriat, kulttuuri ja moraali: Johdatus kategorianalyysiin*. Tampere: Vastapaino, 227–266.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2003) Creating a 'bad' client: Disalignment of institutional identities in social work interaction. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: Interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 83–95.
- Juhila, Kirsi (2004) Talking back to stigmatized identities: Negotiation of culturally dominant categorizations in interviews with shelter residents. *Qualitative social work* 3:3, 259–275.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijänä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2012) Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Kategoriat, kulttuuri ja moraali: Johdatus kategorianalyysiin*. Tampere: Vastapaino, 175–225.
- Juhila, Kirsi & Arja Jokinen & Sirpa Saario (2013) Reported speech. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge, 154–172.
- Juhila, Kirsi & Arja Jokinen & Eero Suoninen (2012) Kategorianalyysin teesit. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Kategoriat, kulttuuri ja moraali: Johdatus kategorianalyysiin*. Tampere: Vastapaino, 45–87.
- Kara, Hanna (2016) *The makings of migrant subjectivities: Time and intersectionality in the transnational everyday lives of Latin America women in Barcelona*. Publications of the Faculty of Social Sciences 22. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Karttunen, Teija (2019) *Naiseryityistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä*. JYU Dissertations 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuronen, Marjo & Elina Virokannas (2021) Introduction: Women, vulnerabilities and welfare service systems. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 1–10.
- Kuronen, Marjo & Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) (2021) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kuussaari, Kristiina (2006) *Näkemyksen kirjo, sirpaloitunut tieto: Terveystieteiden, sosiaalitoimen ja nuorisotoimen työntekijöiden käsityksiä huumeiden käyttäjien hoitopalvelujärjestelmästä*. Tutkimuksia 155. Helsinki: Stakes.
- Lavee, Einat (2017) Low-income women's encounters with social services: Negotiation over power, knowledge and respectability. *British journal of social work* 47:5, 1554–1571.
- Lipsky, Michael (1980) *Street-level bureaucracy*. New York: Russel Sage Foundation.
- McGrory, Jennette & Jan Breckenridge & Jane Mowl (2020) Women who use alcohol and other drugs during pregnancy: Exploring the complexity of client engagement and their compliance with human service expectations. *Journal of social work practice* 34:1, 81–94.
- Mejak, Vesna & Vesna Leskošek (2021) The right to have a child: An institutional response to the motherhood of drug users in Slovenia. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) *Women, vulnerabilities and welfare service systems*. Abingdon, Oxon: Routledge, 69–83.
- Mulia, Nina (2002) Ironies in the pursuit of well-being: The perspectives of low-income, substance-using women on service institutions. *Contemporary drug problems* 29:4, 711–748.
- Nelson, Anna (2012) *Social work with substance users*. Lontoo: Sage.
- Paylor, Ian & Fiona Measham & Hugh Asher (2012) *Social work and drug use*. Berkshire: Open University Press.
- Perustuslaki 731/1999.
- Perälä, Riikka (2007) Huumeidenkäyttäjien tulkintoja ongelmistaan ja niihin kohdistuvista sosiaali- ja terveystoimen palveluista. *Yhteiskuntapolitiikka* 72:3, 256–271.
- Ranta, Johanna (2020) *Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Raunio, Kyösti (2010) *Syrjäytyminen: Sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Sacks, Harvey (1972) An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. Teoksessa David Sudnow (toim.) *Studies in social interaction*. New York: Free Press, 31–74.
- Salasuo, Mikko & Kati Rantala (2003) Huumeiden viihdekäyttö ajankuvana. Teoksessa Olavi Kaukonen & Pekka Hakkarainen (toim.) *Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 38–67.
- Skärner, Anette & Leila Billquist (2016) A two-way process: The client-keyworker relationship and its dynamics in coercive drug treatment. *Nordic social work research* 6:2, 77–88.
- Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö (2021) Sote-uudistuksen lait on vahvistettu: Ensimmäiset voimaan 1.heinäkuuta 2021. [https://stm.fi/-/sote-uudistuksen-laiton-vahvistettu-ensimmaiset-voimaan-1.heinäkuuta-2021](https://stm.fi/-/sote-uudistuksen-laiton-vahvistettu-ensimmaiset-voimaan-1.heinakuuta-2021) (viitattu 28.10.2021).

- Suoninen, Eero (2012) Identiteettien rakentuminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit: Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino, 89–130.
- Taylor, Ozieta D. (2010) Barriers to treatment for women with substance use disorders. *Journal of human behavior in the social environment* 20:3, 393–409.
- Törmä, Sinikka (2009) *Kynnyskysymyksiä: Huono-osaisimmat huumeiden käyttäjät ja matala kynnyks.* Hämeenlinna: Sosiaalikehitys Oy.
- Virokannas, Elina (2011) Identity categorization of motherhood in the context of drug abuse and child welfare services. *Qualitative social work* 10:3, 329–345.
- Virokannas, Elina (2017a) Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Huumeita käyttävien naisten ”standpoint”. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:3, 274–283.
- Virokannas, Elina (2017b) Rajoitettuja avunsaannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus* 25:2, 111–126.
- Virokannas, Elina (2020) Treatment barriers to social and health care services from the standpoint of female substance users in finland. *Journal of social service research* 46:4, 484–495.
- Virokannas, Elina & Suvi Liusti & Marjo Kuronen (2020) The contested concept of vulnerability: A literature review. *European journal of social work* 23:2, 327–339.
- Wahlbeck, Kristian & Outi Hietala & Lauri Kuosmanen & David McDaid & Juha Mikkonen & Johannes Parkkonen & Kaarina Reini & Samuel Salovuori & Jouni Tourunen (2018) *Toimivat mielenterveys- ja päihdepalvelut*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 89/2017.
- Ward, Nicki (2009) Social exclusion, social identity and social work: Analysing social exclusion from a material discursive perspective. *Social work education* 28:3, 237–252.

Julkinen keskustelu suomalaisen päihdepalvelujärjestelmän puutteista – Analyysi mielipidekirjoitusten retoriikasta vuosina 2019–2021

Johanna Ranta & Katja Kuusisto

Päihdepalvelut ja niissä ilmenevät puutteet ovat herättäneet Suomessa viime vuosina julkista keskustelua. Sanomalehtien mielipidekirjoituksissa ja muissa medioissa on esitetty erilaisia argumentteja siitä, millaisia ovat tarkoituksenmukaiset päihdepalvelut, miten ne tulisi järjestää tai kenellä ja missä tilanteessa on oikeus saada päihdehoitoa. Taustalla on esimerkiksi huoli siitä, että päihdepalveluiden tarpeessa olevat ihmiset jäävät palvelujärjestelmässä ilman tukea yksilölliset tarpeet sivuuttavan palveluvalikoiman, leimaavien kohtaamisten tai kriminalisoidun huumeiden käytön vuoksi. Huolta lisää se, että päihderiippuvuus ja kuormittava elämäntilanne heikentävät usein ihmisten ymmärrystä oikeuksistaan ja vaikeuttavat niiden edistämistä itsenäisesti, jolloin riski jäädä ilman tarvittavia palveluita kasvaa.

Päihteitä käyttäville ihmisille kohdennetuista palveluista linjataan lainsäädännössä eri näkökulmista. Suomessa näiden palveluiden toimintaa ja asiakkaiden oikeuksia tarkemmin määrittävien lakien ja säädösten taustalla on perustuslaki (731/1999), jossa korostetaan jokaisen ihmisen oikeutta “välttämättömään huolenpitoon” sekä vedotaan julkisen vallan velvollisuuteen turvata kaikille “riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut”. Päihdehuoltolaki (41/1986) velvoittaa päihdepalveluiden järjestämi-

seen kunnassa esiintyvän tarpeen mukaan siten, että palveluihin tulee voida hakeutua itsenäisesti ja niissä huomioidaan palveluita tarvitsevan ihmisen ja läheisten etu. Myös sosiaalihuoltolaki (1301/2014) ja terveydenhuoltolaki (1326/2010) ottavat kantaa päihdetyön toteuttamiseen. Oikeudet vaihtelevatkin sen mukaan, käyttääkö asiakas sosiaali- vai terveydenhuollon alaisia päihdepalveluita (Poikonen & Kekoni 2019, 57). Yhteistä asiakkaiden oikeuksia määrittävälle lainsäädännölle kuitenkin on, että niin sosiaali- kuin terveydenhuollon palveluissa on lain mukaan oikeus saada hyvää, syrjimätöntä ja ihmisarvoa kunnioittavaa kohtelua (Potilaslaki 785/1992; Asiakaslaki 812/2000).

Julkinen keskustelu päihdepalveluista ja niissä ilmenevistä puutteista osoittaa, että asia nähdään paitsi yksittäisen ihmisen arkea koskevana myös laajempänä yhteiskunnallisena kysymyksenä. Julkisen keskustelun osapuolet osallistuvat keskusteluun kukin omista näkökulmistaan, joten heidän näkemyksensä voivat erota toisistaan. Keskustelua virittää kuitenkin jaettu tulkinta siitä, että päihdepalveluita koskevien puutteiden korjaaminen ja näitä palveluita tarvitsevien, usein marginaaliasemassa elävien ihmisten oikeuksien edistäminen edellyttävät laajan ihmisjoukon taustatukea, sillä päihdeistä riippuvaisilla ihmisillä ei yleensä ole mahdollisuuksia osallistua aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun. Päihdepalveluiden puutteita koskevan julkisen keskustelun yleisiksi tavoitteiksi määrittävät näin ollen päihdepalveluiden tarpeessa olevien ihmisten puolelle asettuminen ja heidän yhteiskunnallisen asemansa edistäminen.

Mielipidekirjoituksissa käyty julkinen keskustelu päihdepalveluiden puutteista nostaa esiin monia marginalisaation kannalta kriittisiä näkökulmia, kuten sen, etteivät laissa määritellyt oikeudet saada tarvittavia päihdepalveluita aina toteudu (ks. myös Perälä & Leppo 2022). Tämän vuoksi mielipidekir-

joitusten analyttinen tarkastelu on yhteiskunnallisesti merkittävää. Toistaiseksi ei ole kuitenkaan ollut tiedossa tarkkaa kuvaa siitä, millaisia näkemyksiä päihdepalveluissa ilmenevistä puutteista julkisesti esitetään ja miten niistä keskustellaan. Tätä tutkimalla tavoitetaan tärkeää tietoa siitä, millaista sosiaalista todellisuutta keskustelun osapuolet tuottavat päihdepalvelujärjestelmän puutteista ja niiden syistä sekä ratkaisemisen tavoista ja vastuista. Lähestymme tässä luvussa päihdepalvelujen puutteita tilannekohtaisesti tuotettuina, tiettyyn aikaan, paikkaan ja kontekstiin sidottuina ongelmanmäärittelyinä (ks. Pösö tässä teoksessa). Tarkastelemme retoriikan analyysin keinoin suomalaisten sanomalehtien mielipidekirjoituksista sitä, millaisia väitteitä suomalaisen päihdepalvelujärjestelmän puutteista esitetään, miten väitteiden puolesta argumentoidaan, millaisista positioista käsin argumentteja esitetään ja kenelle argumentit kohdennetaan.

Jäsennämme seuraavaksi sitä, mitä suomalaisten päihdepalveluiden tilanteesta ja niiden asiakkaiden asemasta nyky-yhteiskunnassa tiedetään aiemman tutkimuksen valossa. Sen jälkeen siirrymme aineistonkeruun raportointiin ja tutkimusaineiston esittelyyn sekä kerromme tutkimuksemme tavoitteista ja diskursiivisiin lähtökohtiin (ks. Jokinen ym. tässä teoksessa) perustuvasta retoriikan analyysistä tutkimusmenetelmänä. Tämän jälkeen vuorossa on mielipidekirjoitusten analyysi. Luvun viimeisessä osassa vedämme yhteen tutkimuksen keskeisimmät tulokset ja niistä tehtävät johtopäätökset.

Tutkimusten havainnot suomalaisista päihdepalveluista ja asiakkaan asemasta

Suomalaisen päihdepalvelujärjestelmän kehityspotkut ovat olleet tutkijoiden kiinnostuksen kohteena jo useita vuosikym-

meniä (esim. Murto 1981; Kaukonen 2000; Kuusisto & Ranta 2020). Esimerkiksi päihdepalveluihin pääsy ja siinä ilmenneet ongelmat ovat olleet tieteellisessä keskustelussa varsin aktiivisesti esillä. Aiheesta virinneen julkisen keskustelun voi olettaa olevan yksi tekijä tutkimuksellisen kiinnostuksen lisääntymisen taustalla. Oletammekin, että tutkimuksissa esiin nostetut ajan-kohtaiset teemat ovat ainakin jossain määrin läsnä myös tarkastelemissamme mielipidekirjoituksissa.

Viime vuosina tutkijat ovat tehneet tulkintoja päihdepalveluissa tapahtuvista, yhteiskuntaan kytkeytyneistä muutoksista. Yksi keskeisimmistä on ollut vuosia käynnissä ollut sosiaali- ja terveydenhuollon rakenteellinen uudistus (sote-uudistus), siihen liittyvät, eri hallitusohjelmien välillä vaihtelevat mallit sekä uudistuksen odotettavissa olevat vaikutukset päihdeitä käyttävien ihmisten palveluihin. Tutkimuksissa on havaittu, että sote-uudistuksen keskeisiä kohteita ja haasteita päihdepalveluita käyttävän asiakasryhmän kannalta ovat monialaisten palveluiden kohdentaminen ja yhteensovittaminen sekä alueellinen eriarvoisuus tarpeenmukaisten palvelujen saatavuudessa. Päihdepalveluiden muutostarpeeseen on pyritty vastaamaan organisaatorisen ja hallinnollisen uudistamisen rinnalla lakien valmistelulla sekä resurssi-, ohjelma- ja tieto-ohjauksella. (Partanen 2021.)

Tutkimuksissa on nostettu esiin myös markkinoistuneen ilmapiiirin tuomat muutokset päihdepalveluiden rakenteisiin ja toimintakäytäntöihin (esim. Stenius & Storbjörk 2020). Kriittinen katse on kohdistunut esimerkiksi asiakkaiden ja työntekijöiden sekä julkisen vallan vastuissa tapahtuneisiin muutoksiin ja muutosten seurauksiin: samalla, kun asiakkaan ja työntekijän harkinta- ja päätösvalta asiakkaan edun huomioivien ratkaisujen tekemiseksi on vähentynyt, työntekijöiden vastuut asiakkaiden arjen tukemisesta ovat lisääntyneet (Juhila ym. 2017). Myös jär-

jestöt, joilla on perinteisesti vahva asema suomalaisessa päihdepalveluiden tarjonnassa, ovat kohdanneet uudenlaisia tilanteita. Muutokset ovat asettaneet järjestöt punnitsemaan esimerkiksi sitä, kuinka heidän on palveluiden kilpailuttamisen tuomien reunaehtojen puitteissa mahdollista noudattaa ammattieettisiä arvoja ja tarjota asiakkaille eettisesti kestäviä palveluita (Heimonen 2019).

Yhteiskunnalliset muutokset ovat luoneet muutoksia päihdetyön ammatillisiin käytäntöihin, mikä on aiheuttanut seureauuksia myös asiakkaille. Aiemmin päihdehuollolle vakaan perustan muodostaneen psykososiaalisen päihdetyön aseman on havaittu markkinoistumisen ja lääketieteellisen orientaation vahvistumisen myötä heikentyneen, minkä vuoksi päihteitä käyttävät ihmiset kohtaavat nykyisin yhä suurempia riskejä jäädä ilman kokonaisvaltaista tukea (Kuusisto & Ranta 2020). Niin ikään on havaittu puutteita siinä, miten työntekijät ovat ottaneet käyttöön työkaluja, jotka on tarkoitettu edistämään sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) ”erityistä tukea tarvitseviksi” kategorisoitujen ihmisten oikeuksien toteutumista. Päihteistä riippuvaisten ihmisten ei esimerkiksi aina tunnisteta olevan erityisen tuen tarpeessa, jolloin kaikkea sosiaalihuoltolain mahdollistamaa, asiakkaiden palveluihin pääsyä edistävää harkintavaltaa ei välttämättä ymmärretä hyödyntää. (Esim. Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019.)

Sosiaaliset oikeudet ovat sopimuksellisia, ja niiden uudelleenmäärittelyyn on syytä palata ajoittain, jotta yhteiskunnallisista muutoksista aiheutuvat reunaehdot päihdepalvelujärjestelmän toimintamahdollisuuksille voidaan tunnistaa (Kaukonen 2019). Tutkimuksissa onkin tarkasteltu esimerkiksi sitä, miten päihdepalveluiden tarpeessa olevien ihmisten sosiaaliset oikeudet nykyisin toteutuvat (esim. Pehkonen ym. 2019; Perälä & Leppo 2022). Tällaiselle tutkimukselle on osoitettu olevan

tarvetta, sillä vain kolmasosan päihdehoitoa tarvitsevista ihmisistä on arvioitu pääsevän hoidon piiriin (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2016). Tutkijat pitävät tähän osasyynä sitä, että vaikka palveluita olisi teoriassa saatavilla, ne eivät välttämättä ole käytännössä yhdenvertaisesti saavutettavissa esimerkiksi taloudellisista tai maantieteellisistä syistä. Lisäksi asiakkaiden tieto oikeuksistaan palveluihin ja keinoista palveluiden saamiseksi voi olla riittämätöntä. Asiakkaille ei myöskään aina synny henkilökohtaista kokemusta saavutettavuudesta, tai he voivat kohdata tilanteita, joissa lainsäädäntö ja viranomaistoiminta luovat tarpeettomia esteitä palveluiden saavuttamiselle. (Poikonen & Kekoni 2019.)

Saavutettavuuteen liittyvien pulmien lisäksi päihteitä käyttävät ihmiset voivat kohdata yhteiskunnallisissa instituutioissa muitakin palveluiden laatuun tai perusoikeuksien toteutumiseen liittyviä ongelmia (Perälä & Leppo 2022). Erityisesti huumeita käyttävien ihmisten negatiiviset kokemukset palvelujärjestelmässä ovat olleet viime vuosina tutkimuksissa aktiivisesti esillä. Nämä kokemukset ovat usein todentuneet avun hakemisen tai sen saamisen vaikeutena, kuten leimaavina kohtaamisina, luottamuksen puutteena tai edellytyksinä siitä, että asiakkaan pitäisi täyttää tiukat kriteerit tarvittavan palvelun saamiseksi (esim. Virokannas 2017; tässä teoksessa). Vastavia havaintoja on tehty huumeita käyttävien ihmisten kyvystä ja vallasta toimia sekä tehdä valintoja palvelujärjestelmässä. Luotettavaksi koettujen työntekijöiden vuorovaikutustaitojen merkitys palveluihin pääsyn edistäjänä sekä asiakkaan toimintavallan ja itsemääräämisoikeuden vahvistajana on korostunut etenkin tilanteissa, joissa tarpeenmukaisiin palveluihin pääsy ei ole näyttäytynyt yksiselitteisenä. (Ranta 2020; Juhila ym. 2021.)

Tutkimusaineistona sanomalehtien mielipidekirjoitukset

Tarkastelemme analyysissamme suomalaisen päihdepalvelujärjestelmän puutteita koskevaa keskustelua sanomalehtien mielipidekirjoituksista. Aineistomme mielipidekirjoitukset on julkaistu neljässä laajalevikkisessä suomalaisessa sanomalehdessä (*Helsingin Sanomat*, *Aamulehti*, *Turun Sanomat* ja *Ilkka-Pohjalainen*) vuosina 2019–2021. Aineistohaun aikarajausta perustelivat paitsi päihdepalveluita koskevan keskustelun aktivoituminen erityisesti viime vuosina myös hakutekniset syyt. Aineisto oli saatavilla sähköisestä sanomalehtitietokannasta (ePress) Tampereen yliopiston kirjastosta kahdelta viimeiseltä vuodelta. Myös retoriikan analyysi yksityiskohtaisena analyysimenetelmänä puolsi aineiston täsmällistä rajaamista.

Halusimme varmistua siitä, että valitsemamme lehdet katavat Suomea maantieteellisesti monipuolisesti, sillä päihdepalvelut ja niiden toteuttamistavat vaihtelevat aluekohtaisesti (ks. Stenius ym. 2012). Lisäksi pyrimme tavoittamaan monenlaisia päihdepalveluita koskevaa keskustelua. Tämän vuoksi toteutimme aineistohaun systemaattisesti ja käytimme laajasti teemaa koskevaa, rinnakkaistermejä sisältävää hakulauseketta: ”päihdehoi(to)* or huumehoi(to)* or päih(de/teet)* or huume(et)* or päihderiippuv(uus)* or huumeriippuv(uus)* or päihdepalvel(ut)* or korvaushoi(to)* and mielipi(de)*”. Lehtikohtaiset haut toteutettiin maaliskuussa 2021. Haku tuotti paljon osumia myös mielipidekirjoitusten ulkopuolelle, kuten uutisiosioihin ja pääkirjoituksiin. Nämä rajattiin suoraan pois aineistosta. Mielipideosaston sisällä aineistosta karsittiin tekstiiviestit, joiden katsoimme olevan suppeita retoriikan analysoimiseen. Tarkempaan tarkasteluun päätyi 119 hakutulosta.

Mielipidekirjoitusten sisällöllistä relevanssia arvioitiin tässä vaiheessa otsikkotasolla ja tutustuen kirjoituksen sisältöön. Ai-

neistoa karsittiin peilaamalla kirjoitusten sisältöä tutkimuskysymyksiin: ensisijainen fokus tuli olla päihdepalveluissa. Jos pääpaino oli esimerkiksi yleisesti päihteiden käytössä tai muissa sosiaali- ja terveystalvueluissa ja päihdepalveluita vain sivuttiin lyhyesti, teksti jätettiin pois aineistosta. Lopuksi karsimme aineiston ulkopuolelle ne mielipidekirjoitukset, joissa teksti painottui päihdepalveluiden puutteisiin liittyvien argumenttien ja retoristen keinojen käytön sijaan esimerkiksi yksittäisen palvelun esittelyyn.

Lopullinen aineisto koostuu 36 mielipidekirjoituksesta. Eri lehdistä aineistoa on mukana seuraavasti: *Aamulehti* (16 mielipidekirjoitusta), *Helsingin Sanomat* (11 mielipidekirjoitusta), *Ilkka-Pohjalainen* (6 mielipidekirjoitusta) ja *Turun Sanomat* (3 mielipidekirjoitusta).

Tutkimuksen tavoite ja analyysimenetelmät

Tutkimuksemme tavoitteena on selvittää, millaista keskustelua päihdepalveluissa ilmenevistä puutteista Suomessa julkisesti käydään ja ketkä tähän keskusteluun osallistuvat. Pyrimme tähän tavoitteeseen tarkastelemalla mielipidekirjoituksia retoriikan analyysillä, jota on sovellettu suomalaisissa sosiaalityön tutkimuksissa eri konteksteissa. Marginalisaation näkökulmasta eniten huomiota on saanut julkinen puhe asunnottomuuden ja asumisen kysymyksistä (esim. Juhila 1995; Jokinen & Juhila 1996; Juhila 1997; Raitakari 2006; Jokinen 2016a). Retoriikan analyysia ei ole kuitenkaan juuri hyödynnetty päihdepalveluita koskevissa tutkimuksissa.

Retoriikan analyysi saa erilaisia painotuksia riippuen siitä, millaisiin metodologisiin juuriin tutkimuksessa kiinnitytään (esim. Perelman 1996). Tässä luvussa analyysi perustuu sosiaalisen konstruktionismin ja diskursiivisen tutkimuksen perin-

teisiin¹, joiden tausta on Michael Billigin ja Jonathan Potterin todellisuuden tulkinnallista luonnetta korostavissa näkemyksissä. Asioista esitettyä tietoa ei tulkita faktana, vaan fokuksessa on vuorovaikutuksen osapuolten sosiaalisessa toiminnassaan tuottama argumentointi näistä asioista (Billig 1987, 138; Potter 1996, 106–108). Argumentointia tutkitaan tarkastelemalla tekstin tai puheen rakenteita, merkityksiä ja retorisia keinoja sekä analysoimalla mitä argumenteilla niiden käyttötilanteissa tavoitellaan ja tehdään (Potter 1996, 102; Jokinen 2016b, 338). Argumentointi tapahtuu siis osana esiintymisyhteyttään ja aina suhteessa tiettyyn, oletettuun yleisöön, jolloin sitä tulee myös tulkita suhteessa kontekstiinsa. Esimerkiksi tutkimuksemme kohteena olevien mielipidekirjoitusten argumentoinnin taustalla on aina jokin ”agenda”, tietyn asian puolesta puhuminen ja jonkin asiantilan tavoitteleminen. Tavoitteena on nostaa esiin epäkohtia suomalaisessa päihdepalvelujärjestelmässä, jolloin myös argumentointi ja siitä tehtävät tulkinnat kytkeytyvät Suomen kontekstiin. Yleisösuhteen tarkastelu on tässä yhteydessä keskeistä, sillä argumentoinnin myötä rakennettu sosiaalinen todellisuus muodostuu aina väistämättä sen mukaiseksi, kuka päihdepalveluiden puutteita koskevia argumentteja esittää ja kenelle esitetyt argumentit kohdennetaan.

Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen ovat tarkastelleet diskursiivista retoriikan analyysia diskurssianalyysia käsittelevässä oppikirjassaan (2016). Hyödynämme mielipidekirjoitusten retoriikan tarkastelussa erityisesti Arja Jokisen (2016b) jäsennyksiä puolustavasta ja hyökkäävästä retoriikasta sekä retorisista keinoista. Puolustavalla retoriikalla viitataan omaa

1 Luvun ensimmäinen kirjoittaja työskenteli artikkelia kirjoittaessaan diskursiiviseen ja konstruktionistiseen tutkimukseen perustuvassa tutkimushankkeessa *Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa* (2017–2022, Suomen Akatemia).

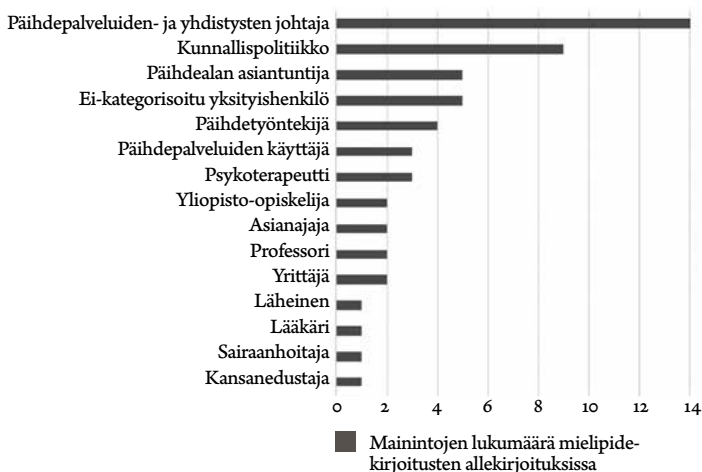
argumentointia vahvistavien ja sen kannatettavuutta lisäävien retoristen keinojen käyttöön. Tällöin tarkoituksena on lisätä argumentin vakuuttavuutta sekä sen esittäjän luotettavuutta. Hyökkäävällä retoriikalla puolestaan tarkoitetaan kilpailevien vasta-argumenttien esittämistä epäsuotuisassa valossa, millä heikennetään vasta-argumenttien voimaa ja asemaa. (Emt.) Hyökkäävää tai puolustavaa retoriikkaa toteutetaan käyttämällä erilaisia *retorisia keinoja*. Olemme kuvanneet taulukossa 1 Jokisen (2016b, 344–367) jäsennyksen mukaisesti, millaisia retorisia keinoja mielipidekirjoituksissa voidaan soveltaa, miten kukin retorinen keino todentuu keskusteluissa ja mihin nämä keinot kulloinkin sidotaan – argumentin esittäjään, itse argumenttiin vai näihin molempiin.

Kohti mielipidekirjoitusten retoriikkaa

Analyysin ensimmäisessä vaiheessa halusimme saada yleiskuvan koko aineistosta. Tarkastelimme ensin sitä, millaisista positioista käsin mielipidekirjoitukset on kirjoitettu. Koodasimme kirjoittajien positiot niitä kuvaaviin yläkäsitteisiin ja kokosimme ne kuvioon 1². Kuvio osoittaa, että selvästi yleisimmin mielipidekirjoituksia olivat laatineet päihdepalveluiden ja -yhdistysten johtajat sekä kunnallispoliitikot. Vähiten eli yksittäisiä kirjoituksia olivat sen sijaan laatineet päihdepalveluiden tarpeessa olevien ihmisten läheisiksi tai lääkäreiksi, sairaanhoitajiksi ja kansanedustajiksi itsensä kategorisoineet henkilöt.

Toisessa vaiheessa analysoimme, kenelle kirjoitukset kohdennetaan eli mikä tulkintamme mukaan on mielipidekirjoituksen kohdeyleisö. Osalla kirjoituksista voi nähdä olevan

2 Yhdellä kirjoituksella saattoi olla useita tekijöitä. Lisäksi osa kuvasi positiotaan useilla käsitteillä. Positiota kuvaavien mainintojen kokonaismäärä on tämän vuoksi kirjoitusten lukumäärää suurempi.

Kuvio 1. Mielipidekirjoitusten kirjoittajien positio allekirjoitusten mukaan

useita kohdeyleisöjä. Tulkitsimme, että selvästi suurimmalla osalla kirjoituksista viestittiin päättäjille eri tasoilla, muun muassa valtakunnallisille päättäjille (16 mielipidekirjoitusta) tai kuntapäättäjille (15). Myös poliittiset päättäjät yleisesti (2) sekä EU:ssa (1) ja maakunnissa (1) olivat kirjoitusten kohteena. Lisäksi tekstejä osoitettiin päihdepalveluiden edustajille tai päihdetyöntekijöille (5) ja aiemmin mielipiteensä laatineille yksityishenkilölle (3). Yksittäisiä kirjoituksia suunnattiin terveydenhuollon kouluttajille, medialle, perheille ja julkiseen keskusteluun osallistuneille ihmisille. Vain hieman yli puolessa teksteistä viestin kohdeyleisö ilmaistiin selvästi. Vastaavasti lähes puolessa kirjoituksista, erityisesti valtakunnallisia päättäjiä koskevissa teksteissä, yleisösuhte oli epäsuorasti tulkittavissa. Esimerkiksi lainsäädäntöön muutosta vaativista mielipidekirjoituksista oli rivien välistä tulkittavissa, että mielipidekirjoituksessa puhuteltiin lainsäädännöstä vastaavia tahoja. Sen sijaan

Taulukko 1. Retoristen keinojen analyysikehikko

Retorinen keino	Todentuminen	Esittäjä	Argumentti
Etäännyttäminen omista intresseistä	Puhuja ei korosta edustamansa tahon etua tai omaa etuaan, vaan puhuja asettuu objektiiviseksi etäännyttämällä väitteen omista intresseistään	x	
Puhujakategoriolla oikeuttaminen	Puhuja osoittaa oikeuttaan tietynlaiseen tietoon oman ammattinsa tai muun asemansa perusteella (kuten professori tai lääkäri vs. ”maallikko”)	x	
Liittoutumisasteen säätely	Puhuja sitoutuu esittämäänsä väitteeseen tai etäännyttää siitä itsensä (asian esittäminen omissa nimissään vs. asian neutraali raportointi)	x	
Konsensus tai asiantuntijan lausunto	Puhuja esittää väitteen eri tahojen (erityisesti arvovaltaisten asiantuntijoiden) hyväksymänä, jolloin se ei ole vain henkilökohtainen mielipide	x	
Tosiasiapuhe	Puhuja esittää asiansa siten, että se saadaan näyttämään puhujista ja tulkinnoista riippumatta faktoilta; niin sanottu ”vaihtoehdottomuuspuhe”		x
Kategoriat ja kategorisointi	Puhuja käyttää tilanteittaisia kategorioita, joilla on erilaisia funktioita, esim. asioiden oikeuttaminen tai kritisointi		x
Yksityiskohdat ja kertomukset	Puhuja luo totuudenmukaisen ja autenttisen vaikutelman hyödyntämällä yksityiskohtaista (tarinamuotoista) kerrontaa		x
Numeerinen ja ei-numeerinen määrällistäminen	Puhuja luo mielikuvan mitattavasta ja ristiriidattomasta (numeerisesta) tiedosta tai tehostaa viestiä esim. ääri-ilmaisuin (kuten ”ei yksikään”)		x

Retorinen keino	Todentuminen	Esittäjä	Argumentti
Metaforat	Puhuja lisää ymmärrystä keskusteltavasta ilmiöstä liittämällä siihen merkityksiä tutuista konteksteista; tavoite luoda halutun kaltaisia konnotaatioita		x
Ääri-ilmaisut	Puhuja tarjoaa vastaansanomattoman argumentin maksimoimalla tai minimoimalla asioita (kuten numeeriset, ”täydellinen”, ”aina”, ”ei todellakaan”)		x
”Kolmen lista”	Puhuja antaa ilmiöstä riittävän näytön listaamalla säännönmukaisesti siihen liittyviä asioita; luodaan kuva ilmiölle yleisestä piirteestä tai toiminnasta	x	x
Kontrastiparit	Puhuja korostaa kannatettua asiaa kontrastiparilla: itse kannattamaansa vaihtoehtoa vahvistetaan positiivisin ja vastakkaista negatiivisin merkityksin		x
Toistot	Puhuja toistaa esittämiään asioita suoraan tai sitoo ne toisen tahon esittämiin argumentteihin (eli luo toistoa kontekstoimalla asian uudelleen)	x	x
Vasta-argumentilta suojaautuminen	Puhuja suojelee kasvojaan liittämällä mahdollisen vasta-argumentin puheeseensa (kuten ”En missään nimessä vastusta korvaushoitoa, mutta...”)	x	

kunnallispolitiikkaan liittyvissä teksteissä viesti kohdennettiin useasti suoraan päätäville elimille, jopa yksittäisille henkilöille.

Kolmanneksi tutkimme kokonaiskuvaa mielipidekirjoituksissa käytetyistä argumentointitavoista. Havaitimme, että omia argumentteja ja argumentin esittäjän asemaa puolustelevalta retoriikalta oli huomattavasti vasta-argumenttia ja sen esittäjää vastaan hyökkäävää retoriikkaa yleisempää. Tarkemmin tätä retoriikkaa tutkiessamme etsimme jokaisesta mielipidekirjoituksesta niiden yhden keskeisimmän päihdepalveluissa ilmeneviä puutteita koskevan pääväitteen saadaksemme selville asian, jota kussakin kirjoituksessa tulkintamme mukaan ensisijaisesti ajetaan ja tavoitellaan. Luokittelimme nämä yksittäisten mielipidekirjoitusten pääväitteet kuuden niitä kuvaavan yläkategorian alle. Toisin sanoen kaikki yläkategoriat sisältävät pääväitteitä useista mielipidekirjoituksista. Nimesimme yläkategoriat seuraavasti:

- yksilöllisiä tarpeita vastaavat päihdepalvelut puuttuvat (10 mielipidekirjoitusta),
- päihdepalvelujärjestelmään tarvitaan muutosta (7 mielipidekirjoitusta),
- päihhteitä käyttävät ihmiset tarvitsevat tukea, eivät rangaistuksia (7 mielipidekirjoitusta),
- tietynlaiselle hoito- tai palvelumuodolle on lisää tarvetta (5 mielipidekirjoitusta),
- asenteet ja arvot päihdepalveluiden järjestämisen taustalla ovat epäsovivat (4 mielipidekirjoitusta) sekä
- päihdepalveluiden laadussa ilmenee puutteita (3 mielipidekirjoitusta).

Seuraavan luvun rakenne perustuu edellä kuvattuihin yläkategorioihin. Tarkastelemme mielipidekirjoitusten retoriikkaa

yksityiskohtaisesti edeten yläkategoria kerrallaan yleisimmästä harvinaisimpaan. Olemme valinneet jokaisesta yläkategorista analysoitavaksi pääosin yhden mielipidekirjoituksen, jotta voimme havainnollistaa retoristen keinojen monipuolisuutta yksittäisissä kirjoituksissa. Tällä tavoin on myös mahdollista osoittaa, kuinka perusteellisesti kirjoituksissa usein tuotetaan valittua pääväitettä taustoittavaa ja perustelevaa kuvausta ennen varsinaisen pääväitteen esittämistä. Otteiden valintakriteerinä oli, että niitä on poimittu kaikista aineiston lehdistä, niiden kokonaisuus konkretisoi pääväitteiden sisältöjä ja käytettyjä retorisia keinoja monipuolisesti, ne on kirjoitettu monenlaisista positioista käsin ja ne on kohdennettu eri tahoille. Tunnistettavuutta häivyttääksemme olemme poistaneet otteista päivämääriä sekä erisnimet, kuten sanomalehtien, henkilöiden, poliittisten puolueiden ja paikkakuntien nimet.

Tarkastelussa mielipidekirjoituksissa käytetyt retoriset keinot

Yksilöllisiä tarpeita vastaavat päihdepalvelut puuttuvat

Suurimmassa osassa aineistomme mielipidekirjoituksista pääväite perustuu näkemykseen siitä, että yksilöllisiä tarpeita vastaavat päihdepalvelut puuttuvat valtakunnallisesti tai paikallisesti. Yksilöllisiin tarpeisiin vastaamisen vaikeutta perustellaan esimerkiksi sillä, ettei erilaisia elämänvaiheita, päihteitä, toipumistavoitteita tai hoidollisia ja alueellisia tarpeita huomioivia päihdepalveluita ole tarjolla. Tähän yläkategoriaan luokittelimme kahdeksan erilaista pääväitettä: 1) kunnan päihdepalvelut eivät vastaa niitä tarvitsevien ihmisten tarpeisiin, 2) päihdehoitoa on tarjottava sitä haluaville, 3) päihteitä käyttävät nuoret jäävät ilman apua kunnan päihdepalveluissa, 4) päihteettömyy-

den tavoittelijat eivät saa tarpeenmukaista kuntoutusta, 5) Suomessa asuinpaikka ratkaisee päihdehoitoon pääsyn, 6) kunnan tulee järjestää päihdepalvelut riittävässä laajuudessa, 7) päihdepalveluiden pitää olla nopeasti ja helposti saavutettavissa ja 8) oikea-aikainen, yksilöllisiä tarpeita vastaaviin päihdepalveluihin pääsy säästää rahaa. Seuraavaksi analysoimamme kirjoituksen pääväite kuuluu tähän viimeiseen ryhmään. Väitteen uskottavuutta vahvistetaan kunnallispoliitikkojen laatiman kirjoituksen alussa ensin pohjustamalla väitettä puolustavalla retoriikalla ja omista intresseistä etäännyttävällä tosiasiapuheella huumeiden käytön ajankohtaisesta tilanteesta:

Suomessa päinvastoin kun muualla Pohjoismaissa, huumeiden käyttö on lisääntynyt poikkeusolojen aikana. Lisäksi poikkeusoloista riippumatta huumeiden yliannostuskuolemat ovat lisääntyneet koko maassa.

((Poliittisen puolueen nimi)) valtuutetut ja muut luottamushenkilöt saavat paljon huolestuneita yhteydenottoja kuntalaisilta ja kaupungin työntekijöiltä päihdepalveluiden saatavuudesta sekä huumeiden myynnistä julkisilla paikoilla, puistoissa ja kaduilla.

[MP3, Kunnallispoliitikko & Kunnallispoliitikko]

Faktopuhetta huumeiden käytön ja yliannostuskuolemien valtakunnallisesta lisääntymisestä vahvistetaan kontrastilla “muiden Pohjoismaiden” tilanteeseen, millä osoitetaan väitteen relevanssia erityisesti Suomessa. Ajankohtaisuuden puolesta argumentoidaan viittaamalla koronaviruksen aiheuttamiin olosuhteisiin. Lisäksi asian vakavuutta korostetaan toteamalla argumentoinnin taustalla olevan ilmiön, yliannostuskuolemien lisääntymisen, olevan olemassa ”poikkeusoloista riippumatta”, joten siihen tulee puuttua joka tapauksessa.

Puhujakategorian eli poliittisen aseman toistuva mainitseminen kutsuu yleisöä tarkastelemaan argumentointia tämän position kautta. Argumentointi saa vahvistusta muilta tahoilta saadusta tiedosta eli kaupungin asukkaiden ja työntekijöiden ”huolestuneista yhteydenotoista”, jotka ovat kohdistuneet mo-
niin puoluetoimijoihin. Näin argumentoinnille saadaan laajaa taustatukea eri tahojen näkemyksistä huumekaupasta julkisilla paikoilla ja puutteista ”päihdepalveluiden saatavuudessa”. Argumentointia vahvistetaan myös viittaamalla yhteydenottojen runsaaseen määrään. Samalla luodaan kuva kaupungissa yleisesti vallitsevista kokemuksista, mikä korostaa tarvetta tilanteen korjaamiselle. Mielipidekirjoitus jatkuu päihdepalveluiden yksilöllisyyden tarvetta korostavalla otteella, jossa tuodaan esiin eri päihteiden huomioimisen merkitys:

Kyse ei ole vain huumehoidosta. Alkoholi on edelleen eniten ongelmia ja kustannuksia aiheuttava päihde. Saamme toistuvasti viestejä, että alkoholiongelmaiset eivät saa hoitoa ilman omaistensa apua. Omaiset ovat joutuneet tekemään valtavasti työtä päihdeongelman hoitoon tarvittavien maksusitoumuksien saamiseksi. Lisäksi myös omaisilla itsellään on oikeus saada hoitoa, näin ei valitettavasti useinkaan tapahdu.

[MP3, Kunnallispoliitikko & Kunnallispoliitikko]

Alkoholin korostetaan aiheuttavan päihteistä ”eniten” seurauksia, mikä näkyy ”toistuvasti” omaisten yhteydenotoissa poliitikoille. Ei-numeerisesti määrällistävillä ääri-ilmaisuilla tavoitellaan sen vakuuttamista, että huumeita käyttävien ihmisten lisäksi alkoholia käyttävätkin tarvitsevat heidän tarpeisiinsa kohdennettuja yksilöllisiä palveluita, joihin on myös taloudellisesti järkevää satsata. Ääri-ilmaisua käytetään myös kerrottaessa omaisten tekemästä ”valtavasta työstä”, jotta päihdehoitoon pääsy olisi

taloudellisesti mahdollista. Tällä vahvistetaan mielikuvaa siitä, ettei hoitoon pääsy ole helppoa, mikä vaikuttaa muihinkin kuin päihdehoidon tarvitsijaan. Kertomuksista epäinhimillisistä kokemuksista tehdään vakuuttavia yksityiskohtia käyttämällä, millä yleisöä vakuutetaan myös läheisten oikeuksista erityisesti läheisille kohdennettuihin palveluihin. Argumentointia yksilöllisten päihdepalveluiden puolesta jatketaan seuraavasti:

Tuore Itä-Suomen yliopiston selvitys osoittaa, että oikea-aikainen päihdepalveluihin pääsy vähentää sosiaali- ja terveyspalveluiden kokonaiskustannuksia. Päihdepalveluihin pääsy ja niiden riittävyys on kirjattu lakiin, mutta se on myös järkevää taloudenhoitoa. Tarjolla tulee olla monipuolisia palveluita joissa psykososiaaliseen kuntoutukseen on riittävästi resursseja. Päihderiippuvuus on terveyttä uhkaava sairaus ja sillä vakavuudella siihen on myös suhtauduttava.

[MP3, Kunnallispolitiikko & Kunnallispolitiikko]

Päihdepalveluita koskevan argumentoinnin vakuuttavuutta lisätään etäännyttämällä argumentointi kirjoittajien omista intresseistä. Tämä todentuu raportoimalla neutraalisti ajankohtaista asiantuntijatietoa ”oikea-aikaisen päihdepalveluihin pääsyn” positiivisista kustannusvaikutuksista koko palvelujärjestelmälle. Viestin voi tulkita olevan kohdennettu eri tahoille: päihdepalveluihin kohdistetut rahat hyödyttävät monia tahoja, ja näin asia on yhteinen. Mieli- ja tunteiden kirjoituksen uskottavuutta lisätään tois- tamalla aiemmin esitettyjä argumentteja taloudellisesta näkökulmasta eli ”kokonaiskustannusten” vähenemisestä, riittäviin ja saavutettaviin päihdepalveluihin pääsyn ”lakiin kirjatusta” oikeuksista sekä siitä, että yksilölliset eli ”monipuoliset” ja ”psykososiaalista kuntoutusta” tarjoavat palvelut ovat merkityksellisiä. Argumentoinnista voidaan toisin sanoen tehdä tulkinta

siitä, ettei näitä seikkoja ole aiemmin huomioitu riittävästi. Mielipidekirjoituksessa palataan vaihtoehdottomaan tosiasia-puheeseen, yleisiin käsityksiin päihderiippuvuuden terveystarpeista, mikä edellyttää asiaan reagoimista tilannetta vastaavalla ”vakavuudella”. Tarpeenmukaisten päihdepalveluiden puolesta argumentoiva kirjoitus päättyy seuraavaan otteeseen:

Tiedämme, että kasvava kaupunki ja koko ajan kasvussa oleva päihteiden käyttö tulee lisäämään sosiaali- ja terveystarveluonnetta, jos emme ryhdy panostamaan päihdepalveluihin ja niiden saatavuuteen. Kysymmekin ((kaupungin korkeimmalta viranhaltijalta)), miten kaupunki on tähän varautunut?

Tuemme syksyn budjettineuvotteluissa esityksiä joissa määrärahoja päihdehoitoon lisätään. Päihdeongelmat eivät parane toivomalla vaan hoidolla.

[MP3, Kunnallispolitiikka & Kunnallispolitiikka]

Kirjoituksessa kuvataan kaupungin kasvavaa sosiaali- ja terveystarveluonnetta sen asukaskunnan ja päihteiden käytön laajenemisen myötä. Tämä esitetään koko sosiaali- ja terveydenhuollon järjestelmää horjuttavana uhkakuvana, jos ”päihdepalveluihin ja niiden saatavuuteen” ei lisätä tämänhetkistä enemmän resursseja. Me-muoto kuvastaa tiedon olevan kaupungissa yleisesti jaettu ja siitä on saavutettu konsensus, jolloin tilanteeseen puuttuminen nähdään kaupungin tehtävänä. Seuraava virke tarkoittaa kirjoituksen olevan kohdennettu erityisesti yksittäiselle päättäjälle. Alustus ”Kysymmekin” viittaa kirjoittajien sitoutuvan kysymyksen takana piilevään epäsuoraan argumenttiin siitä, että kaupungin, erityisesti sen korkeimman viranhaltijan, tulee ottaa vastuu päihdepalveluiden ja palvelujärjestelmän tulevaisuudesta. Lopuksi kirjoituksessa liittoudutaan laajempaan joukkoon, puolueen toimijoihin, ja annetaan fakta-

tietoa tämän joukon tulevaisuuden suunnitelmista väitettyjen puutteiden ratkaisemiseksi. Mielipidekirjoitus päättyy päihdepalvelujärjestelmän puutteisiin puuttumista oikeuttavaan argumenttiin siitä, että riippuvuudesta toipuminen tarvitsee abstraktiksi määrittyvän ”toivomisen” sijaan tuekseen konkreettisia toimenpiteitä, ”hoitoa”.

Päihdepalvelujärjestelmään tarvitaan muutosta

Aineistomme mielipidekirjoituksissa väitettiin myös, että päihdepalvelujärjestelmään tarvitaan yleisellä tasolla muutosta. Pääväitteet tässä yläkategoriassa ovat: 1) kunta tarvitsee uudenlaisen päihdehoitojärjestelmän, 2) kunnan nykyinen päihdehoitojärjestelmä ei toimi, 3) koko suomalaista huumehoitojärjestelmää on uudistettava ja 4) Suomessa on tarve ylläpitää ja kehittää laajasti eri kohderyhmiä tavoitettavia päihdepalveluita. Seuraavassa esitämme otteita kansanedustajan laatimasta kirjoituksesta, jossa väitetään, että 5) Suomessa tarvitaan ennaltaehkäisevää ja toimivaa päihdepalvelujärjestelmää:

Vaalikoneiden kysymyksiin vastatessa tuli otettua monen monta kertaa kantaa siihen, kuuluvatko viinit ruokakauppojen hyllyille vai ei. Kysymykset päihderiippuvaisten tai heidän omaistensa auttamisesta loistivat poissaolollaan.

Päihdeongelmat ja niiden ratkominen ei ole noussut vaaliteemojen keskinäisessä kilpa-ajossa mukaan kärkikahinoihin. Mielestäni on kyse niin tärkeästä monia suomalaisia koskettavasta asiasta sekä yhteiskunnallisesti mittavasta haasteesta, että siitä tulisi keskustella enemmän tänäkin keväänä.

[MP36, Kansanedustaja]

Väitettä ennalta ehkäisevän ja toimivan päihdepalvelujärjestelmän tarpeesta ei nosteta esiin heti kirjoituksen alussa, vaan

teksti lähtee liikkeelle yleisön vakuuttamisesta päihderiippuvaisien tarpeiden huomioimisesta ajankohtaisessa poliittisessa keskustelussa. Tätä teemaa koskevaa argumentointia oikeutetaan ja luottamusta sen esittäjää kohtaan vahvistetaan puolustelevalle retorikalla: kirjoittajan poliittinen asema ja kokemus vaalikoneiden täyttämisestä oikeuttavat näiden argumenttien esittämiseen. Aiheen merkittävyyttä korostetaan kahden näkökulman välisellä kontrastilla ja vastuullistamalla vaalikoneet laatinutta mediaa epäsuorasti siitä, ettei aiheesta ole keskusteltu. Vahvempien alkoholijuomien saatavuuden parantamiseen on haluttu poliitikkojen kannanottoja aktiivisesti, ei-numeerisin ääri-ilmaisuin kuvattuna ”monen monta kertaa”. Tuesta päihderiippuvaisille tai läheisille ei ole kuitenkaan kysytty lainkaan, mitä havainnollistetaan metaforalla kysymysten ”loistamisesta poissaolollaan”.

Argumentointia vahvistetaan toistolla hieman eri näkökulmasta, kuitenkin edelleen metaforia käyttäen ja poliittiseen puhujakategoriaan liittoutuen: kirjoittaja toteaa, ettei aihe ole pärjännyt ”vaaliteemojen keskinäisessä kilpa-ajossa”. Odotus aiheesta keskustelemisesta eduskuntavaaleissa viittaa kirjoittajan liittoutumiseen vallitsevaan käsitykseen siitä, että päihdepalvelujärjestelmässä tarvittavien muutosten edistäminen on kansanedustajien vastuulla. Aiheen relevanssia vakuutetaan ensin minämuotoisella sitoutumisella väitteeseen, toiseksi argumentoimalla asian olevan kansallisesti jaettu eli etäännyttä omista intresseistä ja kolmanneksi kuvaamalla pulman suurta mittakavaa. Kirjoituksessa siirrytään seuraavaksi päihderiippuvaisien auttamista ja palvelujärjestelmää koskeviin kysymyksiin:

Auttaminen on kovasta yrityksestä ja vahvasta tahdostakin huolimatta usein kovin vaikeaa. Ennaltaehkäisevien toimien lisäksi tarvitaan toimivaa tukijärjestelmää, jotta lipsuvien jalkojen alle saataisiin pitoa ja matka jatkuisi taas eteenpäin.

Inhimillisellä tasolla menetykset ovat valtavia, mutta myös päihdeongelmien hintalappu yhteiskunnalle on mittava.

Tarvitaan panostuksia niin sosiaalipuolelle kuin terveydenhuoltoon. Samoin nuorisotyössä lisäresursseille olisi varmasti käyttöä. Poliisiakaan ei saa unohtaa heidän rankassa työssään koittaa pitää laittomat päihteet poissa katumarkkinoilta.

[MP36, Kansanedustaja]

Kirjoituksessa viitataan ääri-ilmaisuin päihderiippuvuuden kompleksisuuteen ja siitä aiheutuvaan auttamisen vaikeuteen. Tätä käytetään pohjustuksena sen argumentoimiseksi, ettei varhainen puuttuminen yksin riitä, vaan toipuminen edellyttää ”toimivaa” palvelujärjestelmää. Argumentointia vahvistetaan jälleen metaforin vertaamalla päihderiippuvuutta ja siihen liittyvää retkahtamisriskiä ”lipsuviin jalkoihin”, minkä kuka tahansa meistä saattaisi kohdata. Lisäksi tukijärjestelmää kuvataan tahona, jonka ansiosta ”jalkojen alle saataisiin pitoa” ja ”matka” eli toipuminen voisi jatkua. Argumentointi päihdepalvelujärjestelmään edellytettyjen muutosten puolesta saa vahvistusta ensin ei-numeerisesta ääri-ilmaisusta päihderiippuvuuden ”valtavista” seurauksista ihmisille ja toiseksi yhdistelmästä ei-numeerista ääri-ilmaisua ja metaforaa, kun kirjoituksessa kuvataan kaikille suomalaisille lankeavia suuria taloudellisia kustannuksia eli ”mittavaa hintalappua”.

Kirjoituksessa esitetään konkreettisia ratkaisuja päihdepalvelujärjestelmän muuttamiseen listaamalla neljä eri tahoja – sosiaali-, terveys- ja nuorisopalvelut sekä poliisi – jotka tarvitsevat metaforin kuvaten lisää ”panostuksia” eli resursseja työnsä tekemiseen. Tämänkaltaisella argumentoinnilla viestitään, etteivät tähänastiset auttamisen edellytykset ole olleet riittäviä ja niitä tulee kohentaa monialaisesti. Tarvetta lisäresursseihin korostetaan argumentoimalla poliisin työn olevan ”rankkaa” ja

kuvaamalla työn yksityiskohtia. Lopuksi palataan näkemyksiin poliittisesti ajankohtaisista teemoista:

Nyt puhutaan tietysti paljon sotesta, maahanmuutosta, perhevapaiden uudistamisesta, mutta toivoisin tulevaisuuden päihdepolitiikan nostamista vahvemmin esille vaalikeskustelussa.

Seuraavan hallituksen tulisi laatia suuntaviivat hallinnonrajat ylittävälle päihteiden vastaiselle työlle, jotta hyvät ihmiset eivät eksyisi pahoille teille.

[MP36, Kansanedustaja]

Kirjoituksessa toistuu argumentointi sen puolesta, että ”tulevaisuuden päihdepolitiikasta” tulisi keskustella vaaleissa aiempaa enemmän, jotta päihdepalvelujärjestelmään tarvittavaa muutosta voitaisiin edistää. Muita vaaliteemoja mainittaessa argumentoinnissa hyödynnetään kolmen listaa ja sanavalintaa ”tietysti”. Sillä viitataan kirjoittajan oletukseen siitä, että nämä teemat ovat muille poliittisille toimijoille keskeisiä ja että kirjoituksen laatija on yhtä mieltä näiden teemojen tärkeydestä. Näin korostetaan, ettei päihdepalveluista tarvitse keskustella muiden teemojen kustannuksella, vaan niiden rinnalla. Suostutteleva ilmaisu ”toivoisin” viittaa kirjoittajan sitoutumiseen tähän toiveeseen, joka kohdennetaan oletettavasti tahoille, joille viesti jo aiemmin kohdennettiin, eli vaalikoneet laativalle medialle ja vaalien kanssaehdokkailla. Lopuksi vastuullistetaan uusia valtakunnallisia päättäjiä muutosten edistämisestä esittämällä metaforaa käyttäen näkemys tarpeesta ”laatia suuntaviivat”, työskentelyä ohjaavat suunnitelmat, jotta päihteitä käyttäviä ihmisiä kohtaavien palveluiden yhteistyölle olisi jatkossa toimivat puitteet. Tuleville kansanedustajille kohdistetun argumentoinnin vakuuttavuutta lisää kirjoittajan asema nykyisenä kansanedustajana. Viimeisenä vakuuttamisen keinona käytetään riippuvuu-

den ja yksilön toisistaan erottavia metaforia, kun kirjoituksessa kuvataan ”pahojen teiden” eli päihderiippuvuuteen liittyvien negatiivisten asioiden takana olevan ”hyviä ihmisiä”. Tämän voi tulkita näkemykseksi jokaisen ihmisen oikeudesta saada apua riippuvuuteensa teoistaan huolimatta.

Päihteitä käyttävät ihmiset tarvitsevat tukea, eivät rangaistuksia

Tämän yläkategorian kirjoituksissa olennaisin viesti on, että huumeita käyttäville ihmisille tulee tarjota tukea rangaistusten sijaan. Analysoimme seuraavaksi tarkemmin professorin laatimaa mielipidekirjoitusta, jossa keskeisin väite muotoillaan tarpeeksi ”päivittää” huume politiikka vastaamaan 2020-luvun tilannetta”.

Ennen aineisto-otteita on syytä kuvata niitä moninaisia tapoja, joilla kirjoituksen pääväitettä alussa taustoitetaan. Tämä tapahtuu numeerisella ja ei-numeerisellä määrällistämällä, kuten viittaamalla strategioiden ja lakien voimaantulon vuosilukuihin sekä lisääntyneen huumeiden käytön, kokeilujen ja huume myrkytyskuolemien lukumääriin. Argumentteja esitetään myös huume kulttuurin ja -kaupan muutoksista eri vuosikymmenillä sekä yksityiskohdista huumeiden käytön riskeistä. Lisäksi todetaan, että yli puolet tietyllä vuosikymmenellä syntyneistä aikuisista ei rankaisisi huumeiden käytöstä. Pääväitteestä siis etäännyttään puolustavaan retoriikkaan nojaavalla tosiasia-puheella eli asiantuntijoiden tutkimustiedolla huumeiden käytön historiasta ja nykytilanteesta. Ensimmäinen aineisto-ote on poimittu kohdasta, jossa kirjoituksen fokus siirtyy huumeita käyttävien ihmisten ”nykyjärjestelmään”:

Nykyjärjestelmässä huumeongelmia piilotellaan ja avun hake-
mista viivytellään. Hoitoon on jonoja, eikä hoitoa ole aina tar-
jolla. Huumeongelmia leimaa vahva stigma, ja palveluissa on

syrrjintää. Satunnaisesta käytöstä saattaa päätyä poliisin rekistereihin, ja siitä voi olla haittaa koulutus- ja työuralla.

Kannabista on miltei mahdoton saada lääkkeeksi virallista tietä, vaikka kyse olisi vakavista sairauksista ja potilas kokisi hyötyvänsä tällaisesta lääkityksestä. Samaan aikaan opioidilääkkeitä ja bentsodiatsepiineja valuu väärinkäyttäjille.

Nykyisen lainsäädännön takia kaikkia huumekuolemien ehkäisykeinoja ei voida käyttää. Esimerkiksi käyttöhuoneiden – tilojen, joissa huumeita voitaisiin käyttää valvotuissa oloissa – perustaminen on mahdotonta.

[MP22, Professori]

Nykyjärjestelmän puutteita koskevan argumentoinnin vakuuttavuutta lisätään listaamalla kriminalisoinnin aiheuttamia haittoja palvelujärjestelmän avuntarpeessa oleville ihmisille: ”huumeongelmien piilottelu”, ”avun hakemisen viivyttely”, ”jonot” päihdehoitoon, ”hoidon” puute, ”vahva stigma” ja palvelujärjestelmässä kohdattava ”syrrjintä”. Haittojen nähdään ulottuvan laajasti eri elämäntilanteisiin, opiskeleviin ja työelämässä oleviin, jos satunnaiskokeilut päätyvät viranomaisten tietoon. Listaa jatketaan käyttämällä ääri-ilmaisuja laillisen lääkekannabiksen saamisen vaikeudesta, vaikka lääkkeestä olisi saatu positiivisia kokemuksia ”vakavien sairauksien” hoidossa. Keskustelua kriminalisoinnin aiheuttamista negatiivisista seurauksista jatketaan metaforalla huumeriippuvuuden hoidossa käytettävien lääkkeiden siirtymisestä katukauppaan, niiden ”valumisesta väärinkäyttäjille”, joille niitä ei ole määrätty. Poliittisten säädösten väitetään olevan syy siihen, ettei huumeiden aiheuttamien kuolemien välttämiseen ole ollut riittävästi mahdollisuuksia. Konkreettisenä yksityiskohtana esitetään nykylain tuomat esteet ”valvotun” käytön turvaavien ”käyttöhuoneiden” avaamiselle. Väitettä siitä, että huumeita käyttävät ihmiset tarvitsevat

tukea rangaistusten sijaan, pohjustetaan kirjoituksessa myöhemmin lisää taustoittamalla huumeekysymysten historiaa:

Huumeet määriteltiin 1970-luvulla järjestys- ja turvallisuusongelmaksi, ja kansanterveyden näkökulmaa vahvistettiin 1990-luvulla. Nyt tilanne on monimutkaisempi. Huumeiden käytön haitat ovat selvä kansanterveysongelma, huumerikollisuus järjestysongelma ja huumaantuneena ajaminen turvallisuusongelma.

Kyse on myös yhä suuremman joukon perus- ja ihmisoikeuksista: saako huumeita käyttävä ihminen hoitoa tarpeen mukaan, onko palvelu syrjimätöntä, toteutuuko yhdenvertaisuus, miten turvataan oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen?

Toimenpiteet huumeiden käyttäjiä ja huumemarkkinoita kohtaan olisi hyvä eriyttää. Sosiaali- ja terveyspalvelujen pitäisi ottaa vastuu huumeiden käyttäjistä, rikoslain mukaiset toimet tulisi keskittää huumemarkkinoiden valvontaan.

Huumeiden käyttö ei enää ole suppean alakulttuurin erillis-kysymys. Sen hoitaminen tai hoitamatta jättäminen vaikuttaa laajasti koko yhteiskuntaan ja sen hyvinvointiin.

[MP22, Professori]

Aineisto-otteessa toistetaan kirjoituksen alussa esitetty kuvaus huumetilanteen kehityskaaresta. Ilmiö uudelleenkontekstoidaan kategorisoimalla se tietyssä ajassa rakennetuiksi terveydellisiksi ja sosiaalisiksi ongelmiksi (ks. Pösö tässä teoksessa). Ajankohtaisuutta vahvistetaan kuvaamalla nykytilannetta kompleksiseksi ja määrittelemällä huumeet tilannekohtaisesti ongelmalliseksi kansanterveydelle, järjestykselle tai turvallisuudelle. Listauksen edessä sana ”selvä” kertoo argumentoinnin kyseenalaistamattomuudesta. Vakuuttavuutta lisäämään listaamalla

useita, aiempaa laajemman joukon ”perus- ja ihmisoikeuksien” toteutumista kyseenalaistavia retorisia kysymyksiä. Kirjoituksessa esitetään konkreettinen ratkaisuehdotus eli suora näkemys oikeanlaisesta vastuunjaosta: ihmisten ja riippuvuuksien hoitamisen tulisi kuulua sosiaali- ja terveystaloukselle, huumekaupan ”valvonnan” poliisille. Yleisölle annetaan valittavaksi yksi vaihtoehto toisilleen vastakkaisista tilanteista, ”hoitaminen” tai ”hoitamatta jättäminen”, joista ensimmäinen viittaa suomalaisille aiheutuviin positiivisiin ja jälkimmäinen negatiivisiin seurauksiin.

Huumepolitiikkaa ja palvelujärjestelmää koskevissa mielipidekirjoituksissa esiintyi myös hyökkäävää retoriikkaa. Yhdessä kirjoituksessa yksityishenkilö liittoutuu erään aiheesta aiemmin kirjoittaneen henkilön kanssa kahteen näkemykseen: huumeiden käytön vähäisyyteen Suomessa sekä ”huumekuolemien” ja tartuntatautien ehkäisyn merkityksellisyteen. Tämän jälkeen argumentoinnissa keskitytään huumeiden kriminalisointia koskeviin vastaväitteisiin:

En allekirjoita johtopäätöstä, että Suomessa tehtäisiin runsaiden yliannostuskuolemien vuoksi vääränlaista huumeiden vastaista politiikkaa. Jos Portugalista halutaan jotakin oppia, niin se olisi terveyden- ja sairaanhoidon parempi ongelmakäyttäjien saavutettavuus. Kannabiksen dekriminisaatio ei tässä auta, päinvastoin lisää ongelmia. Onhan tähänastinen suomalainen toimintamalli jo osoittanut vahvuutensa. Siihen kuuluvat hyvä koulujärjestelmä, terveydenhoito, päihdelainsäädäntö ja syrjäytymisen ennalta ehkäiseminen.

[MP28, Yksityishenkilö]

Erimielisyys aiemman kirjoittajan väitteeseen ilmaistaan suoralla palautteella minä-muodossa eli sitoudutaan väitteeseen siitä, että Suomen ”huumeiden vastainen politiikka” on oikea

ratkaisu. ”Portugalilla” viitataan ”kannabiksen dekriminalisat-
tioon” eli rangaistavuudesta luopumiseen. Vaikka kirjoituk-
sessa osoitetaan tätä vastustava näkemys, siinä ollaan valmiita
”oppimaan” kyseiseltä valtiolta terveyspalveluihin satsaamalla,
jotta huumeita käyttäviä ihmisiä voitaisiin tavoittaa parem-
min – kuitenkin säilyttämällä kannabiksen rangaistavuus.
Argumenttiin on sisäänrakennettu oletus siitä, että huumeita
käyttävillä ihmisillä kohdennetussa palvelujärjestelmässä olisi
parantamisen varaa. Kriminalisointia vastustavaa argumen-
tia heikennetään liittämällä siihen negatiivisia merkityksiä, ja
omaa väitettä vastaavasti vahvistetaan esittämällä siitä positiiv-
isia puolia. Näkemystä vahvistetaan ensin suoralla argumen-
tilla, ”ei se ((dekriminalisointi)) tässä auta”, ja uhkakuvalla
toivotulle lopputulokselle vastakkaisesta, haittoja lisäävästä
tuloksesta. Toiseksi vakuuttavuutta haetaan neutraalilla tosi-
asiapuheella listaamalla yksityiskohtia Suomen järjestelmän
todistetuista hyvistä puolista eli huumeita käyttävien ihmis-
ten tarpeiden monialaisesta huomioinnista lakipykälissä, kou-
luissa, terveydenhuollossa ja ”syrjäytymisen ennalta ehkäise-
misessä”.

Tietynlaiselle hoito- tai palvelumuodolle on lisää tarvetta

Monissa kirjoituksissa argumentoidaan tietynlaiselle hoito- tai
palvelumuodolle olevan lisää tarvetta. Tähän näkemykseen liit-
tyy seuraavanlaisia pääväitteitä: 1) tarvitaan lisää tietoa, koke-
muksia ja keskustelua siitä, että päihteistä voi päästä eroon py-
syvästi, 2) raitistuminen edellyttää vertaistukea ja 3) Suomessa
tarvitaan uudenlaisia haittoja vähentäviä palveluita. Seuraavaksi
analysoimassamme mielipidekirjoituksessa päihdepalveluiden
käyttäjät väittää, osin hyökkäävän retoriikan keinoin, että 4) kor-
vaushoito on monelle toimivin hoitomuoto:

Viime aikoina mediassa on ollut paljon keskustelua ((kaupungin)) huumehoidosta, osin negatiiviseenkin sävyyn. Haluan osallistua keskusteluun kertomalla oman kokemukseni päihdeongelmasta toipumisesta ja ((kaupungin)) palvelujärjestelmästä. Käytin erilaisia huumeasaineita 17 vuoden ajan, kunnes lopetin kolme vuotta sitten.

Olen ollut yhteensä 10 vuotta korvaushoidossa. Tällä hetkellä saan korvaushoitolääkkeen terveyskeskuksesta. Ensimmäisen kerran olin laitostuntoutuksessa 18-vuotiaana. Yhteensä hoitokertoja on kertynyt 12. Joka kerta hoitoon lähtiessäni uskoin olevani valmis lopettamaan, mutta palasin käyttämään kerta toisensa jälkeen.

Laitostuntoutuksessa on hyvät puolensa, kun ihmisellä on todella vahva motivaatio kuntoutumiseen. Tällöin laitosjakson pitäisi olla pidempi kuin parin viikon katkaisuhoido. Pitkään hoitojakso ei takaa kuivilla pysymistä.

[MP10, Päihdepalveluiden käyttäjä]

Opioidikorvaushoidon tarpeellisuutta osoittava argumentaatio pohjautuu kirjoittajan omiin kokemuksiin päihdepalveluista. Tekstissä haastetaan kriittistä keskustelua kaupungin ”huumehoidosta” ja otetaan aluksi hyökkäävän retoriikan kohteeksi aiheesta aiemmin keskustelleet henkilöt. Tämän jälkeen kirjoittaja käyttää puolustavaa retoriikkaa ja tuo esiin oman kokemuksensa, mikä vahvistaa hänen asemaansa väitteiden esittäjänä. Lisäksi argumentoinnissa nojataan yksityiskohtiin, esimerkiksi tosiasiapuheeseen perustuvaan numeeriseen määrällistämiseen. Kirjoituksessa myös korostetaan kirjoittajan omaa pitkäaikaista kokemusta monista keskusteltavalle aiheelle relevanteista asioista: huumeiden käytöstä, päihitteettömyydestä, korvaushoidosta sekä muiden hoitomuotojen toistuvasta epäonnistumisesta nuoresta iästä lähtien. Kun kirjoituksessa kerrotaan

hoidosta putoamisista ei-numeerista ilmaisua käyttäen, yleisö vakuutetaan siitä, että hyvästä motivaatiosta huolimatta retkahuttamiseen johtaneita yrityksiä laitoshoidossa on takana suuri määrä. Kirjoittaja osoittaa, että hänellä on vahvaa kokemustietoa asiasta ja että hän on oikeutettu väitteiden esittämiseen.

Argumentointi perustuu myös vasta-argumentilta suojautumiseen, kun laitoshoidon positiivisia piirteitä esitetään yleisenä, kirjoittajasta etäännytettyinä kuvauksena ennen siihen kohdistuvaa kritiikkiä. Positiivisia seikkoja tuodaan esiin kuitenkin sillä varauksella, että tiettyjen, ääri-ilmaisuin kuvailtujen ehtojen tulee täytyä. Lopuksi laitoshoidon puutteista esitetään kritiikkiä metaforin ja ei-numeerisesti määrällistämällä: ”pitkään” kuntoutusjakso ei ole tae raitistumisesta, ”kuivilla pysymisestä”. Kirjoituksessa jatkuu henkilökohtainen, kirjoittajan väitteisiin sitova argumentointitapa:

Korvaushoitoa on kritisoitu paljon, mutta minulle se on ollut pelastus. Korvaushoitoa ei tule tarjota nuorille tai ensisijaisena vaihtoehtona. Se voi kuitenkin parhaimmillaan tarjota tasapainoisen elämän. Toivon kritisoijien ymmärtävän, että monen kohdalla korvaushoito on toimivin tai ainoa realistinen vaihtoehto.

Tavoitteenani on lopettaa korvaushoito joskus. Injektiona annettava korvaushoitolääkitys estää lääkkeiden väärinkäytön ja myynnin. Onnistuneeseen korvaushoitoon on liittynyt kohdallani keskustelutuki, jota olen saanut terveysasemalla. Olen saanut uskoa tulevaisuuteen ja vanhemmuuden lisäksi uskon löytäväni oman alani ja paikkani myös työelämässä.

[MP10, Päihdepalveluiden käyttäjä]

Aineisto-otteessa käytetään ei-numeerisesti määrällistäviä ääri-ilmaisuja. Argumentoinnin tueksi luodaan kontrasti korvaus-

hoitoa ”paljon” kritisoineiden ja kirjoittajan elämänlaadun kannalta hyvin merkityksellisen kokemuksen, ”pelastuksen” välillä. Tällä oikeutetaan kirjoittajan positio väitteiden esittäjänä. Vasta-argumenteilta suojaudutaan ehdottomin näkemyksin siitä, ettei korvaushoito ole hyvä vaihtoehto tietyille ikäryhmälle tai ensi kertaa päihdehoitoon hakeutuville. Vastapainoksi tarjotaan näkemys siitä, että korvaushoito voi myös palvella tarkoitustaan ja tarjota ”tasapainoisen elämän”. Vakuuttavuutta lisäävät ääri-ilmaisut siitä, että kyseinen hoitomuoto on monille ”toimivin”, ei-numeerisesti ilmaistuna jopa ”ainoa” mahdollisuus. Vaihtoehtomuuspuhe kuvastaa sitä, ettei kaikille ole tarjolla muita toipumista tukevia palveluita. Maininnat kirjoittajan omasta ”tavoitteesta lopettaa korvaushoito joskus” sekä kokemuksista katukaupan estävästä injektio lääkkeestä ja hoidon keskeisestä elementistä, ”keskustelutuesta”, voi tulkita epäsuoraksi vasta-argumenteilta suojautumiseksi, sillä julkisessa keskustelussa korvaushoidon kritiikki kohdistuu usein näihin asioihin. Lopussa omat kokemukset sidotaan edelleen väitteisiin, millä vakuutetaan yleisö korvaushoidon myötä rakennetuilla tulevaisuuden suunnitelmilla ja toiveilla, jotka täyttävät kulttuurisen odotuksen aktiivisesta, ”työelämässä” olevasta aikuiskansalaisesta (ks. Juhila ym. 2017; Holmberg tässä teoksessa; Raitakari ym. tässä teoksessa).

Asenteet ja arvot päihdepalveluiden järjestämisen taustalla ovat epäsovivat

Muutamissa aineistomme mielipidekirjoituksissa argumentoidaan, että asenteet ja arvot päihdepalveluiden järjestämisen taustalla ovat epäsovivat. Tähän pohjautuu kolme pääväitettä: 1) päihdepalveluita ei pitäisi kilpailuttaa, 2) tehokkaaksi osoitettujen päihdehoitojen vastustaminen ei ole inhimillisesti tai taloudellisesti järkevää ja 3) Suomen tai paikallisen päihdehoi-

don kehittäminen on kiinni oikeasta tahtotilasta. Tässä aluvussa tarkastelemme jälkimmäisen pääväitteen puolesta argumentointia päihdetyöntekijäksi ja päihdealan asiantuntijaksi itsensä kategorisoivan henkilön laatimasta mielipidekirjoituksesta. Viittaus saman sanomalehden julkaisemaan artikkeliin erään kunnan ”kasvavasta huumeongelmasta” viritti valtakunnallista keskustelua:

Samaan aikaan opiaattiriippuvaisille tarkoitettu korvaushoito on nostettu Suomessa huumeongelmaisten ensisijaiseksi hoitomuodoksi. Yhtälö ihmetyttää minua. Korvaushoidon kasvun seurauksena valtaosa huumeriippuvaisista ohjataan hoito-ohjelmaan, joka ei sovellu heille.

Olen työskennellyt päihdehoidossa noin 20 vuotta ja nähnyt päihdehoidon radikaalin muutoksen. Korvaushoidon kasvava asema huumehoidossa on näyttänyt vuosien kuluessa ilmeiset haittapuolensa. Missä on vika, jos asiakas on ollut monta vuotta korvaushoidossa ja saanut apua huumeongelmaansa mutta käyttää silti samalla suonensisäisiä huumeita? Mitä jos asiakas olisi ohjattu katkaisuhuutoon ja sieltä lääkkeettömään päihdekuntoutukseen? Millaisia vaikutuksia asiakkaan elämään olisi voitu saada muutamassa kuukaudessa? Fyysinen ja psyykinen kuntoutuminen päihteiden vaikutuksista olisi voinut tapahtua nopeasti.

[MP25, Päihdetyöntekijä, päihdealan asiantuntija]

Väitettä päihdehoidon kehittämisessä tällä hetkellä vallitsevasta oikeanlaisen tahtotilan puutteesta pohjustetaan näkemyksillä siitä, että nykyjärjestelmän kehittämisessä keskitytään liikaa ”korvaushoidon” ”ensisijaisuuteen”. Asia esitetään ei-numeerisesti vaihtoehdottomana, esittäjästä etäännytettyinä tosiasiana. Ilmaisussa ”yhtälö ihmetyttää minua” väitteen lähestyttävyyttä lisätään matemaattisella metaforalla ja esittäjään sidotulla, ne-

gatiivista hämmästystä kuvaavalla tunnetilalla. Tämän voi tulkita hyökkäävänä retoriikkana eli kritiikkinä tahoille, jotka ovat ”nostaneet” korvaushoidon väitettyyn vallitsevaan asemaan. Argumentointia vahvistetaan toteamalla, että huumeista riippuvaisia ihmisiä ohjataan epätarkoituksenmukaisiin palveluihin. Heidät kuvataan päihdepalvelujärjestelmän passiivisina objekteina, jotka eivät voi vaikuttaa tarjottuihin hoitomuotoihin. Esittäjä sidotaan väitteisiin korostamalla numeerisesti ja ääri-ilmaisuin hänen kokemustietoaan, pitkää työuraansa ja sen aikana havaittua ”radikaalia muutosta” ja korvaushoidon valta-asemasta seuranneita ”ilmeisiä haittapuolia”.

Yleisöä vakuutetaan listauksella retorisisista kysymyksistä, joissa korvaushoitoa kritisoidaan huumeiden pistokäytön sallimisesta ja rakennetaan kuvaa muiden hoitomuotojen kenties sallimista vaihtoehtoisista elämänkuluista. Ei-numeerisella argumentoinnilla kuvataan mahdollisia lyhyessä ajassa tapahtuneita positiivisia kokonaisvaltaisia muutoksia asiakkaiden hyvinvoinnissa. Argumentointia ”lääkkeettömän” tuen ”unohtumisesta huumehoidossa” edistetään kyseenalaistamattomilla faktoilla ”kemiallisesta riippuvuudesta” ja erittelemällä ”lääkkeettömän” päihdehoidon tavoitteita suhteessa tähän faktaan. Myöhemmin päihdepalvelujärjestelmän nykyisiä arvoja kyseenalaistava ja kunnianhimoa peräänkuuluttava argumentointi painottuu kirjoittajan omaamaan kokemustietoon:

Olen vuosien varrella nähnyt lukuisten vakavassa huumeekier-teessä olleiden ihmisten muuttavan täydellisesti elämänsä suunnan. Lapsuudesta asti huumeita käyttänyt nuorimies lukee itsensä ylioppilaaksi ja valmistuu yliopistosta. Vuosikausia huumeita käyttänyt, pitkään korvaushoidossa ollut mies vieroittautuu, aloittaa aktiivisen itsehoidon, opiskelee ammattiin ja on nyt työnantajansa luotettavin alainen.

Mihin on kadonnut kunnianhimo päihdehoidosta? Kuinka monen ihmisen potentiaalin saisimme yhteiskunnan käyttöön, kun heihin panostettaisiin muutama kuukausi laadukasta päihdehoitoa toteuttavassa yksikössä?

[MP25, Päihdetyöntekijä, päihdealan asiantuntija]

Kokemustietoa käytetään argumentoinnin tukena esittämällä se kirjoittajan näköhavaintoina ja todellisiin tarinoihin perustuvina kertomuksina, joissa tuodaan seikkaperäisesti esiin yksityiskohtia ”lääkkeettömän” hoidon tuloksista aidoissa elämäntilanteissa. Tarinan vakuuttavuutta korostaa metafora ja ääri-ilmaisuuksien monien ihmisten kokemasta ”vakavasta huumekierteestä”, vaikeasta elämäntilanteesta vailla ulospääsyä. Tarinan keskiössä oleva henkilö kuvataan aktiivisena toimijana, joka suorittaa sekä toisen asteen tutkinnon että ylemmän korkeakoulututkinnon huolimatta alaikäisenä alkaneesta huumehistoriastaan. Toisessa kertomuksessa argumentoinnin vakuuttavuutta lisätään numeerisella ääri-ilmaisulla raitistumista edeltäneistä ”vuosikausien” huumeiden käytöstä ja ”pitkästä” korvaushoitojaksosta. Samalla muodostetaan kontrasti onnistuneen ”aktiivisen itsehoidon” ja edelliseen nähden epäonnistuneen ”korvaushoidon” välille. Henkilöstä rakennetaan raitistumisen myötä aktiivinen kansalainen, opiskelija ja ”luotettava” työntekijä. Päihdehoitojärjestelmästä vastaavia tahoja vastuullistetaan epäsuorasti kysymyksellä hoidon takana piilevistä passiivisista asenteista ja ”kadonneesta kunnianhimosta”. ”Kunnianhimo” viittaa oletettavasti raittiuteen tähtääviin palveluihin, jollaista korvaushoidon ei nähdä edustavan. Kirjoitus päätetään ei-numeerisesti esitettyyn pohdintaan siitä, että yhteiskunnalle hyödyllistä ”potentiaalia” jää käyttämättä, mikäli yhteiskunta ei tue huumeista riippuvaisia ihmisiä pienellä taloudellisella satsauksella eli ”muutamalla kuukaudella” raittiuteen tähtäävää, ”laadukasta päihdehoitoa”.

Päihdepalveluiden laadussa ilmenee puutteita

Pienimmässä osassa aineistomme mielipidekirjoituksista esitetään argumentteja puutteista päihdepalveluiden laadussa. Argumenttien mukaan: 1) kohtelu päihdepalveluissa on huonoa ja asiointia ja 2) päihderiippuvuuteen pitää jaksaa hakea sitkeästi apua huonosta kohtelusta huolimatta. Analysoimme tarkemmin päihdepalveluiden johtajan laatimaa kirjoitusta, jossa väitetään, että 3) kaupungin tulee parantaa päihdepalveluidensa valvontaa. Väitettä puolustetaan liittoutumalla aiempiin kirjoituksiin korvaushoidon ”vahvasta kritiikistä” tietyssä kaupungissa:

Realiteettina on hyväksyttävä, että korvaushoito on välttämättöntä ja sitä pitää toteuttaa asiallisesti. Onko valvonta ((kaupungin)) toimesta pettänyt pahasti vai eikö ole osattu ostaa oikeata tuotetta?

Ensinnäkin korvaushoitoon pääsyn kriteerit ovat aina lääketieteelliset, joten myös valvonta lääkinnällisten hoitojen toteutuksen osalta vaatii lääketieteen osaamista kaupungin toimesta.

[MP2, Päihdepalveluiden tai -yhdistysten johtaja]

Kirjoittajan puhujakategoriaa ei erikseen korosteta tekstissä, mutta allekirjoituksesta ilmenevä päihdepalveluiden johtajan positio oikeuttaa esittämään väitteitä palveluiden laadussa ilmenevistä puutteista. Yleisöä vakuutetaan kirjoittajasta etäännytettyllä vaihtoehdottomalla tosiasiapuheella eli ääri-ilmaisuin esitetyllä näkemyksellä ”korvaushoidon” ”välttämättömyydestä” järjestelmässä, eikä sitä siten voida jättää tarjoamatta. Tämän argumentin takana voidaan olettaa olevan yhteiskunnallisessa keskustelussa ajoittain esiin nostettu kysymys korvaushoidon tarpeellisuudesta. Ehdoksi korvaushoidon toteut-

tamiselle asetetaankin ”asiallinen” toteuttaminen, mitä käytetään pohjustuksena tulevaan kritiikkiin. Kritiikin kohteena olevan kaupungin edustajille tarjotaan kaksi epäsuoraa kysymysmuotoista väitettä, joista heidän odotetaan allekirjoittavan toisen. Ensimmäinen kysymys mahdollisesta ”valvonnan” pettämisestä viittaa siihen, ettei hoitoa olisi toteutettu väitteen esittäjän mielestä ”asiallisesti”. Jälkimmäisessä pohditaan, onko hoidon heikko laatu seurausta palveluiden kilpailuttamisesta seuranneesta virheestä eli väärän ”tuotteen” ”ostamisesta”. Argumentoinnissa hyödynnetään neutraaleja tosiasioita ja faktatietoa hoidon ”lääketieteeseen” perustuvista ”kriteereistä”. Tällöin myös kaupungin vastuulla olevan ”valvonnan” tulisi kuulua kyseistä tieteenalaa ymmärtäville henkilöille. Kirjoitus jatkuu vetoamalla lääketieteen ammatillisiin laadun valvonnan tarpeellisuudesta:

En ole koskaan kuullut yhdenkään päihde- ja mielenterveyspalveluiden ylilääkärin tai yleensä lääkärin ottaneen asiaan kantaa. Miksi? Onko valvonta tältä osin ulkoistettu vai valvotaanko sitä sosiaalityön keinoin?

Hoitoon pitäisi hyvin toteutettuna kuulua myös mahdollisuus ”purkuun” ja asiallisiin sosiaalipsykologisiin tukitoimiin. Jos näin ei ole niin, miksei lääkkeitä jaeta vain terveyskeskuksien ovelta?

[MP2, Päihdepalveluiden tai -yhdistysten johtaja]

Numeerisella ääri-ilmaisulla ”koskaan” korostetaan, etteivät ”valvonnasta” oletetusti vastuussa olevan ammattiryhmän edustajat ole odotetusta poiketen osallistuneet lainkaan keskusteluun. Hyökkäävä retoriikka kohdistuu kritiikkiin heidän hiljaisuudestaan. Perusteluita ”valvonnan” puutteelle vaaditaan ensin yleisellä kysymyksellä ja sen jälkeen tarjoamalla kritiikin

kohteelle jälleen kaksi vastausvaihtoehtoa eli valvonnan ”ulkoistamisen” tai siirtymisen toiselle ammattiryhmälle. Taus-talla toistuu näkemys valvontavastuun kuulumisesta asiakkai-den tilanteita tuntevalle ammattiryhmälle. Argumentoinnissa tuodaan esiin yksityiskohtia onnistuneen hoidon elementeistä, kuten oikeudesta ”purkaa” eli lopettaa lääkitys lääkärin kanssa tehdyn suunnitelman mukaan sekä ”sosiaalipsykologisista tukikäynneistä”, jolla viitataan oletettavasti vuorovaikutusperus-taiseen psykososiaaliseen tukeen. Näiden toteutuminen ky-seenalaistetaan, mutta ”jos”-sana tarjoaa mielipidekirjoituksen kohteelle mahdollisuuden vasta-argumentin esittämiseen. Tä-hän liitetään ironiseksi tulkittava argumentti kysymysmuodossa hoidon muuttamisesta ”lääkkeiden jakamiseksi vain terveys-keskuksen ovelta” eli sellaiseksi, ettei tukikäynnteihin olisi edes lähtökohtaista mahdollisuutta. Tarkoitus lienee kyseenalaistaa, onko hoidon toteutustavoilla sen laatua valvovien tahojen puut-tuessa käytännössä väliä.

Tämän jälkeen argumentointi pohjautuu sen toistamiseen, kuinka tärkeää ”korvaushoidon” hoitaminen ”asiallisesti” on. Argumentin tueksi ja asiallisen hoidon saavuttamiseksi lista-taan monenlaisia ratkaisuvaihtoehtoja viittaamalla erinäisiin hallinnollisiin ja käytännöllisiin ehdotuksiin paikallisessa päihdepalvelujärjestelmässä. Kirjoituksen päätteeksi väittei-den kohde tarkentuu, kun vastuu laadun valvonnan paranta-misesta ja asian edistämisestä, ”homman hanksaan ottami-sesta”, siirretään metaforaa käyttäen kaupungin poliittiselle päättäjär ryhmälle:

((Kaupungin nimi)) valtuusto, ottakaa tämä homma hanksaan syksyn talousarviokokouksessa.

[MP2, Päihdepalveluiden tai -yhdistysten johtaja]

Johtopäätöksiä mielipidekirjoituksissa käytetystä retoriikasta

Tässä luvussa tarkastelimme suomalaisten sanomalehtien mielipidekirjoituksista sitä, millaisia väitteitä suomalaisen päihdepalvelujärjestelmän puutteista esitetään, miten väitteiden puolesta argumentoidaan, millaisista positioista käsin argumentteja esitetään ja kenelle ne kohdennetaan.

Tutkimuksemme osoittaa, että julkista keskustelua päihdepalvelujärjestelmän puutteista käydään monenlaisista positioista ja käyttämällä argumentoinnin tukena laajaa kirjoa retorisia keinoja. Argumentoinnille haettiin aineistossamme usein taustatukea asiantuntijatiedosta, kuten tutkimuksesta, lainsäädännöstä ja yleisesti faktoina pidetyistä näkemyksistä. Lisäksi jalansijaa sai kokemustieto, jonka välittämisessä kuuluivat erityisesti päihdepalveluiden johtajien ja työntekijöiden mutta josakin määrin myös palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä äänet. Myös “tavallisen kansalaisen” laatimia kirjoituksia, joissa ei liittouduttu tiettyyn puhujakategoriaan, esiintyi jonkin verran.

Kokemustieto sidottiin vahvasti kirjoituksen laatijaan. Tutkimustiedon pohjalta puolestaan argumentoitiin laajasti eri kirjoituksissa, eikä se ollut vain tutkijoiden keino korostaa esittämiensä väitteiden relevanssia. Onkin kiinnostavaa, että tutkijoiden osuus kirjoitusten laatijoista on pieni. Kyse voi olla yhtäältä siitä, että tutkijat käyttävät julkiseen keskusteluun muita sosiaalisen median kanavia, tai toisaalta siitä, etteivät odotukset globaalisti relevantin tutkimustiedon tuottamisesta suoraan ohjaa osallistumaan keskusteluihin tämänkaltaisista paikallisista tai valtakunnallisista asioista sanomalehtien mielipidepalstoilla.

Suomalaisen päihdepalvelujärjestelmän puutteista käytävän keskustelun aktiivisuus vaihtelee alueellisesti. Paikallisesti julkinen keskustelu aiheesta on kuitenkin varsin aktiivista. Näissä

keskusteluissa esitetyt näkemykset ovat valtaosin linjassa suomalaisia päihdepalveluita koskevien tutkimusten kanssa (esim. Virokannas 2017; Pehkonen ym. 2019; Kuusisto & Ranta 2020; Stenius & Storbjörk 2020). Tästä näkökulmasta myös meidän päihdetutkijoiden olisi tärkeää osallistua mielipidekirjoitusten julkiseen keskusteluun muiden osapuolten ja muun median rinnalla.

Marginalisaation kannalta on olennaista pohtia, kuinka vahvan ja uskottavan aseman päihteistä riippuvaiset ihmiset saavat heidän palveluistaan julkisesti keskusteltaessa (ks. Jokinen 2016b, 347). He saavuttivat kirjoituksissa uskottavuutta perustamalla argumenttinsa henkilökohtaiseen kokemustietoonsa ja tuomalla esiin tärkeitä havaintoja itse kokemistaan puutteista palvelujärjestelmässä. Pulmana oli kuitenkin tällaisten osallistujien niukka lukumäärä, sillä ainoastaan yksi ihminen kuvasi ajankohtaisia kokemuksiaan ja muiden kokemukset olivat jo takana päin.

Analyysimme vahvistaa käsitystä siitä, että laajan ihmisjoukon liittoutuminen kulttuurisesti marginaaliin asetettujen ihmisten puolelle näiden oikeuksien edistämiseksi on tärkeää. Samalla nousee kuitenkin esiin kriittinen kysymys siitä, missä määrin mielipidekirjoituksissa esitetyt väitteet päihdepalveluiden puutteista edustavat palveluiden tarpeessa olevien ihmisten omia näkemyksiä. Jos päihteistä riippuvaisilla olisi mahdollisuus osallistua aktiivisemmin yhteiskunnalliseen keskusteluun, nostaisivatko he päihdepalvelujärjestelmästä esiin samoja puutteita kuin mielipidekirjoitusten keskusteluun osallistuneet, heidän puolelleen asettuneet ihmiset? Yhteiskunnallisten toimijoiden, kuten eri tasoilla toimivien päättäjien, tutkijoiden ja päihdepalveluiden tarjoajien, onkin olennaista uudelleenrakentaa kulttuurisia käsityksiä siitä, kenen puhe on missäkin ajassa ja paikassa uskottavaa ja tärkeää; toisin sanoen edistää päihteitä

käyttävien ihmisten mahdollisuuksia “uskottavan puheen statukseen” (emt. 347) tukemalla heitä tuomaan esiin kokemuksiaan palvelujärjestelmästä. Lisäksi tulee välttää sitä, etteivät muiden esittämät väitteet rakennu päihteistä riippuvaisia ihmisiä toiseuttavien, entistä vahvemmin yhteiskunnan marginaaliin asettavien oletusten varaan (ks. Juhila 2004).

Diskursiivinen analyysi ei osoita yksiselitteisiä faktoja päihdepalvelujärjestelmän puutteista. Se todentaa kuitenkin eri asemissa toimivien ihmisten jakavan yhteisen ajatuksen siitä, että päihdepalvelujärjestelmän puutteiden seuraukset koskettavat paitsi yksilöitä myös laajemmin suomalaista yhteiskuntaa. Lisäksi se tuo esiin kansalaisten jakamaa huolta siitä, että nykyjärjestelmässä esiintyy päihteitä käyttävien ihmisten oikeuksia sivuuttavia rakenteita ja käytäntöjä (ks. myös Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019; Poikonen & Kekoni 2019; Ranta 2020; Perälä & Leppo 2022; Virokannas tässä teoksessa). Vastuu tilanteen korjaamiseksi kohdistetaan useimmiten päättäjille yhteiskunnan eri tasoilla, sillä heillä nähdään olevan valtaa tarvittavien muutosten tekemiseen. Mielipidekirjoitukset ovatkin tärkeä, demokratiaa tukeva mahdollisuus antaa päättäjille palautetta päihdepalveluiden ja yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten ajankohtaisesta tilanteesta. Tähän poikkeuksellisen moniääniseen palautteeseen tarttumalla palveluita olisi mahdollista kehittää vastaamaan paremmin päihteistä riippuvaisten ihmisten tarpeita ja edistää näin heidän yhteiskunnallista asemaansa.

Kirjallisuus

- Asiakaslaki (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista) 812/2000.
- Billig, Michael (1987) *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heimonen, Päivi (2019) *Järjestöt, muutokset ja johtajuus: Sosiaali- ja terveysjärjestöjen toiminnan ja johtajuuden rakentuminen yhteiskunnallisten muutosten keskellä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 119. Tampere: Tampereen yliopisto. Saatavana: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1223-7>.
- Jokinen, Arja (2016a) Poliitikkojen puheet puntarissa: Kaupunginvaltuutettujen asunnottomuuspuheiden retoriikka. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 179–212.
- Jokinen, Arja (2016b) Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 337–368.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (1996) *Merkitykset ja vuorovaikutus: Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta*. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 510. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) (2016) *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (1995) Factual accounting in the discourse on homelessness. *Scandinavian journal of social welfare* 4:1, 44–54.
- Juhila, Kirsi (1997) Asunnottomuus ja tuttu argumenttien ketju. *Janus* 5:1, 76–78.
- Juhila, Kirsi (2004) Vastapuhe ja leimattu identiteetti. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) (2017) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge.
- Juhila, Kirsi & Johanna Ranta & Suvi Raitakari & Sarah Banks (2021) Relational autonomy and service choices in social worker-client conversations in an outpatient clinic for people using drugs. *British journal of social work* 15:1, 170–186.
- Kaukonen, Olavi (2000) *Päihdepalvelut jakautuneessa hyvinvointivaltiossa*. Tutkimuksia 107. Helsinki: Stakes.
- Kaukonen, Olavi (2019) Päihdehuollon kehitys ja sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 23–48.
- Kuusisto, Katja & Laura Kalliomaa-Puha (2019) Päihdeongelmaisen asiakkaan asema ja oikeudet: Mitä sosiaalihuoltolain uudet välineet tarkoittavat päihdehuollossa? Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Kuusisto, Katja & Johanna Ranta (2020) Psykososiaalisen päihdetyön asema Suomessa 1900-luvulta nykypäivään. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänneet*. Jyväskylä: SoPhi 144, 112–140. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8041-2>
- Murto, Lasse (1981) Päihdehuolto ja sen tutkimus. *Alkoholipolitiikka* 46:6, 304–313.
- Partanen, Airi (2021) Päihdehuolto osana sosiaali- ja terveydenhuollon uudistusta ja strategista ohjausta. Teoksessa Olavi Kaukonen & Kristiina Kuussaari (toim.)

- Päihdepalveluiden yhteiskunnalliset haasteet*. Raportti 2. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 91–107.
- Pehkonen, Aini & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) (2019) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino.
- Perelman, Chaim (1996/2007) *Retoriikan valtakunta*. Suomentanut Leevi Lehto. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- Perustuslaki 731/1999.
- Perälä, Riikka & Anna Leppo (2022) Turha kärsimys: Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuisissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87:1, 45–55.
- Poikonen, Heidi & Taru Kekoni (2019) Asiakkaan oikeudet ja niihin vaikuttavat tekijät päihdepalveluissa. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 49–82.
- Potilaslaki (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista) 785/1992.
- Potter, Jonathan (1996) *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. Lontoo: Sage.
- Päihdehuoltolaki 41/1986.
- Raitakari, Suvu (2006) *Neuvottelut ja merkinnät minuuksista: Vuorovaikutuksellisuus ja retoriisuus nuorten tukiasumisyksikön palaverissa ja tukisuunnitelmissa*. Acta Universitatis Tamperensis 1183. Tampere: Tampere University Press.
- Ranta, Johanna (2020) *Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: Tutkimus institutionaalisesta vuorovaikutuksesta*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2016) Arviomuistio: Mielenterveyslain ja päihdehuoltolain palvelut. Sosiaali- ja terveysministeriö 18.1.2016. Saatavana: <https://stm.fi/documents/1271139/1977545/Arviomuistio+mielenterveyslain+ja+p%C3%A4ihdehuoltolain+palvelut.pdf/22c2f719-e424-4c80-81fa-6caf7c9e2d7e> (viitattu 9.7.2021).
- Stenius, Kerstin & Tuula Kekki & Kristiina Kuussaari & Airi Partanen (2012) Päihde- ja mielenterveyspalvelujen integraatio: Kirjava käytäntö Suomen kunnissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 77:2, 167–175.
- Stenius, Kerstin & Jessica Storbjörk (2020) Balancing welfare and market logics: Procurement regulations for social and health services in four Nordic welfare states. *Nordic Studies on alcohol and drugs* 37:1, 6–31.
- Terveydenhuoltolaki 1326/2010.
- Virokannas, Elina (2017) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus* 25:2, 111–126.

Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä

Suvi Raitakari, Marja Hekkala & Mikko Ilmoniemi

COVID-19-pandemia¹ eli maailmanlaajuisesti leviävä vakava virustauti aiheutti kevästä 2020 alkaen terveysuhan, jolla on laajoja vaikutuksia koko väestöön myös Suomessa (esim. Hiilamo 2021; Häikiö ym. 2021). Viittaamme tässä tekstissä kyseiseen terveysuhkaan koronapandemian tai koronaolosuhteiden käsitteillä. Koronapandemian hallinta perustuu ennen kaikkea valtiollisiin ja aluehallinnollisiin pakkorajoituksiin ja koko kansalle suunnattuun kriisiviestintään. Pakkoon perustuvassa hallinnassa julkinen valta pyrkii vähentämään viruksen leviämistä rajoittamalla ihmisten kokoontumisia, esimerkiksi sulkemalla julkisia tiloja ja säätelemällä ravintoloiden toimintaa. Kriisiviestintä koronaolosuhteissa on ollut massiivista kansallista ja paikallista tiedotus- ja valistustoimintaa, jossa kansalaisia ohjataan pysymään kotona, välttämään kontakteja, pesemään käsiä, tekemään etätöitä, käyttämään kasvomaskeja ja ottamaan viruksen aiheuttamalta taudilta suojaava rokote heti, kun se tuli mahdolliseksi. Viestinnän rooli koronapandemian hallinnassa huomioitiin myös Suomen hallituksen maaliskuussa 2020 antamassa lisätalousarviossa, kun Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen (jatkossa THL) toteuttamaan kansalaistiedotukseen ja -valistukseen kohdistettiin lisämäärärahaa (Valtioneuvosto 2020).

1 Luku on kirjoitettu osana *Korona yhteiskunnan marginaaleissa – asunnottomuus-osahanketta* (2021–2023, Sosiaali- ja terveysministeriö, Euroopan sosiaalirahasto).

Lähestymme tässä luvussa koronapandemian kriisiviestintää tapauksena, joka tekee näkyväksi suostuttelevaan ja tuottavaan valtaan perustuvaa aikuiskansalaisen hallintatapaa (Foucault 1988; 1991; Helén 2004). Tällaisessa hallintatavassa julkinen valta opastaa, suosittaa ja vastuullistaa, mutta ei pakota aikuiskansalaisiaan toimimaan tietyllä, normaaliksi määritetyllä tavalla. Hallinta perustuu ensinnäkin suostutteluun eli pyrkimykseen saada aikaan aikuiskansalaisissa vapaaehtoisia, hallinnan kannalta toivottavia käyttäytymismuutoksia ”yleisen edun” nimissä käyttämällä erilaisia asiantuntijatietoon ja kielenkäyttöön pohjautuvia tekniikoita (ks. Rose 1990; 2000; Miller & Rose 2008). Toiseksi hallinnan tavoite on tuottaa aikuiskansalaisia, joilla on vahva toimijuus ja jotka ohjaavat itseään julkisen vallan hyväksi katsomalla tavalla, ja näin tuottaa turvallisuutta ja hyvää elämää. Kuljetamme läpi tekstin käsitteparia suostutteleva ja tuottava valta kuvaamaan sitä hallintatapaa, johon kriisiviestintä perustuu ja jota se ilmentää.

Tarkastelemme analyysissamme kansallisten viranomaisten ja hallituksen viestintämateriaaleista ensinnäkin sitä, millaista aikuiskansalaisen kategoriaa koronapandemian kriisiviestintä rakensi vuonna 2020, ja miten kriisiviestinnässä tunnistettiin aikuiskansalaisten väliset erot. Toiseksi tulkitsemme, miten edellä mainitut kategorisoinnit toimivat suostuttelevaan ja tuottavaan valtaan perustuvana hallintana.

Ihmisten erilainen kyky, mahdollisuus ja kapasiteetti saavuttaa koronaviestintää ja toimia sen mukaisesti perustuu sosiaalisiin eroihin. Koronaolosuhteissa tunnistettiin, että osa ihmisryhmistä tarvitsee erityistä suojelua ja poikkeusten laatimista yleisiin toimintaohjeisiin. Myös kriisiviestijän, Suomen hallituksen ja viranomaisten, on toiminnassaan huomioitava, että samat toiminta- ja rajoitusohjeet eivät sovellu kaikille. Siten lähtökohtamme ja alustava havaintomme oli, että kriisivies-

tintä yhtäältä perustuu aikuiskansalaisen kategoriaan ja siihen kulttuurisesti liitettyihin tavallisuuden ja vastuullisuuden merkityksiin. Toisaalta viestinnässä myös tuotetaan aikuiskansalaisten välisiä eroja ja sen myötä tulkintaa heistä, jotka eivät asetu aikuiskansalaisen kategoriaan vaan sen ulkopuolelle eli marginaaliin (ks. marginaalisuudesta erojen tuottamisena Juhila 2006; 2018). Liitämme ”tavallisen” aikuiskansalaisen kategoriaan usein itsenäisyyden, täysivaltaisuuden ja aktiivisuuden kaltaisia määreitä (esim. Marin 2005, 45; Juhila 2008, 90; Raitakari & Permin Berger 2017; Raitakari ym. 2022). On kuitenkin paljon tilanteita, joissa aikuiskansalaisen odotuksiin vastaaminen on äärimmäisen vaikeaa tai mahdotonta. Esimerkiksi koronapandemian kriisiviestinnässä eroa tehdään ennen kaikkea niiden aikuiskansalaisten, jotka ”kykenevät” ja jotka ”eivät kykene” selviytymään koronaolosuhteista ilman erityistä suojelua, välillä.

Taustoitamme luvussamme aluksi aikuiskansalaisen kategorian tarkastelua valtionhallinnon kriisiviestinnän peruslähtökohdilla. Tämän jälkeen jäsenämme koronapandemian hallintaa suostuttelevan ja tuottavan vallan käyttönä (Juhila 2009; Juhila ym. 2017; Raitakari ym. 2019). Aineiston kuvauksen jälkeen kerromme, kuinka sovellamme kategoria-analyysin lähtökohtia (ks. Jokinen ym. tässä teoksessa), kun teemme tulkintaa aikuiskansalaisen kategorian määrittymisestä osana suostuttelevan ja tuottavan julkisen vallan käyttämistä. Johtopäätöksissä vedämme yhteen lähtökohtiamme ja havaintojamme.

Julkisen vallan kriisiviestinnän lähtökohtia

Koronapandemiaa koskevassa julkisen vallan kriisiviestinnässä on kyse valtionhallinnon erikoistilanteesta. Tavoitteena on merkittävänä pidetyn terveysuhan torjuminen ja hallinta. Krii-

siviestintä sisältyy laajempaan kriisihallinnan käsitteeseen (ks. kriisihallinnan käsitteestä esim. Rapeli 2017, 19–20). Keskeisiä kriisiviestinnän yleisperiaatteita ovat saavutettavuus, vakuuttavuus, uskottavuus, selkeys, rauhallisuus, toiveikkaus ja haluttuun toimintaan kannustaminen, oli kyseessä sitten terveys-, ympäristö- tai imagokriisi tai sotilaallinen kriisi (ks. Huhtala & Hakala 2007). Kriisiviestinnässä ongelmiksi voivat muodostua tilannekuvan epäselyys, tilanteen nopea muuttuminen sekä väärin ja keskenään ristiriitaisten tietojen leviäminen (Valtioneuvoston kanslia 2019).

Kriisiviestinnässä on kyse nopeatempoisesta, ajantasaisesta perusviestinnästä, jossa tavoitteena on välittää kansalaisille tietoa ja tuottaa tilannekatsauksia käsillä olevasta kriisistä. Olennaista on myös eri tahojen motivointi toimimaan yhdessä, jotta tarvittavia ratkaisuja voidaan toteuttaa. Kriisiviestintä on käytännössä uhkien kartoittamista ja arviointia, ohjeiden antamista, varoittamista, ennakoimista, muutoksista ja jatkotoimenpiteistä tiedottamista sekä kriisin tai poikkeusajan jälkeiseen elämään tukemista. Avoimella, tasapuolisella ja vastuullisella viestinnällä rakennetaan kansalaisten yleistä luottamusta viranomaisten toimintaan. (Turvallisuuskomitea 2017, 32; Valtioneuvoston kanslia 2019, 29–35.)

Valtionhallinnon, kansallisten viranomaisten ja kuntien viestintävelvoite perustuu lainsäädäntöön². Alaviitteessä mainittujen lakien käyttöönotto perustuu aina tulkintaan siitä, että yhteiskunnan toimintakykyä ja kestävyyttä uhkaa jokin laajamittainen kriisi. Kriisiviestinnässä on näin kyse myös näkemyksen muodostamisesta siitä, onko kyseessä kriisi, ja jos on, millainen

2 Keskeisiä sääddöksiä ovat laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999), hallintolaki (434/2003), asetus viranomaisten toiminnan julkisuudesta ja hyvästä tiedonhallintatavasta (1030/1999), perustuslaki (731/1999) ja kuntalaki (410/2015). Poikkeusolojen hallintaa ja viestintää määrittävät valmiuslaki (1552/2011) ja puolustustilalaki (1083/1991).

kriisi on kyseessä. Tehdyillä tulkinnoilla rakennetaan kriisiajan sosiaalista todellisuutta.

Normaali- ja poikkeusoloissa viestintävastuu kuuluu toimintaa johtavalle viranomaiselle, joka suunnittelee ja toteuttaa viestintää yhteistyössä muiden asiaan liittyvien tahojen kanssa (Valtioneuvoston kanslia 2019). Koronapandemiassa kriisiviestinnän vastuutahoja ovat Suomen hallitus, THL, aluehallintoviranomaiset, alueelliset pandemiaohjausryhmät, kunnat ja paikalliset terveystoimikunnat. Monitoimijaisessa verkostossa on huolehdittava siitä, etteivät eri tahot viesti keskenään ristiriitaista tietoa tilanteesta. Väestöä puhutellaan ja pyritään tavoittamaan monen eri viestintäkanavan kautta yhtäaikaisesti. (Valtioneuvoston kanslia 2019, 13, 24.) Koronapandemian aikana tutuiksi ovat tulleet hallituksen ja THL:n tiedotustilaisuudet ja tiedotteet, osin reaaliaikaista tietoa välittävät sairaanhoitopiirien ja kuntien verkkosivut, viranomaisten sosiaalisen median kanavat sekä erilliset puhelinpalvelut. Globaali koronapandemia hallitsi valtakunnallista uutisointia maaliskuusta 2020 alkaen aina kevääseen 2022 saakka, kunnes Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan uutena kansainvälisenä kriisinä alkoi saada koronapandemiaa enemmän tilaa uutisoinnissa.

Viestintä on tärkeä rakennuspalikka myös kansakunnan ja sen toimijoiden henkisessä kriisinkestävyudessa, jolla tarkoitetaan kykyä kestää kriisitalanteiden aiheuttamia henkisiä paineita ja selviytyä niiden vaikutuksilta (Turvallisuuskomitea 2017, 22). Kriisiviestinnällä voidaan myös pyrkiä varmistamaan, että kansalaisten perusoikeus tietoon viranomaisten julkisista päätöksistä ja niiden valmistelusta toteutuu (Valtioneuvoston kanslia 2019, 12). Oikeus tulla informoiduksi ajantasaisten ja oikeiden tietojen perusteella on osa tiedollista itsemääräämisoikeutta (Voutilainen 2019, 84). Ihminen voi tehdä omaa elämäänsä koskevia informoituja päätöksiä vain riittävillä tiedoilla ja siltä osin

toteuttaa itsemääräämisoikeuttaan myös kriisitilanteessa. Tästä näkökulmasta julkista valtaa käyttävät tahot ovat velvoitettuja tuottamaan ja viestimään jokaiselle kansalaiselle saavutettavissa olevaa tilannetietoa. Velvoite ei ole kuitenkaan siinä mielessä ehdoton, että kansalaisen oikeus tietoon menisi yhteiskunnan yleisen turvallisuuden tai toisten luonnollisten henkilöiden etujen ja oikeuksien turvaamisen ohi (emt. 84). Kriisiviestinnän tavoitteena on saada väestö toimimaan kriisitilanteessa julkisen vallan toivomalla tavalla. Jatkossa tarkastelemme, kuinka tämä edellyttää suostuttelevan ja tuottavan vallan käyttöä.

Suostutteleva ja tuottava valta koronapandemian hallintakeinona

Koronapandemian hallinta tekee näkyväksi hallinnan tutkimuksen peruskysymyksen eli miten hallita ja saada vapaassa demokratiassa vapaat yksilöt toimimaan julkisen vallan, kulloisenkin hegemonisen diskurssin (ks. Jokinen ym. tässä teoksessa) ja yhteiskunnallisen ymmärryksen näkökulmasta ”oikein” ja halutulla tavalla (Juhila 2009; Juhila ym. 2017). Hallinnalla tarkoitamme annetussa kontekstissa julkisen vallan pyrkimyksiä ja keinoja, joilla ohjataan ja muokataan ihmisten itsensä hallintaa ja käyttäytymistä kohti tiettyjä päämääriä (ks. Dean 1999, 2–3, 11). Käytämme hallinnan subjektista ja objektista aikuiskansalaisen käsitettä (ks. subjektivoivasta ja objektivoivasta vallasta Juhila 2009). Käsite ilmentää oletustamme, että hallinta perustuu vastuullisen ja normaalin aikuisen kategorian tuottamiseen ja sen mukaisen käyttäytymisen ohjaamiseen (ks. Marin 2005, 45; Juhila 2008, 90–93; Raitakari & Juhila 2011; Jokinen ym. tässä teoksessa). Olemme tietoisia, ettei koronapandemian kriisiviestintä kohdistu vain Suomen kansalaisiin tai täysi-ikäisiin vaan koko väestöön. Julkinen valta ei

kuitenkaan puhuttele tai vastuullista alaikäisiä samalla tavalla kuin täysi-ikäisiä.

Hallinnassa on kyse julkisen vallan ja vapaan aikuiskansalaisen välisestä suhteesta, osapuolten keskinäisestä määrittelemisestä (esim. Lemke 2001, 191). Valta(suhteet) ymmärretään sosiaalisissa suhteissa ja käytännöissä neuvoteltaviksi ja määrittyviksi. Tällöin olennaista on tarkastella, miten jotkin tietämisen tavat saavat tietyssä kontekstissa kiistattoman ”totuuden” aseman ja millaisia vallan käytön ja toimimisen mahdollisuuksia ne tarjoavat eri ihmisille (ks. Jokinen & Juhila 2016, 75). Liberaalia politiikkaa edustavissa länsimaissa julkisen vallan käytön lähtökohtana on, että aikuiskansalainen itsenäisenä ja vapaana toimijana omaksuu julkisen vallan näkemyksiä tuottavasta ja hyvästä elämästä. (Esim. Rose 1990; Dean 1999, 15–16; Juhila ym. 2017; Raitakari ym. 2019.) Julkinen valta pyrkii välttämään pakkokeinoja ja ensisijaisesti muovaamaan ihmisten ajattelua ja käyttäytymistä ”etäältä” esimerkiksi hyödyntämällä asiantuntijatietoon perustuvia ohjeistuksia, suosituksia, tavoitteenasetteluja ja moraalisia normeja (Helén 2004). Tästä toimintatavasta käytetään myös termiä infomaatio-ohjaus.

Kutsumme *suostuttelevaksi ja tuottavaksi vallaksi* hallintatapaa, jossa julkinen valta opastaa, suosittaa ja vastuullistaa, mutta ei pakota aikuiskansalaista toimimaan tietyllä tavalla – esimerkiksi välttämään sosiaalisia kontakteja ja pysymään kotona (ks. Jokinen ym. tässä teoksessa). Kuten Kai Alhanen (2007, 122) toteaa Foucault’hon viitaten, ”valtasuhteessa toinen osapuoli pyrkii ohjaamaan toisen osapuolen toimintaa”. Kyseisessä hallintatavassa ei siten ole tavoitteena ”tukahduttaa” aikuiskansalaisen toimintavapautta, vaan pikemminkin suostutella hänet aktiiviseksi osalliseksi julkisen vallan määrittämään hyvän terveyden ja elämän ”projektiin” ja muuttamaan itse omaa toimintaansa ja käyttäytymistään. *Suostuttelu* on siis vallan käytön keino, ja sen

toivotaan tuottavan tietynlaista käyttäytymistä. Tässä merkityksessä vallan käyttö on tuottavaa. Tiivistetysti voidaan todeta, että ”valta tuottaa subjektit” (Juhila 2009, 56; ks. myös Alhanen 2007, 120–121) eli itseään hallitsevat aikuiskansalaiset.

Suostutteleva ja tuottava valta perustuu pandemiaolosuhteissa erityisesti tieteelliseen tietoon. Sen avulla ihmisten toimintaa pyritään suuntaamaan kohti kriisin torjuntaa ja siinä selviytymistä mittaamalla, laskemalla sekä tuottamalla tilastotietoa, arvioita, todennäköisyyksiä ja ennusteita koronapandemian luonteesta, vaikutuksista ja etenemisestä (ks. tieteelliseen tietoon perustuvasta hallinnasta esim. Helén 2004; Juhila 2009). Tästä esimerkkeinä ovat kriisiviestinnässä esitetyt luvut koronavirustartuntojen määrästä ja tautiin kuolleista sekä ennusteet koronapandemian kehittymisestä tai sairastumisriskistä. Pyrkimyksenä on hallita koronapandemiaa tuottamalla kuvaa ajankohtaisesta yhteiskunnallisesta tilanteesta sekä viestimällä aikuiskansalaisille tieteelliseen tietoon perustuvia hygieni- ja toimintaohjeita. Näin aikuiskansalaista informaatio-ohjataan terveysturvalliseen elämään. Suostutteleva ja tuottava valta kätkeytyy siihen sosiaaliseen ja kulttuuriseen vuorovaikutukseen, jossa tuotetaan (tieteellisiä) tosiasioita, joista muokkautuu normaaliuksia ja normeja, joita kohti aikuiskansalaisen tulee ojentautua. Silloin vallan käyttö on hienovaraista, ohjaavaa, ”hyvän” ja ”kunnon” aikuiskansalaisen ideaaliin perustuvaa ja sitä tuottavaa.

Mikäli vapaaehtoisuuteen perustuvat keinot eivät kuitenkaan riitä, erilaiset sanktiot, seuraamukset ja pakkokeinot ovat osa hallinnan keinovalikoimaa myös liberaaleissa länsimaissa (esim. Rose 2000; Juhila ym. 2017). Koronaolosuhteissa on esimerkiksi välitetty tietoa, että kokoontumis- ja liikkumisrajoitusten kaltaisia pakkokeinoja käytetään, mikäli viruksen leviämistä ei saada suosituksilla ja vapaaehtoisuuteen perustuvilla toimilla

hallintaan. Tämä viesti sopii hyvin liberaaliin politiikkaan perustuvaan hallintaan, jossa pakkokeinoja käytetään usein ”pelotteena” vahvistamassa suostuttelevaa ja tuottavaa valtaa. Pakko- ja sanktiokeinoja käytetään etenkin niiden aikuiskansalaisten hallitsemiseen, jotka määrittyvät ”vaarallisiksi” itselleen tai toisille. Pakkokeinoja oikeutetaan koko kansan edulla ja sillä, etteivät tietyt aikuiskansalaiset käytä tai kykene käyttämään vapauttaan ja vastuutaan ”oikein”.

Tämä tuo hyvin esille sen, ettei suostutteleva ja tuottava valta ole neutraalia tai salli ”rajatonta” vapautta. Se määrittää vapauden ehdoksi ”vastuullisuuden” ja ”normaalin”. Suostutteleva ja tuottava valta perustuu eronteolle normaalin ja epänormaalin, tavallisen ja epätavallisen sekä toivottavan ja ei-toivot-tavan käyttäytymisen ja elämäntavan välillä. (Esim. Dean 1999; Brown & Baker 2012; Juhila ym. 2017.) Samalla tuotetaan raja tavallisen ja marginaalisuuden välille. Juuri tämän rajan määrittelemisessä hyödynnetään tieteellistä ja asiantuntijuuteen perustuvaa tietoa, esimerkiksi koronapandemiassa tartuntatauti-lääkärit ovat avainasemassa määrittämässä tarvittavia ja vastuullisia toimintatapoja.

Normaali ei ole kuitenkaan neutraali tieteellinen tosiasia, vaan siihen sisältyy aina myös ilmiöiden ja ihmisten arvottamista. Normaali on moraalinen ”mittatikku”, johon aikuiskansalaisen tulee pyrkiä mutta josta voidaan myös kiistellä ja neuvotella esimerkiksi julkisessa keskustelussa. Kun tiedämme, mikä on kulttuurisesti määritetty normaaliksi, on mahdollista verrata yksilön toimintaa suhteessa normaaliksi miellettyyn käyttäytymiseen. Tällöin rajanveto sallitun ja kielletyn välillä tulee näkyväksi. Normi on siten hallinnan väline tavoitteiden asettamiseen, yksilöiden keskinäiseen vertailuun, arvottamiseen sekä kontrolliin ja näin yhteiskunnallisen järjestyksen tuottamiseen.

Voidaan olettaa, että koronaolosuhteissa normaali ja siihen pohjautuvat normit määrittyvät osin eri tavoin kuin normaalioloissa. Kirsi Juhila osuvasti toteaa (2009, 55), että ”tavoiteltavan muutoksen suunnan, normaaliuden määreet ovat aikaan ja paikkaan sidottuja”. Esimerkiksi normaalioloissa eristäytymistä kotiin pidetään usein epätoivottavana ja hyvinvointia uhkaavana, kun taas koronaolosuhteissa se on suositeltavaa. Normaalit ja normit myös muuttuvat yhteiskunnassa, ja aikuiskansalaisten odotetaan sopeutuvan kulloinkin määritettyyn ”uuteen normaaliin”.

Koronapandemian kriisiviestinnässä valtaa määritellä hyväksyttävä ja normaali toiminta poikkeusolosuhteissa käyttävät erityisesti Suomen pääministeri ja hallitus, THL, ministeriöt ja aluehallintoviranomaiset. Heillä odotetaan olevan tietoa ja kompetenssia tuottaa ja arvioida tarkoituksenmukaisia ohjeita kriisistä selviytymiseksi. Kriisiviestinnän katsotaan olevan julkisen vallan vastuulla, kun taas aikuiskansalaista vastuullistetaan noudattamaan kriisiviestinnässä annettuja ohjeita. Julkisen vallan kriisiviestintä kytkeytyy velvollisuuteen suojella kansaa pandemiaksi määritellyltä, koronaviruksen aiheuttamalta sairastumiselta ja kuolemalta.

Valtakunnallisten viranomaisten julkinen viestintä tutkimuksen kohteena

Hyödynämme luonnollista eli tutkimuksesta riippumatta tuotettua media-aineistoa (Juhila 2021b). Käytämme osaa Tampereen yliopistossa sosiaalityön tutkinto-ohjelmassa kerätystä ”Sosiaalityö, korona ja julkinen viestintä” -aineistokokonaisuudesta (Hekkala & Pekkarinen 2021). Kaikkinensa aineisto sisältää Suomen valtakunnallisten viranomaisten ja muutaman kunnan sekä suomalaisten päämedioiden (Yle,

Helsingin Sanomat ja Aamulehti) koronapandemiaan liittyvää uutisointia vuoden 2020 tammikuusta syyskuun alkupuolelle. Tämä ajanjakso pitää sisällään tapahtumat koronapandemian alkujasta, tartuntamäärien laskusta ja rajoitusten lieventämisestä kesää kohti sekä niin sanotusta koronapandemian toisen aallon alkuvaiheesta syksyllä 2020. Aineiston keräämisessä käytettiin laajaa teemaa ”koronapandemia ja sosiaalityö”. Aineisto sisältää monenlaisia sosiaaliturvaan, osallisuuteen, eriarvoisuuteen, sosiaaliseen haavoittuvuuteen sekä sosiaaliin ja ihmisoikeuksiin liittyviä tekstejä ja kuvia. Koko aineisto on yhteensä 3 147 sivua. (Emt.)

Tämän luvun tutkimustehtävää varten rajasimme aineiston siten, että se kattaa valtakunnallisten viranomaisten eli aluehallintoviraston, opetus- ja kulttuuriministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön, Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL), valtioneuvoston, valtioneuvoston kanslian ja Valviran julkisilla internetsivuilla julkaistut tiedotteet ja uutiset. Näin aineisto rajautui yhteensä 576 sivuun. Jatkoimme aineiston rajaamista kahdella kriteerillä. Ensiksi etsimme ja valitsimme tekstiaineistosta ne kohdat, joissa kansalliset viranomaiset ja pääministeri viestivät alueellisille viranomaisille ja kunnille siitä, millä tavalla kuntalaisia tulee tukea ja peruspalveluita järjestää koronaolosuhteissa. Toiseksi erittelimme tämän tutkimuksen aineistoksi ne tekstikohdat, joissa samat tahot puhuttelevat ja ohjeistavat suoraan kansalaisia koronapandemian suojautumiskeinoista ja rajoituksista. Näin saimme rajattua 34-sivuisen tekstiaineiston, jonka avulla pystymme vastaamaan tutkimuskysymyksiimme. Esittelemämme aineisto-otteet kuvastavat ensinnäkin aineiston kriisiviestinnässä vallitsevaa ja toiseksi poikkeuksellista tapaa puhutella ja kategorisoida aikuiskansalaista.

Kategorioiden tulkitsemisen lähtökohdat ja niiden soveltaminen koronaviestinnän analyysissä

Analyysimme pohjautuu lähtöoletukseen ja aineistosta teemmämme alustavaan havaintoon siitä, että kriisiviestinnässä käytetty suostutteleva ja tuottava valta perustuu ennen kaikkea tietynlaisen aikuiskansalaisen kategorian tuottamiseen ja kategorian mukaisen käyttäytymisen esittämiseen ”oikein” toimimisenä ja välttämättömyytenä. Tulkinnan tuottaminen siitä, millaista aikuiskansalaisen kategoriaa koronapandemian kriisiviestinnässä rakennettiin vuonna 2020 ja miten kriisiviestinnässä tunnistettiin aikuiskansalaisten väliset erot, edellyttää perehtyneisyyttä konstruktionistisessa tutkimuksessa esitettyihin kategorioiden muodostamisen ja niiden tulkitsemisen lähtökohtiin.

Ihmisten ja asioiden luokittelu on olennainen osa ihmisten keskinäistä kanssakäymistä. Ilman sitä ihmisten olisi mahdollonta ymmärtää toisiaan erilaisissa tilanteissa ja koordinoita yhteistä toimintaa. Kun puhutaan kategorioista ja niiden tutkimuksesta, Harvey Saksin tutkimustyö määrittyy keskeiseksi (esim. Lepper 2000; Mäkitalo 2014). Hän oli kiinnostunut ensisijaisesti tavoista nimetä ja luokitella itseä ja muita eli persooniduidista kategorioista sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Juhila 2021a). Meikin keskityimme analyysissä tapaan, jolla kriisiviestinnässä puhutellaan ihmisiä ja ihmisryhmiä.

Arkielämässämme tunnistamme ihmisiä sijoittamalla heidät erilaisten kategorioiden jäseniksi ja orientoidumme toiminnassamme näiden kategorioiden mukaisesti (esimerkiksi asiakas, opiskelija, sosiaalityöntekijä, maahanmuuttaja tai asunnoton). Näin on myös valtakunnallisten viranomaisten viestinnässä, josta voi tunnistaa esimerkiksi työssäkäyvän ja riskiryhmään kuuluvan aikuiskansalaisen. Jokaista ihmistä voidaan kuvata monella eri kategoriolla eri tilanneyhteyksissä, eli heillä on jäsenyys yhtäaikaaisesti useassa eri kategoriassa. Toimijat tekevät

kuvauksissaan aina tilannekohtaisia valintoja siitä, mitä kategorisointeja kulloinkin käyttävät. Kategorioista myös neuvotellaan ja kiistellään, ja niitä tuotetaan ja tulkitaan eri tavoin eri tilanteissa vaihtuvia tavoitteita varten. (Juhila ym. 2012.) Voidaan muun muassa kiistellä siitä, toimiiko henkilö vastuuttomasti koronaolosuhteissa, kun hän uskaltautuu käymään kuntosalilla tai riskiryhmään kuuluvan henkilön luona kylässä, ja täyttääkö hän näin ”vastuuttoman” aikuiskansalaisen kategorian tunnuspiirteet vai ei.

Tunnistamme ja tulkitsemme kategorioita kulttuurisen tiedon varassa (Eglin & Hester 1997; Mäkitalo 2014): tiedämme esimerkiksi sen, mitä ”pääministeri” tai ”asiantuntija” tarkoittavat ja mitä näihin kategorioihin nimettyjen henkilöiden voi olettaa tietävän, sanovan, tekevän ja käyttäytyvän tai mistä olevan vastuussa. Kategorioihin sisältyvä tieto muodostaa kulttuurisen tietovarannon, jonka varassa tuotamme ymmärrystä sosiaalisesta todellisuudesta, esimerkiksi koronapandemiasta, ja otamme selkoa siitä, mitä kulloinkin tapahtuu, kuka on kukin ja mitä voimme keneltäkin odottaa ja edellyttää (Sacks 1992, 40–41; Lepper 2000). Kategoriat ja niiden käyttö kertovat paljon myös ajasta, jossa elämme, ja siitä, mitä pidämme normaalina, arvokkaana, ongelmana, terveysuhkana tai poikkeavana käyttäytymisenä. Yhteiskuntaa tuleekin tutkia ennen kaikkea toimintana (tässä tutkimuksessa julkisena kriisiviestintänä), jossa kategorisointi on keskeisessä roolissa.

Kategorisointia voidaan lähestyä myös tämän tutkimuksen tavoin suostuttelevan ja tuottavan vallan yhtenä kielellisenä keinona. Kategorioita tuottamalla määritellään ja kuvataan toimijoita, kuten julkista valtaa ja aikuiskansalaista sekä näiden välisiä suhteita. Tuotetut kategorisoinnit ilmentävät normatiivisia oletuksia ja tavoiteltua moraalista järjestystä, jota suostuttelevalla ja tuottavalla vallan käytöllä pyritään saavuttamaan ja ylläpitä-

mään. Siten suostutteleva ja tuottava valta kytkeytyy kielenkäytössä tehtyihin käsitevalintoihin ja kategorisointeihin eli ihmisten ja ei-elollisten objektien luokitteluihin.

Kategorioihin liittyy niin sanottu *päätelmäriikkaus*. Kategorioita täsmentäviä määreitä ei aina kirjoiteta auki, vaan ne oletetaan olevan lukijan tai kuulijan tiedossa (Mäkitalo 2014). Esimerkiksi aikuisen kategoriaan kuuluvan oletamme kulttuuri-estisesti olevan täysi-ikäinen, vastuullinen ja järkevästi käyttäytyvä (Raitakari & Juhila 2011). Kategoriasidonnaisia määreitä ovat toiminnot (aikuinen noudattaa ohjeita), ”luonnolliset” ominaisuudet (aikuinen on täysi-ikäinen), oikeudet (aikuinen voi käyttää valinnanvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan), velvollisuudet (aikuinen tulee käyttää oikeuksiaan vastuullisesti), tiedot (aikuinen on koulutettu ja seuraa aikaansa) sekä kompetenssit (aikuinen kykenee hakemaan tietoa ja toimimaan ohjeiden mukaisesti) (ks. Juhila ym. 2012).

Päätelmäriikkauteen liittyy myös se, että tunnistamalla tavalliset tavat tuottaa kategorisointeja ja niihin liittyviä määreitä tiedämme myös sen, milloin niistä poiketaan. Tällöin kyseessä on epätyypillinen, marginaalinen sosiaalinen tilanne, joka edellyttää epätyypillistä kategorisointia (esimerkiksi aikuinen ei kykene huolehtimaan itsestään tai ottamaan vastuuta).

Analyysimme kannalta on keskeistä, että kategoriat muodostavat *kategoriapareja* (Sacks 1972; Juhila ym. 2012), kuten opettaja ja oppilas, vanhempi ja lapsi tai asiakas ja työntekijä. Tämän luvun kontekstissa on olennaista tarkastella, miten kategoriapari julkisen vallan käyttäjä ja aikuiskansalainen muodostuu. Käytämme tekstissä muualla julkisen vallan käyttäjästä lyhyempää ilmaisua ”julkinen valta”, joskin silloin ei ole kyseessä enää personoitu vaan ei-personoitu kategoria. Kun kategoriaparissa kuvataan yhtä osapuolta, tullaan samalla tehneeksi olettamuksia myös toisesta osapuolesta. Kategoriaparin osa-

puolille määrittänyt erilaisia vastuita ja rooleja. Jos julkisen vallan vastuulle määrittänyt esimerkiksi elämän suojeleminen, tilannekuvan luominen ja ohjeiden antaminen, vastaavasti aikuiskansalaiselle määrittänyt vastuu seurata yhteiskunnallista tilannetta ja noudattaa ohjeita. Kansalaisen kategoriaan sisältyy samoja oletuksia vastuullisuudesta kuin aikuisen kategoriaan. Molempien kategorioiden jäseniin liittyvät tietyt oikeudet ja velvollisuudet. Julkisen vallan kriisiviestinnässä viesti kohdistetaan usein aikuisille ja lisäksi myös kansalaisille. Näiden kategorioiden päällekkäisyydestä kertoo käsitevalintamme aikuiskansalainen.

Kolmanneksi kiinnitymme analyysissämme kategorioiden käytön yhteen seuraamukseen eli *moraalisen järjestyksen tuottamiseen* – tavallisen ja epätavallisen, normaalin ja epänormaalin sekä hyväksyttävän ja ei-hyväksyttävän välisten erojen näkyväksi tekemiseen (Jayyusi 1991; Raitakari & Juhila 2011; Juhila ym. 2012; Matarese & Caswell 2014, 48; Juhila & Hall 2017, 63–65). Kategorisointi ei ole neutraalia ihmisten luokittelua ja kuvaamista, vaan kategorisoinnit sisältävät usein olettamuksia moraalisisista ja normatiivisista hierarkioista. Esimerkiksi kategoriaan ”asiantuntija” liitämme kulttuurisesti voimakkaampaa yhteiskunnallista arvostusta kuin kategoriaan ”maallikko” tai miellämme ”asunnottoman” olevan kauempana yhteiskunnan (valta)keskuksesta kuin ”asunnon omistajan” tai ”asuntosijoittajan”.

Hyödynnämme analyysissämme edellä kuvattua ajatusta aikuiskansalaisen kategorian päätelmärikkaudesta, julkisen vallan ja aikuiskansalaisen kategoriaparista sekä kriisiviestinnässä tuotetusta moraalista järjestyksestä tavoittaaksemme sen, kuinka koronapandemian kriisiviestinnässä käytetään suostuttelevaa ja tuottavaa valtaa. Analyysin ensimmäisessä osassa erittelemme ”tavallisen” aikuiskansalaisen kategoriaa ja siihen liittyviä määreitä koronapandemian kriisiviestinnässä. Toisessa osassa jäsen-

nämme poikkeamia aikuiskansalaisen kategoriaan ja teemme näkyväksi kriisiviestinnässä määrittyvät erot aikuiskansalaisten välillä. Tällöin tulee tunnistetuksi koronapandemian ajassa realisoitua ymmärrys tavoiteltavasta tavallisuudesta ja siihen nähden marginaalisesta olemisesta ja toiminnasta.

Aikuiskansalainen pandemian taltuttajana

Tässä osiossa keskitymme tarkastelemaan koronaolosuhteissa vallitsevaa kriisiviestinnän tapaa, jossa julkinen valta puhuttelee ja opastaa suoraan aikuiskansalaista. Ensimmäinen aineisto-ote on pääministerin puheesta. Ennen otetta ministeri kertoo, että julkisen vallan tavoite on hidastaa ja estää koronapandemian etenemistä vähentämällä ihmisten välisiä kontakteja ja rajoittamalla liikkumista.

Onnistuaksemme tarvitsemme suomalaisten ihmisten apua. Jokaisen on omalta osaltaan noudatettava suosituksia ja rajoituksia, jotta viruksen leviämistä voidaan hillitä. Jokaisen meistä vastuulla on suojella omaa, läheistensä ja muiden kanssaihminen terveyttä. Suomi selviää tästäkin kriisistä, kun toimimme yhdessä.

[Pääministerin puhe 1.4.2020]

Pääministerin puhe on suunnattu kaikille suomalaisille ihmisille. Puheessa käytetään käsitteitä ”jokaisen” ja ”jokaisen meistä”, jolloin puhuja lukee itsensä ja muun hallituksen muiden kansalaisten tavoin ”meihin”. Näin aktivoituu aikuiskansalaisen kategoria, joka ei tunnista yksilöiden välisiä eroja, vaan siihen kuuluvat kaikki ”me”. Vaikka puhuttelussa ei suoraan tuoda esiin, että se on suunnattu aikuiskansalaisille eikä lapsille, oletamme, ettei julkinen valta ensisijaisesti vastuullista

lapsia koronaolosuhteissa oikein toimimisesta. Sen sijaan tulkitsemme vastuullistamisen kohteena olevan aikuiset, jotka ovat vastuussa myös lastensa ohjeistamisesta ja toiminnasta. Hyväksyttävän ja toivottavan aikuiskansalaisen kategoriaan liitetään kolme toimintoa: suositusten ja rajoitusten noudattaminen, vastuullisuus omasta (ja lastensa) toiminnasta sekä kanssaihminen terveyden suojelu. Näistä toiminnoista muodostuu myös koronaolosuhteiden moraalisen järjestyksen perusta. Ei-toivottavia poikkeamia normista ovat välinpitämättömyys suosituksia ja rajoituksia kohtaan, vastuuttomuus sekä riskien aiheuttaminen omalle tai toisten terveydelle. Kriisiviestinnän tavoitteeksi muodostuu se, että aikuiskansalainen omaksuu mainitut, julkisen vallan määrittelemät ”hyveet” ja toimii arjessaan omaehtoisesti niiden mukaisesti. Tämänkaltainen pyrkimys ja aikuiskansalaiseen vetoaminen voidaan tulkita suostuttelevan ja tuottavan vallan käytöksi.

Voidaan ajatella, että vallan käyttö kätkeytyy toivotun aikuiskansalaisen kategorisoimisen lisäksi aineisto-otteen painokkaaseen, vetoavaan, suoraan, liki käskevään sävyyn. Suoraan käskemistä pehmennetään tuomalla esiin aikuiskansalaisen henkilökohtaista vastuullisuutta ja väestön ”yhteishenkeä”. Aineisto-ote tuo hyvin ilmi, kuinka vapaissa länsimaissa aikuiskansalaista ei voi puhutella ”alamaisena”. Julkisen vallan tulee osoittaa kunnioittavansa aikuiskansalaisen vapautta ja itsemääräämisoikeutta – joskin samalla vahvasti määrittäen, kuinka näitä tulee annetussa tilanteessa toteuttaa. Julkisen vallan ja aikuiskansalaisen muodostama kategoriapari määritetty aineisto-otteessa siinä mielessä tasaveroiseksi, että molempia osapuolia ilmaistaan tarvittavan taistelussa koronapandemiaa vastaan. Julkinen valta ei onnistu tehtävässään, ellei aikuiskansalainen noudata rajoitustoimenpiteitä. Julkinen valta myöntää avoimesti tarvitsevansa aikuiskansalaisen apua, mikä antaa aikuis-

kansalaiselle valtaa kategoriaparin osapuolena. Kuten otteen lopusta käy ilmi, kriisistä selviäminen edellyttää molempien osapuolten yhteistyötä. Epäsymmetriaa suhteeseen kuitenkin tuo se, että tavoitteet ja rajoitustoimet ovat julkisen vallan määrittämiä ja asettamia: julkinen valta määrittyy velvoittajan asemaan ja aikuiskansalainen velvoitteiden vastaanottajan ja suorittajan asemaan.

Kun yhteiskunnassa keväällä 2020 siirryttiin valmiuslain perusteella käyttöön otetuista poikkeusoloista toteuttamaan normaalioloissa noudatettavia tartuntatautien torjuntatoimia, kriisiviestinnässä korostui entisestään vastuullisen ja ohjeita noudattavan aikuiskansalaisen rooli koronapandemian taltuttajana:

Kun siirrymme koronan hallinnassa uuteen vaiheeseen eli puremme rajoituksia asteittain, korostuu jokaisen kansalaisen, yrityksen ja yhteisön oma vastuullinen toiminta ja harkinta. Tilanne on yhä vakava. Siksi jokaisen meistä on huomioitava toiminnassamme oma ja kanssaihminen terveys. Kaikkien rajoitusten ja suositusten keskellä eniten on merkitystä sillä, miten itse toimimme. Suomalaiset ovat toimineet tähän asti erittäin vastuullisesti ja luotan siihen, että toimimme näin myös jatkossa.

[Pääministerin puhe 6.5.2020]

Kriisiviestinnässä koronapandemian hallinnan avaintekijäksi määritetään aikuiskansalaisen ja hänen yhteisöjensä oma, vastuullinen ja harkitseva toiminta. Aineisto-otteessa aikuiskansalaista puhutellaan ja kategorisoidaan sekä aktiivisesti toimivana yksilönä että osana laajempaa joukkoa (suomalaiset). Molemista asemista katsottuna vastuunotto nähdään velvollisuutena. Yksilöiden toiminta ja tekemiset määrittyvät kriittisiksi: päämi-

nisterin puheessa suurimman vastuun koronapandemiasta kantavat yksittäiset aikuiskansalaiset, jotka tekevät arjessaan käyttäytymistään koskevia valintoja. Julkisen vallan ja aikuiskansalaisen kategoriapari tulee näkyviin siinä, että julkisen vallan vastuuksi tarkentuu rajoitusten purkaminen sitten, kun niille ei ole enää perusteita. Lisääntyvässä vapaudessa aikuiskansalaisen vastuuksi puolestaan tulee osata käyttää vapauttaan tavalla, joka ei vaikeuta vakavaa tilannetta. Aikuiskansalaisen täytyy osata tehdä ”oikeat” valinnat arjessaan ja on kannettava niistä vastuu. Vastuullistamisen lisäksi positiivinen palaute – ”Suomalaiset ovat toimineet tähän asti erittäin vastuullisesti” – on kielellinen keino käyttää suostuttelevaa ja tuottavaa valtaa. Ilmaisemalla, että aikuiskansalaiselta tämänkaltainen toiminta on riittävää jatkossakin, julkinen valta ohjaa aikuiskansalaista haluttuun suuntaan ja pyrkii saamaan häntä ponnistelemaan väsymättä viruksen leviämistä vastaan.

Koronapandemian vastaisessa taistelussa moraalinen järjestys kilpistyy vastuullisuuden normiin. Vastuullinen aikuiskansalainen määritetään kriittiseksi toimijaksi koko kansakunnan selviytymisessä. Tällöin jokaisen ”normaalin”, solidaarisen ja hyveellisen aikuiskansalaisen tulee toimia kategoriaan liitettävien määreiden mukaisesti. Julkinen valta osoittaa kriisiviestinässään luottamusta aikuiskansalaisen kykyyn ja tahtoon toimia ”oikein”, kunhan suositukset ja ohjeet on laadittu ja niitä toistetaan riittävästi mediassa. Esimerkiksi THL antaa runsaasti toimintaohjeita suuntaamaan vastuullisen aikuiskansalaisen koronapandemia-arkea, muun muassa:

Suojaa suusi ja nenäsi kertakäyttönenäliinalla, kun yskit tai aivastat. Laita käytetty nenäliina välittömästi roskiin.

[THL 12.2.2020]

Kotioiloissa pätevät samat ohjeet kuin muidenkin tautien kohdalla, siivotaan jälkiä aktiivisesti ja vältetään esimerkiksi samojen pyyhkeiden käyttämistä.

[THL 9.3.2020a]

Jos olet vähääkään sairas, soita mummulle – älä mene käymään.

[THL 9.3.2020b]

Vältä lähikontaktia muihin, jos sinulla on hengitystieinfektion oireita. Älä mene töihin tai kouluun sairaana, älä myöskään vie sairasta lasta päivähoitoon tai isovanhemmille.

[THL 13.3.2020]

Jos sinun pitää pysyä kotona, pidä yllä terveellisiä elämäntapoja ja arjen hyviä rutiineja: syö terveellisesti, nuku riittävästi, kuntoile kotona tai liiku luonnossa, pidä yhteyttä puhelimitse ja netin kautta perheenjäseniisi ja ystäviisi.

[THL 15.3.2020]

Aineistomme kriisiviestinnästä valtaosa on käytännön ohjeiden välittämistä aikuiskansalaiselle. Koronapandemian arjessa tulee muun muassa osata yskiä ja niistää oikein, siivota ahkerasti ja mieluummin soittaa ikäihmisille kuin tavata heitä fyysisesti. Flunssaisena tulee välttää kaikkia lähikontakteja, olla töistä pois tai tehdä etätöitä. Oireilevien ja sairaiden lasten kanssa on pysyteltävä kotona. Julkinen valta antaa ohjeita myös karanteeniolosuhteiden tavalliseen ja hyvinvointia edistävään arkeen, jolloin aikuiskansalaisen ”oikein” käyttäytymisen ohjaaminen yltyä yksityiselämään, arkisiin valintoihin ja rutiineihin. Ajatuksena on, että terveet elämäntavat vahvistavat aikuiskansalaisen vastustuskykyä ja psyykkistä kestävyyttä. Elämäntapaohjeilla ja terveen elämän vaalimisella on keskeinen rooli koronapandemian vastaisessa taistelussa.

Osa ohjeista opettaa koronaolosuhteissa koko kansalle lanseeratua ”terveysturvallista käyttäytymistä”, kun taas osa sisältää neuvoja laajemmin (psykkisesti) terveelliseen elämään.

Aineisto-otteista voidaan lukea julkisen vallan vastuu ja tavoite suojella elämää ja terveyttä sekä tehdä tulkintaa siitä, kuinka tähän tavoitteeseen pyritään käyttämällä suostuttelevaa ja tuottavaa (asiantuntija)valtaa. Edellä olevat otteet perustuvat yhtäältä käskymuotoiseen, ehdottomaan ohjeistamiseen (”älä mene käymään”, ”suoja suusi”) ja toisaalta ei-ehdottomaan neuvontaan, joka jättää aikuiskansalaiselle enemmän harkintavaltaa (”vältä lähikontakteja”).

Viesti on suunnattu koko kansalle, mutta suositukset on muotoiltu niin, että puhuttelun kohde on yksittäinen aikuiskansalainen. Suostuttelevan ja tuottavan (asiantuntija)vallan käytön tunnistaa myös siitä, ettei suositusten ja ohjeiden noudattamatta jättämisestä ole sanktioitu. Tällöin vallan käyttö perustuu ennen kaikkia ohjeiden moraaliseen velvoittavuuteen sekä aikuiskansalaisten taipumukseen toimia esitetyn moraalisen järjestyksen mukaan ja ylläpitää näin ”hyvän” aikuiskansalaisen asemaansa. Henkilökohtainen, yksilöön vetoava esittämistapa osaltaan ilmentää julkisen vallan pyrkimystä suostutella aikuiskansalaista toimimaan kriisiviestinnässä tyypillisten yksinkertaisten käskyjen mukaan.

Julkinen valta tunnistaa ja tunnustaa koronaolosuhteiden aiheuttavan fyysisten terveysuhkien lisäksi psyykkisiä riskejä, kuten ahdistusta ja huolta. Siten julkinen valta osoittaa tiedostavansa, että aikuiskansalaiselle tilanne on psyykkisesti rankka. THL (15.3.2020) on hyödyntänyt Maailman terveysjärjestön WHO:n laatimia ohjeita ja listannut tapoja lievittää pelkoa:

On normaalia olla surullinen, hämmentynyt, peloissaan tai vihainen poikkeusolosuhteissa. Jos koet olosi hyvin vaikeaksi, kes-

kustele terveydenhuollon ammattilaisen kanssa. Puhu tunteitasi ihmisille, joihin luostat. Vähennä median, myös sosiaalisen median, ääressä käyttämäsi aikaa, jos koet uutisten herättävän sinussa huolta.

[THL 15.3.2020]

Julkinen valta normalisoi surun, hämmennyksen, pelon ja vihan tavallisiksi aikuiskansalaisen kokemiksi tunteiksi koronaolosuhteissa. Aikuiskansalaisen kategorian edustaja ei näin määrity poikkeavaksi, vaikka hänellä näitä tunteita olisikin. Julkinen valta oikeuttaa kategoriaparin ”tietävänä” osapuolena toisen osapuolen negatiiviset reaktiot, jotka toisessa tilanteessa voisivat tulla tulkituiksi ei-toivottaviksi, huolestuttaviksi ja mahdollisesti hoitoa vaativiksi. Lisäksi julkinen valta liittää aikuiskansalaisen kategoriaan olettamuksen toimijasta, joka lähtökohtaisesti seuraa (liiankin) tiiviisti terveyttä uhkaavia asioita (sosiaalisesta) mediasta ja uutisoinnista.

Aineistomme suosituksista ja ohjeista voi lukea moraalisen olettamuksen aikuiskansalaisesta, jolla on töitä, koti, lapsia ja läheisiä ihmisiä. Aikuiskansalaisen odotetaan olevan siisti ja hygieeninen sekä ottavan tarvittaessa yhteyttä terveydenhuoltoon. Oikein toimiva aikuiskansalainen tarkkailee omia ja läheistensä oireita ja vointia sekä ennaltaehkäisee terveystarpeita pitämällä itsestään huolta terveellisillä elämäntavoilla. Lisäksi hänellä on tahtoa, kykyä ja mahdollisuus pysytellä kotona, noudattaa turvavälejä, karanteeneja ja eristyksiä, pestä käsiä sekä välttää tarpeetonta oleskelua julkisilla paikoilla. Aikuiskansalainen käyttäytyy toivotulla tavalla, kun hän seuraa psyykkisen sietokykynsä rajoissa viestintää ja etsii tietoa aktiivisesti, jotta osaa toimia ohjeiden mukaisesti terveyttään vaarantamatta. Edellä kuvattuihin aikuiskansalaisen kategorian määreisiin tiivistyy koronaolosuhteissa julkisen vallan tavoitteleva yksilön

vastuullisuuden moraalinen järjestys. Samalla kuitenkin myös tunnistetaan aikuiskansalaisen haavoittuvuus.

Yhteenvetona voidaan todeta, että kriisiviestinnässä julkinen valta kategoriaparin yhtenä osapuolena toteuttaa vastuutaan ja valtaa antaa suoria, yksiselitteisiä ja käskeviä toimintaohjeita aikuiskansalaiselle, ja näin se suosittaa vahvasti toivottavia toimintatapoja. Samalla julkinen valta tulee määrittäneeksi, mikä on normaalia ja hyväksyttävää käyttäytymistä koronaolosuhteissa. Aikuiskansalainen puolestaan määrittyy kategoriaparin ”tietämättömäksi” osapuoleksi, määrittelyn ja informaatio-ohjauksen kohteeksi ja ohjeiden vastaanottajaksi. Kuitenkin määrittelyn ja informaatio-ohjauksen tavoite on vahvistaa aikuiskansalaista toimivana subjektina erityisissä koronaolosuhteissa. Ohjaamalla käyttäytymistä julkinen valta myös osoittaa huolenpitovastuutaan aikuiskansalaisestaan. Nämä tietynlaista moraalista järjestystä eli hyvän aikuisen ja kansalaisen standardia tuottavat kategorisointi- ja toimintatavat voidaan tunnistaa suostuttelevan ja tuottavan vallan käytön keinoiksi.

Vastuullisen aikuiskansalaisen kategoria on kriisiviestinnässä vallitseva, mutta ei kaikenkattava. Seuraavaksi tuomme esiin sitä, kuinka julkinen valta tunnistaa koronapandemian kriisiviestinnässä aikuiskansalaisten välisiä eroja.

Kriisiviestinnässä tunnistettavat aikuiskansalaisten erot ja erityistoimet

Koronapandemian kriisiviestinnässä julkinen valta käyttää myös valtaansa määritellä poikkeuslupaan tai erityiseen suojeluun oikeuttavat personoidut (ihmisiä koskevat) kategoriat. Aineistomme kriisiviestinnässä onkin tunnistettavissa aikuiskansalaisia, joiden osalta on tarpeen poiketa yleisohjeista tai joihin on tarpeen kohdistaa vastuullistamisen sijaan suojele-

via ja huolenpitoa tuottavia erityistoimenpiteitä. Tulkitsimme nämä kielelliset valinnat poikkeaman tuottamiseksi aikuiskansalaisen kategoriaan tai tämän kategorian moninaistumiseksi. Tällöin kriisiviestinnässä huomioitavat erot aikuiskansalaisten välillä ja siten siinä määrittyvät marginaaliset kategoriat tulevat näkyviksi. Tässä aluvussa hyödyntämämme aineisto-otteet edustavat kokonaisaineistossa poikkeuksia. Niiden edustamaa kriisiviestintää on kokonaisaineistossa huomattavan vähän.

Julkinen valta tunnistaa kriisiviestinnässä välttämättömyyden tehdä rajoitustoimenpiteissä poikkeuksia aikuiskansalaisen perhe-, opiskelu- ja työtilanteen perusteella eli sallia näissä tilanteissa poikkeamista yleisistä koronaolosuhteiden ohjeista. Nämä elämäntilannemääreet eivät sinänsä tuota poikkeusta normaalksi määrittyvästä, ”tavallisesta” aikuiskansalaisen kategoriasta, koska aikuiskansalaisen odotetaan olevan aktiivisesti mukana perhe-, opiskelu- ja työelämässä. Pikemminkin nämä määreet muotoilevat koronaolosuhteissa rajoitusten suhteen etuoikeutettujen aikuiskansalaisten ryhmän. Etuoikeus perustuu aikuiskansalaisen erityisen vastuulliseen tehtävään yhteiskunnassa. Erojen määrittely on tuottavaa vallan käyttöä siinä mielessä, että näin julkinen valta osoittaa haluavansa aikuiskansalaisten opiskelevan, käyvän töissä ja hoitavan perheensä myös kriisitilanteessa.

Kun Suomessa julistettiin valmiuslain perusteella poikkeusolot, julkinen valta sai oikeuden poikkeuksellisten pakkotoimien käyttöön turvallisuuden nimissä. Valmiuslain nojalla esimerkiksi kouluissa siirryttiin etäopetukseen:

Poikkeuksellisesti kuitenkin järjestetään koulussa järjestettävä esiopetus sekä perusopetuksen 1-3 luokkien lähiopetus niiden vanhempien lapsille, jotka [joiden vanhemmat] työskentelevät yhteiskunnan toiminnan kannalta kriittisillä aloilla.

[Valtioneuvosto 16.3.2020]

Aikuiskansalaisen työnteke vaikeutuu huomattavasti, kun lasten koulunkäynti siirtyy koronaolosuhteissa etälaitteiden varassa koteihin. Julkinen valta tiedostaa tämän ja kategorisoi aikuiskansalaisten ryhmän, joiden lapsilla on ”poikkeuksellisesti” oikeus osallistua lähiopetukseen, ja koululla on velvollisuus järjestää sitä. Poikkeus asettaa kunnat vastuuseen järjestämään yhtäaikaaisesti lähi- ja etäopetusta. Aikuiskansalaiselta odotetaan, että hän osaa toimia ”oikein” sen mukaan, kuuluuko hän rajoitusten osalta etuoikeuksiin oikeuttavaan aikuiskansalaisen kategoriaan vai ei. Määrittely- ja erontekoperusteina toimivat lasten luokka-aste (esiopetuksesta kolmanteen luokkaan), aikuisen vanhemmuus sekä työskentely ”yhteiskunnan toiminnan kannalta kriittisillä aloilla”. Määritellyt poikkeukset mahdollistavat tiettyjen aikuiskansalaisten, joiden katsotaan olevan julkisen vallan toiminnan kannalta korvaamattomissa tehtävissä, häiriötöntä vastuunottoa työtehtävistään. Valmiuslakiin perustuen julkinen valta rajoitti myös ihmisten liikkumista Uudella maalla, tosin tämänkin rajoituksen soveltamisessa määriteltiin poikkeuksia:

Liikkuminen on kuitenkin sallittua viranomaistoiminnassa sekä työn, elinkeinon tai luottamustoimen harjoittamiseksi tai lakisääteisen velvollisuuden täyttämiseksi.

[Valtioneuvosto 25.3.2020]

Ihmisten liikkumisen rajoittaminen on kova julkisen vallan pakkotoimi erityisesti silloin, jos sen soveltamisessa ei voida tehdä poikkeuksia. Poikkeusoloissa liikkumisrajoitusten noudattamatta jättäminen eli lakisääteisen velvoitteen laiminlyönti tuottaa aikuiskansalaiselle sanktion, jolloin ei enää puhuta suostuttelevasta ja tuottavasta vallasta vaan suorasta vallan käytöstä. Aikuiskansalainen, joka suorittaa tiettyjä julkisen vallan määrit-

tämiä erityisen tärkeitä työtehtäviä, saa kuitenkin erivapauksia liikkumisessaan.

Aikuiskansalaiset ovat koronaolosuhteissa myös keskenään hyvin erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Julkinen valta viestittää olevansa valmis tekemään joitakin poikkeuksia liikkumisrajoi-
tuksiin henkilökohtaisen syyn perusteella:

Liikkumista ei myöskään rajoiteta, jos siihen on painava henki-
lökohtainen syy, kuten lapsen tapaamisoikeuden toteuttaminen
tai lähiomaisen kuolema.

[Valtioneuvosto 25.3.2020]

Julkinen valta osoittaa kunnioittavansa aikuiskansalaisen yksii-
löllisyyttä ja henkilökohtaista elämäntilannetta, jossa voi muo-
dostua ”painavia” perusteita liikkumiselle. Yksi esimerkki tästä
on lähiomaisen hautajaisiin osallistuminen. Julkinen valta kui-
tenkin pidättää itsellään osana viranomaistoimintaa oikeuden
ja vallan määrittellä, mikä on ”painava henkilökohtainen syy” ja
mikä ei. Näissä tilanteissa aikuiskansalaisen kategoria moninais-
tuu sosiaalisin perustein. Poikkeuksien tekemisen voi ajatella
keinoksi ”pehmentää” pakkovaltaa. Määritellessään poikkeus-
tilanteita julkinen valta kategoriaparin vahvempana osapuo-
lena osoittaa tunnustavansa ja tunnustavansa aikuiskansalaisen
henkilökohtaisen elämän inhimilliset tarpeet. Samalla aikuis-
kansalaisen kategoria moninaistuu ja ”hajooa” edellä mainitun
kaltaisissa tapauksissa yksittäisten toimijoiden elämäntilanteen
huomioonottamiseksi ja arvioimiseksi.

Koronapandemian kriisiviestinnästä on tunnistettavissa
myös muita erityisryhmiin kuuluvia aikuiskansalaisia, joille toi-
sinaan kohdistetaan suoria ohjeita. Tavallisempaa kuitenkin on,
että muita tahoja (muun muassa kunnat, toiset aikuiskansalaiset
ja sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset) ohjataan ja vastuullis-

tetaan pitämään erityisryhmiin kuuluvista aikuiskansalaisista huolta. Tämä kategorisointiin perustuva erontekojen ja vastuullistamisketjujen (julkinen valta > aikuiskansalainen/kunta > erityisryhmään kuuluva aikuiskansalainen) tuottaminen voidaan tunnistaa suostuttelevan ja tuottavan vallan käyttämiseksi (ks. vastuullistamisketjusta myös Juhila ym. 2017; Raitakari ym. 2019). Niin sanottu vastuullistamisketju syntyy, kun julkinen valta käyttää valtaansa suunnata ja vastuullistaa aikuiskansalaista tai kuntaa toimimaan, pitämään huolta myös toisista, jolloin julkisen vallan tehtävä ja vastuu suojella ihmiselämää ja terveyttä toteutuu välillisesti. Näin julkinen valta ohjaa aikuiskansalaisten toimintaa etäältä vastuullistaen yhden tahon vastuuttamaan toista tahoja toimimaan tietyllä tavalla. Koronaolosuhteissa esimerkiksi sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset toimivat etulinjassa julkisen vallan tekijöinä.

Kriisiviestinnässä tuotetaan ymmärrystä siitä, kuinka aikuiskansalaiset ovat koronapandemiassa eri (arvoisessa) asemassa ikänsä ja mahdollisten perussairauksiensa perusteella. Ikääntyneille ja monisairaille ihmisille koronavirustartunnan katsotaan olevan isompi riski, koska erityisesti heille sen aiheuttama tauti on usein hengenvaarallinen. Siten julkinen valta pyrkii varmistamaan erityisesti heidän selviytymistään koronaolosuhteissa:

Kuntien on poikkeustilan aikanakin tärkeää tukea ikääntyneiden hyvää ravitsemusta varmistamalla, että kaikilla kotona asuvilla ikääntyneillä on mahdollisuus riittäviin ja monipuolisiin aterioihin riippumatta siitä, ovatko he jo kotipalveluiden piirissä vai eivät.

[THL 19.5.2020]

Aikuiskansalaisen kategoriasta erotetaan ikääntyneet, joiden tukemiseen ohjeistetaan, suostutellaan ja vastuullistetaan hallituksen sijaan toisia julkisen vallan edustajia, kuntia. Koronapan-

demian aikana julkinen valta kantaa yleisesti huolta siitä, miten ikääntyneet selviytyvät ”eristyksissä”, johon edellä olevan aineisto-otteen voidaan nähdä liittyvän. Julkinen valta tunnistaa riskin siitä, että ikääntyneiden ravitsemus heikkenee, kun sosiaalisia suhteita ja esimerkiksi kaupassa käymistä pyritään rajoittamaan. Aineisto-otteessa vastuullistetaan kuntia toimimaan julkisen vallan asettaman tavoitteen mukaisesti. Ikääntyneen kategoria muodostaa poikkeuksen aikuiskansalaisen kategoriasta siinä merkityksessä, että jälkimmäiseen liitetään odotuksia aktiivisuudesta, itsenäisestä pärjäämisestä ja vahvasta toimintakyvystä. Kulttuurisesti ikääntyneen kategoriaan puolestaan liitetään merkityksiä mahdollisesti heikentyneestä terveydentilasta ja toimintakyvystä sekä tuen tarpeesta.

Ikääntyneitä ihmisiä ei kriisiviestinnässä niinkään puhutella suoraan tai opasteta aktiivisina ja vastuullisina aikuiskansalaisina, vaan he määrittävät julkisen vallan tuen ja suojelun kohteiksi. Kunnille suunnattu ohje tosin antaa sekä kunnalle että iäkkäälle aikuiskansalaiselle liikkumavaraa ja vapautta siinä, kuinka toteuttaa ohjetta käytännössä. Suostutteleva ja tuottava vallan käyttö voidaan paikantaa aineisto-otteesta kunnan toimintavapauden kunnioittamisesta ja pyrkimyksestä ohjata sitä vapaaehtoisuuteen perustuen tiettyihin tavoitteisiin. Itse toimintatapoja, joilla tavoitteisiin päästään ei määritellä, vaan niiden suhteen harkintavalta jätetään kunnalle itselleen. Edellä esitetyssä aineisto-otteessa moraalinen järjestys perustuu ennen kaikkea odotukseen siitä, että kunta osaa toimia vastuullisesti ja tarkoituksenmukaisesti.

Iäkkään aikuiskansalaisen suurempi riski sairastua vakavasti elämää ja terveyttä uhkaavalla tavalla tuottaa tilanteen, jossa julkinen valta kohdistaa häneen välillisesti erityistoimia myös kodin ulkopuolella. Seuraava aineisto-ote on uutisesta, joka käsittelee suun ja hampaiden hoidon turvallisuutta koronaolosuhteissa.

Yli 70-vuotiaiden ja muiden vakavan koronavirusinfektion riskiryhmiin kuuluvien turvallisuudesta huolehditaan erityistoimin. Hoito järjestetään niin, että riskiryhmät kohtaavat mahdollisimman vähän muita ihmisiä käyntinsä aikana.

[THL 20.5.2020]

”Yli 70-vuotiaat” ja muut riskiryhmiin kuuluvat muodostavat poikkeavan kategorian aikuiskansalaisesta siitä näkökulmasta, että tähän kategoriaan kuuluviin kohdistetaan julkisen vallan erityistoimia ja -kohtelua vastuullistamalla kuntaa ja sen ammatillaisia sosiaali- ja terveydenhuollossa. Aikuiskansalaisen taas odotetaan selviytyvän yleisohjeiden avulla sekä kantavan vastuuta itsestään ja toisista. Esimerkiksi seuraavassa aineisto-otteessa julkinen valta odottaa aikuiskansalaisen ottavan vastuuta myös iäkkäiden ja muiden riskiryhmiin kuuluvien terveysturvallisuudesta huolehtimisesta:

Riskiryhmiin kuuluvien vointia kannattaa tiedustella päivittäin, korona-aikana ensisijaisesti puhelimitse tai muiden etäyhteydenpitovälineiden avulla. Tarvittaessa läheisen luo saa ja pitää mennä antamaan apua kuumuudelta suojaautumisessa.

[THL 16.5.2020]

Julkinen valta ohjeistaa ja vastuullistaa aikuiskansalaista toimimaan niin, että riskiryhmän kategoriaan kuuluvat ovat hänen seurannassaan ja huolenpitonsa kohteena. Aikuiskansalaisen kategoriaan liitetään voinnin tiedustelun, luokse menemisen ja avun antamisen toiminnot. Näin julkinen valta etäältä ohjaa ja siirtää julkisen ”suojeluvastuun” riskiryhmän kategoriaan määrittelystä ihmisestä aikuiskansalaiselle. Suostuttelevaa ja tuottavaa valtaa hyödyntäen julkinen valta nojaa moraaliseen järjestykseen siitä, että ”hyvä” aikuiskansalainen kategoriaparin osapuoli

lena ottaa vapaaehtoisesti vastuun huolehtia riskiryhmään kuuluvista läheisistään. Aikuiskansalaisen vastuulle jää riskiryhmiin kuuluvien tunnistaminen ja heihin kohdistettujen tarkkailu- ja suojelutoimien toteuttaminen käytännössä. Kategoriaparin toisena osapuolena julkinen valta pitäytyy tehtävässään määrittää riskiryhmiin kuuluvat ja heidän erityistarpeensa sekä osoittaa, millainen toiminta on heitä kohtaan moraalisesti oikein.

Koronapandemian kriisiviestinnässä ikääntyneiden ja muihin tartuntataudin riskiryhmiin kuuluvien ihmisten kohdalla syntyy siis kahdenlaisia vastuullistamisketjuja: suoraan kohdistetun viestinnän sijaan julkinen valta vastuullistaa yhtäältä kuntia ja muita viranomaisia ja toisaalta ”tavallisia” aikuiskansalaisia toimimaan julkisen vallan asettaman tavoitteen mukaisesti eli suojelemaan julkisen vallan aikuiskansalaisen kategoriasta erotuvia ihmisiä.

S seuraava aineisto-ote on ajalta, jolloin oli voimassa aikuiskansalaiselle suunnattu ”maskisuositus”. Julkinen valta suosittelee kriisiviestinnässään kasvomaskin käyttöä ahtaissa sisätiloissa silloin, kun kahden metrin turvavälejä ei ole mahdollista säilyttää. Kasvosmaskeista muodostuu koronaolosuhteissa aikuiskansalaiselle merkittävä kuluerä, minkä julkinen valta tiedostaa:

Jokainen hankkii maskin itse, mutta kunnat huolehtivat, että maskeja on saatavilla kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleville ilmaiseksi suosituksen voimassaoloalueella.

[Valtioneuvosto 13.8.2020]

Yleisesti ottaen koronaolosuhteissa maskien käyttösuositus lähtee siitä, että aikuiskansalainen hankkii kasvomaskit itsenäisesti. Kuitenkin tarve tehdä sääntöön poikkeus tuottaa kriisiviestinnässä jaon ”itse maksaviin” ja ”kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleviin” aikuiskansalaisiin. Jälkimmäiseen aikuiskan-

salaisen kategoriaan kuuluvien kohdalla julkinen valta ohjeistaa kuntia antamaan kasvomaskeja ilmaiseksi. Ero aikuiskansalaisten välillä tehdään maksukyvyn perusteella, ei esimerkiksi toimintakykyrajoitteiden perusteella, vaikka myös ne voisivat estää aikuiskansalaista konkreettisesti hakemasta kasvomaskia. Tulkitsemme myös, että linjaus velvoittaa ja vastuullistaa kunta ratkaisemaan, ketkä kuuluvat tähän ”kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien” kategoriaan ja kuinka maskit saadaan juuri kyseiseen ryhmään kuuluvan aikuiskansalaisen saataville. Haavoittuvassa asemassa oleva on yleistyvä ilmaus, jolla korvataan poliittisessa retoriikassa esimerkiksi huono-osaisuuden tai syrjäytyneen käsitteitä (Kuronen tässä teoksessa). Ilmaukseen sisältyy kuitenkin yhtä lailla oletus heistä, jotka jollakin tavalla eroavat tavallisesta, itsenäisesti pärjäävästä, tässä tapauksessa itse kasvomaskit maksavasta aikuiskansalaisesta.

Poikkeusohje kasvomaskien hankkimisesta julkisin varoin mahdollistaa kasvomaskin käyttösuosituksen noudattamisen hänellekin, jolle kasvomaskien hankkiminen ei ole taloudellisista syistä mahdollista. Julkinen valta kategoriaparin toimintaohjeita antavana osapuolena tunnistaa ja tunnustaa, että haavoittuvassa asemassa olevalle aikuiskansalaiselle maskisuosituksen noudattamisen edellytyksenä on julkisen vallan taloudellinen tuki. ”Haavoittuvassa asemassa olevan” aikuiskansalaisen vastuulle jää selvittää, missä ilmaisia kasvomaskeja on saatavilla, ja hakea niitä. Ohjeistuksessa ei puhutella ”haavoittuvassa asemassa olevaa” aikuiskansalaista vaan kuntaa. Kuntaa lähestytään itsenäisenä ja vapaana tahona, jolle jää valtaa määrittää, mitä maskien saatavuudesta ”huolehtiminen” tarkoittaa annetun ohjeen näkökulmasta. Näin myös maskisuosituksen kohdalla syntyy vastuullistamisketju julkiselta vallalta kunnan kautta aikuiskansalaisen kategoriasta erottuvalle kaikkein heikoimmassa asemassa olevalle ihmiselle. Myös seuraavassa kunnalle

suunnatussa ohjeessa itse kriisiviestinnän saavutettavuuden (ei vain maskien) tulkitaan tuottavan eroa ”tavallisiin” ja ”erilaisiin” aikuiskansalaisiin.

Myös asianmukaisista tulkkauspalveluista on huolehdittava. Väestönosa, joka ei puhu tai ymmärrä suomea tai ruotsia tai on lukutaidoton, tulee myös informoida sekä COVID-19:sta että sitä koskevista toimintaohjeista heille soveltuvin menetelmin (esim. ohjevideot, selkokielinen viestintä ja tulkkauspalvelu).

[STM 16.4.2020]

Julkinen valta käyttää valtaa määrittämällä kuntien viestintätoimintaa velvoittavan normin: ”asianmukaisista tulkkauspalveluista on huolehdittava.” Tarkkaan ei kuitenkaan määritellä, mitä kulloinkin tarkoitetaan ”asianmukaisilla” tai milloin voidaan katsoa, että palvelusta on ”huolehdittu”. Tämä tuo ohjeen noudattamiseen suostuttelevalle ja tuottavalle vallalle tyypillistä tulkinnanvaraisuutta. Julkinen valta asettaa toiminnan (moraaliseksi) tavoitteeksi ja lähtökohdaksi ottaa huomioon ”erilaiset” aikuiskansalaiset. Kuntaa puhutellaan kuitenkin itsemäärävänä tahona, jolla on oikeus ja velvollisuus soveltaa yleisohjetta paikallisissa olosuhteissa.

Julkinen valta osoittaa tunnistavansa ja määrittelee aikuiskansalaisen kategoriasta poikkeavan aikuiskansalaisen, joka ei välttämättä tavoita kriisiviestintää ilman hänelle suunnattuja erityistoimia. Kielitaito toimii aikuiskansalaisia erottelevana tekijänä ja perusteena soveltaa viestinnässä poikkeavia menetelmiä. Suostuttelevan ja tuottavan vallan perusedellytys on, että asiantuntijatieto ja siihen perustuva julkisen vallan informaatio-ohjaus tavoittaa aikuiskansalaiset. Edellä esitetty aineisto-ote osoittaa tämän olevan joissakin tilanteissa uhattuna. Aikuiskansalaisen kategoriaan piiloutuukin kulttuurinen olet-

tamus taidosta lukea, kirjoittaa ja ymmärtää valtaväestön kieltä.

Muodostuvassa vastuullistamisketjussa julkinen valta ohjaa etäältä kuntia vuorostaan ohjeistamaan ja vastuullistamaan henkilöstöään sen huolehtimisesta, että kriisiviestintä tavoittaa kaikki ”erilaiset” aikuiskansalaiset kieli- ja lukutaidosta riippumatta. Kategorisointiin perustuvia erontekoja aikuiskansalaisten välillä ja ”vastuullistamisketjuja” hallituksen, kunnan ja kunnan henkilöstön välillä voidaan paikantaa myös sosiaali- ja terveysministeriön (STM) ohjeesta erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden palveluiden järjestämisestä koronaolosuhteissa:

Sosiaali- ja terveydenhuoltoa toteutettaessa on aina kiinnitettävä erityistä huomiota erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden edun toteutumiseen. Poikkeukselliset olot korostavat tätä tarvetta. Avun tarpeen kasvaessa helposti saavutettavia ohjaus- ja neuvontapalveluja on lisättävä, ottaen huomioon ihmisryhmät, joille etä- tai puhelinneuvonta ei ole mahdollista. Matalan kynnyksen ohjaus- ja neuvontapalvelujen lisäksi erityisesti tilapäis- ja hätämajoituksen ja huolenpidon saatavuudesta niitä tarvitseville asiakasryhmille on huolehdittava ja lisättävä kapasiteettia tarvittaessa. Myös asunnottomille tarjottavilla päivätoiminnan palveluilla on mahdollista tavoittaa erityisen haavoittuvassa asemassa olevia ja huolehtia heidän välttämättömien perustarpeiden lisäksi myös tarpeellisen epidemiaan liittyvän ohjauksen ja neuvonnan saamisesta.

[STM 16.4.2020]

Aineisto-otteessa julkinen valta erottaa aikuiskansalaisen kategoriasta ”erityistä tukea tarvitsevat”, ”ihmisryhmät, joille etä- tai puhelinneuvonta ei ole mahdollista”, ”asunnottomat” ja ”erityisen haavoittuvassa asemassa olevat”. Näiden kategorioiden jäsenille suunnatuista palveluista ja niiden helposta saavutettavuudesta

desta kunnan tulee huolehtia ja tarvittaessa lisätä palveluidensa kapasiteettia. Ohje on kirjoitettu passiivimuodossa, jolloin ohjeen kohde tai aktiivinen toimeenpanija jää ilmaisematta. Voidaan kuitenkin olettaa, että puhuttelun kohteena ovat kunnat sekä niissä toimivat viranomaiset ja sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset sekä asunnottomien palveluita tarjoavat järjestöt ja yritykset. Julkinen valta käyttää suostuttelevaa ja tuottavaa valtaa ensinnäkin nostamalla esille marginaaliin määrittyvien aikuiskansalaisten avuntarpeen lisääntymisen koronolosuhteissa sekä toiseksi asettamalla moraaliseksi tavoitteeksi heidän eduistaan huolehtimisen. Julkinen valta myös neuvoo, kuinka tavoittaa erityisen haavoittuvassa asemassa olevia aikuiskansalaisia. Näiden voidaan katsoa olevan tärkeitä puolesta puhumisen tekoja yhteiskunnan marginaaliin määrittyvän aikuiskansalaisen puolesta. Kuitenkin samalla, kun asunnottomia ja muita erityisen haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä ei puhutella suoraan, viestinnässä ohitetaan ja menetetään mahdollisuus vahvistaa näihin ryhmiin kuuluvan aikuiskansalaisen omaa toimijuutta ja aktiivisuutta kriisitilanteessa.

Yhteenvetona toteamme, että kriisiviestinnästä voidaan tunnistaa ”etuoikeutettujen”, erityisen vastuullisten aikuiskansalaisten kategoria, johon kuuluvilla on erityisten tärkeä asema yhteiskunnan toimivuuden ja turvallisuuden näkökulmasta. Siksi julkinen valta kohtelee heitä ja heidän lapsiaan erityisellä tavalla kriisitilanteessa. Lisäksi aikuiskansalaisen kategoria hajoo ”sosiaalisin perustein eri elämäntilanteessa olevaan”, ”ikäntyneeseen”, ”riskiryhmään kuuluvaan” ja ”erityisen haavoittuvassa asemassa olevaan” aikuiskansalaisen kategoriaan. Näiden kategoriaryhmien kohdalla suora aikuiskansalaisen puhuttelu, valistaminen ja vastuullistaminen kääntyy kriisiviestinnässä epäsuoremmaksi ohjeistamiseksi sekä ”vastuullistamisketjujen” rakentamiseksi julkisen vallan, kunnan ja sen henkilöstön,

palveluntuottajien sekä tavallisten aikuiskansalaisten ja tästä poikkeavien aikuiskansalaisten välille.

Johtopäätökset: Julkinen valta toivotun aikuiskansalaisen muokkaajana

Olemme tässä luvussa tarkastelleet aikuiskansalaisen kategorian tuottamista ja siitä poikkeavien aikuiskansalaisten määrittelyä julkisen vallan hallintakeinona koronapandemian kansallisessa kriisiviestinnässä. Tarkoituksenamme on ollut tehdä näkyväksi julkisen vallan väestön käyttäytymistä ohjaavaa suostuttelevaa ja tuottavaa vallan käyttöä, joka samalla tuottaa käsityksiä toivottavasta tavallisuudesta ja yleisestä normista sekä tästä poikkeavista marginaalisista tilanteista ja aikuiskansalaisten ryhmistä. Tavoitteemme oli ensinnäkin tuottaa empiirinen esimerkki konstruktionistisesta marginaalisaatiotutkimuksesta, jossa hyödynnetään ajatusta marginaalisuudesta sosiaalisesti tuotettuina rajoina, eroina ja kategorioina (ks. Juhila 2006, 104). Toiseksi tarkoitus oli sosiaalityön näkökulmasta reflektoida julkista (kriisi)viestintää puheavaruutena, jossa luodaan käsityksiä myös aikuissosiaalityön asiakkaista. Sosiaalityössä on tärkeää käyttää, mutta myös kriittisesti reflektoida suostuttelevan ja tuottavan vallan käytön mahdollisuuksia aikuiskansalaisen toiminnan ohjaamisessa ja toimijuuden muokkaamisessa.

Aineistomme luonnetta ja siinä muodostuvia kategorisoin-
teja osaltaan selittää, että äkillinen koronapandemia edellyttää julkiselta vallalta kriisiviestintää, jossa tarkoituksellisesti korostuvat yksisuuntaiset, yksiselitteiset ja ”käskevät” toimintaohjeet sekä eri osapuolien motivointi toimimaan johdon ja asiantuntijoiden esittämällä tavalla vakavassa tilanteessa. Kriisiviestinnässä tarvitaan selkeitä kategorioita sekä luokitteluja ja näihin perustuvia toimintaohjeita, jotta väestön toimintaa voidaan

ohjata tehokkaasti vaikeissa, usein nopeaa toimintaa vaativissa tilanteissa ja näin suojella elämää ja terveyttä. Näin myös kategorioiden tuottaminen sekä suostutteleva ja tuottava valta sosiaalisena toimintana on tavallista näkyvämpää.

Tutkimuksemme osoittaa, kuinka julkinen valta tuottaa osana hallintaa vastuullisen, suosituksia noudattavan, kriisitietoisen, itsestään ja toisista huolta pitävän ”hyvän” aikuiskansalaisen kategorian sekä tähän kytkeytyviä toimintoja ja määreitä. Viestintä perustuu olettamukseen ja luottamukseen aktiivisesta, pystyvästä, työssäkäyvästä ja (sosiaalisen) median uutisointia seuraavasta aikuiskansalaisesta. Tämän ”tavallisen” aikuiskansalaisen tehtäväksi määrittyy ohjeen vastaanottaminen ja sen mukaan toiminen. Häntä julkinen valta puhuttelee suoraan ja opastaa enemmän tai vähemmän käskevästi. Aikuiskansalaista myös vastuullistetaan voimakkaasti yksilötoimijana ja kansakunnan jäsenenä. Samaan aikaan julkinen valta tunnistaa ja tunnustaa koronaolosuhteiden olevan aikuiskansalaiselle (psykkisesti) raskaita aikoja, mikä on sekin annettu tilanteessa tavallista. Aikuiskansalainen saa kriisiviestinnässä vastuullisen roolin koronapandemian taltuttajana, jolloin hänen tulee tietää ja osata arvioida, kuinka toimia terveysturvallisesti vaihtuvissa sosiaalisissa tilanteissa.

Kriittisesti voidaan kysyä, kohdistuuko kriisiviestinnässä ”tavalliseen” aikuiskansalaiseen liian suuri vastuu globaalin, herkästi tarttuvan virustaudin taltuttajana. Suostuttelevan ja tuottavan vallan tehokkuus perustuu paljolti aikuiskansalaisen pelkoon tulla kategorisoiduksi ”taltuttajan” sijasta ”tartuttajana”. Suostuttelevan ja tuottavan vallan voima on yleisemmin siinä, että pyrimme enimmäkseen toimimaan sen mukaan, mitä meiltä odotetaan, mikä on yleisesti nähty arvostetuksi, ihmiselle hyväksi ja hyödylliseksi. Valta on siellä, missä kulloinkin tuotetaan hegemonista diskurssia ”hyvästä”, ”hyödyllisestä” ja ”välttämättömästä” aikuiskansalaisen toiminnasta.

Tulostemme mukaan julkinen valta tunnistaa kriisiviestinnässään myös tarpeen tehdä eroja aikuiskansalaisten välillä esimerkiksi iän, terveyden, ammatin, elämäntilanteen ja varallisuuden perusteella sekä luoda näihin perustuvia poikkeuksia yleisiin koronaolosuhteiden ohjeistuksiin (ks. myös Hyvinvoinnin ja tasa-arvon vahvistaminen... 2020). Näin syntyy erityisen tärkeiden eli ”etuoikeutettujen”, ”sosiaalisen perustein erilaisten”, ”riskiryhmiin kuuluvien” ja ”erityisen haavoittuvassa asemassa” olevien aikuiskansalaisen kategoriat. Erityisen tärkeiden aikuiskansalaisten kategoria viittaa aikuiskansalaiseen, joka osoittaa erityisen arvokkaana pidettyä aktiivisuutta ja vastuullisuutta. Tällaista toimintaa ovat esimerkiksi työskentely yhteiskunnan toiminnan kannalta kriittisillä aloilla sekä ylipäättään työnteko, opiskelu ja vanhemmuus (lasten tapaaminen). Nämä kategoriasidonnaiset toiminnot ja piirteet tuottavat oikeuden poikkeuksiin koronarajoituksissa. (Etu)oikeudet poiketa yleisohjeista ovat keino ”pehmentää” (pakko)valtaa ja osoittaa, että julkinen valta tunnistaa aikuiskansalaisten (erilaisen) arvon ja erilaiset elämäntilanteen.

”Sosiaalisiin perustein erilaisten”, ”riskiryhmiin kuuluvien” ja ”erityisen haavoittuvassa asemassa” olevien aikuiskansalaisen kategorioilla tehdään näkyväksi erityistä suojelua edellyttäviä erityisryhmiä ja haavoittuvassa asemassa olevia aikuiskansalaisia. Erityistoimien kohteiksi kriisiviestinnässä määrittyvät esimerkiksi ikääntyneet, lukutaidottomat, asunnottomat tai muuten haavoittuvassa asemassa olevat aikuiskansalaiset. Edellä mainittuihin kategorioihin kuuluvilta julkinen valta ei odota samalla tavalla vahvaa henkilökohtaista vastuunottoa kuin ”tavalliselta” aikuiskansalaiselta.

”Erilaisen” aikuiskansalaisen kategorian jäsen määrittyy kunnan ja ”tavallisten” aikuiskansalaisen vastuulle, jolloin rakentuu tutkimuksessamme kuvattuja vastuullistamisketjuja eri

tahojen välille. Vastuullistamisketjuja tuottamalla julkinen valta suuntaa kuntia ja niiden ”tavallisia” aikuiskansalaisia huolehti-
maan koronaolosuhteissa tunnistetuista ”erilaisista” toisista, jolloin itse asiassa täyttyy välillisesti julkisen vallan vastuulla oleva haavoittuvassa asemassa olevan väestön suojelutehtävä. Kun julkinen valta ohjeistaa toimimista koronaolosuhteissa, ”erilaisten” aikuiskansalaisten osalta puhuttelun ja vastuullistamisen kohteena on kunta, ei ”erilainen” aikuiskansalainen itse. Julkinen valta ei siten kohdista viestiään suoraan esimerkiksi asunnottomuutta kokevalle aikuiskansalaiselle sanomalla vaikka näin: ”Jos koet elämässäsi asunnottomuutta ja vaikeutta suojautua koronapandemialta, on tärkeää, että otat yhteyttä kuntasi aikuissosiaalityöhön, heidän vastuullaan on auttaa sinua.” Länsimaalaisissa yhteiskunnissa myös alueilla ja kunnilla mielletään olevan tiettyyn rajaan asti vapauksia ja itsellistä toimivaltaa, jolloin julkinen valta puhuttelee kriisiviestinnässä kuntia (ei vain aikuiskansalaisia) itsemäärävinä tahoina.

Kirsi Juhila (2006, 104) määrittelee marginaalisuuskäsitteen perustuvan rajojen muodostamiseen tavallisen ja tästä poikkeavan välillä: ”Raja syntyy suhteessa johonkin vallitsevaan ja normaalina pidettyyn, johon nähden toinen on sivussa.” Tutkimuksemme tekee näkyväksi, kuinka tämänkaltainen rajojen tuottaminen aktivoituu kriisiviestinnässä. Tarkastelumme kontekstia, koronapandemiaa ja kriisiviestintää, voidaan pitää itsessään marginaalisena – tavallisempaa on yhteiskunnallinen toiminta, jonka lähtökohtana ei ole akuutissa kriisissä selviytyminen. Katsomme kuitenkin, että aineistossamme esiintyvät tavat määritellä tavallista ja tästä poikkeavaa aikuiskansalaista sekä vastuukysymyksiä ovat länsimaissa tavanomaisia (ks. Juhila ym. 2017). On tärkeää tarkastella tilannekohtaisesti, ketkä määrittävät kulloinkin tavallisen aikuisen kategoriaan ja ketkä sen ulkopuolelle. Keillä on mahdollisuuksia omaksua ja toimia

odotetut aikuiskansalaisen tavoin? Kuinka käy heidän, jotka eivät halua tai kykene käyttäytymään hallinnon edellyttämällä tavalla? Määrittelytavat ja tuotetut kategoriat ovat merkityksellisiä, sillä ne ohjaavat toimintaa ja vastuun jakautumista sosiaalisissa tilanteissa niin globaalisti, kansallisesti kuin paikallisestikin.

Esimerkkinä kriisiviestintään kohdistuvasta vastapuheesta (ks. käsitteestä Juhila 2004; Jokinen ym. tässä teoksessa) voidaan pitää koronapandemian olemassaolon kieltävää, rokotevastaista ja jopa salaliittoteorioita kehittävää ihmisjoukkoa, joka asettuu vastustamaan julkisen vallan toimia (Jallinoja ym. 2021). Tämän vastapuheen tutkiminen olisi jatkossa tärkeää ja kiinnostavaa, sillä näin todennäköisesti käsityksemme monipuolistuisi jännitteisestä julkisen vallan ja aikuiskansalaisen kategoriaparista.

Suostuttelevan ja tuottavan vallan käyttöä voidaan kuitenkin pitää tehokkaana keinona, jolla länsimaalaisissa demokratioissa voidaan yrittää hallita erilaisia kriisitilanteita. Samalla on hyvä tiedostaa, että sillä tuotetaan myös seurauksia, joita ei välttämättä havaita, kun nopea toiminta on välttämätöntä. Siten suostuttelevan ja tuottavan vallan (kriittiset) analyysit eri konteksteista ovat tärkeitä niin yhteiskuntapolitiikassa kun sosiaalityössä. Keskeistä on, ettei ihmisten itsemääräämisoikeutta, kuten oikeutta määrittää oman hyvän elämänsä ehtoja ja tapoja toteuttaa aikuiskansalaisen kategoriaa, rajoiteta tarpeettomasti suojelun nimissä.

Kirjallisuus

- Asetus viranomaisten toiminnan julkisuudesta ja hyvästä tiedonhallintatavasta 1030/1999.
- Alhanen, Kai (2007) *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'in filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Brown, Brian J. & Sally Baker (2012) *Responsible citizens: Individuals, health and policy under neoliberalism*. Lontoo: Anthem Press.
- Dean, Mitchell (1999) *Governmentality. Power and rule in modern society*. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Eglin, Peter & Stephen Hester (2003) *The Montreal massacre: A story of membership categorization analysis*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Foucault, Michel (1988) Technologies of the self. Teoksessa L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton (toim.) *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*. Lontoo: Tavistock, 16–49.
- Foucault, Michel (1991) Governmentality. Teoksessa G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (toim.) *The Foucault effect: Studies in governmental rationality*. Lontoo: Harvester Wheatsheaf, 87–104.
- Hallintolaki 434/2003.
- Hekkala, Marja & Anna Pekkarinen (2021) Sosiaalityö, korona ja julkinen viestintä -aineisto. Julkaisematon aineisto.
- Helén, Ilpo (2004) Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka. Foucault'lainen hallinnan analytiikka. Teoksessa Reijo Rahkonen (toim.) *Sosiologia nykikeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 206–236.
- Hiilamo, Heikki (2021) *Koronakriisin sosiaalinen velka*. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätö.
- Huhtala, Hannele & Salli Hakala (2007) *Kriisi ja viestintä: Yhteiskunnallisten kriisien johtaminen julkisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hyvinvoinnin ja tasa-arvon vahvistaminen koronakriisin aikana ja sen jälkeen (2020) Valtioneuvoston julkaisuja 2020:19. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Häikiö, Liisa & Riikka Lämsä & Markku Peltonen (2021) Koronapandemia: Kenen kriisi? *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 38:3, 207–208.
- Jallinoja, Piia & Jonas Sivelä & Esa Väliverronen (2021) Valtavirtaa ja vastavirtaa: Koronakriisityöt yhteydessä halukkuuteen ottaa koronarokotus. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 137:19, 2061–2068.
- Jayyusi, Lena (1991) Values and moral judgements: Communicative praxis as a moral order. Teoksessa Graham Buttom (toim.) *Ethnomethodology and the human sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 227–251.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila (2016) Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 75–104.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2008) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 82–108.
- Juhila, Kirsi (2009) Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännöissä: Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–66.

- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2021a) *Kategoria-analyysi*. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarasto. <https://www.fsd.tuni.fi/palvelut/metelmaopetus/> (viitattu 29.10.2021).
- Juhila, Kirsi (2021b) *Laadullisen tutkimuksen ominaispiirteet*. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarasto. <https://www.fsd.tuni.fi/palvelut/metelmaopetus/> (viitattu 29.10.2021).
- Juhila Kirsi & Christopher Hall (2017) *Analysing the management of responsibilities at the margins of welfare practices*. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 57–79.
- Juhila, Kirsi & Arja Jokinen & Eero Suoninen (2012) *Kategoria-analyysin teesit*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Kategoriat, kulttuuri ja moraali: Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino, 45–87.
- Juhila, Kirsi & Åsa Mäkitalo & Martine Noordegraaf (2014) *Analysing social work interaction: Premises and approaches*. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge, 9–24.
- Juhila, Kirsi & Suvi Raitakari & Cecilia Hansen Löfstrand (2017) *Responsibilisation in governmentality literature*. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 11–34.
- Kuntalaki 410/2015.
- Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 621/1999.
- Lenke, Tomas (2001) *The birth of bio-politics: Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality*. *Economy and society* 30:2, 190–207.
- Lepper, Georgia (2000) *Categories in text and talk: A practical introduction to categorization analysis*. Lontoo: Sage.
- Marin, Marjatta (2005) *Aikuisuus ja keski-ikäisyys*. Teoksessa Anne Sakari & Jyrki Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen: Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 225–266.
- Matarese, Maureen & Dorte Caswell (2014) *Accountability*. Teoksessa Hall Christopher, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge, 44–60.
- Miller, Peter & Nikolas Rose (2008) *Governing the present: Administering economic, social and personal lives*. Cambridge: Polity Press.
- Mäkitalo, Åsa (2014) *Categorisation*. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. Lontoo: Routledge, 25–43.
- Perustuslaki 731/1999.
- Puolustustilalaki 1083/1991.
- Rapeli, Merja (2017) *The role of social work in disaster management in Finland*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Günther & Ilkka Vuorinen (2022) *Neuvottelut toimijuudesta aikuisosiaalityön asiakkaiden kotikäynnillä: Selontekoja ja vastarintaa*. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-038-0>

- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila (2011) Moraalinen järjestys ja aikuisuuden odotukset ammatillisessa vuorovaikutuksessa: Esimerkkinä mielenterveyskuntoutus. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011, 189–214.
- Raitakari, Suvi & Kirsi Juhila & Jenni-Mari Räsänen (2019) Responsibilisation, social work and inclusive social security in Finland. *European journal of social work* 22:2, 264–276.
- Raitakari, Suvi & Nicholas Permin Berger (2017) Making active citizens in the community in client-worker interaction. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 106–127.
- Rose, Nikolas (1990) *Governing the soul: The shaping of the private self*. Lontoo: Routledge.
- Rose, Nikolas (2000) Government and control. *The British journal of criminology* 40:2, 321–339.
- Sacks, Harvey (1972) An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology. Teoksessa David Sudnow (toim.) *Studies in social interaction*. New York: Free Press, 31–74.
- Sacks, Harvey (1992) Teoksessa *Lectures on conversation*. Gail Jefferson (toim.) Oxford: Blackwell.
- Turvallisuuskomitea (2017) Yhteiskunnan turvallisuusstrategia. Valtioneuvoston periaatepäätös 2.11.2017. https://turvallisuuskomitea.fi/wp-content/uploads/2018/02/YTS_2017_suomi.pdf (viitattu 29.4.2021).
- Valmiuslaki 1552/2011.
- Valtioneuvoston kanslia (2019) Valtionhallinnon tehostetun viestinnän ohje. Viestintä normaalioloissa ja häiriötilanteissa. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2019:23. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161972/VNK_2019_23.pdf?sequence=1&isAllowed=y (viitattu 29.4.2021).
- Valtioneuvosto (2020) Hallitus antoi eduskunnalle lisätalousarvioesityksen koronaviruksen vuoksi. <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallitus-antoi-eduskunnalle-lisatalousarvioesityksen-koronaviruksen-vuoksi> (viitattu 4.9.2021).
- Voutilainen, Tomi (2019) *Oikeus tietoon: Informaatio-oikeuden perusteet*. Helsinki: Edita.

Kirjoittajat

Riitta Granfelt, VTT, dosentti, Helsingin yliopisto

Kirsi Günther, YTT, professori (ma.), Turun yliopisto, kirsi.gunther@utu.fi

Marja Hekkala, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto,
marja.hekkala@tuni.fi

Suvi Holmberg, YTT, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
suvi.holmberg@tuni.fi

Mikko Ilmoniemi, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto,
mikko.ilmoniemi@tuni.fi

Arja Jokinen, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
arja.jokinen@tuni.fi

Marjo Kuronen, PhD, professori, Jyväskylän yliopisto,
marjo.l.a.kuronen@jyu.fi

Katja Kuusisto, YTT, tenure track -professori, Tampereen yliopisto,
katja.kuusisto@tuni.fi

Tarja Pösö, YTT, professori, Tampereen yliopisto, tarja.poso@tuni.fi

Suvi Raitakari, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
suvi.raitakari@tuni.fi

Johanna Ranta, YTT, tutkijatohtori, yliopistonlehtori (ma.), Tampereen
yliopisto, johanna.ranta@tuni.fi

Aino Ritala-Koskinen, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen
yliopisto, aino.ritala-koskinen@tuni.fi

Jenni-Mari Räsänen, YTT, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
jenni-mari.rasanen@tuni.fi

Sirpa Saario, YTT, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
sirpa.saario@tuni.fi

Eero Suoninen, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto,
eero.suoninen@tuni.fi

Elina Virokannas, VTT, dosentti, vanhempi yliopistonlehtori, Helsingin
yliopisto, elina.virokannas@helsinki.fi